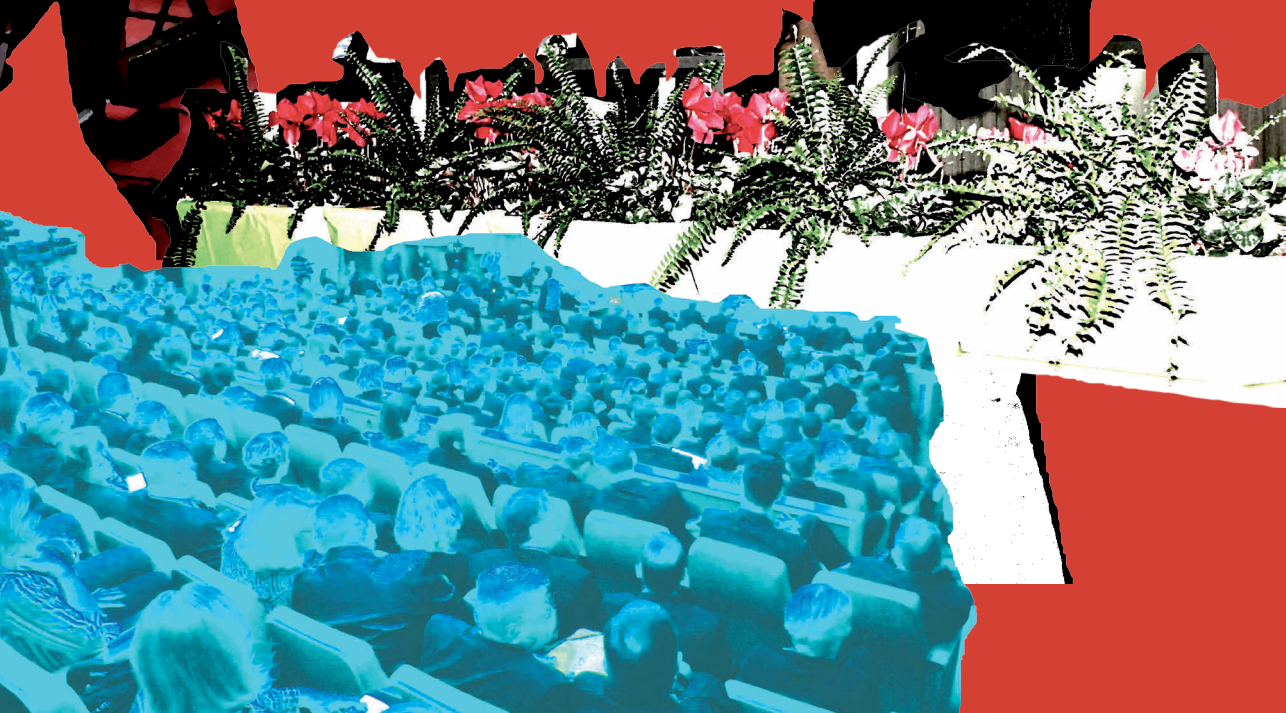

EKONOMSKA POLITIKA HRVATSKE U 2023.

9., 10. i 11. studenoga 2022. /
Grand Hotel Adriatic, Opatija

HRVATSKO DRUŠTVO EKONOMISTA

*EKONOMSKA POLITIKA
HRVATSKE U 2023.*

30. tradicionalno savjetovanje

Ekonomska politika Hrvatske u 2023.

Nakladnik: Hrvatsko društvo ekonomista, Heinzelova 4a, Zagreb, www.hde.hr
Za Nakladnika: prof. emer. dr. sc. Ljubo Jurčić, predsjednik HDE-a
Sunakladnik: Inženjerski biro d.o.o., Zagreb, www.ingbiro.hr

Programsko-znanstveni odbor Savjetovanja

Predsjednik: prof. emer. dr. sc. Ljubo Jurčić
Članovi: doc. dr. sc. Katarina Bačić
izv. prof. dr. sc. Ana Ježovita
izv. prof. dr. sc. Maja Klindžić
dr. sc. Mladen Mlinarević
izv. prof. dr. sc. Lucija Rogić Dumančić
prof. dr. sc. Josip Tica
prof. dr. sc. Darko Tipurić
prof. dr. sc. Mladen Vedriš

Glavne urednice: doc. dr. sc. Katarina Bačić
izv. prof. dr. sc. Maja Klindžić

Urednički odbor: doc. dr. sc. Katarina Bačić
izv. prof. dr. sc. Maja Klindžić
prof. dr. sc. Josip Tica

Lektorice: Zrinka Mlinarević, MA
Mirna Rudeš, prof.

Grafička urednica: Ana-Marija Perić, dipl. ing.

Tisak: Sveučilišna tiskara d.o.o., Trg Republike Hrvatske 14, 10000 Zagreb

Učestalost izlaza: jedanput godišnje

Radovi su recenzirani na temelju dvostruke anonimne recenzije.

HRVATSKO DRUŠTVO EKONOMISTA

EKONOMSKA POLITIKA HRVATSKE U 2023.

Sadržaj

Ljubo Jurčić TRIDESET GODINA HRVATSKOG DRUŠTVA EKONOMISTA	1
Željko Bogdan INFLACIJSKA DINAMIKA U HRVATSKOJ I EUROZONI S NAGLASKOM NA POSTCOVID RAZDOBLJE	20
Lucija Rogić Dumančić Irena Raguž Krištić Ivana Rogić Kovač KOMPARATIVNA ANALIZA INFLACIJE U HRVATSKOJ I ODABRANIM ZEMLJAMA EU	56
Josip Tica Mislav Šagovac Luka Šikić ANALIZA STRUKTURNIH PROMJENA U SEKTORIMA MEĐUNARODNO UTRŽIVIH PROIZVODA I USLUGA	82
Davor Žmegač Zvonimir Savić Saša Drezgić INSTITUCIONALNI RAZVOJ, MAKROEKONOMSKA I SEKTORSKA DINAMIKA U HRVATSKOJ U OKVIRU ČLANSTVA U EUROPSKOJ UNIJI	112
Katarina Mijatović Željko Bogdan UVOĐENJE EURA KAO SLUŽBENE VALUTE U REPUBLICI HRVATSKOJ	154

Josip Tica Nebojša Stojčić Matija Matić	
INTEGRACIJA HRVATSKE U MEĐUNARODNU TRGOVINU PREMA PORIJEKLU DODANE VRIJEDNOSTI	177
Ana Ježovita	
ODREDNICE PROFITABILNOSTI HRVATSKIH STABILNIH BANAKA: KRIZA KAO PRILIKA ILI KAO PRIJETNJA?	216
Vladimir Arčabić	
INDEKS REGIONALNE RAZVIJENOSTI: SVJETSKE PRAKSE I HRVATSKE MOGUĆNOSTI	256
Hrvoje Šimović	
IZAZOVI FINANCIRANJA ZDRAVSTVENE ZAŠTITE U HRVATSKOJ	288
Ana Andabaka Marta Majsec	
UTJECAJ PANDEMIJE BOLESTI COVID-19 NA RAZVOJ E-UPRAVE U HRVATSKOJ	309
Dajana Barbić Irena Palić	
STAVOVI MLADIH O PLANIRANJU MIROVINE: KOJA JE ULOGA RODITELJA?	336
Branka Tuškan Sjauš	
PERSPEKTIVA I POTENCIJALI FINANCIRANJA ENERGIJE IZ OBNOVLJIVIH IZVORA	357

TRIDESET GODINA HRVATSKOG DRUŠTVA EKONOMISTA

Ljubo Jurčić*

Trideset godina tijekom kojih je Hrvatsko društvo ekonomista uspješno obavljalo svoju ulogu i misiju: okupljanje ekonomista i ostalih stručnjaka zainteresiranih za unapređenje svih područja ekonomske znanosti i nacionalnoga gospodarstva. Društvo je bilo aktivno na više načina. Aktivnost se temeljila na istraživačkim i stručnim radovima članova Društva, njihovim javnim nastupima u zemlji i inozemstvu, organizaciji konferencija i savjetovanja o aktualnim temama te na tradicionalnom godišnjem okupljanju hrvatskih ekonomista na znanstveno-stručnom savjetovanju o ekonomskoj politici Hrvatske, a prije svega u vidu članaka objavljivanih u *Ekonomskom pregledu*, zbornicima radova, godišnjim izdanjima povezanim sa savjetovanjima i okruglim stolovima Hrvatskog društva ekonomista u okviru tradicionalnih skupova ekonomista u Opatiji.

Od samog osnivanja Društvo je ostvarivalo suradnju s drugim strukovnim udruženjima u Hrvatskoj i s istovrsnim udruženjima iz drugih država. Jasno je da se nijedna struka ne može razvijati ako se ograniči samo na vlastito područje, pa tako ni ekonomija. Zbog toga je Društvo surađivalo i surađuje s udruženjima i pojedincima koji djeluju u područjima bliskima ekonomiji, ali i u područjima koja nemaju direktno dodirnih točaka s ekonomijom i gospodarstvom.

Od samih početaka, kroz individualne autorske priloge, politika Hrvatskog društva ekonomista (HDE) nastojala je održavati objektivan i konstruktivan stav u odnosu na mjere ekonomske politike kao i na druge probleme hrvatske socijalne zbilje. Kritičke analize i stavovi temeljili su se i temelje se na

* Prof. emer. dr. sc. Ljubo Jurčić, predsjednik Hrvatskog društva ekonomista.

teorijskim osnovama, otvarajući s oba široki prostor za kvalificirane i argumentirane rasprave. Prevladavajući početni osvrti odnosili su se na čitav kompleks pitanja tranzicije iz samoupravnog društveno ekonomskog modela u pravcu uspostave tržišne ekonomije. S razvitkom tržišne ekonomije i pratećih institucija, odnosno početkom gospodarskog oporavka, pažnja članova Društva bila je u sve većoj mjeri usmjerena prema globalnim temama, položaju Hrvatske, konkurentnosti njezina gospodarstva. Zatim su uslijedili prilozi vezani uz globalnu financijsku i ekonomsku krizu (2009.) i pristupanje i učlanjenje Hrvatske u Europsku uniju i konačno o položaju nakon stjecanja statusa punopravne članice.

Stalno prisutne teme bile su komparativne analize rasta i dosegnute razine razvijenosti prije svega sa skupinom tranzicijskih i posttranzicijskih zemalja. Zapaženi prilozi tijekom čitavoga niza godina u tom pogledu bili su u okviru uvodnih analitičkih članaka pod naslovom "Kamo ide Hrvatska (Quo Vadis Croatia)", prof. dr. sc. Vladimira Veselice, prvoga predsjednika HDE-a i prof. dr. sc. Dragomira Vojnića, prvoga glavnog i odgovornog urednika časopisa *Ekonomski pregled* od 1990. godine. Jedna od konstanti od samog početka aktivnosti odnosila se na kritički osvrt mjera ekonomske politike Vlada i prijedloge u tom pogledu HDE-a i njegovih autora. Osim toga, neke teme poput strukturnih prilagodbi u okviru reformskih nastojanja, pristup alternativnom modelu rasta, teme repozicioniranja trgovačkih društava na tržištu, pitanja uloge države i suvremenim pristupima upravljanja na svim razinama prisutne su gotovo u kontinuitetu.

U sadržajnom smislu dolazi do značajnih promjena u fazi pretpristupnih pregovora i potom s uspostavom punog članstva Hrvatske u Europskoj uniji. To je ujedno početak pomlađivanja Društva i njegova čelništva. Novi predsjednik Društva, prof. dr. sc. Ljubo Jurčić, njegov zamjenik dr. sc. Mladen Mlinarević, kao i članovi Glavnog odbora uporno nastoje provesti politiku aktualnih makroekonomskih i mikroekonomskih tema u teorijskom i primijenjenom smislu, kao i nekih specifičnih metodoloških i teorijskih pristupa. Stalno načelo bilo je i jest sloboda i odgovornost autora i izbjegavanje autoritarnog pristupa Društva kao takvog, iako treba naglasiti da je oko bitnih stavova prevladavao konsenzus.

Godišnji skupovi, u pravilu podržavani od Vlada, ipak su u svojim analizama učinjenoga u prethodnim godinama ukazivali na nešto što je postalo gotovo pravilo. Pristup HDE-a dobro je prihvatila hrvatska ekonomska, politička i ina javnost, iako je zamjetna odvojenost u sagledavanju ozbiljnih

gospodarskih i socijalnih problema između ekonomije kao znanosti i struke i nositelja instrumenata i mjera gospodarske politike u Republici Hrvatskoj. Ekonomsko znanstveni zaključci i stavovi s poznatim skupom kriterija nisu uvijek identični sa skupom kriterija nositelja ekonomske politike. Ta je pojava prisutna danas još uvijek u mnogim zemljama Europe pa i svijeta, dok su u državama gdje su se stavovi ekonomista i političkih struktura približili, i u kojima je postignut konsenzus oko bitnih pitanja ekonomskih reformi, modela rasta i sličnih, postignuti zavidni rezultati i pridonijeli su rastućoj divergenciji među ekonomijama. U svojim porukama tijekom zadnjih godina HDE uporno upozorava na nužnost postizanja konsenzusa na bitnim reformama i razvojnim pitanjima.

Hrvatsko društvo ekonomista postalo je član Svjetskog društva ekonomista (International Economic Association – IAE) na XII. Kongresu IAE u kolovozu godine 1999. u Buenos Airesu, Argentina. Delegaciju Hrvatskog društva ekonomista koja je prisustvovala ovom povijesnom događaju predvodio je prof. dr. sc. Vladimir Veselica, prvi, dugogodišnji, predsjednik Hrvatskog društva ekonomista, a delegaciju su činili dopredsjednik dr. sc. Mladen Mlinarević, prof. dr. sc. Zvonimir Baletić, dr. sc. Žarko Primorac, dr. sc. Željko Rohatinski, prof. dr. sc. Ferdo Spajić i prof. dr. sc. Dragomir Vojnić.

Rad Društva odvija se kroz organizaciju konferencija, okruglih stolova, tribina i sličnih manifestacija. Svake godine održava se Savjetovanje Hrvatskog društva ekonomista, koje je tijekom vremena postalo tradicionalno i steklo renome glavnog ekonomskog događaja na kraju godine. Povremeno se organiziraju i međunarodni skupovi, samostalno ili u suradnji sa sličnim udruženjima iz drugih zemalja.

Članovi Društva često su i aktivni članovi drugih udruženja, članovi su raznih stručnih tijela, povjerenstava, upravnih vijeća, nadzornih odbora i redovito su prisutni u sredstvima javnog priopćavanja, tumačeći i objašnjavajući ekonomska događanja i procese. Značajan broj članova Društva bio je, a neki su i danas zastupnici ili članovi državnih i lokalnih izvršnih tijela.

Ekonomski pregled, znanstveno-stručni časopis, jedna je od redovnih, neprekinutih aktivnosti Društva. *Ekonomski pregled* jedan je od najstarijih ekonomskih časopisa u ovom dijelu Europe. Prvi je broj izašao još davne 1935. godine pod nazivom *Ekonomist*. Prvi suradnici *Ekonomista* tijekom 1938./39. postali su suradnici Ekonomskog instituta Zagreb. Od 1950. godine u Hrvatskoj počinje izlaziti, kao nastavak duge tradicije, časopis *Ekonomski pregled*, budući da je *Ekonomist* postao glasilo ekonomista na razini

Jugoslavenske federacije. Hrvatsko društvo ekonomista odmah po svom osnivanju nastavilo je izdavati *Ekonomski pregled* u samostalnoj i neovisnoj Hrvatskoj. Članci objavljeni u *Ekonomskom pregledu* referiraju se u: International Bibliography of the Social Sciences: Economics, Journal of Economic Literature, EconLit, Scopus, Directory of Open Access Journals (DOAJ). Objavom radova u ovom renomiranom časopisu mladi znanstvenici stječu jedan od uvjeta za znanstveno napredovanje.

Sunakladnici *Ekonomskog pregleda* od 2014. godine su: Ekonomski fakultet Zagreb, Ekonomski fakultet Rijeka, Ekonomski fakultet Osijek i Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Opatija.

Razvoj gospodarske situacije u Hrvatskoj, nakon njezina osamostaljivanja, Hrvatsko društvo ekonomista je aktivno pratilo. Prostor za djelovanje kroz aktivnosti Društva dobivali su pripadnici različitih „ekonomskih škola“ i sljedbenici različitih „ideologija“. Kroz predavanja, rasprave i pisane radove, iz različitih kutova, analizirana je gospodarska situacija, kako u Hrvatskoj tako i u okruženju, u Europi i globalno. Analiza je najčešće uključivala uzroke nekog stanja kao i predviđanja daljnjeg razvoja. Rasprave su se vodile oko mogućih učinaka različitih potencijalnih politika i mjera predlaganih za rješenja postojećih negativnih kretanja i za ostvarivanje društvenih ciljeva i sveukupnog boljitka.

U prvom razdoblju Društva, što je bilo i prvo razdoblje nove samostalne Hrvatske, najčešća tema bila je tranzicija, njezini različiti elementi i njezine posljedice. U okviru ove teme dominiralo je pitanje privatizacije i izbora ekonomsko-političkog modela. Ukazivano je na potencijalno loš razvoj gospodarske i socijalne situacije zbog načina pristupa ovim područjima ekonomske politike.

Kriza zadnje faze samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa otvorila je brojna pitanja i rasprave o tome kako nakon političkih promjena provesti prijelaz na tržišnu ekonomiju. Radovi iz ovog područja ukazuju na prevladavajuće argumente o nužnosti i prednostima pluralizma u političkom, društvenom i ekonomskom pogledu. Sa sva tri navedena aspekta ukazivalo se na uspostavu dinamičnije društvene klime uslijed konkurentnog djelovanja unutarnjih čimbenika kao i onih vanjskih po logici otvaranja i ekonomske suradnje u užem i širem okruženju. Iz jednog dijela radova uočava se početni optimizam koji je argumentiran dosadašnjom razinom razvijenosti i većim iskustvima u tržišnom okruženju (iako nepotpunom) u odnosu na većinu drugih zemalja u tranziciji. S dramatičnim unutarnjim događanjima i sve

većim ratnim razaranjima, kao i velikim promjenama u okruženju, optimizam je zamijenjen racionalnim promišljanjima o načinu na koji treba provesti promjene.

Tranzicija

U početnim fazama promišljanja o tranziciji prevladavali su radovi vezani uz pitanja privatizacije. Budući da do početka procesa tranzicije nije bio poznat djelotvoran model prelaska s državnog, odnosno društvenog vlasništva u pravcu privatnog ili mješovitog, to se neminovno moralo odraziti i na raznolikost pristupa u autorskim priložima kao i nedorečenostima u pogledu mjera ekonomske politike na tom području. Autori su davali ocjene o tome u kojoj je mjeri poželjan model brze transformacije u odnosu na postupnost u njegovoj provedbi. Usporedne analize procesa privatizacije s drugim zemljama u tranziciji ukazale su da u slučaju Hrvatske nije odabran najsretniji model u provedbi ovog pothvata. Umjesto utjecaja na ubrzani rast, porast konkurentnosti, priljev stranog kapitala, posebno *green field* izravnih ulaganja i sličnog, proces privatizacije bio je usporen i neadekvatan. Ukazivalo se na otvorena pitanja o posljedicama nerazvijenosti novih institucija i zakonske osnove koja bi pratila taj proces. Upozoravalo se na netransparentnost postupaka i na opasnost sve prisutnije tajkunizacije gospodarstva. Unatoč problemima koje je nametnula agresija, država nije dobro vodila proces privatizacije, upozoravali su ekonomisti u objavljenim radovima i raspravama. Analitičari su ukazivali na činjenice da je u privatiziranim poduzećima izostalo, u najvećem broju slučajeva, osuvremenjivanje procesa upravljanja, dok je odabirom postupnosti velik dio tvrtki ostao u državnom vlasništvu bez ozbiljnih pomaka u njihovu konkurentskom repositioniranju. Proces tranzicije prema tržišnoj ekonomiji donio je visoke tranzicijske troškove. Uz to, ocijenjeno je da je bio skučen početni prostor na globalnom tržištu, kao i usporeno učlanjivanje ekonomija u tranziciji u regionalna tržišta. Ukazano je da je struktura vlasništva postajala kočnicom sama po sebi, uslijed niskog udjela privatiziranih poduzeća.

Privatizacija poduzeća ostvarena je tako da je ostvarena struktura vlasništva imala odraz na poslovnu klimu. Posebno, i to dosta rano, upozoravalo se na pitanja restrukturiranja javnih poduzeća i njihovu djelomičnu privatizaciju kao na tvrde orahe u reformskom paketu. Položaj javnih poduzeća s obzirom na uvjete poslovanja, ocjenjivan je pogodnijim u usporedbi s privatnim poduzećima. Također je ukazivano na monopolističke pozicije u pogledu korištenja raspoloživih resursa. Na panelu o restrukturiranju javnih poduzeća

među panelistima su se pojavila divergentna razmišljanja o ulozi i ciljevima tih poduzeća. To se prije svega odnosilo na pitanje pozicioniranja u odnosu na javno dobro i u odnosu na opće blagostanje glede pitanja njihove učinkovitosti i u konačnici njihove profitabilnosti. Sustavno je upozoravano na problem manjka političke volje da se ta situacija raščisti i posebno da se sagledaju posljedice ostvarenih prirodnih monopola.

Problem vlasništva odrazio se na bankarski sektor. Loše poslovanje velikog broja poduzeća, ukazano je, utjecalo je na kretanja u bankarskom sektoru, što je uz način privatizacije samih banaka dovelo do potrebe za njegovom sanacijom. Autori su se zalagali za reformu bankarskog sektora i srodnih institucija, što je dijelom ostvareno. U pogledu očekivanih politika navodila se potreba smanjivanja represije u bankarskom sustavu, uspostava sustava osiguranja depozita, jačanje regulatornog i nadzornog okvira, te povećanje sposobnosti banaka da smanjuju rizike svojih pothvata. U pogledu privatizacije bankarskog sektora uočljiva su suprotstavljena mišljenja s odgovarajućom argumentacijom.

Razvojna politika

Stavovi autora u znanstvenim i stručnim prilogima o razvojnim aspektima i ekonomskoj politici mogu se u suštini svesti na sljedeće opservacije i prijedloge: strateška i razvojna opredjeljenja, monetarna i fiskalna politika, kretanja u realnom sektoru, zaposlenost.

U sagledavanju razvojne problematike, vrlo rano u tijeku aktivnosti Društva jedan od ključnih pristupa bila je komparativna analiza rasta i bitnih pokazatelja kvalitete razvitka. Te su komparativne analize sustavno objavljivane u zbornicima HDE-a promoviranima prije početka samih savjetovanja i trajale su sve do trenutka kada je Hrvatska postala članica Europske unije. Komparativne analize svodile su se ponajprije na postignute rezultate Hrvatske i zemalja u tranziciji, bile su plod znanstvene i stručne suradnje HDE-a s Bečkim institutom za komparativne ekonomske studije. Komparativne analize su potom nastavljene na autorskoj razini, korištenjem podataka Eurostata, dokumenata Europske unije, Svjetske banke i sl.

Analitičari su upozoravali da do sredine devedesetih godina hrvatska razvojna strategija nije naznačena ni u kakvom formalnom dokumentu. Elementi strategije tek su djelomično bili naznačeni u stabilizacijskoj i implicitnoj razvojnoj politici u aranžmanima Vlade i NBH s Međunarodnim monetarnim fondom i Svjetskom bankom. Na te aranžmane javile su se brojne kritike i

upozorenja znanstvene i stručne javnosti. Njihova okosnica može se svesti na zanemarenu problematiku razvoja, odnosno razvojne politike. Tako se upozoravalo na nisku razinu razvoja u odnosu na predratnu 1989. godinu. Do sredine devedesetih godina Hrvatska se našla na najnižoj razini, unatoč razdoblju tijekom sredine devedesetih kada je stopa rasta bila oko 6,5 posto godišnje, ipak u komparaciji s drugim zemljama u tranziciji ona je potkraj devedesetih dosegla oko 80 posto razine proizvodnje iz 1990. godine. U pogledu dinamike rasta autori su ukazivali na stalno usporavanje rasta u odnosu na zemlje središnje i istočne Europe i na činjenicu da su te zemlje izašle iz tranzicijske faze bitno ranije od Hrvatske. U objavljenim radovima analitičari su ustvrdili da postoji visok stupanj međuzavisnosti kontinuiteta reformskog procesa i stope ekonomskog rasta. Kako je reformski proces jenjavao, tako je i stopa rasta bivala niža. Osim niske stope rasta, ukazivalo se na nisku razinu iskorištenosti proizvodnih kapaciteta i sve veću stopu nezaposlenosti. Poruke koje su odaslane ukazivale su na problem deindustrijalizacije i na načine da se taj proces zaustavi. To tim prije što gotovo aksiomatsko tumačenje vodećih interpretata tranzicije nije ostvareno, a to je supstitucija neefikasnih segmenata gospodarstva s visoko produktivnim djelatnostima. Ostvarena struktura gospodarstva pokazala se takvom da je sve više sličila na strukturu zemalja u razvoju, a ne na novoindustrijaliziranu iz koje je proizašla početkom tranzicije. U Hrvatskoj se, za razliku od drugih tranzicijskih zemalja, nije dogodio oporavak proizvodnje i produktivnosti uz povoljne učinke na realne nadnice, nacionalnu štednju i investicije. Odabrani model rasta koji je kao osnovni cilj imao ekonomsku stabilnost oslanjao se na potrošnju (države i stanovništva) bez pokrića u realnom sektoru i funkcionirao je na rastućem inozemnom zaduživanju. Isticana je neodrživost i istrošenost modela rasta iniciranog u prvim poststabilizacijskim godinama. Ukazivalo se na pojavu neravnoteža i na načine ostvarivanja strukturnih prilagodbi u ekonomiji. Hrvatska razvojna politika, ukazano je, došla je u situaciju ponovnog traženja primjerenih poteza ekonomske politike u funkciji znatnog poboljšanja općih učinaka njezina funkcioniranja te su u tom smislu autori dali naznake mogućih promjena. Politika se ipak opredijelila za postupnost i na odgađanje nužnih reformskih zahvata. U takvoj situaciji ukazivano je da model rasta i prateća ekonomska politika dovode do neuravnoteženih odnosa cijena domaćeg i stranog novca, na nisku razinu investicija, kako domaćih tako i vanjskih, uvjeta poslovanja koji su bolji za uvoznike nego za izvoznike, pojavu dvostrukih deficita s tendencijom povećanja vanjske zaduženosti, nisku razinu ostvarene privatizacije uz

popratnu pojavu velikih društvenih devijacija i tenzija. Upozoravano je da ekonomsku politiku treba voditi sukladno temeljnim ciljevima, a to su puna zaposlenost, porast proizvodnje kroz ulaganja i učinkovitije korištenje raspoloživih resursa, snažnija izvozna orijentacija i sl.

Ukazivano je na recesijsku situaciju te da realna analiza faktora zaostajanja mora početi od recesijske percepcije gospodarskog stanja i nužnosti ostvarivanja više stope rasta i zaposlenosti radne snage. U teorijskom pogledu, ali i aplikativnom, bila su prisutna promišljanja i modeli temeljeni na neokeynezijanskom pristupu s jedne strane i na liberalnom s druge. Ti stavovi i argumenti postali su ubrzo aktualniji pojavom svjetske ekonomske krize i njezinim prelijevanjem na hrvatsko gospodarstvo. Pojavom krize i recesije hrvatskoga gospodarstva autori su zaključili da vanjske okolnosti ne idu nimalo u prilog njezinu oporavku.

Ono u čemu su tijekom svih ovih godina ekonomisti iskazali načelnu suglasnost bili su opetovani zahtjevi za ukidanjem neravnoteža provedbom cjelovitih reformi, odnosno strukturnih prilagodbi.

Iz radova u razdoblju do kraja devedesetih godina razabire se stav da se uz zadržavanje stabilnosti istodobno produbljuje više neravnoteža u hrvatskom gospodarstvu. Taj se stav javljao u radovima i nakon devedesetih.

Jedna od neravnoteža je područje proračuna. Tijekom vremena i stjecajem okolnosti (rat, naoružanje, obnova, rastuće potrebe u sferi socijale), ali i kao rezultat oklijevanja u pogledu strukturnih prilagodbi, došlo je do rasta na rashodovnoj strani proračuna uz zaostajanje rasta na prihodnoj strani. Ukazivalo se na sve veću napetost u budžetu, a koja završava pojačavanjem troškovnog pritiska prema poduzećima i poreznog pritiska prema stanovništvu te u konačnici rastućim zaduživanjem države. Ukazivano je na načine na koje se ova neravnoteža može riješiti. U tom je kontekstu objavljeno nekoliko prijedloga porezne reforme te se ukazalo na promjene u fiskalnoj politici koja bi trebala sadržavati i razvojnu komponentu. Ukazano je da postoje fiskalne ranjivosti, visok strukturni deficit koji traži dugoročne reforme, i to: javnog sektora, socijalnog sektora, zdravstva, mirovina, državne uprave o kojima su dane i određene preporuke. Također je dan prijedlog za donošenje zakona o fiskalnoj odgovornosti.

Također su vođene veoma intenzivne rasprave vezane uz reformu mirovinskog sustava u kontekstu reforme tog sustava uvođenjem tri stupa osiguranja, a razlozi za to ukazivani su s demografskog, socijalnog i

financijskog aspekta. Uz podršku ovoj reformi javljala su se i upozorenja o neodrživosti takvog rješenja i nepostojanju niti jednog ekonomskog uvjeta za mirovinsku reformu kako je predložena i uvedena. Upozoreno je da će mirovinska reforma s drugim obveznim stupom povećati deficit prvog stupa, državnog proračuna i javni dug, bez ikakvih pozitivnih efekata na mirovinski sustav, na javne financije i gospodarski razvoj. Negativni efekti uvođenja drugog mirovinskog stupa su za nekoliko godina izišli na vidjelo, što je bilo najočitiije kad je Hrvatska nakon krize 2009. godine upala u makroekonomske neravnoteže sa svim negativnim posljedicama takvog stanja. Uz neravnotežni tečaj, drugi mirovinski stup je glavni razlog što je Hrvatska do 2019. godine ostala ispod razine gospodarske aktivnosti iz 2008. godine. Iako su bili jasni glavni uzroci ovakvog razvoja ekonomske situacije, reforme nisu bile poduzete.

Ekonomski odnosi s inozemstvom

Područje ekonomskih odnosa s inozemstvom također je ocijenjeno kao ozbiljno područje neravnoteža. Upozoravalo se na stalno prisutan manjak u bilanci tekućih transakcija, a što znači da država loše funkcionira u robnoj razmjeni sa svijetom i pokriva se kratkoročnim pozajmicama. Unatoč priljevu po osnovi nerobnih stavki, problemi su se produbljivali. Ukazivano je na činjenicu da je izvoz roba po svim pokazateljima ostajao u najvećim poteškoćama. Opetovano su se iznosili argumenti da Hrvatska kao mala zemlja mora imati snažniju izvoznu orijentaciju, a za nju treba posložiti bitne čimbenike konkurentnosti slijedom reformskih zahvata. Naglašavano je da hrvatsko gospodarstvo i industrija mora biti u stanju efikasno proizvoditi robu koju može prodati svijetu, a ne samo usluge. U kontekstu izvozne strategije raspravljalo se o tečaju i mogućoj internoj devalvaciji kune. Pozicija u međunarodnoj razmjeni znatno utječe na razvojnu neovisnost. Ukazivalo se da razvojnu gospodarsku neovisnost svaka suverena država, osobito u uvjetima globalizacije, stvara sama. Taj se razvojni suverenitet stječe na način da se stalno razvija i unapređuje institucije i mehanizme efikasne tržišne ekonomije, čime se osigurava korištenje i zaposlenost faktora proizvodnje, optimalna alokacija resursa i visoka motivacija. Uz ove stavove ukazivano je na nužnost uključivanja u svjetske tehnološke, znanstvene, razvojne, trgovačke, financijske i informatičke tijekove. U tom pogledu velika su očekivanja bila od ulaska u Europsku uniju.

Radovi koji obuhvaćaju pitanja međunarodne razmjene dominantno su obuhvaćali pitanja komparativnih i konkurentskih prednosti. U nekim su radovima bile zastupljene teze komparativnih prednosti na temelju njezinih

čimbenika, a ovaj se pristup dobrim dijelom oslanjao na tradicionalne čimbenike. Kako su izostale pravodobne provedbene mjere strukturnih promjena i u komparativnom se smislu gubila pozicija u udjelu međunarodne razmjene u strukturi BDP-a, pozornost autora usmjeravana je na konkurentne prednosti odnosno pitanja konkurentnosti hrvatskoga gospodarstva. Pritom je isticana uloga države i upozoravalo se na izostanak mjera ekonomske politike u tom pogledu. Uočavala se pritom i određena podjela među ekonomistima na one koji izlaz traže u mjerama monetarne politike, dok je druga skupina upozoravala na ulogu ekonomske stabilnosti i nužnost provedbe strukturnih reformi kao načina prilagođavanja temeljito izmijenjenim uvjetima u okruženju i promijenjenoj strukturi gospodarstva koja se je odvijala vremenom. Dok je stručna javnost upozoravala na lobiranja uvoznika odnosno izvoznika, dotle je ekonomska znanost tražila odgovore u teorijama međunarodne razmjene.

Tema konkurentnosti hrvatskoga gospodarstva kao i poduzeća javlja se dosta rano na savjetovanjima HDE-a kao i u objavljenim člancima u *Ekonomskom pregledu*. To se intenziviralo tijekom procesa privatizacije i posebno nakon provedenog programa stabilizacije 1993. godine. Tim je programom promijenjen tečaj te su autori ubrzo upozoravali na divergentan utjecaj tečaja na parametre nacionalne ekonomije. Upozoreno je da tečaj ne odražava razinu produktivnosti u odnosu na trgovačke partnere. Precijenjen tečaj približio je relativne i apsolutne cijene svjetskoj razini, što nije primjereno razini produktivnosti. Uz takav tečaj koji je opstao uz tendenciju jačanja došlo je do stagnantnog rasta izvoza kao i do rastućeg deficita bilance plaćanja. Sve do recesije, kombinacija realne aprecijacije tečaja i povećane kupovne snage domaćeg potrošača uslijed remonetizacije i resupstitucije deviza domaćom valutom te rasta dohodaka iznad produktivnosti u razdoblju od početka devedesetih godina do početka recesije otvorila je prostor otvaranjem gospodarstva za rast uvoza i povećanje uvozne konkurencije na domaćem tržištu, konstatare su ekonomisti. Također je upozoreno da je tečajna podrška izvozu izostala uslijed potrebe održanja stabilnoga cjenovnog okvira. Time je stavljen ogroman konkurentski pritisak na domaći sektor međunarodno utrživih dobara, te se postavljalo pitanje njegove održivosti. Analiza korelacije pokazala je da proizvodi koji imaju komparativne prednosti nemaju ujedno veći omjer jedinične cijene izvoza i uvoza. Osim na usluge, autori su učestalo naglašavali potrebu stvaranja uvjeta za reindustrijalizaciju. Industrija čini stabilan temelj u međunarodnoj razmjeni svake razvijene ekonomije. Ukazano je da u strukturi međunarodne razmjene hrvatske prerađivačke

industrije prevladava interindustrijska razmjena, pri čemu pozitivne izvozne trendove bilježe radno intenzivni proizvodi i proizvodi intenzivni sirovinama. Dakle, isticao se stalni problem da su u strukturi izvoza prevladavale kategorije neobrađenih proizvoda i proizvoda niže prerade, dok je izvoz proizvoda visoke obrade realno stagnirao, na što se sustavno upozoravalo kao izraziti problem konkurentnosti poduzeća i domaćega gospodarstva. U dijelu strukture međunarodne razmjene koji se odnosi na intraindustrijsku razmjenu prevladava horizontalna specijalizacija i vertikalna specijalizacija s malom dodanom vrijednosti izvoza. Ocijenjeno je da hrvatska prerađivačka industrija nije dovoljno specijalizirana u međunarodnoj razmjeni, što se također odražava na njezinu konkurentsku poziciju. U radovima je istaknuto da su u pogledu strukture poduzeća najučinkovitija mala nova poduzeća s višom razinom kapitalne intenzivnosti te da ista imaju iznadprosječne pokazatelje poslovanja unatoč poteškoćama iz okruženja, a s kojima je suočen realni sektor.

Restrukturiranje

Područje restrukturiranja smatra se značajnim izvorištem neravnoteže. Na tom je području tijekom devedesetih godina najmanje učinjeno. Objavljeni radovi u svojim su analitičkim pristupima ukazivali na to pitanje. Unatoč tomu, tekuća je ekonomska politika na određenoj oštrici držala donekle odnose takvima da se može funkcionirati, ali bez većeg razvojnog zamaha. Ukazivalo se na činjenicu da su procesi restrukturiranja u takvim uvjetima spori, a mehanizmi i razvojna rješenja koji bi omogućili brzi napredak i restrukturiranje nerazvijeni. Naglašena je potreba značajnijeg restrukturiranja nacionalne ekonomije u pravcu smanjenja ukupnih troškova njezina funkcioniranja na način da se promjenom odnosa u sustavu raspodjele relativno smanje ukupni troškovi. To posebno vrijedi za troškove države.

U razdoblju do kraja devedesetih godina, uzeto sumarno, prijedlozi su se svodili na tri ključne skupine rješenja, i to: osiguranje makroekonomske stabilnosti, promjene tekućih mjera ekonomske politike i donošenje dugoročne strategije razvitka mjera dugoročnih politika.

Pitanja navedenih neravnoteža došla su u još većoj mjeri na vidjelo pojavom recesije i njezinim dugotrajnim trajanjem. Visoka razina zaduženosti kao i struktura duga upućivali su, sukladno analizama, na zaključak da će recesija potrajati dulje usporedi li se njezino trajanje sa zemljama Europske unije, što se i dogodilo.

Uloga države sagledava se u njezinu proaktivnom razvojnom pozicioniranju i koja će moći usmjeriti, koordinirati i potaknuti razvitak po širini. Pod utjecajem recesije uloga države postavljena je u prvi plan iako su njezine mogućnosti bile bitno ograničene pod utegom dvostrukih deficita, neefikasnih i neizgrađenih institucija.

Uporno se ponavljao prijedlog od početka recesije pa sve naovamo o donošenju proaktivnog modela razvoja i komplementarnih mjera ekonomske politike. Osim autorskih priloga na tu temu, postalo je već tradicionalno da se u uvodnim izlaganjima na savjetovanjima u Opatiji ističu argumenti za proaktivnu razvojnu ulogu države. Takvom je modelu, kao što je izloženo, cilj preusmjerivati potrošnju, poticati potražnju u smjeru promicanja kapitala i kapitalne učinkovitosti zasnovanom na drugačijem pristupu investiranju. Predloženi se model zasniva na tri stupa, a to su: konkurentnost gospodarstva (osnovom strukturnih prilagodbi), reforma javne uprave i socijalna sigurnost. Mjere predložene za ostvarivanje drugačijeg pristupa ekonomske politike usredotočene su na unapređenje poslovnog okruženja, i to intervencijama za snižavanje cijene rada, odnosno dovođenjem u vezu s rastom proizvodnosti rada, smanjivanje parafiskalnih nameta, za izmjene u politici cijena energije, posebno električne energije i plina prekidanjem penaliziranja realnog sektora cjenovnom diskriminacijom. Od proaktivne se razvojne politike očekuje da pridonese smanjivanju cijene kapitala, u najmanju ruku učinkom na smanjivanje sistemskog rizika, ukazuju autori.

Tijekom zadnjih deset godina sve su prisutnije bile teme o demografskom razvoju, o ulozi znanosti i obrazovanja, održivom gospodarskom razvoju i zaštiti okoliša, strateškom pozicioniranju poduzeća i bitnim čimbenicima njihove učinkovitosti.

Demografska politika je u sve većoj mjeri bila prisutna te se u analitičkom smislu najčešće povezivala s dinamikom gospodarskog razvitka. Na savjetovanju održanom 2016. godine preporučena je potreba za revitalizacijom prostornog planiranja i regionalnog razvoja kao važnog čimbenika demografske politike. Također je bio organiziran panel o regionalnom razvoju i regionalnoj politici. Upozoreno je na posljedice regionalne diferencijacije, i to ne samo uslijed djelovanja aglomerativnih čimbenika. Davani su ozbiljni argumenti i dokazi o potrebi decentralizacije radi efikasnijega korištenja raspoloživih resursa i ljudskih potencijala. Osnovna primjedba odnosila se na prevladavajući model razvoja koji nije

doveo do konvergencije stupnja razvijenosti, već je doveo do povećanja regionalnih razlika i znatnijeg odstupanja od potencijalnih mogućnosti.

Globalizacija

U okviru ovih tematskih cjelina, a postupnim otvaranjem međunarodnom tržištu (utjecaj pretpristupnih i pristupnih pregovora s Europskom unijom), bile su sve prisutnije teme globalizacije. Pojam globalizacije ima nedvojbene političke aspekte, pri čemu sve više prevladava podjela na globaliste i antiglobaliste, a manje na klasičnu ljevicu i desnicu u političkom smislu. U poimanju i provedbi globalizacije sagledavaju se i neoliberalne tendencije dominantno pod utjecajem multinacionalnih korporacija. Dok je u radovima manje zastupljena tematika ideoloških opredijeljenosti, dotle se može ustanoviti znatna prisutnost ekonomske tematike. Općenito se ukazuje da globalizacija ima dva različita i suprotstavljena aspekta: jedan je pozitivan, a drugi negativan. U prvi aspekt pripada opća tendencija prevladavanja zatvorenosti, izoliranosti, ukratko pretvaranja svijeta u globalno selo. Tu tendenciju odražava više od dvije stotine regulativnih međunarodnih udruženja, a koja dobrim dijelom ograničavaju nekadašnje nacionalne suverenitete, ali su nedvojbeno korisna za svaku zemlju. Osim toga, brz tehnološki razvoj mnogostruko je smanjio udaljenost između različitih lokacija, a čemu je u znatnoj mjeri pridonijela i suvremena globalna informatička mreža. U radovima vezanima uz ova pitanja autori su uglavnom analizirali stavove i preporuke jednog dijela međunarodnih organizacija koje su u toj fazi bile najaktivnije u Hrvatskoj, poput Međunarodnoga monetarnog fonda, Svjetske banke, Europske komisije, vodećih rejting agencija.

No postoji i negativan aspekt globalizacije. Radovi iz ovog područja ukazuju na činjenicu da su zemlje po svom gospodarskom, političkom i kulturnom razvoju veoma različite, a isto tako i po ekonomskoj moći. Stoga se na tržištima pojavljuju asimetrije koje proizlaze iz političke domene, a posebno one asimetrije koje djeluju na tržišne manjkavosti kao posljedica u asimetrijama dostupnosti informacijama kao i sprezi politike i dijelova poslovnih sektora, posebno multinacionalnih. Jedan dio radova tako ukazuje na činjenicu da tržišni mehanizmi sami po sebi ne mogu dovesti do očekivanih rezultata. Tako se govori o tržištu kao o blagodati, ali i prokletstvu. Autori, a među njima i oni iz inozemstva, osvrnuli su se i na posljedice Washingtonskog konsenzusa, posebno u slučaju malih zemalja kao što je Hrvatska. Upozoravano je na ozbiljne probleme na financijskim tržištima i tržištima radne snage uslijed zahtjeva za smanjivanjem uloge

države sukladno tom konsenzusu. Globalni financijski tokovi čine jedinstveni problem za vlade budući da se teško mogu kontrolirati spekulativni transferi te se postavlja pitanje uloge banaka i država. Drugo područje na koje je upozoravano odnosi se na tržište rada. Postavilo se pitanje na koji način kompenzirati gubitnike. U tom pogledu predlagane su ciljane mjere restrukturiranja tržišta radne snage i ponude rada kao jednog od centralnih područja proaktivne ekonomske politike vlade. Smatralo se također da mala ekonomija kao što je Hrvatska nije u tolikoj mjeri izložena rizicima financijskih transfera. Uspjeh ili neuspjeh ekonomije u kontekstu globalizacije svodi se na brzinu kojom se odvija proces strukturnih prilagodbi koji bi omogućio realokaciju resursa u pravcu viših razina njihova korištenja odnosno proizvodnje, bila su mišljenja znatnog broja autora.

O globalizaciji i utjecaju globalnih kretanja na hrvatsko gospodarstvo intenzivirale su se rasprave i poruke s pojavom svjetske ekonomske krize 2008. godine. Ta je kriza ukazala na činjenicu da je intervencija na razini država nužna i da oslonac na slobodno djelovanje tržišnih odnosa može samo produbiti i produljiti krizu. U traženju adekvatnih teorijskih rješenja pažnju autora privlačila su pitanja učinaka krize. Ukazano je na pojavu po kojoj su se učinci krize rasprostirali po političko-ekonomskim regijama svijeta globalno, ali ipak raznoliko. Ukazalo se da su za takve učinke važni regionalna gospodarska struktura, dubina financijskih tržišta, izvori izloženosti rizicima i dakako intenzitet i struktura međunarodne razmjene, karakter financijskih transfera i načini financijske izloženosti, kao najvažnije. U raspravama je ukazano na novi fenomen, a to je promijenjena uloga države, a time i na promijenjene prevladavajuće ekonomske doktrine. Liberalizam je ustupio mjesto jačanju uloge države, tj. državnom intervencionizmu. Ukazano je također da pojedinačne mjere vlada nisu dostatne. Globalizacija je, uz ostalo, povećala međuovisnosti i uspostavila je pravila koja nadilaze mogućnosti djelovanja nacionalnih vlada. Pokazalo se da su potrebne koordinirane mjere regionalno i globalno. U tom je kontekstu određeni broj autora postavio pitanje: ustupaju li specifičnosti nacionalnih ekonomija, društava, kultura, pa čak i nacionalnog identiteta, mjesto univerzalnim kriterijima i vrijednostima koji se iskazuju mjerama u normativnoj sferi, povećanim naporima u standardizaciji proizvodnje roba i usluga, tj. proizvodima, standardizaciji u plasmanu i u konačnici izjednačavanju cijena? U tom se kontekstu pojavilo nekoliko radova koji upućuju na povratak političke ekonomije kao ranije zapostavljene discipline. Interveniralo se na regulatornom planu, ali mnogi sumnjaju da je problem financijske

nestabilnosti riješen. U globalnim financijskim tokovima i promjenjivim težištima ekonomske moći napori za stabilizacijom u jednoj zemlji mogu ugroziti druge. Tu se otvorilo pitanje manjih ekonomija i posebno onih s manje sofisticiranim financijskim tržištima, slabijim regulatornim mehanizmima, ali čak i činjenica da razvijene ekonomije žrtvuju određeni stupanj makroekonomske kontrole u situaciji kad se otvore globalnim tržištima kapitala. Pritom se ukazuje na svu problematiku sprječavanja ili barem umanjivanja financijskih rizika. U tom svjetlu, a sagledavano iz domaće perspektive, sve su prisutnije bile analize i rasprave o ulozi države i njezine razvojne politike.

Europska unija

Zanimljivi su radovi koji ukazuju na pitanja konvergencije hrvatskoga gospodarstva s prosjekom zemalja Europske unije. Upozorava se da je nakon kraće faze sustizanja došlo do procesa po kojima je snažnija konvergencija postala dugoročno pitanje. Upozoravalo se na ključne čimbenike koji su na to utjecali kao i na propuštenu priliku ulaska u Europsku uniju s prvom grupom tranzicijskih zemalja. Komparativne analize ustanovile su da se ekonomije u tranziciji razlikuju u pogledu sklonosti štednji, rasta stanovništva, pristupa tehnologiji i primjene ekonomskih politika, tako da se snaga čimbenika konvergencije može uzeti samo uvjetno. Počinju se objavljivati radovi s makroekonomskog i mikroekonomskog stajališta, a koji ukazuju na drugačiji pristup dinamiziranju ekonomskog rasta i kako ga ostvariti.

Izražena je zabrinutost opadajućom ili stagnantnom konkurentnošću ekonomije i poduzeća. Rastući vanjski dug, rast plaća iznad produktivnosti i iznimno jaka uloga države u redistribuciji tekućih transfera u području socijalne politike, ulaganja u infrastrukturu s neto novim investicijama dovedenima gotovo do nule, dali su dovoljno prostora za upozorenja o potrebi promjena u vođenju ekonomske politike. Predlagalo se da ekonomska politika treba ići u smjeru povećanja štednje na nacionalnoj razini, s obzirom na povećanje ukupne likvidnosti prema smanjenju kamatnih stopa i potrebi porasta udjela investicija u sektoru međunarodno utrživih dobara.

Upozoravali su autori, ali i rasprave na savjetovanjima, na činjenicu da nije u pitanju samo razina realnog tečaja već i izuzetna sporost u tehnološkom restrukturiranju u izvoznom sektoru, kao i općenito nepostojanje međunarodno utrživih dobara koja bi zadovoljila tržište zapadne Europe u kriterijima kvalitete i dizajna. Tu se prije svega mislilo na dobra s visokim sadržajem

dodane vrijednosti. Sve su prisutniji bili pristupi u predlaganju izvozno orijentiranog rasta u razvojnom pogledu, ali i u mjerama ekonomske politike.

Posebna tema vezana uz povoljnu poslovnu klimu bio je način na koji je moguće ostvariti povoljnu investicijsku klimu. Naglašavana je potreba dugoročnog planiranja investicija uz sagledavanje investicijskog ciklusa privatnog sektora. Osim investicijske klime stavovi ekonomista ukazivali su na nužnost strukturnih prilagodbi koje bi, uz ostalo, stvorile uvjete za povoljniju cijenu kapitala.

U ostvarivanju povoljne poslovne klime naglašavan je značaj čitavog skupa makroekonomskih politika uz institucionalna rješenja koja bi omogućila stabilnost i pouzdanost u pogledu donošenja poslovnih odluka. Posebna panel rasprava bila je posvećena poreznoj politici i problemima nelikvidnosti. Upozoravalo se na parafiskalna davanja kao i na česte promjene porezne politike i na njihovu štetnost sa stajališta vođenja poslovne politike na razini trgovačkih društava.

U nekima od radova, a posebno onih stručnog karaktera, ukazivano je na rastuće administriranje i pretjeranost dokumentacije, dozvola i sličnog kao ograničenja u donošenju pravodobnih poslovnih odluka.

Tržištu rada i radnom zakonodavstvu bila je posvećena pažnja u kontinuitetu. Ovom složenom pitanju pristupalo se sa različitih stajališta i teorijskih opredjeljenja. Jedna od kontroverzi odnosi se na nastojanja države u pogledu njezina socijalnog opredjeljenja i tržišnih pritisaka u konkurentskom okruženju. Zakonska regulativa i kolektivni ugovori stvorili su dihotomiju. Jedna je realna situacija u državnom i javnom sektoru gdje je zadržana većina prava, dok u najvećem dijelu privatnog sektora to nije slučaj. Analitičari su na temelju komparativnih analiza ukazivali na moguća rješenja, posebno na pitanja ostvarivanja fleksibilnosti na tržištu rada uz odgovarajuće sigurnosne mehanizme. Ipak, realizacija odgovarajuće politike suočena je s brojnim otporima, ali i s dosadašnjim nedostatkom političke volje u pravcu osuvremenjivanja ovoga tržišnog segmenta. Ocijenjeno je također da je slabo razvijeno upravljanje ljudskim resursima, a odgovor na ovaj problem nalazi se u visokoj stopi nezaposlenosti, dakle ponudi radne snage.

Industrija

Tijekom cjelokupnog razdoblja na koje se odnosi ovaj prikaz puno je pažnje posvećivano poziciji industrije, energetike, poljoprivrede, turizma, uslužnom sektoru a u zadnje vrijeme i IT sektoru.

Pad industrijske proizvodnje i njezina udjela u BDP-u analitičari su ocijenili zabrinjavajućim, što ih je izazvalo na promišljanje o načinu reindustrijalizacija. U tom je smislu bio organiziran poseban panel koji je dao nedvojbene poruke o načinu rješavanja ovih pitanja. Jedan od zaključaka bio je da je snažniji razvoj industrijske proizvodnje moguće osigurati djelovanjem na ključne čimbenike proizvodnosti i konkurentnosti. To se prije svega odnosi na tržišne reforme kojima se stimuliraju investicije, razina konkurencije, sposobnost usvajanja inovacija povećanim ulaganjima u razvojna istraživanja i ljudski kapital i na primjenu novih tehnologija. Ukazano je na potrebne institucionalne promjene u pravcu jačanja konkurentske sposobnosti industrijskih poduzeća na domaćem i međunarodnom tržištu, kao i na nepotrebne barijere ulaska novih industrijskih poduzeća na tržište uslijed pretjerane regulative, sporosti administracije, ali i pojave korupcije.

Energetici, energetske strategiji i politici posvećivana je velika pažnja. U pogledu rasprava na temu energetske strategije bilo je vidljivo kako struka vidi dugoročni razvoj ovoga sektora i ukazivalo se na činjenicu da se energetska oskudnost i propuštene prilike na strateškom pozicioniranju u regiji i šire svode na pozicioniranje energetike dominantno u području zadovoljavanja potreba Hrvatske u budućnosti. Posebno se u kontekstu energetske politike ukazivalo na pitanja cijena energenata, i to s kratkoročnog i dugoročnog aspekta. U zadnje vrijeme javlja se određeni broj analitičkih članaka usredotočenih na obnovljive izvore energije, programe ušteda, tj. energetske učinkovitosti i moguć doprinos fondova Europske unije.

Pitanjima pozicije brodogradnje posvećivan je značajan prostor. Ocijenjeno je da je brodogradnja sporo izlazila iz ranijeg modela razvitka, i to prije svega zato što je u procesu tranzicije postala državnim vlasništvom. Ukazivano je na moguća strateška opredjeljenja i na nužnost izlaska države iz vlasništva. Analitički je ukazano na promašaje programa sanacija s restrukturiranjem, ali i na nužnost aktivne uloge države u tržišnom repozicioniranju brodogradnje.

U pogledu razvoja turističkog sektora napisani su brojni članci objavljeni u *Ekonomskom pregledu* i u okviru zbornika sa savjetovanja u organizaciji HDE-a. Također je bila organizirana posebna panel rasprava o stanju i

perspektivama turističkog sektora. Unatoč pitanjima vezanima uz makroekonomsko okruženje, ocijenjeno je da su vidljivi pomaci u strukturi ponude, ulaganjima u infrastrukturu i prateće sadržaje. Preporuke su bile vezane uz regionalne i globalne promjene turističke potražnje te o načinima prilagodbe turističkog sektora tim novim izazovima.

Poljoprivreda je sagledavana s različitih stajališta. Njezino zaostajanje u svakom pogledu u odnosu na razine proizvodnje iz osamdesetih godina sagledavano je u kontekstu tranzicije, neriješenih vlasničkih odnosa, sporosti države u odlučivanju o državnom vlasništvu, o koncesijama, te lutanja u pogledu strateških opredjeljenja u agraru. Naglašavana je nužnost sustavnog rješavanja agrarne problematike i vezama poljoprivredne proizvodne i prehrambene industrije. Ukazano je na dugoročnost razvoja u agraru, rizike, izvore financiranja, ali i na nužnost transparentne razvojne politike države.

U pogledu razvoja uslužnog sektora upozoravano je na njegov visok i rastući udjel u nacionalnom gospodarstvu koji kao takav daje sliku postindustrijske ekonomije. Ipak, ocijenjene su i pozitivne strane razvoja ovog sektora. Usko povezano s tim pitanjem kao pozitivno je ocijenjeno razvijanje IT sektora, i to posebno sa stajališta zapošljavanja mladih i ostvarivanja proizvoda i usluga visoke razine novostvorene vrijednosti. Organiziran je i poseban panel o tehnološkom razvitku, inovacijama i ulozi tehnoloških parkova. Ipak, komparativne analize pokazale su činjenicu niskog rangiranja Hrvatske u tom pogledu te su dane preporuke za promjenu ovakve pozicije.

Posebno područje aktivnosti na tradicionalnim savjetovanjima su doprinosi mladih ekonomista diplomskih i doktorskih studija koji su time dobili priliku da ih znanstvena i stručna javnost upozna i da u raspravama dokažu svoje hipoteze.

Taj se pristup intenzivirao tijekom proteklih deset godina i donio je niz novina u ocjeni aktualnih gospodarskih kretanja. Tu su se istaknula sektorska istraživanja, istraživanja o položaju poduzeća, odnosu tržišta rada i obrazovnog sustava, problematici nezaposlenosti mladih i sl. Iz prezentiranih radova može se uočiti suvremena teorijska osnova kao i poznavanje složenih kvantitativnih i ostalih analitičkih metoda. U tom pogledu naši mladi istraživači idu u korak sa svojim kolegama iz Europe za što su zaslužni njihovi mentori s naših fakulteta. Najistaknutiji radovi objavljeni su u *Ekonomskom pregledu* po obavljenim recenzentskim postupcima sukladno kriterijima Uredništva časopisa. Iskustva i ocjene javnosti upućuju da postoji dobra

perspektivna kadrovska osnova naše ekonomije, odnosno poslovne ekonomije.

Ekonomski pregled

Ekonomski pregled je tijekom više od osamdeset godina izlaženja, posebno od stvaranja demokratske samostalne hrvatske države, stekao zavidnu reputaciju u znanstvenim krugovima u zemlji i inozemstvu. Povećani interes pojavio se ubrzo nakon osamostaljenja Hrvatske. Danas časopis ima razmjenu s dvanaestak istaknutih međunarodnih časopisa. Raste broj autora iz inozemstva kako novih ekonomija tako i onih iz razvijenih tržišnih ekonomija. Također raste broj članova Društva iz inozemstva. Zamjetna je zastupljenost istaknutih znanstvenika iz inozemstva u uređivačkom odboru časopisa, a postoji i određeni broj počasnih članova. Internacionalizacija Društva nije ostvarena samo u okviru časopisa već i putem tradicionalnih savjetovanja kao i ostalih aktivnosti Društva.

Najbolji hrvatski ekonomisti, možemo reći s ponosom, kao i znanstvenici i stručnjaci iz drugih područja, kao i mnogi iz svijeta, sudjelovali su te i dalje sudjeluju u radu Hrvatskog društva ekonomista. Ovdje navodimo imena samo nekih od njih: Andrijanić Ivo, Babić Mate, Baletić Zvonimir, Barbić Jakša, Blažević Branko, Crkvenac Mato, Čičin Šain Ante, Đuričin Dragan, Gligorov Vladimir, Gregurić Franjo, Grgić Mato, Horvat Branko, Jurković Pero, Kalogjera Dražen, Kelebuš Ivan, Lokin Branimir, Mencinger Jože, Nikić Gorazd, Perić Jože, Primorac Žarko, Radošević Dubravko, Rohatinski Željko, Sirotković Jakov, Spajić Ferdo, Stipetić Vladimir, Škegro Borislav, Teodorović Ivan, Veselica Marko, Veselica Vladimir, Vouk Rudolf, Zdunić Stjepan, Wertheimer-Baletić Alica ... Svima dugujemo duboku zahvalnost.

Obilježavajući tridesetogodišnjicu rada, sigurni smo da će se Društvo u idućem razdoblju nastaviti uspješno razvijati i ostvarivati svoj glavni cilj: unapređenje ekonomske znanosti i struke, i biti na raspolaganju kreatorima ekonomskih i poslovnih politika.

Mladi ekonomisti su se uvijek razvijali i sazrijevali i kroz Društvo i oni su jamstvo nastavka života i razvoja Hrvatskog društva ekonomista i u budućnosti.

JEL klasifikacija: E31, E52
Pregledni rad

INFLACIJSKA DINAMIKA U HRVATSKOJ I EUROZONI S NAGLASKOM NA POSTCOVID RAZDOBLJE

Željko Bogdan*

SAŽETAK

Sa 2021. godinom za Hrvatsku je završilo razdoblje relativno niske inflacije, a porasla zabrinutost – vjerojatno više zbog rasta cijena hrane nego većih cijena goriva. Zabrinute su i štediške jer im uz niske kamatne stope inflacija smanjuje realnu vrijednost štednje, ali se iz ekonomske teorije zna da negativne realne kamatne stope pridonose oporavku gospodarstva iz pandemijske recesije. Prema preliminarnim podacima za 2021. snažnim gospodarskim rastom Hrvatska je realno premašila razinu BDP-a iz 2019. godine, a tako brz izlazak iz snažne recesije do sada Hrvatska nikad nije ostvarila. Jasno, s oporavkom gospodarstva slijedi i oporavak cijena. Zabrinutost može rezultirati revizijom inflatornih očekivanja nagore, što onda ubrzava i samu inflaciju.

Ovim se člankom prate dinamika i doprinosi inflaciji u Hrvatskoj i u eurozoni primjenom deskriptivne statističke i komparativne analize na temelju podataka Državnog zavoda za statistiku (DZS) i Eurostata s naglaskom na 2021. i 2022. godinu. Tijekom 2021. dinamika cijena u Hrvatskoj vratila se onoj do ljeta 2013. godine kada su cijene godišnje rasle i do 4 – 5%. Blaži rast cijena od oko 2% prethodio je i samoj pandemiji, ali nije povećao zabrinutost pa je opravdano zapitati se je li pandemija odgodila snažniji porast

* Izv. prof. dr. sc. Željko Bogdan, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: zbogdan@efzg.hr).

cijena ili mu je bila neposredni uzročnik. U početku se vjerovalo da je globalna inflacija iz 2021. privremenog karaktera i da je uzrokovana naglim porastom potražnje nakon pandemijskog *lockdowna* te da će se sve stabilizirati uspostavom distribucijskih lanaca tijekom 2022. godine. No, snažan porast inflacije tijekom 2022. godine sve je to demantirao. Tako je u kolovozu 2022. godine Hrvatska ostvarila inflaciju od 12,1%, a eurozona 9,1%, dok je u baltičkim zemljama premašivala 20%.

I u Hrvatskoj i u eurozoni 2022. godine inflaciji najviše pridonose cijene hrane i energije. Dok je za 2021. Europska središnja banka (ECB) najavljivala smanjivanje monetarne ekspanzije uz odsustvo većih kamatnih stopa, od ljeta 2022. godine polagano rastu ključne kamatne stope. Za mnoge je to preslabo i presporo, ali ECB vodi računa o razlikama među članicama eurozone, a one se odnose na: veličinu same inflacije, na stupanj oporavka od pandemijske krize i na stanje javnih financija. Presnažna monetarna restrikcija pogoršala bi poziciju mnogih članica, a prelabava bi pridonijela daljnjem rastu inflacije, što ECB-u stvara izazov.

Ključne riječi: CPI, eurozona, HICP, doprinosi inflaciji.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Izazovi s kojima se u zadnje dvije godine suočilo hrvatsko gospodarstvo mogu se suziti u tri fraze: „najsnažniji pad nakon 1995. godine“ (2020.), „najbrži oporavak u posttranzicijskom razdoblju“ (2021.) i „najveća inflacija nakon Stabilizacijskog programa“ (2022.). U prvom slučaju možemo govoriti o istovremenim šokovima ponude i potražnje kada istovremeno postoje negativni šokovi potražnje i ponude (zbog „*lockdowna*“) te pozitivan šok ponude (zbog pada cijene energije). Posljedica zajedničkog djelovanja svih triju šokova je smanjenje ekonomske aktivnosti, ali i razine cijena. No, izazov je u tome procijeniti jesu li jače djelovali šokovi ponude ili potražnje¹. Čini se da postoji konsenzus kako je postojao izraženiji utjecaj troškovne komponente premda se ni utjecaj potražnje ne može isključiti. Nakon same pandemije, nagli rast potražnje i nemogućnost ponude da reagira oživjela je do tada gotovo pa zaboravljenu inflaciju. No, ona se razbuktała tijekom 2022. godine čemu je svakako pridonio rast troškova, ali se ne može unaprijed isključiti i djelovanje inflatornih očekivanja. Opisani šokovi mogu se vrlo

¹ O tome se može vidjeti npr. u Grgurić, Nadoveza-Jelić i Pavić (2021).

jednostavno objasniti standardnim makroekonomskim modelima koji uključuju kratki i srednji rok (AS-AD ili IS-LM-PC model²).

U ovom je članku fokus na kretanju razine cijena u spomenutom razdoblju. Rast cijena hrane koji je bio izraženiji od sredine 2021. godine, već je tada počeo stvarati zabrinutost, a za zimu 2022. – 2023. tome pridonose i troškovi energije. Budući da je razdoblje do sredine 2021. već bilo objašnjeno u Bogdan (2021), uz sažetu analizu razdoblja 2020. – 2021., ovdje je veći naglasak na ostatku 2021. i 2022. godine. Posebno će se izdvojiti doprinosi koji su najsnažnije pridonijeli inflaciji. Tijekom 2022. godine Vlada je poduzela više mjera kojima nastoji olakšati život u uvjetima sve snažnije inflacije, ali će budući podaci otkriti njihove rezultate.

Više je čimbenika koji opravdavaju proširenje analize i na članice eurozone. Razlozi za to ponajprije su vanjskotrgovinski jer su tu i naši najvažniji vanjskotrgovinski partneri. Uz to u relativno malom, visoko euroiziranom i o turizmu ovisnom gospodarstvu s visokim udjelom radno-intenzivne industrije važno je imati i manju inflaciju u odnosu na vanjskotrgovinske partnere. Nadalje, važno je istaknuti i ulogu banaka iz eurozone zbog dominacije u vlasništvu nad aktivom naših banaka. Preko njih se monetarna politika ECB-a (s ciljem očuvanja stabilnosti cijena) do uvođenja eura makar posredno prelijeva i na gospodarska zbivanja u Hrvatskoj. Ona je i u recentnoj krizi omogućila da Hrvatska smanji rashode za kamate. Od 1. siječnja 2023. godine Hrvatska postaje punopravna članica eurozone. I naposljetku, i u Hrvatskoj i u eurozoni tijekom 2022. godine cijene hrane i energije bile su važni generatori inflacije.

Struktura članka je sljedeća: nakon uvoda najprije se analizira kretanje inflacije u Hrvatskoj. U trećem dijelu se opisuje kretanje inflacije u eurozoni, dok četvrti dio predstavlja Zaključak.

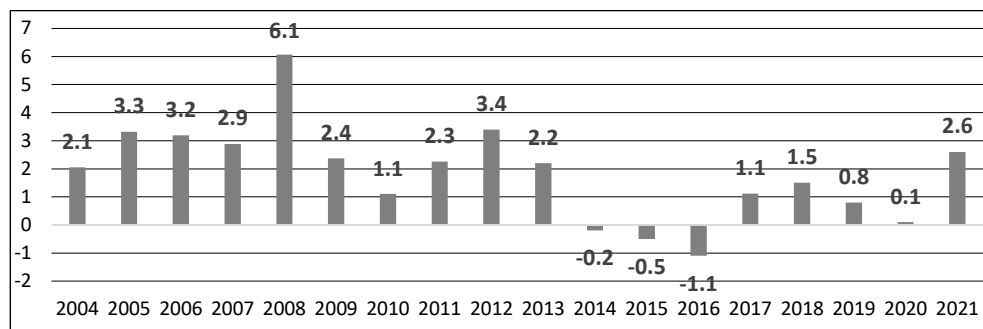
2. ANALIZA KRETANJA INFLACIJE U HRVATSKOJ

U ekonomskoj analizi kretanje cijena promatra se na temelju dinamike različitih *indeksa cijena* od kojih su najpoznatiji deflator BDP-a, indeks proizvođačkih cijena u industriji (PPI indeks) te indeks potrošačkih cijena

² U klasičnom AS – AD modelu negativni šok potražnje smanjuje dohodak, ali i razinu cijena. Ako je on popraćen i negativnim šokom ponude, npr. rastom cijena energenata, tada će smanjenje dohotka biti snažnije, ali će smanjenje razine cijena biti znatno slabije ako ga uopće i bude.

(CPI). Zbog nedostatka prostora ovdje je fokus na CPI-u, ali se komentari kretanja preostala dva indeksa za pandemijske krize mogu naći u Bogdan (2021).

Slika 1. Dinamika inflacije u Hrvatskoj između 2004. i 2021. godine mjerene kao postotne promjene CPI-a

Izvor: DZS, *Indeksi potrošačkih cijena*, razna godišta.

Postotni porast CPI-a za razdoblje (2004. – 2021.) prikazan je na slici 1.³ odakle se uočavaju tri podrazdoblja u kretanju inflacije u Hrvatskoj. *Prvo* traje do 2013. godine, a ograničeno je stopama inflacije od 2,1 i 2,2%. Prvi dio tog razdoblja karakterizira ekspanzija hrvatskoga gospodarstva snažno potpomognuta domaćom potražnjom, naročito investicija. Posljedica toga je izrazito snažan rast gospodarstva, ali i razine cijena⁴. Veliku recesiju karakterizira značajan pad investicija i osobne potrošnje. Rekordan izvoz roba bio je zabilježen 2007., ali je već 2010. godine bio premašen. Oporavak izvoza usluga nakon 2007. uslijed Velike recesije završio je tek 2016. godine. Sama Velika recesija se odrazila i na inflaciji jer je zbog pada domaće potražnje rast razine cijena bio usporen⁵. Najviše stope inflacije u

³ DZS-ova serija CPI-a počinje s 2004., a prije su se koristili indeksi troškova života i indeksi cijena na malo. Indeksi troškova života od 1998. do 2004. godine usporedivi su sa CPI-em.

⁴ U Vizek i Broz (2009) je pokazano da kratkoročno inflacijska inercija i uvozna inflacija naj snažnije utječu na domaću inflaciju, ali su važni i marža, nominalni tečaj, jaza BDP-a i monetarni agregat (M2).

⁵ Uzme li se 2008. godinu kao dio pretkriznog vremena, u vremenu između 2003. i 2008. godine prosječni godišnji porast razine cijena iznosio je 3,51%. Međutim, on je osjetljiv na visoku inflaciju 2008. godine koja je iznosila 6,1%, a te godine počela se nazirati i kriza. Bez 2008., prosječna inflacija između 2003. i 2007. godine iznosi 2,87%. Za usporedbu cijene su tijekom većeg dijela

promatranom razdoblju (6,1% 2008. i 3,4% 2012.) ostvarene su u ovom razdoblju iako će 2022. biti postignuta najveća inflacija nakon Stabilizacijskog programa iz 1993. godine.

Iduće razdoblje je razdoblje niske inflacije koje se proteže do pandemijske krize. Najprije je od kraja 2013. inflacija oko nule, ali između 2014. i 2016. poprima i negativne vrijednosti, što je izrazito nepovoljna situacija za monetarnu politiku pri jako niskim nominalnim kamatnim stopama. S jedne strane uzak je prostor za smanjenje realne kamatne stope koje bi bilo dobrodošlo u fazi oporavka nakon Velike recesije, a s druge strane postoji depozitna i kreditna euroizacija zbog koje je HNB prisiljen sprečavati snažnije deprecijacije kune premda su deprecijacijski pritisci trajali do kraja 2014. godine. U uvjetima slabo promjenjive razine cijena, promjena nominalnog tečaja je ključan čimbenik promjene realnog tečaja koja je važan čimbenik konkurentnosti u gospodarstvima poput hrvatskog. Pa ipak kada bi i porastao izvoz kao rezultat djelovanja ovih faktora, izgledan je snažan pad domaće potražnje zbog povećanja realne zaduženosti. Tako bi negativna reakcija domaće potražnje kompenzirala dijelom ili u potpunosti pozitivan efekt na vanjskotrgovinsku konkurentnost ako bi ga uopće i bilo (Tkalec, Vizek i Verbič, 2014; Nadoveza-Jelić i Ravnik, 2022). S 1. siječnja 2023. godine i ta briga za HNB nestaje jer Hrvatska i formalno postaje dio eurozone, ali će tada promjene realnog tečaja biti otežane ako se i domaća i inozemna inflacija budu kretale oko nule.

I razdoblje od 2017. do 2020. karakterizira relativno niska inflacija, ali se slika počinje mijenjati 2021. godine i stvarati zabrinutost promjenom dinamike inflacije. Očekivanja ekonomista bila su da će se situacija stabilizirati tijekom 2022. godine, ali do toga ipak nije došlo. Prema ranijim projekcijama s kraja 2021. ili iz prvog tromjesečja 2022. (tablica 1.) inflacija se trebala kretati na oko 2 – 3%, ali podaci DZS-a pokazuju da je potrošačka razina cijena u prvih sedam mjeseci 2022. godine porasla za 6,2% u odnosu na isto razdoblje lani. U tome značajnu ulogu imaju i eskalacija ratnih sukoba u Ukrajini i sankcije Rusiji. Plinski rat između Europske unije i Rusije pridonio je rastu cijena fosilnih goriva koji su važan generator inflacije i u eurozoni i u Hrvatskoj. Drugi važan čimbenik energetske inflacije je suša koja direktno utječe na proizvodnju energije iz hidroelektrana i nuklearnih elektrana. Na taj način su se cijene energije odrazile na inflaciju pa bojazan

krize, tj. od 2008. do 2013. godine u prosjeku narasle za 2,28%. U vremenu od 2014. do 2021., na godišnjim podacima još nije bio zabilježen takav porast cijena, ali mjesečna dinamika za 2021. i 2022. godinu zahtijeva poseban osvrt.

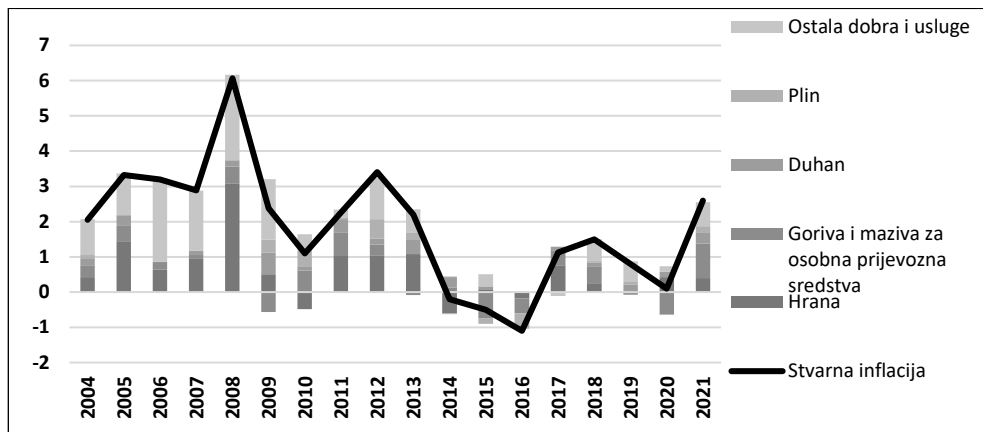
stvara i nadolazeća zima zbog troškova grijanja. Zemlje su već sada prisiljene štedjeti s energetske resursima kako bi oni bili dostatni za zimsko razdoblje 2022./2023. Izmijenjene projekcije pravljene tijekom 2022. godine signaliziraju veću inflaciju u odnosu na ranija očekivanja. Paralelno su ublažene i prognoze rasta BDP-a. Od prikazanih projekcija samo HNB signalizira povećane prognoze rasta. S druge strane, prognoze MMF-a su jedine koje ističu veće stope rasta u 2023. godini, ali rastuća nesigurnost svaku prognozu drži upitnom. Da bi se ostvarila prognoza HNB-a od 9,4%, uz do sada dostupne podatke (do kolovoza 2022.), u preostala četiri mjeseca *godišnja* inflacija mora iznositi 9,21%. Kada bi rast razine cijena na godišnjoj razini iznosio kao u kolovozu, ukupan godišnji rast cijena bio bi 10,42%. Ako bi se godišnji CPI nastavio kretati dinamikom iz prvih osam mjeseci, ukupna bi inflacija 2022. godine bila 11,22%. Dakle, realno je za 2022. godinu očekivati inflaciju od 10-11%, što je više od prognoziranih 9,4%. Sve to potvrđuje nesigurnost s kojom se suočava bilo koja procjena godišnje inflacije za 2022. godinu.

Tablica 1. Promjene u projekcijama za razinu cijena i stope rasta za 2022. i 2023. godinu

Publikacija	Indikator	2022	2023.
Projekcije razine cijena s kraja 2021. ili početka 2022. godine			
HNB, Makroekonomska akretanja i prognoze br. 11 (2021)	CPI /HICP	2.4%	-
European Commission, Winter February 2022	HICP	3.5%	1.6%
MMF, Croatia IMF Country Report No. 21/205 (2021)	CPI	1.9%	2%
Projekcije razine cijena iz 2022. godine			
HNB, Makroekonomska kretanja i prognoze br. 12 (2022)	CPI /HICP	9.4%	4.6%
European Commission, Summer July 2022	HICP	8.2%	3.6%
MMF (Travanj 2022)	CPI	5.9%	2.7%
Projekcije stopa rasta (postotna promjena BDP-a) s kraja 2021. ili početka 2022. godine			
HNB, Makroekonomska akretanja i prognoze br. 11 (2021)		4.1	-
European Commission, Winter February 2022		4.8%	3.0%
MMF, Croatia IMF Country Report No. 21/205 (2021)		5.8%	4.0%
Projekcije stopa rasta iz (postotna promjena BDP-a) 2022. godine			
HNB, Makroekonomska kretanja i prognoze br. 12 (2022)		5.5%	2.5%
European Commission, Summer July 2022		3.4%	2.9%
MMF (Travanj 2022)		2.7%	4.0%

Izvor: Izrada autora.

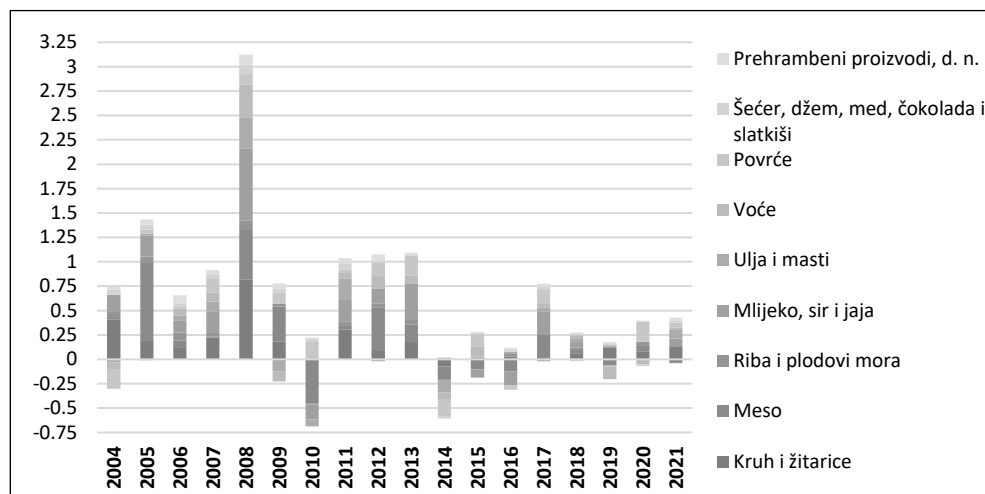
Slika 2. Doprinosi potrošačkoj inflaciji u Hrvatskoj na godišnjim podacima (2004. – 2021.)

Izvor: Izračun autora na temelju podataka iz DZS, *Indeksi potrošačkih cijena*, razna godišta.

Slikom 2. izdvajaju se najrelevantniji doprinosi potrošačke inflacije u Hrvatskoj između 2004. i 2021. Zbog bolje preglednosti grafikona slabi doprinosi cijena mnogih proizvoda i usluga suženi su pod Ostala dobra i usluge premda oni čine 63% potrošačke košarice. Ovakva konstrukcija omogućuje da se izdvoje najvažniji doprinosi potrošačkoj inflaciji barem od vremena recentne krize (2009. – 2014.). Velik dio stupca koji se odnosi na Ostala dobra i usluge za razdoblje prije 2009. godine signalizira da izdvojeni doprinosi ne predstavljaju dominantnu komponentu inflacije u tom vremenu s iznimkom 2005. i 2008. godine kada su objašnjavali otprilike 60% potrošačke inflacije. Međutim, komentar kretanja cijena za razdoblje 2004. – 2020. već je dan u Bogdan (2021).

Slika 3. Raščlanjen doprinos cijena hrane u ukupnom CPI-u

Izvor: Izračun autora na temelju podataka iz DZS, *Indeksi potrošačkih cijena*, razna godišta.

Među izdvojenim komponentama sa slike 2. cijene hrane su između 2004. i 2013. godine objašnjavali između 20 i 40% ukupne inflacije, pri čemu je najjači utjecaj (40 – 50%) bio 2005., 2008., 2011. i 2013. godine, a najslabiji pozitivni (15 – 20%) 2004., 2006. i 2009. godine. Nakon 2013. najsnažniji pozitivni utjecaji cijena hrane zabilježeni su tijekom 2020. i 2021. godine, ali je korisno analizirati i mjesečne podatke. U nekim godinama (2010., 2014., 2016. i 2019.) utjecaj cijena hrane čak je bio i negativan. Slikom 3. doprinosi cijena prehrane se dodatno raščlanjuju, ali su zaključci mješoviti. Godine 2008. cijene hrane su objašnjavale polovicu inflacije, a tome su pridonijele cijene kruha i žitarica, mlijeka, sira i jaja te cijene mesa. Značajan udio doprinosa prehrane bio je dominantno povezan s cijenama kruha (otprilike trećina doprinosa) 2004., ali je važan doprinos (više od četvrtine) bio i 2008., 2011., 2019. i 2021. godine. Tijekom 2005., 2009., 2010., 2012. i 2017. godine snažno su doprinosu cijena prehrane pridonijele cijene mesa, dok je njihov utjecaj 2014. – 2016. te 2019. i 2021. godine bio negativan. U značajnom dijelu razdoblja približno od petine do četvrtine doprinosa cijene hrane objašnjavale su cijene mlijeka, sira i jaja (2006., 2007., 2008., 2011., 2013., 2016. i 2017.), dok je najsnažniji doprinos cijena povrća zabilježen 2015. i 2020. godine.

Značaj Goriva i maziva za prijevozna sredstva (kojeg unaprijed često smatramo važnim indikatorom inflacije) je osobito bio naglašen tijekom zadnjih desetak godina naročito 2010., 2011., 2017., 2018. i 2021. godine kada su otprilike objašnjavali i četvrtinu tadašnje inflacije. Međutim, 2015., 2016. i 2020. godine njihov je utjecaj negativan. Važan čimbenik deflacije 2015. i 2016. bile su i cijene plina za kućanstva. U pandemijskoj krizi 2020. godine negativan je doprinos i cijena krutih goriva. Tijekom 2021. godine 38% sveukupne inflacije proizašlo je iz cijena goriva i maziva. Od preostalih čimbenika koji su posebno izdvojeni na slici 2. nužno je istaknuti i cijene duhana, ali je njihov utjecaj, premda pozitivan u cijelom analiziranom razdoblju, ipak izraženiji u vremenu nakon 2009. godine (naročito tijekom 2009., 2011., 2013., 2014., 2019. i 2021. kada je objašnjavao i 10 – 15% cjelokupne inflacije).

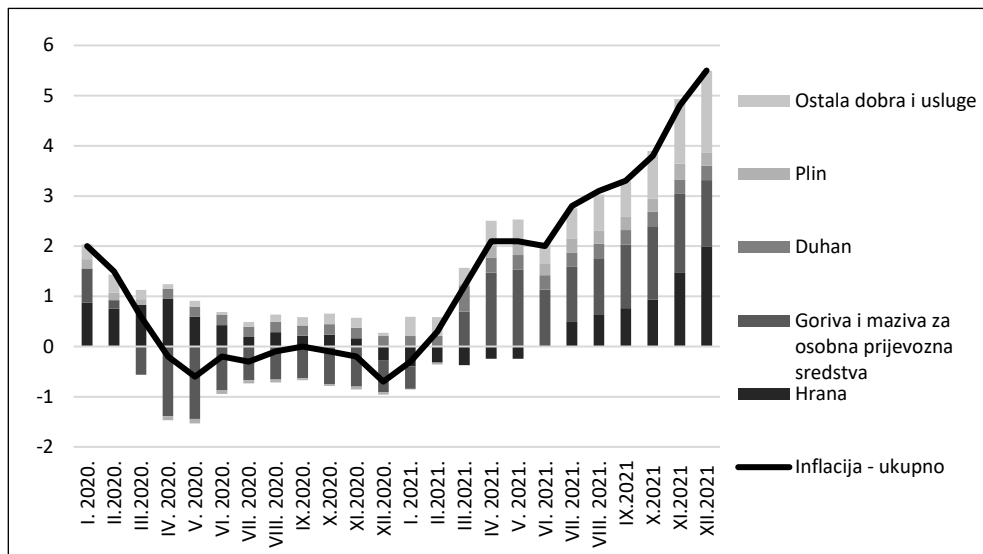
U pojedinim godinama su među prvih pet čimbenika inflacije bili i drugi proizvodi i usluge čije bi prikazivanje na slici 2. grafikonom učinili znatno nepreglednijim. Među njima su to cijene: u restoranima i hotelima (naročito za 2015., 2017., 2019. i 2021.), u rekreaciji i kulturi (2004.), tekućih goriva za kućanstva (2005., 2010. i 2011.), pokućstva (2008.), opskrbe vodom (razdoblja 2004. – 2007., 2010. – 2011., 2013. – 2015. te 2018. – 2019., pri čemu je najsnažniji utjecaj bio 2004., 2006. i 2014.), električne energije (naročito naglašen pozitivan utjecaj bio je tijekom 2012., 2013. te 2018., dok su cijene struje ublažavale pozitivnu inflaciju 2017.), iznajmljivanja za stanove (2006.). Posebno treba izdvojiti i cijene odjeće i obuće jer su imale pozitivan utjecaj na ukupnu razinu cijena tijekom 2007. i 2008. godine, ali je tijekom recentne krize (naročito 2010. – 2014.) njihov utjecaj na ukupnu domaću inflaciju bio negativan.

Da bi se promatrale posljedice Covid-19 krize na potrošačku inflaciju, potrebno je promatrati kretanje inflacije na mjesečnoj razini tijekom 2020. – 2022. godine (slike 4. i 5.). U tako kratkom razdoblju dogodio se i najsnažniji pad i najsnažniji oporavak hrvatskoga gospodarstva otkad postoje mjerenja počevši od 1995. godine. Sam pad BDP-a 2020. godine iznosio je 8,1%, ali su natprosječni pad zabilježile izvoz usluga (-42%) i ukupan uvoz (-12,3%, što zbog učinka automatskog stabilizatora ublažava pad dohotka). Pad izvoza usluga dominantno proizlazi iz prometa u turizmu koji onda preko prometa u trgovini, restoranima, uslugama iznajmljivanja i sl. utječe na razinu cijena. Svakako je izostanak potražnje utjecao na razinu cijena, ali, kao što je rečeno prije, dominantan negativan efekt proizašao je iz cijena goriva. Na njih svakako utječu zbivanja na svjetskom tržištu, ali je teški *lockdown* u prvoj

polovici 2020. godine pridonosio i znatno smanjenoj potražnji za gorivom. Koliko je pandemijska kriza bila iznenađujuća, toliko je iznenadio i brz oporavak s rastom BDP-a od 10,45%. Očekivao se, naime, sporiji oporavak krajeva ovisnih o turizmu, ali je BDP 2021. ipak realno premašio razinu iz 2019. godine. Mnogi će najveće zasluge za to pripisati turističkoj sezoni, ali niti jedan turistički indikator iz 2021. nije premašio vrijednost iz 2019. godine. Najprije, izvoz usluga (a od njega 66 – 70% otpada na turizam), je 2021. na 87,86% izvoza usluga iz 2019. godine. Prihodi od turizma su, prema procjenama HNB-a na 86,55% prihoda iz 2019. godine. Fizički pokazatelji u turizmu su nešto i lošiji pa smo prema podacima DZS-a 2021. bili na 61,3% dolazaka i 74,7% noćenja u odnosu na 2019. godinu⁶. Turizam, dakle, ne objašnjava premašivanje BDP-a iz 2019. godine, ali njegov doprinos nije nevažan. Važno je istaknuti i značajan doprinos robnog izvoza (koji je rastao 0,2% 2020. i 2021. oko 20%) i veće domaće potražnje čije su komponente realno 2021. premašile vrijednosti iz 2019. godine, a to je nadalje (očekivano) dovelo i do rasta razine cijena.

⁶ Isticanje važnosti turizma zahtijeva doticanje još jednog važnog fizičkog pokazatelja – broja postelja. Unatoč rekordnoj godini u našem turizmu, broj postelja u hotelima i aparthotelima na dan 31. kolovoza 2019. je, prema podacima HTZ-a, iznosio 129.028, što je 9,8% u ukupnoj strukturi smještajnih kapaciteta ili 95% broja postelja u ovim objektima 2015. godine. Napredak turizma koji je uslijedio između 2014. i 2019. godine potaknuo je rast smještajnih kapaciteta dominantno u apartmanima i ponešto u kampovima i hostelima, dok se u ostalim objektima broj postelja smanjivao. Tijekom 2020. godine povećan je broj postelja u hotelima za oko 20%, ali zbog koronakrize mnogi apartmani su ostali zatvoreni (pad udjela na 52%), što je udio hotelskog smještaja povećalo na 13,2%.

Slika 4. Doprinosi inflaciji mjerenoj potrošačkim cijenama po mjesecima (2020. – 2021.) u Hrvatskoj

Izvor: Izračun autora na temelju podataka iz DZS, *Indeksi potrošačkih cijena*, razna godišta.

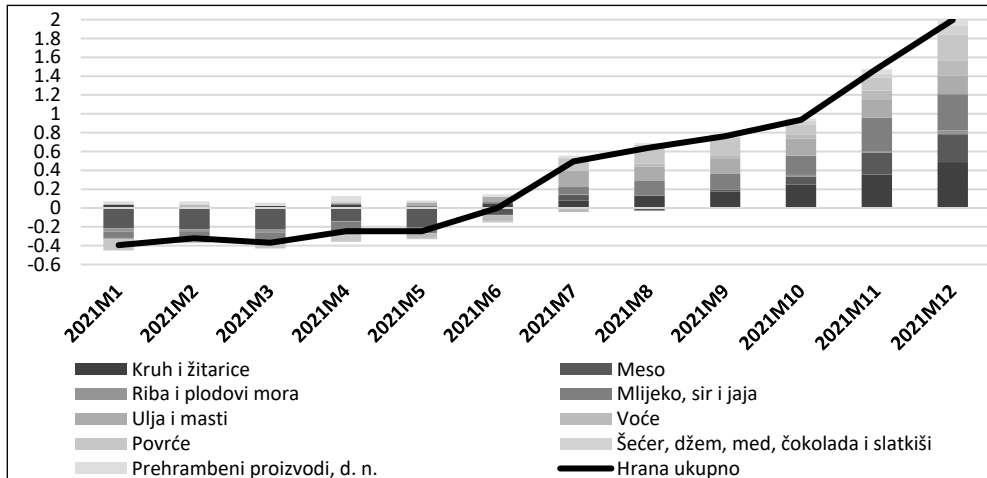
Mjesečno kretanje razine cijena (godišnje stope rasta) 2020. i 2021. godine popraćeno je slikom 4. Pred samu pandemiju koja je u Hrvatskoj počela u ožujku 2020., Hrvatska je bila suočena s relativno niskom inflacijom od 2% u siječnju i 1,5% u veljači, čemu su najviše pridonijele cijene hrane, a u siječnju 2020. godine i cijene goriva. Posljedice pandemije vrlo su se brzo odrazile na ekonomskim podacima i prolongirale se do kraja 2020. godine. Najprije je u ožujku pala inflacija na 0,6%, a s obzirom na to da je utjecaj cijene hrane bio stabilan do travnja, može ga se pripisati cijenama goriva. U travnju dolazi do deflacije koja kontinuirano traje do siječnja 2021. godine, a najveći joj doprinos upravo daju cijene goriva i maziva⁷. Negativan doprinos na ukupnu inflaciju od siječnja 2020. do srpnja 2021. imale su i cijene krutih goriva. Paralelno su od svibnja 2020. utjecaj na nižu inflaciju imale i cijene hrane čiji se pozitivan doprinos kontinuirano smanjuje i čak od prosinca 2020. do svibnja 2021. godine poprima negativne vrijednosti. Tijekom siječnja i

⁷ Negativan utjecaj cijena goriva bio je najizraženiji u vrijeme prvog *lockdowna* (travanj – lipanj 2020.). Tada je zatvaranje pridonijelo smanjenom transportu, što je za posljedicu imalo i pad potražnje za gorivima.

veljače 2021. godine inflacija je blizu nule, što znači da su u ravnoteži sile koje na nju djeluju pozitivno i negativno. Utjecaj ovih pozitivnih čimbenika raste nakon ožujka 2021. i on se nastavlja do današnjih dana, dok negativni faktori nakon svibnja 2021. godine gotovo u potpunosti nestaju. Dominantan čimbenik ove pozitivne inflacije od ožujka do studenoga 2021. su cijene goriva, a od travnja 2021. nešto je važniji utjecaj i cijena plina. Pozitivan doprinos je i cijena duhana koji u prvoj polovici 2021. još objašnjavaju oko 10% ukupne inflacije, ali njihov udio opada kako se pomičemo prema kraju godine. Od lipnja 2021. nešto je značajniji utjecaj i cijena u Restoranima i hotelima, što dijelom svjedoči i o buđenju turističke sezone⁸. No, uz gorivo je ipak najvažniji utjecaj cijena hrane. Sa svibnjem 2021. godine njihov negativni utjecaj iščezava, a u lipnju je nulti signalizirajući da su u ravnoteži sile koje djeluju na poskupljenje i pojeftinjenje raznih živežnih namirnica. Od lipnja je utjecaj prehrambenih namirnica ponovno pozitivan i rastući, što se nastavilo do današnjih dana. Nakon prosinca 2021. godine hrana je dominantan čimbenik inflacije u Hrvatskoj. Dok smo u isto vrijeme voljni prihvatiti rast cijene naftnih derivata pa nam može biti i normalan relativno prazan javni prijevoz u uvjetima kada su cijene goriva na rekordnim razinama, dotle nam rast cijena hrane ulijeva zabrinutost. Jedan od razloga je što na hranu otpada oko četvrtine potrošačke košarice, a to se može objasniti stupnjem razvoja i Engelovim zakonima.

⁸ I na godišnjim podacima utjecaj restorana i hotela na domaću inflaciju je izraženiji između 2017. i 2021. godine (naravno s iznimkom pandemijskog šoka 2020.).

Slika 5. Raščlanjen doprinos cijena hrane u ukupnom CPI-u 2021. godini

Izvor: Izračun autora na temelju podataka iz DZS, *Indeksi potrošačkih cijena*, razna godišta.

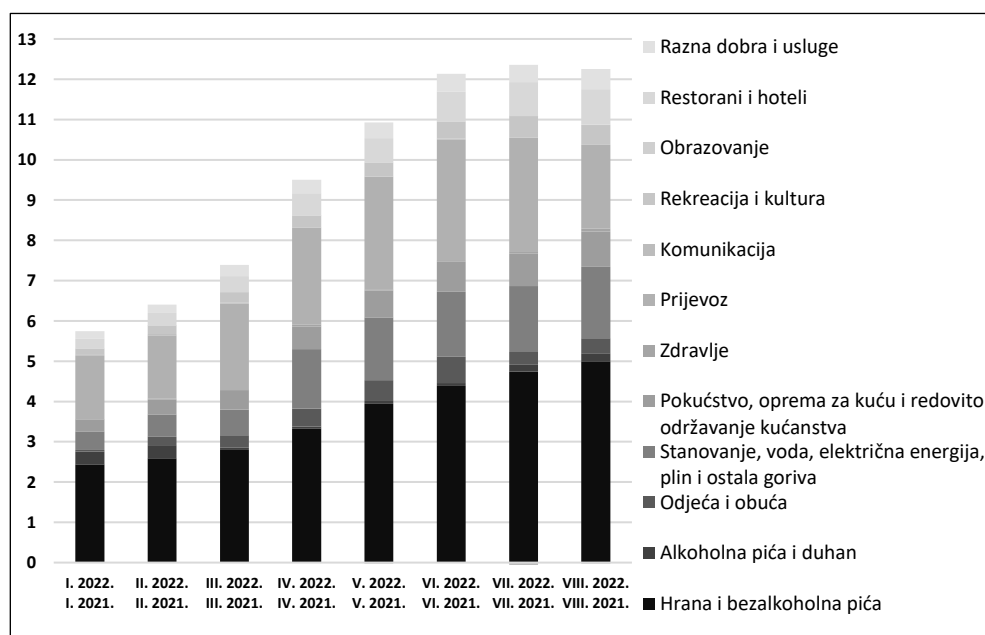
Utjecaj cijene hrane 2021. dekomponiran je na slici 5. gdje se uočava da su rijetke komponente prehrane s pozitivnim utjecajem na inflaciju do svibnja 2021. godine ili je on slab. Kroz to vrijeme najznačajniji negativan utjecaj na inflaciju imaju cijene mesa⁹. Značajnije promjene nastupaju nakon lipnja 2021., ali se odnosi među namirnicama mijenjaju. Tako su u srpnju najvažnije cijene ulja i masti te povrća. U kolovozu i rujnu najznačajniji je utjecaj cijena povrća, ali značajne i gotovo slične udjele imaju cijene ulja i masti, mlijeko, sir i jaja te kruh i žitarice. Od listopada do prosinca 2021. najvažnije su cijene kruha i žitarica te mlijeka, sira i jaja, ali ponovno raste i doprinos cijena mesa, voća i povrća uz opadajući udio cijena ulja i masti čiji se pozitivan doprinos ipak ne smije zanemariti.

Dinamika inflacije znatno se pogoršava tijekom prvih osam mjeseci 2022. godine (siječanj 5,7%, veljača 6,3%, ožujak 7,3%, travanj 9,4%, svibanj 10,8%, lipanj 12,1%, srpanj 12,4% i kolovoz 12,1%). Ali od siječnja 2022.

⁹ Tijekom 2021. godine pad cijena svinjetine bio je natprosječan pad u odnosu na ukupne cijene mesa, ali je bio najizraženiji u prva tri mjeseca (godišnji pad za četvrtinu). Istovremeno su pale, iako slabije, i cijene janjetine i kozletine (u siječnju za oko 15%, a u veljači i ožujku za 11%). Međutim, cijene ovih namirnica u ostatku 2021. godine (osim u svibnju, listopadu i studenom), za razliku od svinjetine, uglavnom bilježe pozitivna kretanja.

DZS prikazuje strukturu potrošačke košarice samo preko 12 komponenti COICOP obrasca¹⁰ kao na slici 6. Uočava se da cijene hrane nastavljaju biti dominantan faktor inflacije u Hrvatskoj, a nakon njih slijede troškovi prijevoza (a u njima najveći udio otpada na cijene goriva i maziva).

Slika 6. Doprinosi inflaciji mjerenoj potrošačkim cijenama od siječnja do kolovoza 2022. godine u Hrvatskoj

Izvor: Izračun autora na temelju podataka iz DZS, *Indeksi potrošačkih cijena*, razna godišta.

Dinamika godišnjih stopa inflacije pod neposrednim je utjecajem mjesečnih stopa. Godišnja stopa za neki mjesec bit će manja od godišnje stope za neposredni prethodni mjesec ako je mjesečna stopa za taj mjesec ove godine manja od mjesečne stope za isti mjesec prošle godine¹¹. Tablicom 2. stoga se promatraju indeksi potrošačkih cijena u odnosu na neposredno prethodni mjesec i konstatira da su od siječnja do srpnja 2022. mjesečne stope inflacije

¹⁰ COICOP – Razvrstavanje individualne potrošnje prema namjeni (engl. *Classification of individual consumption by purpose*).

¹¹ Dokaz ove tvrdnje ostavljen je za Dodatak 1.

iz tih indeksa bivale veće u odnosu na iste mjesece 2021. godine, što se onda odrazilo i na dinamiku stopa na slici 6. (ukupnu visinu stupca). Tablica 2. dodatno donosi indekse cijena za svaku od COICOP grupacija na mjesečnoj razini, dok tablica 3. iskazuje razine cijena za odabrane namirnice. Na taj način može se i za te namirnice utvrditi dinamika godišnje stope inflacije tijekom 2022. godine.

Tablica 2. Mjesečni indeks potrošačkih cijena (verizni) između siječnja 2021. i srpnja 2022. godine

	Struktura (% 2021)	I.2021/ XII.2020.	II.2021/ I.2021.	III.2021/ II.2021.	IV.2021/ III.2021.	V.2021/ IV.2021.	VI.2021/ V.2021.	VII.2021/ VI.2021.	VIII.2021/ VII.2021.	IX.2021/ VIII.2021.	X.2021/ IX.2021.	XI.2021/ X.2021.	XII.2021/ XI.2021.	Struktura (% 2022)	I.2022/ XII.2021.	II.2022/ I.2022.	III.2022/ II.2022.	IV.2022/ III.2022.	V.2022/ IV.2022.	VI.2022/ V.2022.	VII.2022/ VI.2022.	VIII.2022/ VII.2022.			
CPI ukupno	100.0	100.1	100.3	101.1	100.7	100.1	100.0	100.2	101.0	101.0	101.0	100.7	100.0	100.00	100.3	100.9	102.1	102.6	101.4	101.1	100.4	100.1	100.4	100.1	
Hrana i bezalkoholna pića	27.2	101.5	99.9	100.2	100.6	100.0	100.2	101.0	100.9	99.9	100.4	101.5	101.4	25.93	102.9	100.4	100.9	102.5	101.7	101.7	102.2	101.7	101.7	101.7	101.7
Alkoholna pića i duhan	5.2	100.0	100.0	105.5	100.1	99.9	100.0	100.1	100.0	100.1	100.0	100.0	100.1	5.10	100.3	100.2	100.2	100.2	100.1	100.2	101.8	101.1	101.1	101.1	101.1
Odjeća i obuća	5.7	87.6	100.2	110.4	105.3	99.7	95.4	90.1	96.2	117.1	110.4	101.3	91.8	5.84	87.1	103	112.2	107.6	101.1	97.3	85.6	97.0	97.0	97.0	97.0
Stanovanje, voda, el. energija, plin i ostala goriva	17.7	100.6	100.0	100.4	100.5	100.2	100.3	100.3	99.9	100.4	100.4	100.4	99.8	16.87	100.2	100.5	100.9	105.3	100.6	101.3	101.3	100.4	100.7	100.7	100.7
Pokucstvo, oprema za kuću i...	5.2	100.4	100.4	99.4	100.5	99.9	100.1	100.2	100.6	100.5	100.7	100.6	100.7	5.70	101.3	101.9	101.1	101.9	101.5	101.3	101.3	101.3	101.3	101.3	101.3
Zdravlje	13.3	101.1	101.7	102.0	99.9	100.7	100.9	101.4	100.2	100.9	101.3	100.2	100.4	14.72	100.7	101.6	105.3	101.7	103	102.1	100.5	95.9	95.9	95.9	95.9
Komunikacija	6.2	99.9	100.1	100.0	100.4	100.0	100.0	100.7	100.0	100.0	100.0	100.1	100.0	5.47	99.2	100.1	100.1	99.6	99.8	101	99.1	100.7	100.7	100.7	100.7
Rekreacija i kultura	5.3	100.1	100.2	99.9	100.3	100.5	100.4	100.2	100.8	99.9	99.6	100.3	100.3	5.27	100.2	101.5	100.5	101.2	101.4	101.8	102	100.2	100.2	100.2	100.2
Obrazovanje	0.8	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.1	100.0	100.0	100.3	100.0	100.0	100.0	0.71	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.5	99.9	100.0	100.0	100.0	100.0
Restorani i hoteli	3.7	100.2	99.9	100.2	100.8	100.2	101.3	103.0	100.3	98.1	100.0	100.2	100.4	4.99	100.4	101.3	101.8	103.8	101.1	103.5	104.9	101.0	101.0	101.0	101.0
Razna dobra i usluge	6.9	99.9	100.1	99.4	100.2	100.0	99.8	101.4	99.8	100.2	99.9	100.6	100.7	6.19	100.8	100.4	100.5	101.1	100.8	100.7	101.2	100.8	100.8	100.8	100.8

Tablica 3. Mjesečni indeks potrošačkih cijena (veržni) za odabrane namirnice između siječnja 2021. i srpnja 2022. godine

	I.2021./ XII.2020.	II.2021./ I.2021.	III.2021./ II.2021.	IV.2021./ III.2021.	V.2021./ IV.2021.	VI.2021./ V.2021.	VII.2021./ VI.2021.	VIII.2021./ VII.2021.	IX.2021./ VIII.2021.	X.2021./ IX.2021.	XI.2021./ X.2021.	XII.2021./ XI.2021.	I.2022./ XII.2021.	II.2022./ I.2022.	III.2022./ II.2022.	IV.2022./ III.2022.	V.2022./ IV.2022.	VI.2022./ V.2022.	VII.2022./ VI.2022.
Hrana	101.5	100.0	100.2	100.7	100.0	100.3	101.0	101.0	99.9	100.5	101.6	101.3	103.2	100.3	101.0	102.6	102.2	101.7	102.4
Kruh i žitarice	101.0	99.2	100.7	100.3	99.7	100.8	100.9	101.2	100.9	101.5	102.5	101.5	102.1	101.3	101.5	104.0	102.5	102.8	101.3
Meso	100.7	99.7	100.3	100.5	99.1	100.6	101.1	100.1	99.4	100.8	101.1	100.6	101.9	100.0	102.5	103.1	102.8	100.6	103.4
Riba i plodovi mora	99.4	99.8	99.8	102.6	100.3	99.3	100.8	101.0	97.3	102.1	98.8	103.1	104.0	100.1	102.7	100.8	100.6	101.8	102.9
Mlijeko, sir i jaja	100.8	100.1	99.2	100.2	100.8	101.5	102.1	101.0	100.0	100.4	103.3	100.2	102.7	99.8	101.8	102.5	103.7	102.8	106.2
Ulja i masti	102.8	101.3	100.0	102.6	100.2	101.6	109.5	101.0	99.0	101.4	102.7	98.3	108.6	96.9	99.2	107.9	104.5	101.5	103.3
Voće	102.4	101.5	100.9	100.3	104.1	99.3	100.1	101.4	98.6	97.4	99.4	103.3	103.9	101.0	98.1	100.4	103.7	99.8	99.4
Povrće	104.7	101.2	100.0	101.2	99.3	97.0	97.4	103.9	100.9	99.1	102.1	104.4	106.5	100.9	98.1	100.5	98.0	100.5	97.8
Šećer, džem, med, čokolada i slatkisi	103.4	99.3	100.0	100.8	99.0	100.7	100.0	100.1	100.3	101.3	100.3	100.5	102.8	101.2	100.7	101.9	99.6	103.2	100.3
Prehrambeni proizvodi, d. n.	100.9	99.6	100.3	100.6	99.7	100.3	100.5	99.9	100.6	99.5	101.4	101.3	103.9	99.0	100.3	101.0	101.5	104.0	102.5
Bezalkoholna pića	101.4	99.3	100.2	100.4	100.1	99.2	101.3	100.5	100.4	100.0	100.2	102.6	100.8	101.6	100.0	101.0	101.8	101.4	100.7
Kava	101.9	99.2	99.7	100.7	100.3	99.2	102.1	98.8	102.7	99.6	100.4	107.0	101.7	102.3	101.3	101.1	100.0	101.3	100.6
Sokovi od voća i povrća	102.7	97.6	102.2	99.8	99.6	97.5	101.5	102.3	99.2	100.7	99.8	101.3	100.1	101.8	100.8	101.7	101.5	101.5	102.7
Duhan	100.0	100.0	107.1	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	102.0
Stanovanje, voda, električna energija, plin i ostala goriva	100.6	100.0	100.4	100.5	100.2	100.3	100.3	99.9	100.4	100.4	100.4	99.8	100.2	100.5	100.9	105.3	100.5	100.6	100.4
Stvarne najamnine za stanovanje	101.1	99.9	99.8	100.0	99.5	100.3	99.5	100.6	100.6	100.0	100.0	100.7	100.9	100.0	100.6	99.9	99.9	100.3	99.8
održavanje i popravci stambenog objekta	100.1	100.4	100.1	100.5	100.6	100.9	100.9	100.6	100.6	101.1	100.4	100.6	100.5	102.3	103.7	102.4	100.9	101.2	101.0
Opskrba vodom i razne komunalne usluge za stambeni objekt	100.1	100.0	100.0	99.9	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.2	100.0	100.1	100.2	100.5	100.6	100.8
Električna energija, plin i ostala goriva	100.9	99.9	100.8	100.8	100.3	100.4	100.4	99.8	100.6	100.5	100.6	99.6	100.1	100.7	101.1	108.6	100.6	100.6	100.2
Električna energija	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.8	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	109.6	100.3	100.0	100.0
Plin	102.4	99.2	102.4	103.7	99.9	100.8	102.1	98.7	100.5	101.0	101.8	98.3	99.4	100.8	101.5	113.2	100.9	99.7	100.1
Tekuća goriva	104.7	106.9	108.3	97.9	102.8	104.2	104.9	98.4	103.0	113.1	101.4	94.7	108.7	109.9	124.2	108.6	104.8	102.4	105.5
Kruta goriva	101.6	99.7	100.4	100.4	101.0	100.4	99.2	100.6	100.0	100.0	100.7	100.4	100.0	101.5	100.6	102.9	100.2	103.2	100.2
Toplinska energija	100.0	100.0	100.0	99.8	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	94.5	100.0	100.0	100.0

(nastavak)

Prijevoz	101.1	101.7	102.0	99.9	100.7	100.9	101.4	100.2	100.9	101.3	100.2	100.4	100.7	101.6	105.3	101.7	103.0	102.1	100.5
Kupnja vozila	99.7	100.0	100.1	100.3	99.9	100.1	100.3	100.4	100.5	101.3	100.7	100.8	100.9	100.5	100.9	101.7	101.1	101.7	100.7
Rezervni dijelovi i pribor za osobna prijevozna sredstva	100.0	99.8	100.4	99.2	100.3	100.7	100.4	100.3	100.6	101.2	100.1	100.6	100.7	100.8	101.4	101.2	101	101.1	101.2
Goriva i maziva za osobna prijevozna sredstva	102.7	103.8	104.2	99.7	101.5	101.6	102.9	100.0	101.5	102.3	100.1	100.2	101.9	102.8	110	101.9	105.6	102.6	99.7
Održavanje i popravci osobnih prijevoznih sredstava	100.8	99.9	100.1	100.0	100.0	100.0	100.3	100.0	100.3	99.4	100.3	100.2	100.4	100.6	102.8	101.1	100.0	101.2	103.6
Ostale usluge povezane s osobnim prijevoznim sredstvima	100.0	99.9	100.0	100.0	100.2	100.3	99.9	100.0	100.0	99.7	99.8	100.0	100.1	99.9	100.0	100.4	100.3	100.2	100.0
Usluge prijevoza	99.4	100.9	100.3	100.0	100.3	100.5	99.6	101.0	100.3	98.7	99.4	101.3	94.4	101.4	102.8	103.0	99.5	103.1	102.6
Rekreacija i kultura	100.1	100.2	99.9	100.3	100.5	100.4	100.2	100.8	99.9	99.6	100.3	100.3	100.2	101.5	100.5	101.2	101.4	101.8	102.0
Audiovizualna i fotooprema i informatička oprema	99.6	100.5	100.2	100.9	100.1	99.7	100.3	100.7	99.7	101.7	100.0	101.0	100.7	100.1	99.8	98.7	100.6	99.1	100.4
Ostala trajna dobra za rekreaciju i kulturu	99.2	100.7	101.9	100.0	100.0	100.1	101.7	99.9	100.3	100.0	101.2	100.3	101.0	101.4	101.5	99.9	99.5	100.6	101.7
Ostali predmeti i oprema za rekreaciju, vrtove i kućne ljubimce	100.7	99.8	100.1	99.6	100.4	100.4	99.2	100.6	100.5	100.5	100.6	100.0	100.3	104.3	102.6	99.8	100.8	101.0	100.6
Rekreativne i kulturne usluge	100.0	100.1	100.0	100.2	99.8	100.3	100.3	100.2	100.5	99.9	100.2	100.0	100.3	100.3	99.6	102.6	100	100.4	100.1
Knjige	100.3	99.9	100.0	100.3	99.9	100.0	100.0	100.0	105.6	99.8	99.4	100.1	100.6	100.1	100.1	99.6	100.9	99.9	99.8
Novine i periodika	100.0	100.0	100.0	100.0	100.2	100.0	100.0	100.0	101.5	100.0	100.6	100.3	108.0	102.9	100.0	102.6	100.0	100.0	102.9
Razni tiskani materijal	100.1	99.9	99.0	100.5	100.1	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.3	100.0	100.3	101.7	103.0	102.2	101.8	100.6	100.6
Pribor za pisanje i crtanje	99.9	100.2	100.0	100.3	99.0	100.5	100.1	98.4	101.1	101.4	101.2	100.9	102.0	102.3	101.5	105.4	102.5	102.7	101.3
Paket aranžmani	99.5	102.4	97.0	102.9	105.5	103.2	102.8	106.5	90.4	91.4	100.8	101.2	94.0	101.0	99.1	102.7	110.9	114.9	115.1

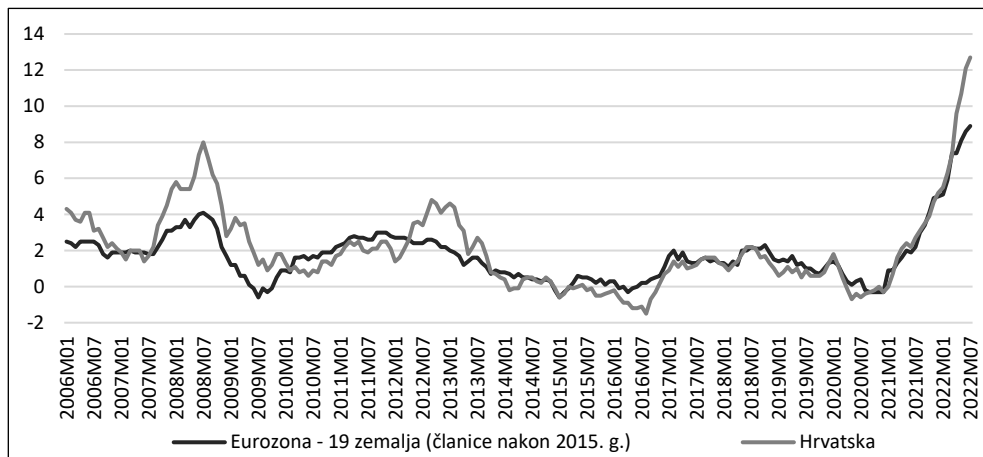
Izvor (za tablice 2. i 3.): DZS, *Indeksi potrošačkih cijena*, razna godišta.

3. KRETANJE INFLACIJE U EUROZONI I KOMENTARI REZULTATA

Inflacija koja je tijekom 2021. i 2022. godine svojstvena Hrvatskoj nije samo njezina osobitost već je bio pogođen značajan dio svijeta. Za uspoređivanje razine cijena s drugim članicama EU korišten je harmonizirani indeks potrošačkih cijena (HICP – engl. *Harmonized Index of Consumer Prices*). Slika 7. pokazuje godišnje stope promjene ovog indeksa za eurozonu i Hrvatsku, ali tek usporedbom sa slikom 8. vidi se da svjedočimo najvećem porastu opće razine cijena otkad postoje raspoloživi podaci za HICP (od siječnja 1997.). U trenutku pisanja ovog teksta zadnji dostupni podaci za eurozonu signaliziraju godišnju stopu promjene inflacije u kolovozu 2022. godine od 9,1%. Prije rujna 2021. rekordna se inflacija odnosila na lipanj i srpanj 2008. kada je iznosila 4,0 odnosno 4,1%, ali je nakon listopada 2021. godine svaka stopa inflacije rekordna.

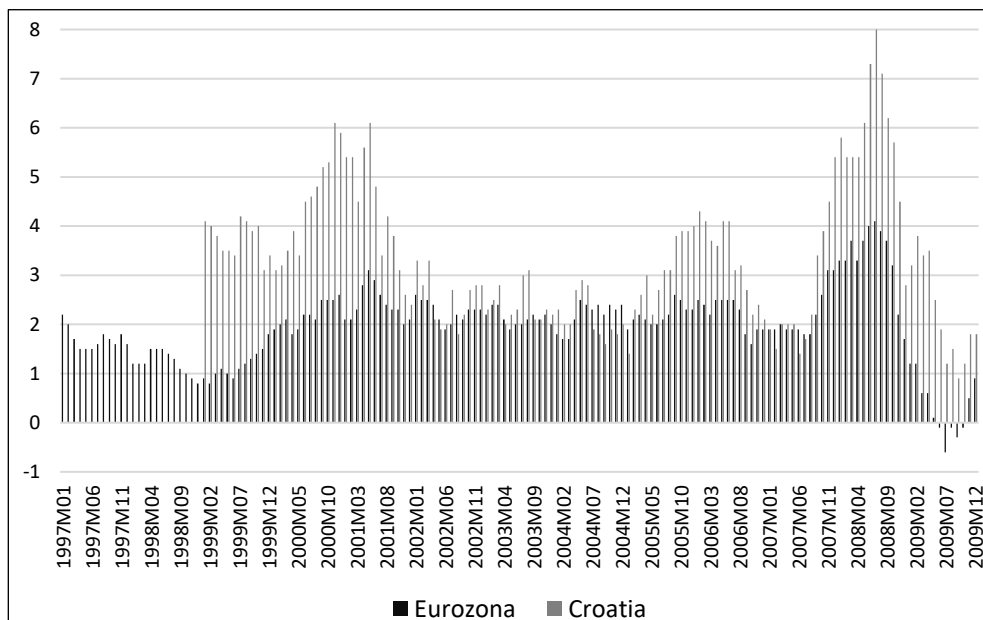
Dok su prije 2013. bile česte razlike između stopa inflacije za Hrvatsku i eurozonu, od 2014. (s iznimkom manjih odstupanja 2015. i 2016.) dinamika im je slična, a od jeseni 2020. do ožujka 2022. godine vrijednosti su praktički identične. Nakon ožujka 2022. razlike u inflacijama u Hrvatskoj i eurozoni su očitije, te u kolovozu 2022. godine inflacijski diferencijal iznosi čak 3,5%. Koliki dio te razlike valja pripisati očekivanju uvođenja eura 2023. godine tek treba utvrditi. S obzirom na uvođenje dvojnog iskazivanja cijena, taj bi efekt nakon rujna 2022. godine, ako ga je i bilo, trebao iščeznuti, a tome bi mogle pridonijeti i najave smanjivanja PDV-a na mnoge artikle u susret uvođenju eura. Valja istaknuti i utjecaj adaptivnih očekivanja na veću inflaciju jer su još relativno svježja hrvatska iskustva s hiperinflacijom 1980-ih i 1990-ih (Vizek, 2022b).

Slika 7. Godišnja stopa promjene mjesečnog HICP-a za eurozonu (proširenje 2015.) od 2006. do 2022. godine

Izvor: Eurostat.

Slika 8. Kretanje harmoniziranog indeksa potrošačkih cijena od siječnja 1997. do prosinca 2009. godine

Izvor: Eurostat.

Tablica 4. Godišnje stope inflacije tijekom 2022. godine i kumulativna stopa rasta BDP-a između 2019. i 2021. godine u EU-27

	2022M01	2022M02	2022M03	2022M04	2022M05	2022M06	2022M07	2022M08	2022M09	Rast BDP-a 2021/2019	ZEMLJE SA DVOZNA MENKASTOM INFLACIJOM	2022M01	2022M02	2022M03	2022M04	2022M05	2022M06	2022M07	2022M08	2022M09	Rast BDP-a 2021/2019	ZEMLJE SA JEDNOZNA MENKASTOM INFLACIJOM	2022M01	2022M02	2022M03	2022M04	2022M05	2022M06	2022M07	2022M08	2022M09	Rast BDP-a 2021/2019
Estonija	11.0	11.6	14.8	19.1	20.1	22.0	23.2	25.2	24.2	7.42	Danska	4.9	5.3	6.0	7.4	8.2	9.1	9.6	9.9	-	2.76	4.9	5.3	6.0	7.4	8.2	9.1	9.6	9.9	-	2.76	
Latvija	7.5	8.8	11.5	13.1	16.8	19.2	21.3	21.4	22.4	0.54	Irska	5.0	5.7	6.9	7.3	8.3	9.6	9.6	8.9	8.6	20.61	5.0	5.7	6.9	7.3	8.3	9.6	9.6	8.9	8.6	20.61	
Litva	12.3	14.0	15.6	16.6	18.5	20.5	20.9	21.1	22.5	4.86	Austrija	4.5	5.5	6.6	7.1	7.7	8.7	9.4	9.2	11.0	-2.44	4.5	5.5	6.6	7.1	7.7	8.7	9.4	9.2	11.0	-2.44	
Češka	8.8	10.0	11.9	13.2	15.2	16.6	17.3	17.1	-	-2.15	Portugal	3.4	4.4	5.5	7.4	8.1	9.0	9.4	9.3	9.8	-3.97	3.4	4.4	5.5	7.4	8.1	9.0	9.4	9.3	9.8	-3.97	
Bugarska	7.7	8.4	10.5	12.1	13.4	14.8	14.9	15.0	-	-0.39	Luksemburg	4.6	7.8	7.9	9.0	9.1	10.3	9.3	8.6	8.8	4.26	4.6	7.8	7.9	9.0	9.1	10.3	9.3	8.6	8.8	4.26	
Mađarska	7.9	8.4	8.6	9.6	10.8	12.6	14.7	18.6	-	2.32	Njemačka	5.1	5.5	7.6	7.8	8.7	8.2	8.5	8.8	10.9	-1.17	5.1	5.5	7.6	7.8	8.7	8.2	8.5	8.8	10.9	-1.17	
Poljska	8.7	8.1	10.2	11.4	12.8	14.2	14.8	-	-	3.66	Italija	5.1	6.2	6.8	6.3	7.3	8.5	8.4	9.1	9.5	-2.98	5.1	6.2	6.8	6.3	7.3	8.5	8.4	9.1	9.5	-2.98	
Rumunjska	7.2	7.9	9.6	11.7	12.4	13.0	13.0	13.3	-	1.91	Švedska	3.9	4.4	6.3	6.6	7.5	8.9	8.3	9.5	-	2.79	3.9	4.4	6.3	6.6	7.5	8.9	8.3	9.5	-	2.79	
Slovačka	7.7	8.3	9.6	10.9	11.8	12.6	12.8	13.4	13.6	-1.47	Finska	4.1	4.4	5.8	5.8	7.1	8.1	8.0	7.9	8.4	0.73	4.1	4.4	5.8	5.8	7.1	8.1	8.0	7.9	8.4	0.73	
Hrvatska	5.5	6.3	7.3	9.6	10.7	12.1	12.7	12.6	-	1.31	Francuska	3.3	4.2	5.1	5.4	5.8	6.5	6.8	6.5	6.2	-1.50	3.3	4.2	5.1	5.4	5.8	6.5	6.8	6.5	6.2	-1.50	
Slovenija	6.0	7.0	6.0	7.4	8.7	10.8	11.7	11.5	10.6	3.53	Malta	4.1	4.2	4.5	5.4	5.8	6.1	6.8	7.1	7.3	1.12	4.1	4.2	4.5	5.4	5.8	6.1	6.8	7.1	7.3	1.12	
Nizozemska	7.6	7.3	11.7	11.2	10.2	9.9	11.6	13.6	17.1	0.79	EU-27 (od 2020.)	5.6	6.2	7.8	8.1	8.8	9.6	9.8	10.1	-	-0.68	5.6	6.2	7.8	8.1	8.8	9.6	9.8	10.1	-	-0.68	
Grčka	5.5	6.3	8.0	9.1	10.5	11.6	11.3	11.1	12.1	-1.43	Eurozona	5.1	5.9	7.4	7.4	8.1	8.6	8.9	9.1	10.0*	-1.16	5.1	5.9	7.4	7.4	8.1	8.6	8.9	9.1	10.0*	-1.16	
Španjolska	6.2	7.6	9.8	8.3	8.5	10.0	10.7	10.3	9.3	-6.25																						
Cipar	5.0	5.8	6.2	8.6	8.8	9.0	10.6	9.6	9.0	0.25																						
Belgija	8.5	9.5	9.3	9.3	9.9	10.5	10.4	10.5	12.0	0.21																						

NAPOMENA: Sivo nisu članice eurozone u času pisanja članka. Zemlje su poredane po veličini počevši od najveće godišnje inflacije u srpnju 2022. godine; Podatak za Eurozonu u rujnu 2022. je procjena iz Eurostata (2022).
Izvor: Eurostat.

Tablica 5. Mjesečne stope inflacije tijekom 2022. godine u članicama EU-27

	2022M02	2022M03	2022M04	2022M05	2022M06	2022M07	2022M08	2022M09		2022M02	2022M03	2022M04	2022M05	2022M06	2022M07	2022M08	2022M09
Estonija	1.3	2.7	4.1	1.8	2.8	2.1	2.3	0.4	Danska	0.9	0.7	1.8	1.1	0.9	1.2	0.0	-
Latvija	1.7	3.3	2.3	3.9	2.4	2.2	0.4	1.8	Irska	0.9	2.1	0.9	1.1	1.3	0.4	0.2	0.0
Litva	1.8	2.4	1.9	2.2	2.2	0.8	0.6	2.8	Austrija	1.3	2.3	0.6	0.7	1.2	0.6	-0.1	2.5
Češka	1.3	1.9	1.8	1.9	1.5	1.3	0.3	-	Portugal	0.5	2.6	2.4	1.0	1.1	0.0	-0.2	1.3
Bugarska	1.2	2.1	2.1	1.3	1.2	0.8	0.8	-	Luksemburg	2.4	1.9	0.9	0.6	1.4	-1.3	0.4	0.5
Mađarska	1.1	1.0	1.7	1.7	2.0	2.4	3.7	-	Njemačka	0.9	2.5	0.7	1.1	-0.1	0.8	0.4	2.2
Poljska	0.0	2.9	1.8	1.6	1.4	0.4	0.8	-	Italija	0.8	2.4	0.4	0.9	1.2	-1.1	0.9	1.7
Rumunjska	1.0	1.9	2.4	1.2	0.8	0.5	0.4	-	Švedska	0.9	1.9	0.6	1.1	1.3	-0.2	1.6	-
Slovačka	0.8	1.7	1.4	1.4	1.1	0.6	0.7	1.0	Finska	0.6	1.6	0.4	1.3	0.8	0.2	-0.1	0.7
Hrvatska	1.0	1.9	2.7	1.2	1.6	1.4	0.1	-	Francuska	0.9	1.6	0.5	0.8	0.9	0.3	0.5	-0.5
Slovenija	1.1	-0.4	2.1	2.0	2.3	0.9	-0.1	-0.3	Malta	0.7	1.3	3.7	1.7	1.7	0.9	1.0	-0.7
Nizozemska	0.8	4.4	0.4	-0.8	-0.1	2.2	2.4	2.9									
Grčka	0.9	2.7	2.0	0.9	2.2	-1.6	-0.2	3.0	EU-27 (od 2020.)	0.9	2.4	0.8	1.0	0.9	0.2	0.7	-
Španjolska	0.8	3.9	-0.3	0.7	1.9	-0.6	0.3	0.0	Eurozona	0.9	2.4	0.6	0.8	0.8	0.1	0.6	1.2 ^e
Cipar	0.9	1.8	3.1	0.6	1.2	1.7	0.5	-1.1									
Belgija	2.1	0.7	0.3	0.8	1.0	-0.6	1.8	1.3									

NAPOMENA: Redoslijed zemalja i sivo označavanje odgovaraju onima iz prethodne tablice. Podatak za Eurozonu u rujnu 2022. je procjena iz Eurostata (2022).

Izvor: Eurostat.

Osim za eurozonu kao cjelinu zgodno je promatrati i stope inflacije pojedinačnih zemalja članica koje su za 2022. godinu predstavljene u tablicama 4. (godišnje stope) i 5. (mjesečne stope). Iz same tablice 4. vidi se da je tijekom 2022. godine mjesečna stopa inflacije bivala znatno veća u EU-27 nego u eurozoni. To navodi na zaključak da su „u prosjeku“ zemlje koje su zadržale vlastitu valutu suočene i sa znatno većom inflacijom. Od 8 zemalja s vlastitom valutom u čak 6 je inflacija dvoznamenkasta, a isto vrijedi i za 10 od 19 članica eurozone. Iako se čini da je veća vjerojatnost da će dvoznamenkasta inflacija zahvatiti zemlje izvan ove grupacije, najviše su pogođene inflacijom (koja je ljetos premašila čak 20%) Estonija, Latvija i Litva.

Slično tablici 2., tablica 5. promatra dinamiku mjesečne stope inflacije jer ona utječe i na dinamiku godišnje stope inflacije. Najsnažniji porast razine cijena na mjesečnoj razini za eurozonu zabilježen je u ožujku 2022. (u odnosu na veljaču – rast od 2,4 ili promjena godišnje stope za 1,5 postotnih bodova i vrlo vjerojatno se može pripisati ukrajinskoj krizi), a uz kratkotrajni pad u travnju i u srpnju 2022. primjetno je povećavanje mjesečne stope inflacije. Rezultati su ipak različiti među zemljama jer neke ostvaruju rast (npr. Estonija, Mađarska, Nizozemska), a mnoge pad mjesečne inflacije. U mnogo zemalja je mjesečna stopa inflacije za kolovoz 2022. godine bila znatno slabija od dosadašnjih (Latvija, Litva, Češka, Bugarska, Rumunjska, Hrvatska, Slovenija, Grčka, Cipar, Danska, Irska, Austrija, Portugal, Njemačka i Finska). Je li to znak da inflacija zaista gubi svoj dah, pokazat će budući podaci, ali dosadašnje visoke stope inflacije svakako ne mogu biti trajne. No, Vizek (2022.a) upozorava da je razdoblje dugotrajne niske inflacije za nama i da možemo očekivati dulje razdoblje rasta cijena.

Tablica 4. otkriva i da izvan eurozone jedino Češka i Bugarska tijekom 2021. nisu premašile razinu BDP-a iz 2019. godine. I zaista, na razini EU-27 zaostatak BDP-a u odnosu na 2019. godinu je nešto manji nego na razini eurozone pa se nameće pitanje omogućuje li zajednička valuta nižu inflaciju po cijenu sporijeg oporavka. Ovaj se odnos lako da objasniti Phillipsovom krivuljom i Okunovim zakonom, ali je potrebna detaljnija analiza koliko je za to zaslužan euro, što nije predmet ovog članka. No, ovo ipak otkriva i izazovnu poziciju za ECB – nekim zemljama bi vjerojatno odgovarala restriktivna monetarna politika za borbu s inflacijom, ali je sigurno još veći broj onih kojima bi takva politika ugrozila postpandemijski oporavak, a to je sve postalo očito tijekom 2022. godine. U rujnu 2021. godine, naime, nisu bile očekivane neke snažnije promjene monetarne politike ECB-a pa je

najavljena sporija kupnja obveznica nakon četvrtog tromjesečja, ali da to ne bi trebalo utjecati na kamatne stope (ECB, 2021). Prema projekcijama ECB-a očekivalo se inflaciju od 2,2% 2021. koja bi bila još manja 2022. (1,7%) i 2023. godine (1,5%). Aktualna zbivanja su ih primorala da revidiraju svoje politike, ali i projekcije naviše. Tako je prema (ECB, Odluke o monetarnoj politici, 2022) ECB povećala ključne kamatne stope za 75 baznih bodova te podigla projiciranu inflaciju na prosječno 8,1% (2022.) i 5,5% (2023.) i 2,3% (2024.). Rastuća neizvjesnost iziskuje odgovore na nekoliko važnih pitanja:

- S obzirom na to da je cilj Središnje banke u Frankfurtu održavati ciljanu inflaciju od oko 2%, kako će se to odraziti na mjere Središnje banke?
- Kako će se to odraziti na očekivanja o budućoj inflaciji? Imamo li razloga za zabrinutost?
- Što je uzrokovalo ovako visoku inflaciju i kakva je njezina struktura?

Sva ova tri pitanja u pravilu su međusobno povezana. Porast očekivane inflacije automatski se odražava na stvarnu inflaciju i sposobnost središnje banke da održava ciljanu stopu inflacije (makar i u srednjem roku). S druge strane u uvjetima niskih nominalnih kamatnih stopa porast očekivane inflacije utječe i na veličinu smanjenja realne kamatne stope koje bi se trebalo odraziti na domaću potražnju i dohodak. Stoga se još u prvoj polovici 2021. godine moglo naići na radove u kojima se upućuje na važnost izbjegavanja zamke niske inflacije (npr. Schmidt, 2021; Duca-Radu, Kenny i Reuter, 2021). Ovakav fenomen može nastupiti kada subjekti očekuju da će inflacija ostati niska i u budućnosti, a da se istovremeno nominalna kamatna stopa ne može značajno spustiti jer je jako blizu nule¹². Iako je tijek inflacije bio rastući na globalnoj razini, očekivalo se da će ona ipak biti privremeni fenomen (Ha, Kose i Ohnsorge, 2021). Pandemija je, naime, pridonijela smanjenju agregatne potražnje, smanjenju cijena nafte, ali i poremećajima u lancu nabave. Oporavak potražnje koji je uslijedio doveo je do rasta cijena i za to se očekivalo da će to potrajati dok se tržište ne stabilizira¹³.

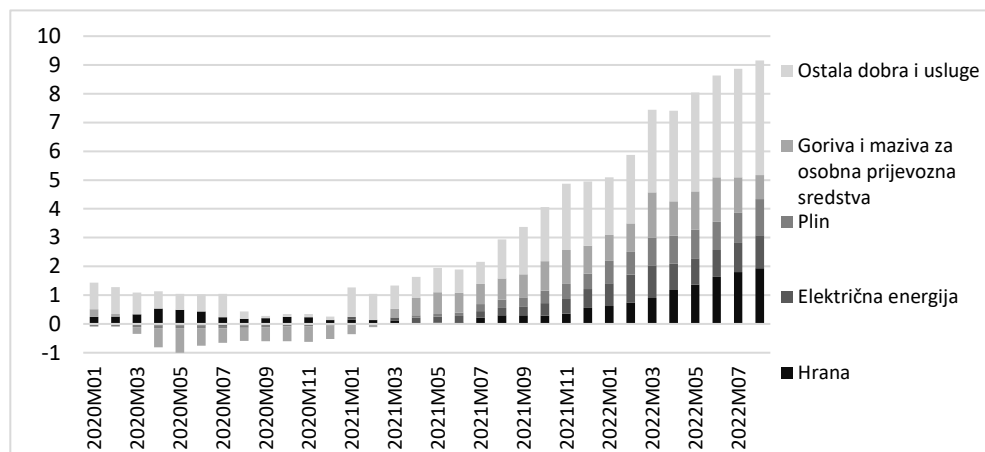
¹² Objavljeno u znanstvenom članku Nakata i Schmidt (2022).

¹³ Međutim, ne može se reći da je porast razine cijena za 2021. godinu bio posve iznenađujući. Niz je istraživača pokušavalo usporediti ekonomske posljedice pandemije koronavirusa s iskustvima ranijih epidemija, npr. i Daly i Čankova (2021) pokazuju da je inflacija prirodna posljedica ratova, ali ne i pandemija. Barro, Ursúa i Weng (2020) pokazuju da je i pandemiji koronavirusa i španjolske gripe posljedica bio pad ekonomske aktivnosti. Jordà, Singh i Taylor (2020) pokazuju da su pandemije u prošlosti ostavljale znatno snažnije dugoročne učinke na ukupnu ekonomsku aktivnost nego ratovi. Na potencijalno duže razdoblje ekonomskih poremećaja pandemije COVID-19 upozoravala je i Weder di Mauro (2020).

Ubrzavajuća dinamika inflacije od listopada 2021. godine sigurno je povećala interes za proučavanje inflatornih očekivanja. Prema ekonomskoj teoriji u uvjetima jako visoke inflacije potrošači percipiraju niske realne kamatne stope pa im i štednja za buduću potrošnju nije prihvatljiva, što potiče potrošnju, ali potiče i investiranje, što ima neposrednu posljedicu za domaću potražnju, dohodak, ali i ostvarenu inflaciju (D'Acunto, Malmendier i Weber, 2022). U normalnim uvjetima središnje banke obično pretpostavljaju usidrena očekivanja, što im omogućuje da utjecanjem na nominalne kamatne stope utječu i na realne kamatne stope. Ono što se može zaključiti iz dostupnih analiza jest da su očekivanja potrošača o inflaciji značajno pristrana naviše (D'Acunto, Malmendier i Weber, 2022.). Na sličan zaključak navodi i istraživanje HNB-a na hrvatskim podacima (Fioretti, Kotarac i Kunovac, 2021). Stanisławska i Paloviita (2021.) sugeriraju da potrošači još uvijek imaju povjerenja u ECB koje ih ne potiče na reviziju svojih srednjoročnih očekivanja o inflaciji. No, ovo se istraživanje odnosi na vrijeme kad još nije bilo došlo do pogoršanja inflacije. U Seiler (2022.) je istaknuto da je ukrajinska kriza ipak povećala dugoročna očekivanja inflacije.

Doprinosi godišnjoj inflaciji u eurozoni prikazani su na slici 9. Radi bolje preglednosti grafikona izdvojeni su samo doprinosi koji od travnja 2021. godine objašnjavaju najčešće 55 – 60% sveukupne inflacije. Međutim, doprinosi do 2021. već su komentirani u Bogdan (2021), pa je ovdje dovoljno fokusirati se na 2022. godinu. Dok su cijene energije i dalje bile najvažniji čimbenik inflacije, tijekom 2022. porastao je i značaj cijena hrane koje tijekom ljeta 2022. godine postaju najvažniji pojedinačni čimbenik inflacije u eurozoni. Iz Dodatka 2. uočava se da kod prehrane najviše inflaciji doprinose meso, kruh žitarice te mlijeko sir i jaja. Osim ovih eksplicitno izdvojenih valja izdvojiti pokućstvo, kupnju vozila, rekreaciju i kulturu i restorane i hotele koji su kumulativno tijekom 2022. godine najčešće objašnjavali između 18 i 20% ukupne inflacije. Njihovi doprinosi detaljnije su prikazani u Dodatku 2.

Slika 9. Doprinosi inflaciji po mjesecima (2020. – 2022.) u eurozoni (članice 2015. – 2022.)

Izvor: Eurostat

4. ZAKLJUČAK

U radu se istražuje inflacija mjerena potrošačkim cijenama u postpandemijskom razdoblju. Premda se cjelokupno razdoblje između 2020. i 2022. promatra kao jedna zasebna cjelina, veći je naglasak usmjeren prema drugoj polovici 2021. i 2022. godine. Tijekom cijelog tog razdoblja izdvojene su cijene hrane i cijene goriva kao dominantan čimbenik koji utječe na inflaciju u Hrvatskoj. Međutim, u strukturi same inflacije udio koji se može objasniti cijenama ovih komponenti se mijenja. Tako je gorivo pridonosilo u većoj mjeri cjelokupnoj inflaciji tijekom 2020. i 2021., ali dominantnu ulogu od kraja 2021. godine preuzimaju cijene hrane. Važnu ulogu imaju i drugi energenti pa kretanje cijena plina, ali i očekivanja poskupljenja električne energije također ulijevaju zabrinutost.

Tijekom 2022. godine su se cijene hrane pojavile kao važan generator inflacije i unutar eurozone, ali su također pridonijele i cijene energije. Članice ove skupine pokazuju razlike kako u samoj inflaciji tako i u oporavku od pandemijske krize. Tako se uočava da su se zemlje koje su zadržale svoju valutu brže premašile pretpandemijsku razinu BDP-a, ali se i suočile s većom stopom inflacije. To stvara važan izazov ECB-u jer dinamika inflacije zahtijeva provođenje restriktivne monetarne politike, ali bi ona usporila oporavak mnogih članica eurozone. S ovim izazovima će se od sljedeće godine također suočiti i Hrvatska koja postaje punopravni dio eurozone.

LITERATURA

Barro, R. J., Ursúa, J. F. i Weng, J. (2020). The Coronavirus and the Great Influenza Pandemic. Lessons from the “Spanish Flu” for the Coronavirus’s Potential Effects on Mortality and Economic Activity. *NBER Working Paper*, 26866.

Bogdan, Ž. (2021). Komparativna analiza inflacije u Postcovid razdoblju – može li se ocijeniti problematičnom? U J. Tica i K. Bačić (Ur.), 29. *tradicionalno savjetovanje: Ekonomska politika Hrvatske u 2022. – Postpandemijski izazovi* (str. 37-74). Zagreb: Hrvatsko društvo ekonomista i Inženjerski biro d.o.o.

D'Acunto, F., Malmendier, U. i Weber, M. (7. 5. 2022). *Learning about Inflation Expectations from the Data*. Preuzeto 08. travnja 2022. iz VOX, CEPR Policy Portal: <https://voxeu.org/print/73807>

Daly, K. i Čankova, R. (15 April 2021). *Inflation in the Aftermath of Wars and Pandemics*. Preuzeto 15 April 2022 iz VOX, CEPR Policy Portal: <https://voxeu.org/print/69631>

Duca-Radu, I., Kenny, G. i Reuter, A. (March 2021). Inflation Expectations, Consumption and the Lower Bound: Micro Evidence from a Large Multi-Country Survey. *Journal of Monetary Economics*, 118, str. 120-134. doi:10.1016/j.jmoneco.2020.03.005

DZS. (razna_godišta). *Indeksi potrošačkih cijena*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.

ECB. (9. 9. 2021). *Press Conference 9 September 2021*. Preuzeto 15. 9. 2021. iz https://www.ecb.europa.eu/press/pressconf/html/press_conference.en.html.

ECB. (8. 9. 2022). *Odluke o monetarnoj politici*. Preuzeto 20. 9. 2022. iz Priopćenje za javnost: <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2022/html/ecb.mp220908~c1b6839378.hr.html>

European Commission. (Summer July 2022). *European Economic Forecast*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

European Commission. (Winter February 2022). *European Economic Forecast*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Eurostat. (30. 9. 2022). *Euro Area Annual Inflation up to 10.0%*. Preuzeto 7. 10. 2022. iz Euroindicators: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-euro-indicators/-/2-30092022-ap>

Fioretti, L., Kotarac, K. i Kunovac, D. (14. 12. 2021). *Inflacija i percepcija inflacije u Hrvatskoj*. Dohvaćeno iz HNB: <https://www.hnb.hr/-/inflacija-i-percepcija-inflacije-u-hrvatskoj>

Grgurić, L., Nadoveza-Jelić, O. i Pavić, N. (2021). Pandemijski izazov: kako razdvojiti šok ponude i šok potražnje u uvjetima bolesti COVID-19. *HNB Istraživanja*(I-66).

Ha, J., Kose, M. A. i Ohnsorge, F. (14. 6. 2021). *Inflationary Pressures: Likely Temporary but Challenging for Policy Design*. Preuzeto 14. 4. 2022. iz VOX, CEPR Policy Portal: <https://voxeu.org/print/71537>

HNB. (2021). *Makroekonomska akretanja i prognoze br. 11*. Zagreb: Hrvatska narodna banka.

HNB. (2022). *Makroekonomska kretanja i prognoze br. 12*. Zagreb: Hrvatska narodna banka.

Jordà, Ò., Singh, S. R. i Taylor, I. M. (3. 4. 2020). Longer-Run Economic Consequences of Pandemics. *Covid Economics*(1), str. 1-15.

MMF. (2021). *Croatia IMF Country Report No.21/205*. Washington, D. C.: Međunarodni monetarni fond.

MMF. (Travanj 2022). *World Economic Outlook – War Sets Back the Global Recovery*. Međunarodni monetarni fond.

Nadoveza-Jelić, O. i Ravnik, R. (2022). Ovisni o euru: makroekonomski učinci tečajnih promjena u Hrvatskoj. *HNB Istraživanja* (I-65), str. 1-54.

Nakata, T. i Schmidt, S. (2022). Expectations-Driven Liquidity Traps: Implications for Monetary and Fiscal Policy. *American Economic Journal Macroeconomics*, prihvaćen za objavljivanje.

Schmidt, S. (June 2021). Avoiding a Self-Fulfilling Low Inflation Trap? *ECB Research Bulletin No 85*, str. 1-5.

Seiler, P. (12. 3. 2022). *The Ukraine War Has Raised Long-Term Inflation Expectations*. Dohvaćeno iz VOX, CEPR Policy Portal: <https://voxeu.org/print/73051>

Stanisławska, E. i Paloviita, M. (2021). Medium- vs. Short-Term Consumer Inflation Expectations : Evidence from a New Euro Area Survey. *Bank of Finland Research Discussion Papers* (10/2021).

Tkalec, M., Vizek, M. i Verbič, M. (2014). Balance Sheet Effects and Original Sinners' Risk Premiums. *Economic Systems*, 38(4), str. 597-613. doi:10.1016/j.ecosys.2014.05.005.

Vizek, M. (13. 6. 2022a). *Oprez, inflacijska uspavanka je gotova. Čeka nas dugo razdoblje rasta cijena*. Preuzeto 1. 9. 2022. iz t-portal.hr: <https://www.tportal.hr/komentatori/clanak/oprez-inflacijska-uspavanka-je-gotova-ceka-nas-dugo-razdoblje-rasta-cijena-foto-20220613>

Vizek, M. (11. 7. 2022b). *Premalo i prekasno: Da bi obuzdala podivljalu inflaciju, Europa diže kamatnu stopu. Što to znači za Hrvatsku?* Preuzeto 1. 9. 2022. iz t-portal: <https://www.tportal.hr/komentatori/clanak/komentar-maruske-vizek-ecb-kamatna-stop-a-20220711>

Vizek, M. i Broz, T. (2009). Modeling Inflation in Croatia. *Emerging Markets Finance and Trade*, 6, str. 87-98. doi:10.2753/REE1540-496X450606

Weder di Mauro, B. (2020). Macroeconomics of the Flu. U R. Baldwin i B. Weder di Mauro(Ur.), *Economics in the Time of COVID-19* (str. 31-35). London: CEPR Press.

INFLATION DYNAMICS IN CROATIA AND THE EUROZONE WITH AN EMPHASIS ON THE POST-COVID PERIOD

Abstract

While in 2021 the period of relatively low inflation had ended for Croatia, concern increased - probably more due to rising food prices than higher fuel prices. Savers have also been worried because with low interest rates, inflation has reduced the real value of their savings, but it is known from economic theory that negative real interest rates contribute to the recovery of the economy from the pandemic recession. According to preliminary data for 2021, with a strong economic growth Croatia realistically exceeded the level of GDP from 2019, and the country has never had such a quick exit from a strong recession. Clearly, with the recovery of the economy comes the recovery of prices. Concern can result in an upward revision of inflationary expectations, which then accelerates inflation itself.

This article monitors the dynamics and contributions to inflation in Croatia and the eurozone by applying descriptive statistical and comparative analysis based on data from the Croatian Bureau of Statistics (CBS) and Eurostat with an emphasis on 2021 and 2022. During 2021 the dynamics of prices in Croatia returned to those until the summer of 2013, when prices had grown annually by up to between 4 and 5%. A milder increase in prices of around 2% had preceded the pandemic itself, but did not increase concern, so it is justified to ask whether the pandemic postponed a stronger increase in prices or was it its immediate cause. Initially, it was believed that the global inflation of 2021 was temporary in nature and was caused by a sudden increase in demand after the pandemic lockdown, and that everything would stabilize with the establishment of distribution chains during 2022. However, a strong increase in inflation during 2022 proved that not to be the case. In August 2022 Croatia achieved an inflation of 12.1%, and the eurozone one of 9.1%, while in the Baltic countries it exceeded 20%.

Both in Croatia and in the eurozone in 2022 food and energy prices have contributed the most to inflation. While for 2021 the European Central Bank (ECB) announced a reduction in monetary expansion with the absence of higher interest rates, from the summer of 2022 onwards key interest rates have slowly been rising. For many, not decisively and fast enough, but the ECB considers the differences between the various members of the eurozone,

and they relate to the size of inflation itself, the degree of recovery from the pandemic crisis and the state of public finances. Too strong of a monetary restriction and the position of many members would worsen; too loose of a one and there would be a further growth of inflation, which would, in turn, go on to present a new challenge for the ECB.

Keywords: *CPI, eurozone, HICP, contributions to inflation.*

DODACI

Dodatak 1. Poveznica između godišnje i mjesečne stope inflacije

Za definiranje poveznice između godišnje i mjesečne stope inflacije ključna je razlika godišnjih stopa inflacije između dva uzastopna mjeseca. Kako je godišnja stopa inflacije za i -ti mjesec j -te godine $\pi_{i,j}$ dana kao:

$$\pi_{i,j} = \frac{P_{i,j}}{P_{i,j-1}} - 1 \quad (1)$$

(P je razina cijena), ona se definira izrazom:

$$\pi_{i,j} - \pi_{i-1,j} = \frac{P_{i,j}}{P_{i,j-1}} - \frac{P_{i-1,j}}{P_{i-1,j-1}} \quad (2)$$

pa se izlučivanjem $\frac{P_{i-1,j}}{P_{i-1,j-1}}$ i sređivanjem neposredno dobije:

$$\pi_{i,j} - \pi_{i-1,j} = \frac{P_{i-1,j}}{P_{i-1,j-1}} \left(\frac{P_{i,j}/P_{i-1,j}}{P_{i,j-1}/P_{i-1,j-1}} - 1 \right). \quad (3)$$

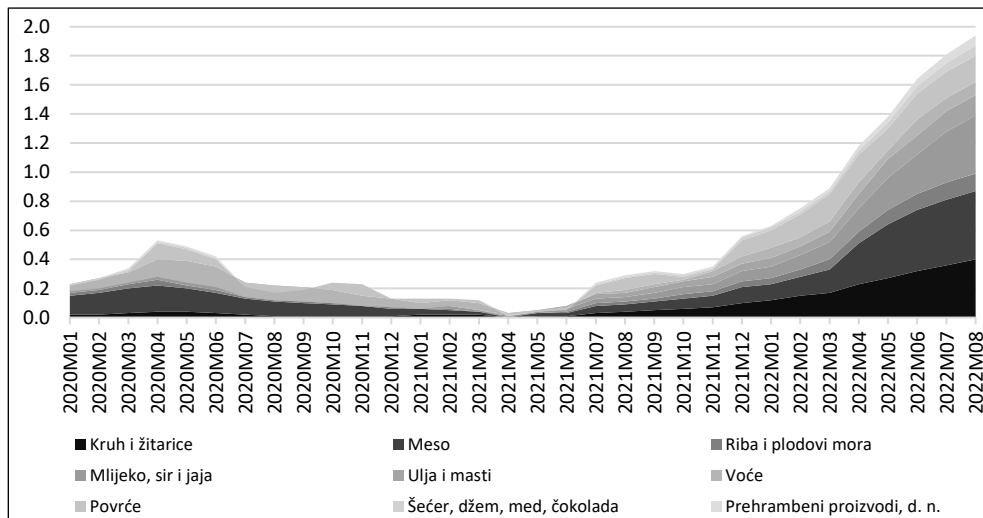
Definiranjem brojnika i nazivnika u zagradi preko mjesečnih stopa inflacije (3) postaje:

$$\pi_{i,j} - \pi_{i-1,j} = \frac{P_{i-1,j}}{P_{i-1,j-1}} \left(\frac{1 + \pi_{i,jMOM}}{1 + \pi_{i,j-1MOM}} - 1 \right). \quad (4)$$

Indeks MOM (engl. *Month on month*) signalizira mjesečnu stopu inflacije. Ako je $\pi_{i,jMOM} > \pi_{i,j-1MOM}$ slijedi $\pi_{i,j} - \pi_{i-1,j} > 0$ pa godišnja inflacija raste i obratno.

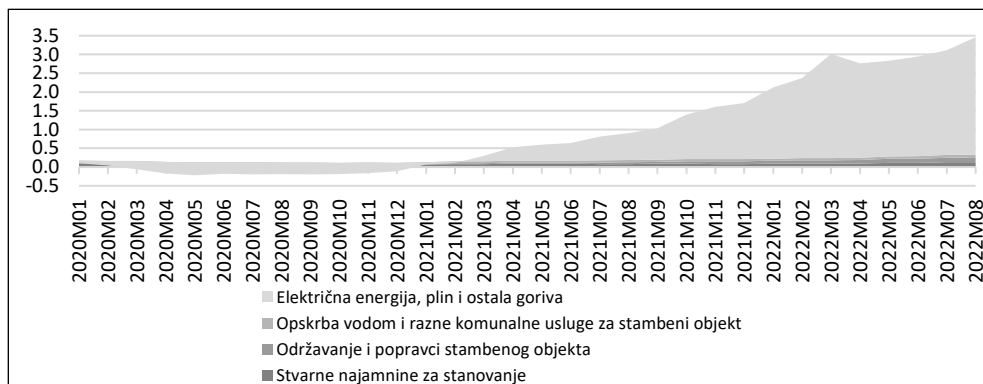
Dodatak 2. Izdvojeni doprinosi prema COICOP klasifikaciji za eurozonu između siječnja 2020. i kolovoza 2022.

a) HRANA

Izvor: Eurostat.

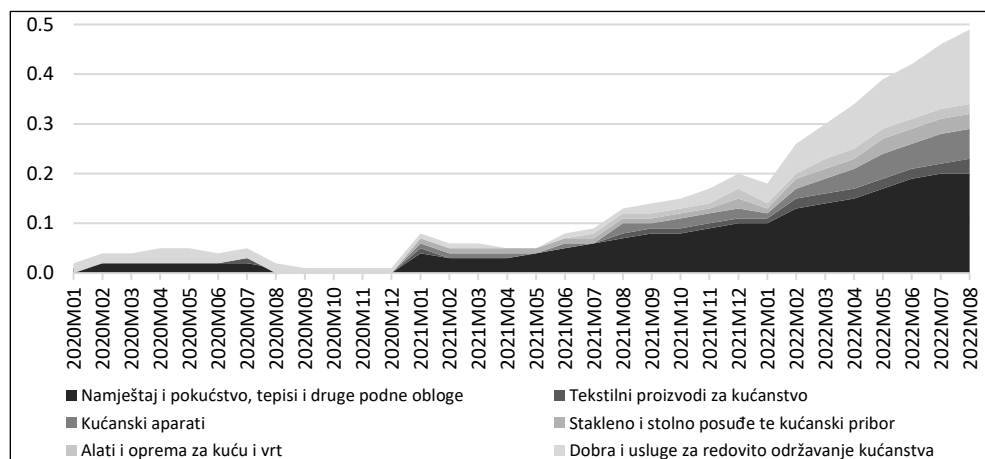
b) STANOVANJE, VODA, ELEKTRIČNA ENERGIJA, PLIN I OSTALA GORIVA

NAPOMENA: Preko 90% skupine Električna energija, plin i ostala goriva otpada na struju, prirodni plin i tekuća goriva.

Izvor: Eurostat.

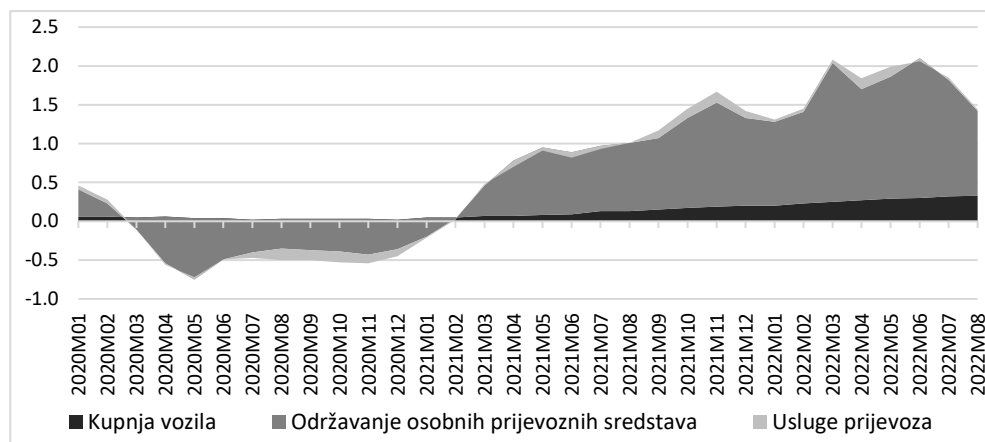
c) POKUĆSTVO, OPREMA ZA KUĆU I REDOVITO ODRŽAVANJE KUĆANSTVA

NAPOMENA: Približno oko polovice doprinosa iz ove skupine otpada na namještaj i pokućstvo te proizvode za čišćenje.

Izvor: Eurostat.

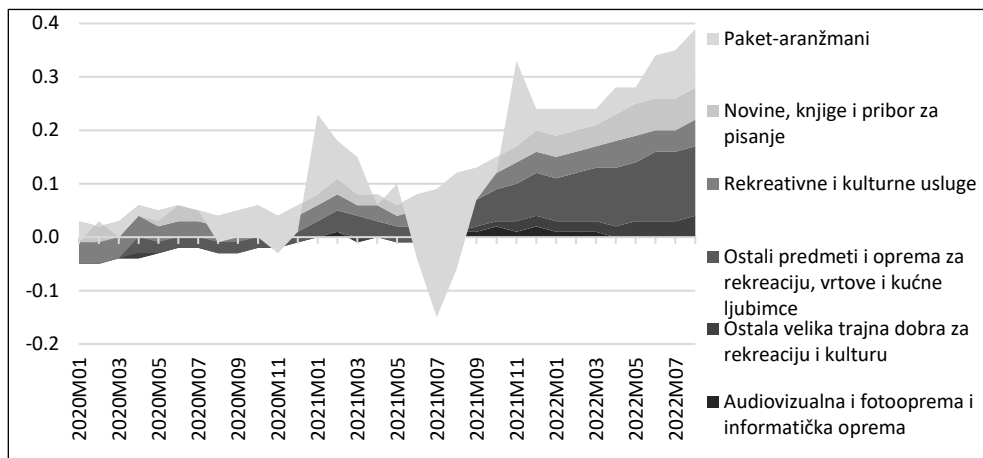
d) PRIJEVOZ

NAPOMENA: U normalnim uvjetima između 75 i 90% ovog doprinosa iz skupine Održavanje osobnih prijevoznih sredstava otpada na goriva i maziva.

Izvor: Eurostat.

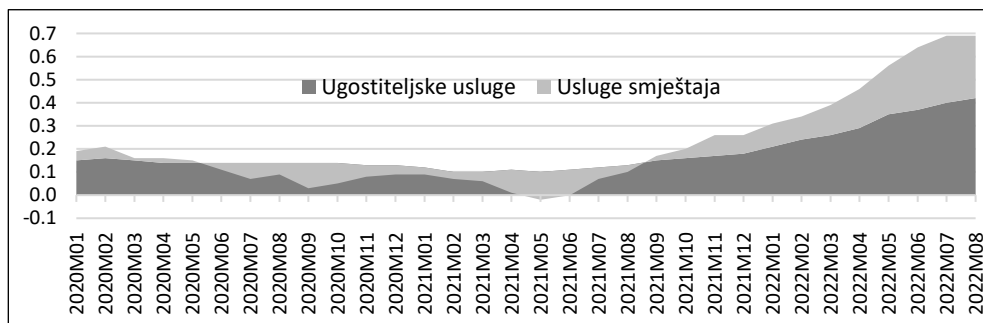
e) REKREACIJA I KULTURA

NAPOMENA: U skupini Ostali predmeti i oprema za rekreaciju, vrtove i kućne ljubimce od srpnja 2021. od 20 do 50% otpada na proizvode za kućne ljubimce s rastućim značajem tijekom 2022. Paket-aranžmani se uglavnom odnose na međunarodne aranžmane.

Izvor: Eurostat.

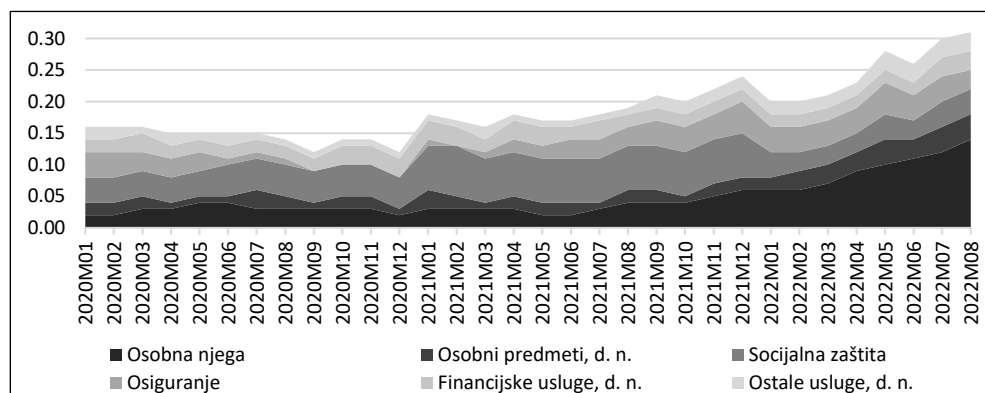
f) RESTORANI I HOTELI

NAPOMENA: Statistika dominantno pokriva restorane, kafiće i hotele.

Izvor: Eurostat.

g) RAZNA DOBRA I USLUGE

NAPOMENA: U ovoj skupini rastući značaj Osobne njege (Frizerske i kozmetičarske usluge, sredstva za osobnu higijenu i sl.) od sredine 2016. povezan je s opadajućim doprinosom socijalne zaštite (starački domovi i usluge za invalide).

Izvor: Eurostat.

JEL klasifikacija: E31, F45
Pregledni rad

KOMPARATIVNA ANALIZA INFLACIJE U HRVATSKOJ I ODABRANIM ZEMLJAMA EU

Lucija Rogić Dumančić*

Irena Raguž Krištić**

Ivana Rogić Kovač***

SAŽETAK

Inflacija, kao jedna od trenutno glavnih tema među ekonomistima, nositeljima ekonomske politike, ali i u široj javnosti, zaslužuje posebnu pozornost u empirijskoj analizi događanja posljednjih nekoliko godina. Među ostalim, na važnost teme dovoljno ukazuje činjenica da je inflacija u kolovozu 2022. godine iznosila 10,1% na razini Europske unije. U radu se stoga provodi dekompozicija različitih kategorija proizvoda, usluga i energenata kako bi se utvrdio izvor inflacije. Od recentne financijske krize iz 2008. godine, inflacija je u Europskoj uniji bila iznimno niska, u pojedinim godinama čak i negativna. Takav scenarij, čak i uz niske kamatne stope, nepovoljno je djelovao na gospodarstva, ponajprije preko učinka na investicije. Pojava pandemije COVID-19 praćena ekspanzivnom monetarnom politikom, kao i trenutni rat u Ukrajini, promijenili su, među ostalim, i ekonomsku sliku stvarnosti. Aktualnu ugrozu ekonomske stabilnosti, među ostalim, sada predstavlja rast opće razine cijena potaknut poremećajima u globalnim lancima vrijednosti kao dugotrajnom posljedicom pandemije

* Izv. prof. dr. sc. Lucija Rogić Dumančić, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: lrogic@efzg.hr).

** Izv. prof. dr. sc. Irena Raguž Krištić, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: iraguzkristic@efzg.hr).

*** Ivana Rogić Kovač, mag. oec., Erste banka (e-mail: irogic@erstebank.hr).

COVID-19, povećanom količinom novca u optjecaju, ali i oružanim sukobom na istoku Europe. U ovom se radu komparativno analizira inflacija u odabranim zemljama članicama Europske unije, s posebnim naglaskom na Republiku Hrvatsku. Pritom se koriste podaci s Eurostata prema različitim kategorijama proizvoda i usluga. U radu se donose i preporuke za nositelje ekonomske politike u svrhu normalizacije gospodarstva i minimiziranja negativnih učinaka na životni standard građana Europske unije.

Ključne riječi: inflacija, EU, postcovid.

1. UVOD

Od posljednje gospodarske krize i Hrvatska i zemlje Europske unije imale su niske stope inflacije, koje su u određenim godinama bile čak i negativne (Eurostat). U situaciji niskih nominalnih kamatnih stopa (blizu 0) znanoj kao zamka likvidnosti, postojanje niske inflacije pridonijelo je sporijem oporavku nakon krize, zbog nemogućnosti pada realne kamatne stope. Od 2016. godine sve do početka pandemije COVID-19, Hrvatsku karakterizira značajno smanjenje inflacije. I u Europskoj uniji (EU) postojala je ozbiljna prijetnja od deflacije (ECB, 2020). Međutim, sada se situacija preokrenula te se danas u čitavoj EU bilježi iznimno povećanje potrošačkih cijena.

Tijekom posljednje godine u cijelom europodručju kao i u Hrvatskoj bilježe se visoke stope inflacije. Razni su čimbenici koji utječu na visoke stope inflacije, a koje nisu zabilježene već dugi niz godina. Jedan od uzroka svakako je poremećaj u lancu opskrbe koji je posljedica pandemije COVID-19, koja je osim zdravstvenog, ujedno i ekonomski šok koji je praktički zatvorio mnogobrojna svjetska gospodarstva. Produženo vrijeme isporuka pridonijelo je snažnom pritisku na rast cijena širokog raspona proizvoda i usluga. Kada se, nakon razdoblja stišavanja gospodarskih aktivnosti, potražnja oporavila, a poduzeća iscrpila svoje zalihe, uzburkalo se svjetsko tržište. Nadalje, fluktuirajuće cijene energije imaju velik utjecaj na kretanje stope inflacije, a tome svakako nije pridonijela ruska agresija na Ukrajinu koja je cijene sirove nafte i prirodnog plina dodatno podigla i štoviše, ograničila distribuciju tih sirovina. Sljedeći značajan činitelj su rastuće cijene hrane. Cijene žitarica, uljarica i gnojiva svakako su porasle na svjetskom tržištu, a rat između Ukrajine i Rusije, kao jednih od vodećih svjetskih opskrbljivača tim dobrima, dodatno je zaoštrio taj porast. S druge strane, sa stišavanjem i praktički

potpunim ukidanjem epidemioloških mjera, ekonomije su se počele otvarati, što može polučiti pozitivan efekt na smirivanje inflacije.

Inicijalne procjene Europske centralne banke (ECB) i Europske komisije (EC) bile su da će porast inflacije biti privremen: u svojoj jesenskoj prognozi za 2021. Europska komisija očekivala je da će se inflacija vratiti na 2,5% (u EU) i 2,2% (u eurozoni) u 2022. godini (EC, 2021a). Međutim, inflacija je u kolovozu 2022. godine, suprotno inicijalnim predviđanjima, iznosila 10,1% na razini Europske unije (Eurostat) te 12,3% u Hrvatskoj (DZS, 2022). Budući da je proklamirani cilj ECB-a prosječna godišnja stopa inflacije od 2% u srednjem roku, razumljivo je zašto je inflacija trenutno apsolutno glavna tema među ekonomistima, nositeljima ekonomske politike, ali i u široj javnosti, te kao takva zaslužuje i posebnu pozornost u empirijskoj analizi događanja posljednjih nekoliko godina. U ovom se radu stoga provodi dekompozicija različitih kategorija proizvoda, usluga i energenata kako bi se utvrdio izvor inflacije. Također, komparativno se analizira inflacija u zemljama članicama Europske unije, s posebnim naglaskom na Republiku Hrvatsku. Pritom se koriste podaci s Eurostata prema različitim kategorijama proizvoda i usluga.

Rad, uz uvod, sadrži pregled literature, empirijsku analizu te završava zaključnim razmatranjima.

2. PREGLED LITERATURE

Inflacija, odnosno porast opće razine cijena, uobičajena je pojava te je pri relativno niskim razinama uglavnom poželjna i ne predstavlja značajni problem za gospodarstva u kojima se pojavljuje. To se odražava i u ciljanim stopama inflacije središnjih banaka u svijetu. Tako primjerice i europska ECB i američki FED ciljaju prosječnu godišnju stopu inflacije od 2% u srednjem odnosno dugom roku. Jedan od razloga je rigidnost nadnica i cijena prema dolje. Zaposlenici ne vole smanjenja svojih nominalnih plaća, što bi eventualan pad cijena proizvoda zahtijevao. Također, inflacija omogućava središnjima bankama lakše upravljanje kreditnim ciklusima jer su nominalne kamatne stope uglavnom na višim razinama u uvjetima pozitivne inflacije. I konačno, pozitivna inflacija znači i veće prihode od poreza za državu (Cooper, 2009). Međutim, previsoka inflacija je ipak nepoželjna. Ona ima izniman negativan utjecaj na ravnomjernu raspodjelu dohotka u društvu,

dovodi do većih neizvjesnosti u poslovanjima poduzeća te uzrokuje iluziju novca koja pojedincima otežava donošenje racionalnih financijskih odluka.

Inflacija ima snažne učinke na gospodarstvo. S jedne strane, održavanjem niske i stabilne stope inflacije podupire se održiv i uravnotežen gospodarski rast, dok s druge strane izrazito promjenjive i visoke stope inflacije mogu gurnuti ekonomiju jedne države u drugu krajnost destimulirajući potrošnju i investicije, što dovodi do usporavanja gospodarskog rasta. Zbog toga se mnoge središnje banke odlučuju za održavanje stabilnosti cijena i navode to kao svoj osnovni cilj.

Uzroci inflacije mogu se tražiti na potražnoj strani, kao i na strani ponude¹. S potražne strane, inflacija se javlja uslijed različitih oblika ekspanzivnih politika koje u značajnoj mjeri povećavaju potražnju za dobrima, uslugama i imovinom, tempom koji ponuda ne uspijeva pratiti. Porast količine novca u optjecaju iznad rasta proizvodnje u gospodarstvu nužno rezultira inflacijom. S druge strane, uz nepromijenjenu potražnju, iznenadni događaji (poput rata) ili politike (poput primjerice javnozdravstvenih politika nultog COVID-a u Kini) mogu ograničiti dostupnost i povećati troškove sirovina ili drugih proizvodnih inputa, posljedično usporavajući proizvodnju, poskupljujući proizvodne procese i uzrokujući inflaciju. Inflacija na strani ponude je dakle uzrokovana znatnim porastom cijene onih proizvoda ili usluga za koje nisu dostupni odgovarajući supstituti. Uslijed navedenog, dolazi do pada agregatne ponude i rasta troškova proizvodnje te posljedično i inflacije. Ako se kreiraju očekivanja o budućoj stopi inflacije, takva promjena može imati dugotrajne posljedice, posebice zbog spirale plaća i cijena. Ovdje treba spomenuti kako monetaristi, poput primjerice Milтона Friedmana (1968), smatraju da troškovi proizvoda i usluga ne dovode do inflacije bez vlade i centralne banke koja povećava ponudu novca. Uz danu ponudu novca, veća cijena proizvoda ili usluga smanjuje količinu raspoloživog novca za ostale proizvode i usluge, što dovodi do pada cijene nekih od tih proizvoda i usluga, nadoknađujući rast cijena onih proizvoda i usluga čije su se cijene povećale.

¹ Osim podjele prema uzrocima inflacije, inflacija se može klasificirati i prema trajanju, i to na sekularnu, jednokratnu i kroničnu inflaciju. Prema podrijetlu razlikuje se domaća i uvezena inflacija. Pritom se uvezena inflacija najčešće javlja u ekonomijama s neravnotežom u platnoj bilanci. Ako se promatra inflacija prema intenzitetu, tada se govori o blagoj inflaciji (<4%), umjerenj inflaciji (5 – 10% unutar jedne godine), galopirajućoj inflaciji (dvoznamenkasti ili troznamenkasti iznosi) te hiperinflaciji (preko milijun posto godišnje). Konačno, prema virulentnosti inflacije razlikuju se aktivna, neaktivna, slobodna i prigušena inflacija (Samuelson & Nordhaus, 2011; Benić 2016).

Ako se u gospodarstvu visoka inflacija javlja uz nezaposlenost, tada dolazi do stagflacije u kojoj su istovremeno prisutni stagnacija (manja ponuda, pad proizvodnje i zaposlenosti) i inflacija. Stagflacija se smatra jednim od najgorih scenarija koji se mogu ostvariti u gospodarstvu. U tom slučaju istodobno rastu i nezaposlenost i cijene. Svijet i Europa bilježe povijesne razine inflacije, no koliko je velik rizik od stagflacije u Europskoj uniji i Hrvatskoj? Iako inflacija premašuje psihološku razinu od 10% u Hrvatskoj, prognoze stope rasta BDP-a za Hrvatsku su i dalje pozitivne, što navodi na zaključak kako stagflacija još uvijek ne prijeti. Međutim, Europska komisija je prognoze stopa rasta BDP-a za Hrvatsku smanjila sa 4,8% u veljači ove godine, na 3.4% u posljednjem izvještaju (Europska komisija, 2022).

Dakle, brzi oporavak potražnje u kombinaciji s ograničenjima ponude doveo je do rasta cijena tijekom proteklih mjeseci. To je vidljivo na tržištima nafte i plina, ali i u međunarodnoj trgovini. Takva situacija nameće „*trade off*“ situaciju Europskoj centralnoj banci po pitanju mjera ekonomske politike. Naime, ekspanzivnija monetarna politika ne može ublažiti ograničenja na strani ponude, a restriktivnija monetarna politika svakako bi usporila gospodarski oporavak. Ako faktori na strani ponude budu postojani i politika plaća prati cjenovna kretanja, monetarna politika morat će postati restriktivnija. Stvarni rizik od stagflacije u nadolazećim godinama zahtijeva poseban dizajn makroekonomske koji bi pomirio sukob između politike plaća i monetarne politike. Demary i Hüther (2022) ističu da postoji manevarski prostor u pogledu investicijske politike sve dok je razina kamata za dugoročne državne obveznice ispod trenda makroekonomske dinamike.

Koester i Grapow (2021) analiziraju indeksiranje plaća u eurozoni. Autori ističu ograničeni učinak indeksiranja plaća na inflaciju, budući da samo oko 3% zaposlenika u privatnom sektoru u eurozoni ima svoje plaće i minimalne plaće automatski indeksirane prema inflaciji.

Yellen (2005) istražuje povezanost produktivnosti i inflacije. Pritom ističe da sporiji rast produktivnosti ima dva učinka na inflaciju. Prvi učinak je porast troškova poslovanja, jer bi se poduzeća suočila s bržim rastom jediničnih troškova rada, na što moraju odgovoriti povećanjem cijena. Iako će radnici prihvatiti niži rast plaća kako bi se kompenzirao sporiji rast produktivnosti, autor tvrdi da još uvijek postoji razdoblje prilagodbe s pritiskom prema gore na inflaciju. Drugi učinak je sporiji rast agregatne potražnje, što bi moglo neutralizirati pritisak na rast inflacije zbog usporavanja produktivnosti. Neto učinak je u konačnici empirijsko pitanje.

Na inflaciju djeluju i demografski faktori. Dio istraživanja ukazuje da starenje stanovništva ima dezinflacijski učinak na gospodarstvo (Bullard, Garriga i Waller, 2012.; Botman, Anderson i Hunt, 2014; Bobeica, Lis, Nickel i Sun, 2017; Han, 2019) uslijed manje agregatne potražnje². Indirektno, ovaj efekt može dolaziti i preko utjecaja na kamatne stope. Ipak, Juselius i Takáts (2016) naglašavaju pozitivnu vezu između koeficijenta dobne ovisnosti i inflacije.

Jedno od zanimljivih područja istraživanja je povezanost inflacije i nejednakosti. Pojedina istraživanja pokazuju pozitivnu vezu između većeg stupnja nejednakosti i veće inflacije (Albanesi, 2007), dok su Balcilar, Chang, Gupta i Miller (2018) utvrdili kako je navedena veza nelinearna, odnosno, inflacija pozitivno utječe na nejednakost samo kada prijeđe određene vrijednosti. U protivnom, dovodi do smanjenja nejednakosti.

Bogdan (2021) je analizirao inflaciju u razdoblju nakon Covid pandemije za Hrvatsku. Autor naglašava kako u promatranom razdoblju svi opisani elementi idu u prilog tome da je inflacija u Hrvatskoj pod dominantnim utjecajem troškovne komponente. Ovo istraživanje nije obuhvatilo 2022. godinu u kojoj su cijene i dalje nastavile rasti. U nastavku rada istražuje se kretanje inflacije u Europskoj uniji s posebnim naglaskom na Hrvatsku, Njemačku i zemlje CEE6 (Češka, Mađarska, Poljska, Rumunjska, Slovačka i Slovenija).

3. EMPIRIJSKA ANALIZA

Inflacija se u Europskoj uniji mjeri na temelju Harmoniziranog indeksa potrošačkih cijena (HICP) koji odražava promjene u prosječnoj cijeni čitave potrošačke košarice dobara. Harmonizirani indeks potrošačkih cijena (HICP) čini skupinu europskih indeksa potrošačkih cijena izračunatih prema harmoniziranom pristupu i posebnom setu definicija koji omogućuje usporedivu mjeru inflacije u eurozoni, Europskoj uniji, Europskome ekonomskom području te za zemlje kandidatkinje. S druge strane, kao opća mjera inflacije u nacionalnim okvirima najčešće se primjenjuje indeks potrošačkih cijena (CPI). I CPI i HICP računaju se na temelju iste reprezentativne košarice dobara i usluga. Osnovna razlika između ove dvije mjere jest u obuhvatu stanovništva. Naime, HICP obuhvaća ukupnu potrošnju institucionalnih kućanstava i nerezidenata na ekonomskom teritoriju, dok ta potrošnja nije uključena u nacionalni indeks potrošačkih cijena (DZS).

² Indirektno, ovaj efekt može dolaziti i preko utjecaja na kamatne stope.

Košarica dobara i usluga i njezini ponderi ažuriraju se jednom godišnje, u prosincu. Pritom se ponderi temelje na podacima o konačnoj monetarnoj potrošnji kućanstava dobivenoj iz nacionalnih računa. Ti podaci odražavaju obrasce izdataka potrošača u referentnom razdoblju ponderiranja i nastoje biti što reprezentativniji za obrasce izdataka potrošača u prethodnoj kalendarskoj godini. Referentna godina pondera je kalendarska godina $t-2$, tj. 2 godine prije stupanja na snagu nove košarice u siječnju godine t . Korišteni podaci o izdacima trebali bi biti reprezentativni za potrošnju kućanstava u godini $t-1$. Međutim, koriste se podaci $t-2$ jer je malo vjerojatno da će stvarni podaci o rashodima za razdoblje $t-1$ biti dostupni na vrijeme da budu uključeni u indeks koji će se ponderirati za mjesec siječanj odmah nakon godine $t-1$. U praksi se koriste rashodi iz razdoblja $t-2$, budući da su to najsvježiji dostupni podaci za pondere. Ovi podaci su podskup konačne novčane potrošnje kućanstva koji uključuje izdatke nerezidenata unutar ekonomskog teritorija i isključuje izdatke rezidenata u inozemstvu u skladu s domaćim konceptom (Eurostat, 2018).

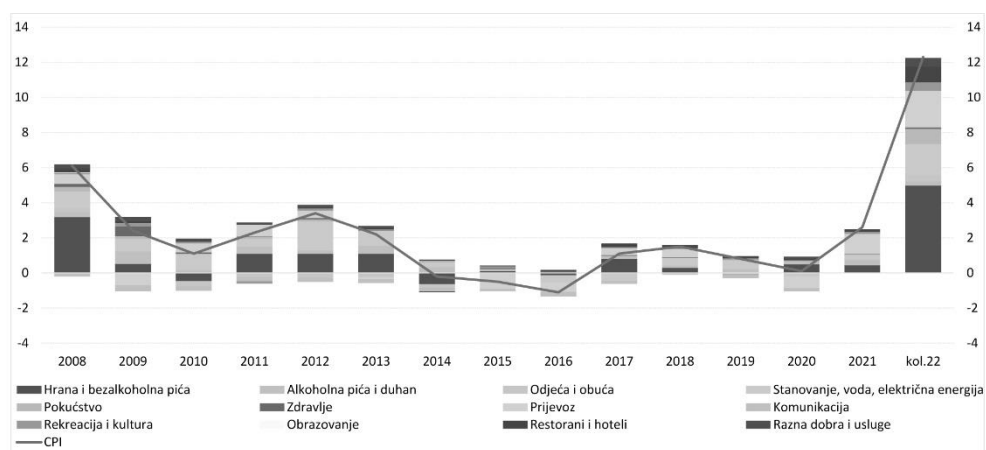
Kao usporediva mjera inflacije među zemljama Europske unije, upravo se HICP koristi i kao referentan indikator ECB-a prilikom utvrđivanja ciljane inflacije u eurozoni (ECB, 2021). Međutim, HICP je nerijetko pod utjecajem značajnijih fluktuacija pojedinih komponenti indeksa koje mogu biti kratkotrajne i egzogenih uzroka, te ne moraju nužno biti pokazatelji promjena u mehanizmima formiranja cijena koje bi opravdale intervenciju monetarne politike za stabilizaciju cijena. Kako bi izbjegle pretjeranu reakciju, središnje banke stoga paralelno s HICP-om uglavnom analiziraju i kretanje takozvanog indeksa „temeljne inflacije” kojim se iz HICP-a uklanja cijena energije i hrane. Temeljna inflacija je stopa inflacije koja bi se dogodila u odsutnosti egzogenih poremećaja koji nisu povezani s ekonomskim ciklusom (Eckstein, 1981). Drugim riječima, služi za utvrđivanje temeljnog inflacijskog trenda gospodarstva, pritom isključujući kratkoročne fluktuacije (Lalliard i Robert, 2022).

Nakon niza godina u kojima je Europskoj uniji (EU) prijetila deflacija (ECB, 2020), 2021. godine javlja se inflacija. Inicijalne procjene ECB-a i Europske komisije (EC) govore su da će porast inflacije biti tek privremen, uzrokovan oporavkom potražnje nakon završetka politika zatvaranja (engl. lockdown). U svojoj jesenskoj prognozi za 2021. Europska komisija je očekivala da će se HICP vratiti na 2,5 % (u EU) i 2,2 % (u eurozoni) u 2022. godini (EC, 2021a). Međutim, inflacija je, suprotno inicijalnim predviđanjima, nastavila rasti. ECB je objasnila da su pogreške u inicijalnim projekcijama nastale zbog

nepredvidivih promjena u cijenama energije te zastojsima u lancima opskrbe (Chahad et al., 2022: 60).

U nastavku rada analizirano je kretanje inflacije u Europskoj uniji s posebnim osvrtom na Hrvatsku, Njemačku i zemlje CEE6 (koje uključuju Češku, Mađarsku, Poljsku, Rumunjsku, Slovačku te Sloveniju). Proučavamo HICP i kretanje njegovih najznačajnijih komponenti, kao i kretanje prije spomenute temeljne inflacije. Konačno, analiziramo doprinose godišnjoj inflaciji u Hrvatskoj i u eurozoni. Doprinosi kvantificiraju važnost pojedinih komponenti za stopu inflacije odabranih stavki i mogu se približno protumačiti kao razlika između stvarne stope inflacije svih stavki i one koja bi se dobila da je ta određena komponenta ostala nepromijenjena. Cilj provedene analize je utvrđivanje najvažnijih izvora inflacije te formiranje očekivanja o kretanjima iste u budućnosti.

Grafikon 1. Prosječna godišnja inflacija u Republici Hrvatskoj i doprinosi inflaciji u %

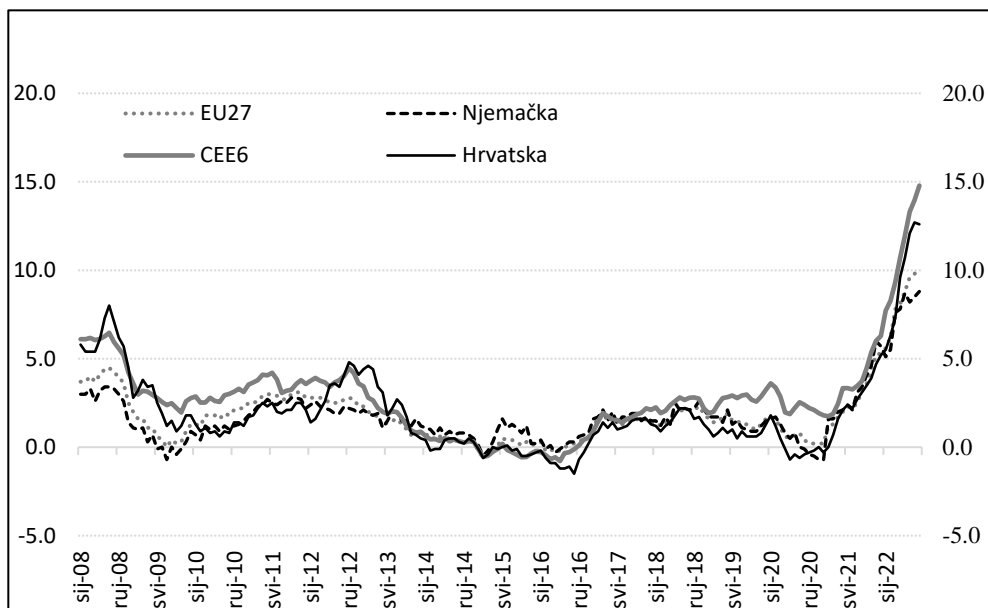
Izvor: DZS.

Na grafikonu 1. linijski je prikazana prosječna godišnja inflacija (promjena cijena) u Republici Hrvatskoj, mjerena indeksom potrošačkih cijena (CPI), dok je stupcima prikazan doprinos inflaciji prema ECOICOP klasifikaciji. Iz grafikona 1. vidljiv je pad prosječne inflacije, koja od 2013. godine do 2021. ne prelazi 2,2%, te u 2014., 2015. i 2016. godini ima i negativan predznak. Od 2021. ubrzano raste te u kolovozu 2022. godine doseže čak 12%. Najveći

doprinos rastu prosječne godišnje inflacije u Hrvatskoj imaju hrana i bezalkoholna pića te u kolovozu 2022. godine navedeni doprinos iznosi 5 postotnih bodova. Potom slijedi prijevoz s 2,1 postotnih bodova, te stanovanje, voda, električna energija, plin i druga goriva s 1,8 postotnih bodova.

Promatrajući kretanje inflacije u prikazanom razdoblju (od 2008. do kolovoza 2022.), izuzev 2022. godinu, Hrvatska je imala najviši godišnji prosjek inflacije u 2008. godini, što je ponajprije bila posljedica vanjskih utjecaja porasta cijene hrane i energenata. U razdoblju od 2009. do 2013. inflacija bilježi stabilna i umjerena kretanja u intervalu od 1,1% do 3,4%, gdje je u 2012. godini nešto veća inflacija odražavala povećanje PDV-a te povećanje administrativnih cijena, dok su pritisci na strani potražnje ostali ublaženi. Od 2014. do 2016. godine dolazi do preokreta trenda, te Hrvatska bilježi deflaciju uslijed oslabljenih pritisaka na strani ponude, kao i nedostatka snažnijih pritisaka na strani potražnje. Međutim, niski bazni efekt, preokret pritisaka na troškovnoj strani te jača domaća potražnja podržali su postupni oporavak inflacije u razdoblju od 2017. na dalje. Dok je početak 2021. bio obilježen blagim stopama inflacije, pritisci su se intenzivirali u ostatku godine te je inflacija kontinuirano bilježila rast. Takav trend nastavio se i u 2022., gdje je u proteklim mjesecima inflacija zabilježila dvoznamenkaste stope rasta, s trenutnim rekordom u srpnju i kolovozu na 12,3% na godišnjoj razini, uslijed kontinuiranog snažnog rasta cijene energenata, hrane te i dalje prisutnih poteškoća u lancima opskrbe.

Grafikon 2. Godišnja inflacija mjerena Harmoniziranim indeksom potrošačkih cijena (HICP), u %

Izvor: Eurostat (2022).

Grafikon 2. prikazuje godišnju inflaciju na mjesečnoj razini (mjerenu HICP-om) za zemlje EU27, Njemačku, Hrvatsku te zemlje CEE6. Kao što je vidljivo, višegodišnji trend vrlo stabilne i niske inflacije u Europskoj uniji se 2021. godine preokrenuo te je suprotno inicijalnim predviđanjima stabilizacije inflacije nakon stabilizacije potražnje po okončanju politika zatvaranja u većini svijeta, inflacija ipak nastavila rasti. Trend kretanja godišnje inflacije na mjesečnoj razini u Njemačkoj najbliže prati prosjek inflacije EU27 zemalja, dok su odstupanja Hrvatske i zemalja CEE6 malo izraženija. Prema podacima iz kolovoza 2022., godišnja inflacija u Njemačkoj je narasla na 8,8%, eurozoni 9,1%, dok je prosjek EU27 zemalja na vrlo visokih 10%, Hrvatska na još viših 12,6% te zemlje CEE6 na 14,8% u prosjeku.

ECB je objasnila da su jedan od razloga pogrešaka u inicijalnim projekcijama inflacije nakon 2021. godine neočekivane promjene u cijenama energije koje su se dodatno intenzivirale s početkom rata u Ukrajini u veljači 2022. godine. Drugi razlog su neočekivani zastoji u lancima opskrbe (Chahad et al., 2022).

U tablici 1. prikazani su doprinosi inflaciji eurozone od listopada 2021., kada je stopa inflacije eurozone iznosila 4,05%, do srpnja 2022. godine kada inflacija u eurozoni iznosi 8,86%. Inflacija se u tom razdoblju više nego udvostručila. U tablici 1. vidljivo je kako doprinos energije ukupnoj inflaciji (mjerenoj HICP-om) u srpnju 2022. iznosi 45% te iako je cijena energije rasla, udio njezina doprinosa ukupnoj inflaciji ipak se smanjio s visokih 55% u listopadu 2021. godine. S druge strane, u promatranom razdoblju intenzivnije raste doprinos kategorije hrane, alkohola i duhana, čak 2,21 puta, s 11% u listopadu 2021. na 23% u kolovozu 2022. godine. Doprinos neenergetskih industrijskih dobara i usluga iako apsolutno raste, relativno se smanjuje u promatranom razdoblju.

Tablica 1. Doprinosi inflaciji eurozone, u postotnim bodovima inflacije i kao udio (u zagradi)

Razdoblje	2021-10	2021-11	2021-12	2022-01	2022-02	2022-03	2022-04	2022-05	2022-06	2022-07	2022-07/ 2021-10
Hrana, uključujući alkohol i duhan	0.43 (11%)	0.49 (10%)	0.71 (14%)	0.77 (15%)	0.90 (15%)	1.07 (14%)	1.35 (18%)	1.59 (20%)	1.88 (22%)	2.08 (23%)	2.21
Procesirana hrana, uključujući alkohol i duhan	0.35 (9%)	0.39 (8%)	0.47 (9%)	0.50 (10%)	0.58 (10%)	0.68 (9%)	0.89 (12%)	1.14 (14%)	1.33 (15%)	1.53 (17%)	2.00
Neprocirana hrana	0.08 (2%)	0.10 (2%)	0.23 (5%)	0.26 (5%)	0.31 (5%)	0.39 (5%)	0.46 (6%)	0.45 (6%)	0.55 (6%)	0.55 (6%)	3.14
Ne-energetska industrijska dobra	0.55 (14%)	0.64 (13%)	0.78 (16%)	0.56 (11%)	0.81 (14%)	0.90 (12%)	1.02 (14%)	1.13 (14%)	1.15 (13%)	1.16 (13%)	0.96
Energija	2.21 (55%)	2.57 (53%)	2.46 (49%)	2.80 (55%)	3.12 (53%)	4.35 (58%)	3.70 (50%)	3.87 (48%)	4.19 (48%)	4.02 (45%)	0.83
Usluge (sveukupni indeks isključujući dobra)	0.86 (21%)	1.16 (24%)	1.02 (21%)	0.98 (19%)	1.04 (18%)	1.12 (15%)	1.38 (19%)	1.46 (18%)	1.42 (16%)	1.60 (18%)	0.85
Inflacija	4.05	4.86	4.97	5.11	5.87	7.44	7.45	8.05	8.64	8.86	2.19

Izvor: Eurostat (2022).

Ako se analiziraju doprinosi inflaciji prema COICOP klasifikaciji, dobiva se još detaljniji uvid u pokretače ukupne inflacije (tablica 2.). Najveći doprinos inflaciji ima kategorija „Stanovanje, voda, struja, plin i ostala goriva“ koja s 3,11 postotnih bodova doprinosi ukupnoj inflaciji oko 35%. Slijedi je

kategorija „Hrana i bezalkoholna pića“ s 22% doprinosa te „Prijevoz“ s 21% doprinosa inflaciji. Ako se pak obrati pažnja na trend kretanja ovih doprinosa, vidljivo je opet kako se najbrže povećava udio doprinosa hrane i bezalkoholnih pića. Udio doprinosa ove kategorije inflaciji povećao se u promatranom razdoblju čak 2,76 puta. Drugo najveće povećanje udjela doprinosa bilježe restorani i hoteli, međutim ova kategorija ukupnoj inflaciji doprinosi s tek 8% te je karakterizira i sezonalnost. S druge strane, relativni udio doprinosa kategorije stanovanja, iako najveći, ostao je gotovo nepromijenjen u promatranom razdoblju (uz kratkotrajno povećanje u prvom tromjesečju 2022. godine). Relativni doprinos kategorije prijevoza gotovo se prepолоvio.

Tablica 2. Doprinosi inflaciji eurozone prema COICOP klasifikaciji, odabrane kategorije, u postotnim bodovima inflacije i kao udio (u zagradi)

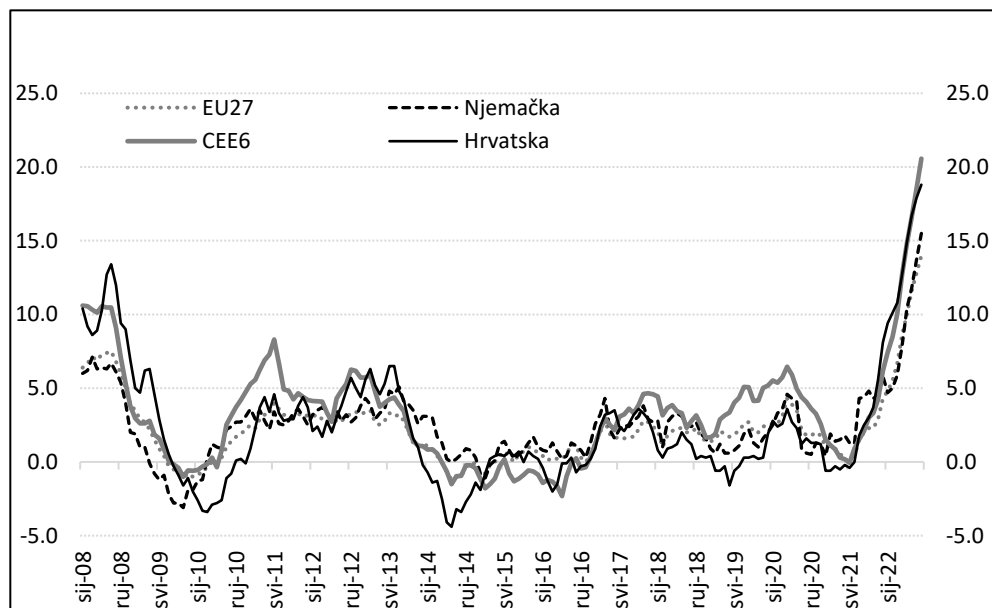
Razdoblje	2021-10	2021-11	2021-12	2022-01	2022-02	2022-03	2022-04	2022-05	2022-06	2022-07	2022-07/ 2021-10
Hrana i bezalkoholna pića	0.32 (8%)	0.40 (8%)	0.61 (12%)	0.67 (13%)	0.80 (14%)	0.97 (13%)	1.25 (17%)	1.47 (18%)	1.74 (20%)	1.93 (22%)	2.76
Alkoholna pića, duhan i narkotici	0.11 (3%)	0.09 (2%)	0.10 (2%)	0.10 (2%)	0.10 (2%)	0.10 (1%)	0.10 (1%)	0.12 (1%)	0.14 (2%)	0.15 (2%)	0.62
Odjeća i obuća	0.04 (1%)	0.07 (1%)	0.15 (3%)	-0.02 (0%)	0.09 (2%)	0.11 (1%)	0.10 (1%)	0.09 (1%)	0.03 (0%)	-0.01 (0%)	-0.11
Stanovanje, voda, struja, plin i ostala goriva	1.40 (35%)	1.60 (33%)	1.71 (34%)	2.12 (41%)	2.36 (40%)	3.01 (40%)	2.77 (37%)	2.83 (35%)	2.94 (34%)	3.11 (35%)	1.02
Namještaj, kućanska oprema i rutinsko održavanje kućanstva	0.15 (4%)	0.17 (3%)	0.19 (4%)	0.19 (4%)	0.26 (4%)	0.29 (4%)	0.34 (5%)	0.40 (5%)	0.44 (5%)	0.47 (5%)	1.43
Zdravlje	0.04 (1%)	0.04 (1%)	0.04 (1%)	0.04 (1%)	0.05 (1%)	0.05 (1%)	0.06 (1%)	0.07 (1%)	0.06 (1%)	0.07 (1%)	0.80
Prijevoz	1.45 (36%)	1.67 (34%)	1.43 (29%)	1.31 (26%)	1.46 (25%)	2.07 (28%)	1.84 (25%)	1.99 (25%)	2.06 (24%)	1.85 (21%)	0.58
Komunikacija	0.03 (1%)	0.02 (0%)	0.02 (0%)	-0.01 (0%)	-0.01 (0%)	0.00 (0%)	0.00 (0%)	-0.01 (0%)	-0.01 (0%)	-0.03 (0%)	-0.46
Rekreacija i kultura	0.12 (3%)	0.34 (7%)	0.23 (5%)	0.22 (4%)	0.24 (4%)	0.25 (3%)	0.29 (4%)	0.28 (3%)	0.34 (4%)	0.35 (4%)	1.33
Novine, knjige i pribor	0.03	0.03	0.04	0.04	0.04	0.04	0.05	0.06	0.06	0.06	0.91

Razdoblje	2021-10	2021-11	2021-12	2022-01	2022-02	2022-03	2022-04	2022-05	2022-06	2022-07	2022-07/ 2021-10
	(1%)	(1%)	(1%)	(1%)	(1%)	(1%)	(1%)	(1%)	(1%)	(1%)	
Paket aranžmani za odmor	-0.03 (-1%)	0.16 (3%)	0.04 (1%)	0.05 (1%)	0.04 (1%)	0.03 (0%)	0.05 (1%)	0.03 (0%)	0.08 (1%)	0.09 (1%)	-1.37
Obrazovanje	-0.01 (0%)	-0.01 (0%)	-0.01 (0%)	-0.01 (0%)	-0.01 (0%)	-0.01 (0%)	-0.01 (0%)	-0.01 (0%)	-0.01 (0%)	-0.01 (0%)	0.46
Restorani i hoteli	0.20 (5%)	0.26 (5%)	0.26 (5%)	0.31 (6%)	0.33 (6%)	0.39 (5%)	0.46 (6%)	0.56 (7%)	0.64 (7%)	0.69 (8%)	1.58
Inflacija	4.05	4.86	4.97	5.11	5.87	7.44	7.45	8.05	8.64	8.86	2.19

Izvor: Eurostat (2022).

U nastavku rada pažnja se usmjerava na već izdvojene značajnije kategorije dobara i usluga i njihov doprinos inflaciji. Tu se izdvaja kategorija hrane („Hrana i bezalkoholna pića“) čiji doprinos inflaciji najbrže raste (grafikon 3. i tablica 3.), kategorija stanovanja („Stanovanje, voda, struja, plin i ostala goriva“) s najvećim relativnim doprinosom inflaciji (grafikon 4. i tablica 4.) te kategorija prijevoza („Prijevoz“) s trećim relativno najvećim doprinosom inflaciji (grafikon 5. i tablica 5.). U konačnici, analizira se kretanje posebne kategorije „Energija“ iz tablice 1. za odabrane zemlje (grafikon 6.). Svi spomenuti grafikoni linijski prikazuju godišnju promjenu cijena najznačajnijih kategorija na mjesečnoj razini za zemlje EU27, Njemačku, Hrvatsku te zemlje CEE6, koje uključuju Češku, Mađarsku, Poljsku, Rumunjsku, Slovačku te Sloveniju.

Grafikon 3. Godišnja promjena razine cijena u kategoriji „Hrana i bezalkoholna pića“

Izvor: Eurostat (2022).

Grafikon 3. jasno odražava zaključke iz prethodnih tablica, a to je da je rast cijena hrane puno intenzivniji od kretanja cijena reprezentativne košarice dobara. Ovo vrijedi za sve promatrane zemlje, ali posebno je izraženo u Hrvatskoj i zemljama CEE6. Koje su to potkategorije koje pokreću ovakav ubrzani rast cijena istražuje se u tablici 3. koja, poput prethodnih tablica, prikazuje doprinose inflaciji eurozone prema COICOP klasifikaciji u kategoriji hrane i bezalkoholnih pića. Prikazane su, međutim, samo vrijednosti za listopad 2021. i srpanj 2022. godine.

Tablica 3. Doprinosi inflaciji eurozone prema COICOP klasifikaciji u kategoriji „Hrana i bezalkoholna pića“, u postotnim bodovima inflacije i kao udio (u zagradi)

Razdoblje	2021-10	2022-07	2022-07/ 2021-10
Hrana i bezalkoholna pica	0.32 (8%)	1.93 (22%)	2.76
Hrana	0.29 (7%)	1.80 (20%)	2.84
<i>Kruh i žitarice</i>	0.06 (1%)	0.36 (4%)	2.74
<i>Meso</i>	0.07 (2%)	0.45 (5%)	2.94
<i>Riba i morski plodovi</i>	0.03 (1%)	0.12 (1%)	1.83
<i>Mlijeko, sir i jaja</i>	0.05 (1%)	0.35 (4%)	3.20
<i>Ulja i masti</i>	0.04 (1%)	0.14 (2%)	1.60
<i>Voće</i>	0.01 (0%)	0.09 (1%)	4.11
<i>Povrće</i>	0.02 (0%)	0.18 (2%)	4.11
<i>Šećer, džem, med, čokolada i slastice</i>	0.01 (0%)	0.06 (1%)	2.74
<i>Ostala hrana</i>	0.01 (0%)	0.06 (1%)	2.74
Bezalkoholna pica	0.03 (1%)	0.13 (1%)	1.98
<i>Kava, čaj i kakao</i>	0.01 (0%)	0.06 (1%)	2.74
<i>Mineralne vode, bezalkoholna pića, sokovi od voća i povrća</i>	0.02 (0%)	0.07 (1%)	1.60
Inflacija	4.05	8.86	2.19

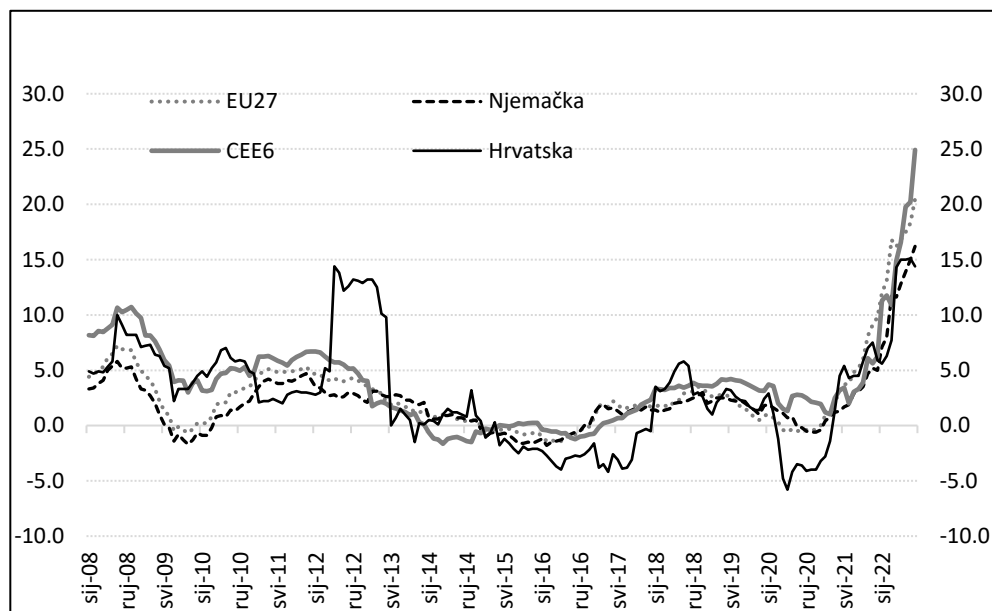
Izvor: Eurostat (2022).

Iz tablice 3. jasno je vidljivo kako doprinosi svih kategorija hrane i bezalkoholnih pića ukupnoj inflaciji ubrzano rastu, a najbrži rast primjećuje se u potkategorijama voća i povrća čiji se relativni doprinos inflaciji povećao preko četiri puta te mlijeka, sira i jaja čiji je doprinos inflaciji narastao 3,2 puta. Međutim, najveći relativni udio doprinosa inflaciji i dalje pripada kategorijama mesa (5%), kruha i žitarica (4%) te mlijeka, sira i jaja (4%).

Kretanje sljedeće kategorije, kategorije „Stanovanja, vode, struje, plina i ostalih goriva“, prikazano je na grafikonu 4. Kao što je vidljivo, ova

kategorija bilježi značajniji porast cijena od ranije analizirane kategorije hrane. Hrvatska se tu ističe kao puno volatilnija³ od ostalih promatranih zemalja, te u kolovozu 2022. godine bilježi nižu stopu rasta cjenovnog indeksa u ovoj kategoriji (14,4%) u odnosu na ostale promatrane zemlje, npr. zemlje CEE6 s 24,9%. Jedan od razloga sigurno je taj što su cijene energije za kućanstva u Hrvatskoj generalno među najnižima u Europskoj uniji – slične onima u Grčkoj, Latviji i Litvi (Bajo i Klemenčić, 2012).

Grafikon 4. Godišnja promjena razine cijena u kategoriji „Stanovanje, voda, struja, plin i ostala goriva“

Izvor: Eurostat (2022).

U tablici 4. vidljivo je kako je u eurozoni unutar ove kategorije najznačajnija potkategorija „Struja, plin i druga goriva“ čiji se doprinos povećao i apsolutno i relativno u promatranom razdoblju, s 29% na 31% doprinosa ukupnoj

³ Značajnija volatilnost nerijetko je posljedica promjena uredbi Vlade RH o električnoj energiji. Primjerice, značajan skok cijena u ovoj kategoriji 2012. godine dolazi iz potkategorije električne energije. Vlada RH 1. svibnja 2012. donosi Odluku kojom utvrđuje iznose tarifnih stavki za kupce u okviru univerzalne usluge. Ti iznosi su bili na snazi do 1. listopada 2013. kada HERA donosi nove iznose tarifnih stavki niže oko 10% u odnosu na ranije tarifne stavke.

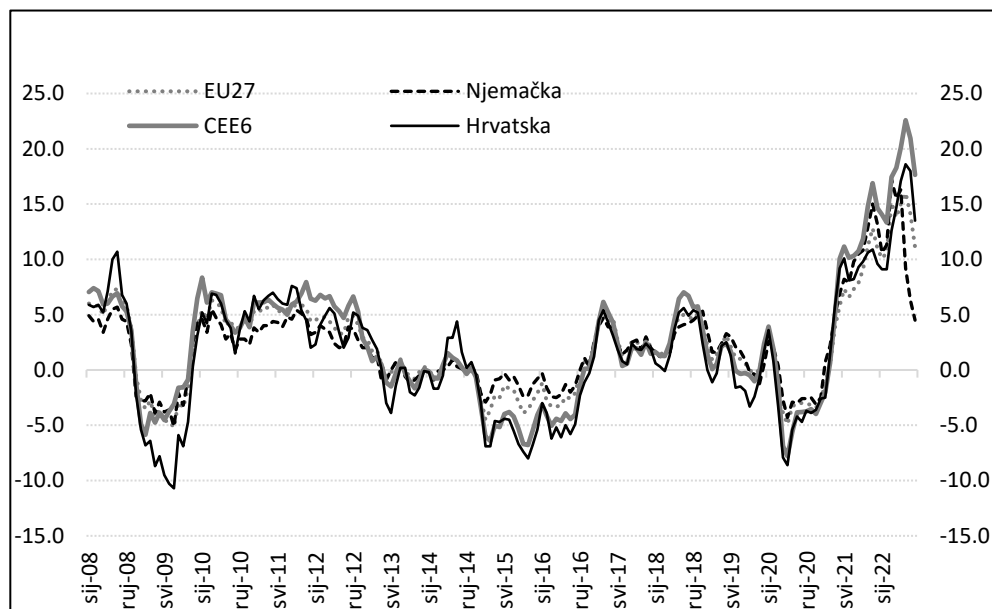
inflaciji. Plin i električna energija tu igraju najveću ulogu u pogledu veličine relativnog doprinosa, dok doprinos krutih goriva, a potom toplinske energije najbrže raste.

Tablica 4. Doprinosi inflaciji eurozone prema COICOP klasifikaciji u kategoriji „Stanovanje, voda, struja, plin i ostala goriva“, u postotnim bodovima inflacije i kao udio (u zagradi)

Razdoblje	2021-10	2022-07	2022-07/ 2021-10
Stanovanje, voda, struja, plin i ostala goriva	1.40 (35%)	3.11 (35%)	1.02
Stvarni najam za stanovanje	0.09 (2%)	0.13 (1%)	0.66
Održavanje i popravak stana	0.06 (1%)	0.12 (1%)	0.91
Opskrba vodom i razne usluge vezane uz stan	0.06 (1%)	0.07 (1%)	0.53
Struja, plin i druga goriva	1.19 (29%)	2.79 (31%)	1.07
<i>Električna energija</i>	<i>0.43</i> (11%)	<i>1.01</i> (11%)	1.07
<i>Plin</i>	<i>0.44</i> (11%)	<i>1.05</i> (12%)	1.09
<i>Tekuća goriva</i>	<i>0.29</i> (7%)	<i>0.56</i> (6%)	0.88
<i>Kruta goriva</i>	<i>0.01</i> (0%)	<i>0.06</i> (1%)	2.74
<i>Toplinska energija</i>	<i>0.03</i> (1%)	<i>0.11</i> (1%)	1.68
Inflacija	4.05	8.86	2.19

Izvor: Eurostat (2022).

Grafikon 5. u nastavku prikazuje kretanje cijena dobara i usluga u kategoriji „Prijevoza“. Kretanje ovog indeksa u promatranim zemljama je dosta međusobno usklađeno, za razliku od ranije analizirane kategorije stanovanja. Zanimljivo je za primijetiti kako su dosadašnja smanjenja cijena u ovoj kategoriji bila uglavnom intenzivnija u Hrvatskoj u odnosu na Njemačku i prosjek EU27. Međutim, usporevanje rasta cijena prijevoza u kolovozu 2022. sada je izraženije upravo u Njemačkoj, dok se u Hrvatskoj to usporevanje odvija puno teže.

Grafikon 5. Godišnja promjena razine cijena u kategoriji „Prijevoz“

Izvor: Eurostat (2022).

U Tablici 5. analiziraju se potkomponente kategorije „Prijevoza“. Kao što je već prije spomenuto, relativni doprinos ove kategorije inflaciji značajno se smanjio (s 36% na 21%), iako je apsolutno taj doprinos veći (s 1,45 na 1,85 postotnih bodova). Ova kategorija cijena očigledno raste sporije od prije spominjanih. Najveći doprinos unutar ove same kategorije ima potkategorija „Goriva i maziva za opremu za osobni prijevoz“ čiji se apsolutni doprinos inflaciji povećao s 1,02 na 1,24 postotnih bodova ukupne inflacije, ali relativni smanjio s 25% na 14%.

Tablica 5. Doprinosi inflaciji eurozone prema COICOP klasifikaciji u kategoriji „Prijevoz“, u postotnim bodovima inflacije i kao udio (u zagradi)

Razdoblje	2021-10	2022-07	2022-07/ 2021-10
Prijevoz	1.45 (36%)	1.85 (21%)	0.58
Kupovina vozila	0.17 (4%)	0.32 (4%)	0.86
Automobili	0.15 (4%)	0.29 (3%)	0.88
Motocikli	0.01 (0%)	0.01 (0%)	0.46
Bicikli	0.01 (0%)	0.01 (0%)	0.46
Rad opreme za osobni prijevoz	1.16 (29%)	1.50 (17%)	0.59
<i>Rezervni dijelovi i pribor za opremu za osobni prijevoz</i>	<i>0.02</i> (0%)	<i>0.04</i> (0%)	0.91
<i>Goriva i maziva za opremu za osobni prijevoz</i>	<i>1.02</i> (25%)	<i>1.24</i> (14%)	0.56
<i>Održavanje i popravak opreme za osobni prijevoz</i>	<i>0.08</i> (2%)	<i>0.15</i> (2%)	0.86
<i>Ostale usluge u vezi s opremom za osobni prijevoz</i>	<i>0.04</i> (1%)	<i>0.07</i> (1%)	0.80
Usluge prijevoza	0.12 (3%)	0.03 (0%)	0.11
Inflacija	4.05	8.86	2.19

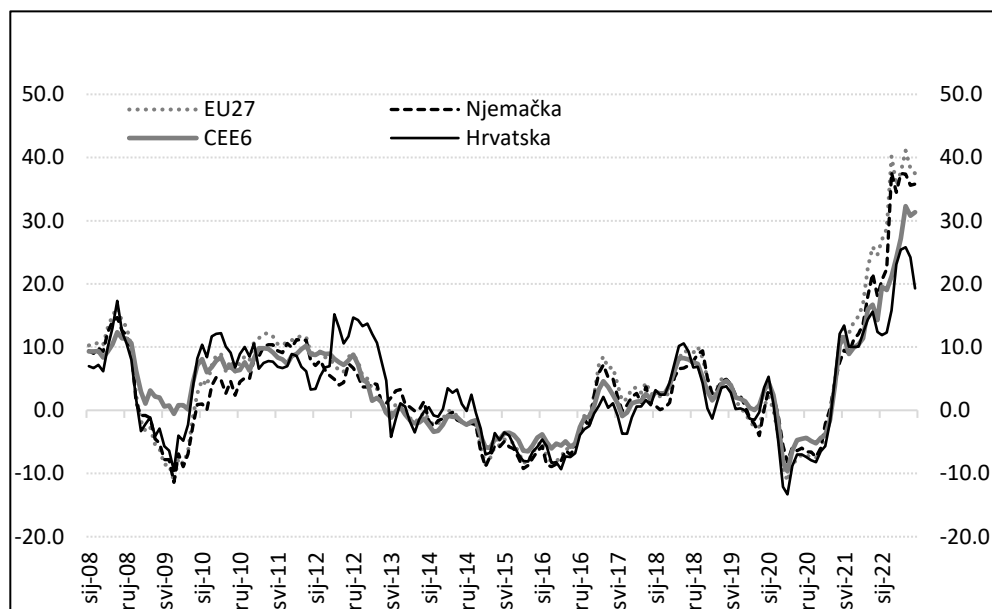
Izvor: Eurostat (2022).

Nastavno na dosadašnju analizu koja je prikazala da se u obje prethodne kategorije ističu potkategorije vezane za energiju, u radu je izdvojena zasebna agregirana kategorija „Energija“ koja uključuje sve podindekse koji se odnose na energiju; najviše iz kategorije „Stanovanje, voda, struja, plin i ostala goriva“ te upravo spomenutu kategoriju „Goriva i maziva za opremu za osobni prijevoz“⁴. Budući da je već pokazano kako su te kategorije povećavale svoj apsolutni doprinos inflaciji, ne iznenađuje izniman skok ovog indeksa cijena koji je prikazan na grafikonu 6. Za prosjek EU27 inflacija u kategoriji energije je blizu 40% u kolovozu 2022. na godišnjoj razini, a ni Njemačka nije daleko od tog prosjeka. Pritom najmanji skok cijena energije

⁴ O utjecaju energetske svojstava na cijene stambenih nekretnina u Hrvatskoj može se pogledati u Slišković, T., Beg, M. i Raguž Krišić, I. (2021).

od promatranih zemalja bilježi upravo Hrvatska s oko 20%. Razlozi se kriju, među ostalim, u strukturi proizvodnje energije, gdje u Njemačkoj dominiraju zemni plin i ugljen (oko 45% energije) te veće oslanjanje na uvoz energije, za razliku od Hrvatske u kojoj plin čini tek oko 20%, a ugljen oko 7% energetskeg miksa.

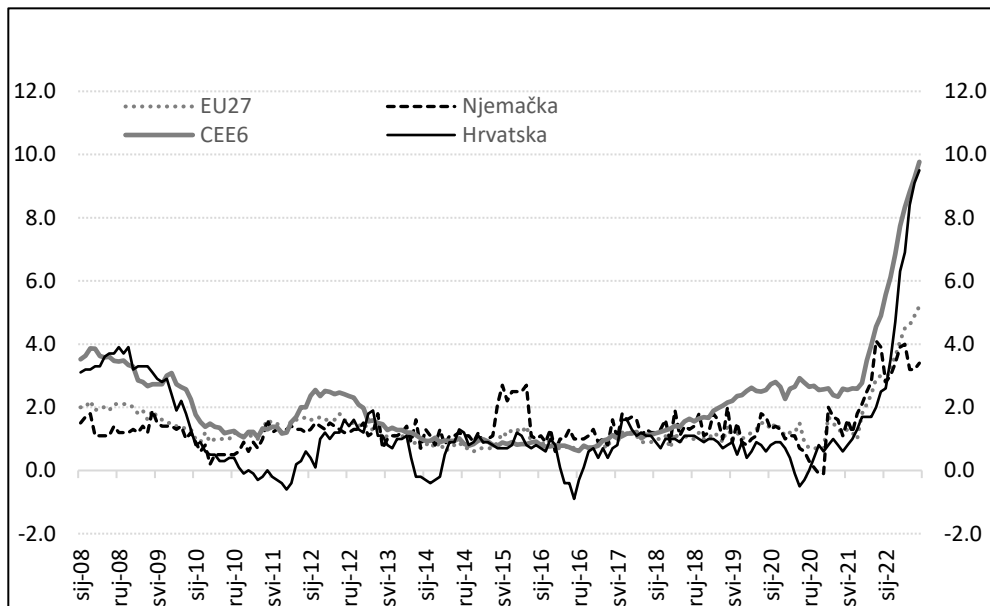
Grafikon 6. Godišnja promjena razine cijena u kategoriji „Energija“

Izvor: Eurostat (2022).

Konačno, kao što je najavljeno na početku analize, u radu se analizira i tzv. temeljna inflacija. Naime, kako bi izbjegle pretjeranu reakciju, ECB paralelno s HICP-om prati i kretanje indeksa temeljne inflacije odnosno inflacije koja bi se dogodila u odsutnosti egzogenih poremećaja nepovezanih s ekonomskim ciklusom. Temeljna inflacija služi ECB-u za utvrđivanje temeljnog inflacijskog trenda gospodarstva, isključujući kratkoročne fluktuacije. Grafikon 7. prikazuje stoga HICP bez energije, hrane, pića i duhana koje su volatilne kategorije HICP-a.

Grafikon 7. Promjena razine HICP-a bez energije, hrane, pića i duhana (temeljna inflacija)

Izvor: Eurostat (2022).

Podaci prikazani na grafikonu 7. su zabrinjavajući. Temeljna inflacija u Hrvatskoj je uglavnom udaljena od prosjeka EU27. U razdoblju globalne financijske krize, temeljna inflacija u Hrvatskoj bila je viša od prosjeka EU27, usporediva s kretanjima temeljne inflacije u zemljama CEE6. Isto se ponavlja i sada. Temeljna inflacija u Hrvatskoj i zemljama CEE6 u kolovozu 2022. godine bila je 9,5 odnosno 9,8%. S druge strane, prosjek EU je na 5,2%, a Njemačka temeljna inflacija je na tek 3,4%. Dakle, iako su cijene energije u kategorijama stanovanja i prijevoza, te cijene hrane dominantne u svom doprinosu inflaciji, ostale sastavnice reprezentativne košarice dobara u Hrvatskoj također intenzivno rastu, a razlika u odnosu na prosjek EU, ili pak Njemačke, je nezanemariva.

4. ZAKLJUČAK

Inflacija je u kolovozu 2022. godine dosegla 10,1% u Europskoj uniji. Budući da je proklamirani cilj ECB-a prosječna godišnja stopa inflacije od

2% u srednjem roku, ova događanja zaslužuju posebnu pozornost u empirijskoj analizi. Cilj ovoga rada je stoga bio učiniti dekompoziciju inflacije na potkategorije proizvoda i usluga kako bi se utvrdio glavni izvor inflacije. Dodatno, inflacija je uspoređena između odabranih zemalja i skupina zemalja u EU, s posebnim naglaskom na Republiku Hrvatsku. Radom se nastoje dati okvirna predviđanja daljnjeg kretanja inflacije u različitim potkategorijama, kao i predviđanja daljnjih koraka monetarne politike i njezinih posljedica.

Analiza je pokazala kako je inflacija u Hrvatskoj nedvojbeno pod najvećim utjecajem rasta cijena hrane i bezalkoholnih pića, troškova stanovanja te troškova prijevoza, što se podudara s top tri doprinosa inflaciji i u eurozoni, samo drugačijim redoslijedom. U eurozoni relativno najveći doprinos ukupnoj inflaciji ima kretanje cijena energije. Taj doprinos apsolutno raste, ali je relativno, u odnosu na druge kategorije proizvoda i usluga, stabilan. S druge strane, cijene hrane i bezalkoholnih pića su u eurozoni na drugom mjestu po svom relativnom doprinosu inflaciji, međutim njihov doprinos ubrzano raste posljednjih godinu dana.

U Hrvatskoj je u kolovozu cijena hrane bilježila porast od oko 20%, otprilike slično kao i porast cijena energije. Za usporedbu, u Njemačkoj je u istom mjesecu cijena hrane rasla 15%, a cijena energije čak 36%. Međutim, ukupna inflacija je u Njemačkoj na puno nižoj razini nego u Hrvatskoj: 8,8% u odnosu na 12,6% u Hrvatskoj. Razlike u ovim brojkama proizlaze i iz razlika u temeljnoj inflaciji koja je u Hrvatskoj oko 10%, dok je u Njemačkoj tek 3,4% odnosno 5,2% u EU27. Ove razlike u temeljnoj inflaciji za Hrvatsku predstavljaju potencijalan problem uslijed hrvatskog pristupanja eurozoni.

Nominalna kamatna stopa ECB-a 8. rujna 2022. godine podignuta je na 1,25% s ciljem obuzdavanja inflacije. Prema Međunarodnom monetarnom fondu (IMF-u), stabilne cijene su ključne za održivi gospodarski rast te se stoga može očekivati daljnje podizanje nominalnih kamatnih stopa, ne samo u EU već i u svijetu. Idealno, za obuzdavanje potražnje, trebalo bi povećanjem nominalnih kamatnih stopa povećati realne kamatne stope na pozitivnu razinu. Alternativno rečeno, trebalo bi nominalne kamatne stope podići preko razine inflacije. Međutim, istovremeno je potrebno voditi računa i o tome da monetarnom politikom nije moguće u potpunosti riješiti zastoje u lancima opskrbe uzrokovane politikama zatvaranja, niti je moguće riješiti distorzije koje je na robnim burzama doveo rat u Ukrajini i posljedično nametnute sankcije Rusiji. Tu određenu ulogu mogu odigrati potezi vanjske politike, kao

i strateške odluke vlada zemalja članica i Europske unije u cjelini u pogledu energetske planova i strategija, koje s ECB-om nemaju veze. Stoga u ovom trenutku nije moguće predvidjeti koliko će ECB još podizati kamatne stope, no podizati će ih sigurno radi očuvanja vlastite kredibiliteta o ciljanju srednjoročne razine inflacije od 2%. Međutim, očekivana restriktivna monetarna politika će po svoj prilici biti postupna kako bi se izbjegle drastične negativne reakcije na financijskim tržištima i kako se ne bi ugrozio ekonomski rast EU u dugom roku više nego što je to nužno.

LITERATURA

- Albanesi, S. (2007). Inflation and inequality. *Journal of Monetary Economics*, 54(4), str. 1088-1114.
- Bajo, A. i Klemenčić, I. (2012). Cijena električne energije. *Porezni vjesnik* 5/2012.
- Balcilar, M., Chang, S., Gupta, R., & Miller, S. M. (2018). The relationship between the inflation rate and inequality across U. S. states: a semiparametric approach. *Quality and Quantity*, 52, str. 2413-2425.
- Benić, Đ. (2016). *Makroekonomija*, Zagreb: Školska knjiga.
- Bobeica, E., Lis, E., Nickel, C., & Sun, Y. (2017). Demographics and inflation. *ECB Working Paper Series*.
- Bogdan, Ž. (2021). Komparativna analiza inflacije u postcovid razdoblju za Hrvatsku i Eurozonu – može li se ocijeniti problematičnom // *Ekonomska politika Hrvatske u 2022. – postpandemijski izazovi* / Tica, Josip; Bačić, Katarina (ur.). Zagreb: Hrvatsko društvo ekonomista; Inženjerski biro d.o.o. Zagreb, 2021., str. 37-74.
- Botman, D. P., Anderson, D., & Hunt, B. L. (2014). Is Japan's Population Aging Deflationary? *IMF Working Papers*, No. 2014/139, International Monetary Fund.
- Bullard J., Garriga, C., & Waller, C. J. (2012). Demographics, Redistribution, and Optimal Inflation, *IMES Discussion Paper Series* 12-E-13, Institute for Monetary and Economic Studies, Bank of Japan.
- Cooper, G. (2009). *Uzroci financijskih kriza*, Zagreb: MASMEDIA.
- Chahad, M., Hofmann-Drahonsky, A., Meunir, B., Page, A., & Tirpák, M. (2022). What Explains Recent Errors in the Inflation Projections of Eurosystem and ECB Staff?, *ECB Economic Bulletin*, 3/2022, 49-57.
- Demary, M., & Hüther, M. (2022). How Large Is the Risk of Stagflation in the Eurozone?, *Intereconomics: Review of European Economic Policy*, Springer; ZBW – Leibniz Information Centre for Economics; Centre for European Policy Studies (CEPS), vol. 57(1), pages 34-39, January.
- EC (2021a). European Economic Forecast, Autumn 2021 (Interim). Institutional Paper 160, Publications Office of the European Union, 2021, Luxembourg.

ECB (European Central Bank) (2020). Update on Economic and Monetary Developments, *ECB Economic Bulletin*, 3/2020, 2-28.

European Central Bank (2021). The ECB's Monetary Policy Strategy Statement.

Europska komisija (2022). Izvješće za Hrvatsku za 2022., *Country Report European Commission*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2022-european-semester-country-report-croatia_hr.pdf (20.8.2022.)

Eckstein, O. (1981). Core Inflation, *Prentice Hall*, 121 p.

Eurostat (2018). *Harmonised Index of Consumer Prices (HICP) – Methodological manual*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018.

Eurostat (2022). Database.

Han, G. (2019). Demographic Changes and Inflation Dynamics. *HKIMR Working Paper No. 02*.

Juselius, M., & Takáts, E. (2016). Can Demography Affect Inflation and Monetary Policy? *BIS Working Papers No 485*.

Koester, G., & H. Grapow (2021). The Prevalence of Private Sector Wage Indexation in the Euro Area and Its Potential Pole for the Impact of Inflation on Wages, *ECB Economic Bulletin*, 7/2021.

Lalliard, A., & Robert, P. A. (2022). A Possible New Indicator to Measure Core Inflation in the Euro Area. *Bulletin de la Banque de France 240/1*, 1-11.

Milton, F. (1968). The Role of Monetary Policy. Essential Readings in Economics. *The American Economic Review*, Vol. 58, No. 1., pp. 215-231.

Samuelson, P., & Nordhaus, W. (2011). *Ekonomija*, Zagreb: Mate d.o.o.

Slišković, T., Beg, M. i Raguž Krištić, I. (2021). Utjecaj energetske svojstava na cijene stambenih nekretnina u Hrvatskoj // *Zbornik radova 2. međunarodne znanstvene konferencije Ekonomija razdvajanja* /Družić, Gordan; Sekur, Tomislav (ur.). Zagreb: Croatian Academy of Sciences and Arts and the Faculty of Economics and Business of the University of Zagreb, str. 135-154.

Yellen, J. (2005). Productivity and Inflation, *Federal Reserve Bank of St. Francisco Economic Letters*, 2005-04.

COMPARATIVE ANALYSIS OF INFLATION IN CROATIA AND SELECTED EU COUNTRIES

Abstract

Inflation, as one of the main topics among economists, policy makers, and the general public, deserves special attention in the empirical analysis of the events that took place over the last couple of years. Among other things, inflation in August 2022 recorded 10.1% y/y at the EU level, which additionally highlights the importance of this topic. The paper therefore gives a decomposition of different products, services, and energy categories in order to determine the source of inflation. Following the financial crisis in 2008, inflation in the European Union has been extremely low, in some years even negative. Such a scenario, albeit in the low interest rates environment, has had an unfavorable effect on economies, primarily through its impact on investments. The onset of the COVID-19 pandemic, coupled with an expansive monetary policy course, as well as the current war in Ukraine, have resulted in changing economic realities. The current threat to economic stability is, among other things, currently reflected in the growth of the prices level, caused by disruptions in global value chains as a long-term consequence of the COVID-19 pandemic, an increased amount of money in circulation, and the armed conflict in Eastern Europe. In this paper, inflation in selected EU Member Countries is analyzed comparatively, with special emphasis on the Republic of Croatia. In doing so, data from Eurostat relating to different categories of products and services is used. The paper also gives recommendations for economic policy makers, with the purpose of normalizing the economy and minimizing the negative effects on the EU citizens' living standard.

Keywords: *inflation, EU, post COVID-19.*

JEL klasifikacija: R11, O11
Pregledni rad

ANALIZA STRUKTURNIH PROMJENA U SEKTORIMA MEĐUNARODNO UTRŽIVIH PROIZVODA I USLUGA¹

Josip Tica*

Mislav Šagovac**

Luka Šikić***

SAŽETAK

Glavni cilj istraživanja je analiza ekonomske strukture sektora međunarodno razmjenjivih proizvoda i usluga u hrvatskoj ekonomiji. U radu se koriste podatci iz godišnjih financijskih izvještaja poslovnih subjekata za analizu doprinosa odabranih sektora ekonomskom rastu, zaposlenosti, investicijama i neto izvozu. Mikroekonomski podaci omogućuju detaljnu analizu pojedinih sektora uvažavajući pritom heterogenost varijabli. Posebna analitička pozornost posvećena je odnosu prerađivačke industrije (sekundarni) i proširenog uslužnog sektora (tercijarni i kvartarni), odnosno njegovih sastavnica turizma i računalnog programiranja. Rad propituje vertikalnu industrijsku politiku u Hrvatskoj, koja je često usmjerena na proizvodnju i turistički sektor kao perspektivne industrije. Rezultati upućuju na porast ekonomskog značaja uslužnog sektora prema većini pokazatelja, unutar

* Prof. dr. sc. Josip Tica, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: jtica@efzg.hr).

** Dr. sc. Mislav Šagovac, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Contentio d.o.o. (e-mail: mislav.sagovac@contentio.biz).

*** Dr. sc. Luka Šikić, Fakultet hrvatskih studija (e-mail: lsikic@hrstud.hr).

¹ Hrvatska zaklada za znanost u potpunosti je podržala ovaj rad u sklopu projekta (IP-2019-04-4500).

kojega se po relativno većim stopama rasta ističu podsektori turizma i računalnog programiranja. Nalazi potvrđuju perspektivu „novih“ sektora, koji zbog rastuće globalizacije i digitalizacije imaju naglašeniju ulogu za budući ekonomski rast u Hrvatskoj i opravdavaju veći angažman nositelja ekonomske politike.

Ključne riječi: sektor razmjenjivih proizvoda i usluga, strukturne promjene, mikro podaci iz ekonomskih financijskih izvještaja, analiza sektora.

1. UVOD

Nakon 90-ih godina do danas tercijarizacija postaje dominantan čimbenik promjene u strukturi gospodarskih djelatnosti. Tercijarizacija označava strukturnu promjenu u gospodarstvu u kojoj uslužne djelatnosti povećavaju razmjernu važnost u agregatnoj strukturi gospodarstva. Iako predmet interdisciplinarnog interesa, tercijarizacijskim procesom prvenstveno se bavi ekonomska literatura koja potvrđuje kako moderni gospodarski razvoj podrazumijeva smanjenje udjela *outputa* primarnih i sekundarnih djelatnosti, odnosno da tercijarne djelatnosti apsorbiraju radnu snagu iz primarnih i sekundarnih djelatnosti, zapošljavajući je s većom proizvodnošću, što rezultira rastom proizvodnog *outputa* i općenito, gospodarskim rastom i razvojem.

Ekonomska literatura naglašava brojne druge aspekte tercijarizacijskog procesa: relativno nižu produktivnost uslužnog sektora u odnosu na proizvodni (Krüger, 2008), postojanje značajnih međusektorskih razlika u tehnološkim kapacitetima, produktivnosti i obilježjima radne snage (Pillat i Wolf, 2005), važnost geografskih faktora (Herrendorf et al., 2014), značajne razlike u procesu tercijarizacije između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju i dr. Upravo su specifičnosti procesa tercijarizacije u tranzicijskim i zemljama u razvoju te nedostatak istraživanja u domaćoj literaturi motivi za dublju analizu ovog procesa u Hrvatskoj. Te se specifičnosti odnose na povijesne, institucionalne i političke karakteristike domaće ekonomije, tranzicijsko razdoblje obilježeno ratnim zbivanjima, zakašnjelo uključivanje u globalne financijske tokove i lance nabave, zakašnjelo pristupanje u Europskoj uniji i dr.

Osim pregleda strukture i dinamike na razini gospodarskih djelatnosti, ovo se istraživanje fokusira na dva uslužna podsektora – turizam i programiranje. Dok je turizam već dugo prepoznat kao strateška industrija sa zahtijevanim visokim investicijama javnog sektora, programiranje tek nedavno dolazi u

fokus ekonomske politike u Hrvatskoj. U radu se stoga istražuju pokazatelji produktivnosti, dodane vrijednosti, neto izvoza i profitabilnosti poslovanja na razini gospodarskih djelatnosti i u navedenim podsektorima uslužnih djelatnosti. Cilj rada je u biti ukazati na snagu tercijalizacije i na izuzetno snažnu ekonomsku dinamiku u sektoru usluga, a posebno u programiranju.

2. PREGLED LITERATURE

Gospodarski razvoj podrazumijeva smanjenje udjela primarnih (poljoprivrede, šumarstva, lova i ribolova te rudarstva) i sekundarnih (industrija i građevinarstvo) djelatnosti u formiranju nacionalnog proizvoda (Fisher, 1939; Clark, 1940; Rostow, 1997). Nakon 70-ih godina, razvoj svjetskih gospodarstava empirijski pokazuje da uslužne djelatnosti postaju dominantan sektor, kako u pogledu zaposlenosti tako i u doprinosu u BDP-u. Ekonomska teorija ističe četiri glavna objašnjenja povećanja relativne važnosti uslužnih djelatnosti u strukturi gospodarskih djelatnosti.

Prvo se objašnjenje (Baumol, 1967; Summers, 1985) odnosi na stranu ekonomske ponude. Uslijed porasta produktivnosti, proizvođački sektor smanjuje potrebe za radnom snagom, koja zbog toga prelazi u uslužni sektor. Time se povećavaju zaposlenost i drugi pokazatelji u tercijarnom sektoru pa on preuzima dominantnu ulogu u gospodarstvu. Drugo objašnjenje (Fisher, 1939; Clark, 1940; Fuchs, 1968; Schettkat, 2002) promatra potražnu stranu ekonomije. Zbog porasta agregatnog dohotka, preferencije potrošača pomiču se u smjeru proizvoda uslužnog sektora, što povećava njegovu potražnju (outputom) i relativnu važnost u strukturi gospodarstva. Treće objašnjenje (Castells, 2000; Elfring, 1988; Singelmann, 1978) razmatra sektorsku strukturu uslužnih djelatnosti i analizira promjene u proizvodnim, distributivnim, javnim, informacijskim i drugim uslužnim podsektorima ističući da tehnologija, nove prilike i potrebe u društvu dovode do rasta tih podsektora, što povećava pokazatelje relativne veličine uslužnog sektora i dovodi do njegova rasta. Četvrto se objašnjenje (Francois and Reinert, 1996; Pilat and Wölfl, 2005) zasniva na analizi sektorske strukture proizvođačkih i uslužnih djelatnosti u okviru input-output tablica. U okviru njega se znatan dio rasta uslužnog sektora može objasniti povećanim potrebama proizvodnog sektora za intermedijarnim uslužnim djelatnostima odnosno poslovnim uslugama, uglavnom povezanim s tehnološkim napretkom i povećanjem specifičnih potreba (npr. financijska intermedijacija, digitalni marketing) proizvođačkog sektora.

U novijoj se literaturi naglašava niz dodatnih aspekata procesa tercijarizacije odnosno deindustrijalizacije. Rowthorn i Couttus (2004) navode četiri glavna uzroka deindustrijalizacije u bogatim i razvijenim zemljama: podugovaranje (outsourcing) proizvodnje prerađivačkog sektora, pad proizvođačkih cijena, rast svjetske trgovine i rastući konkurentski pritisak te pad investicija koji više utječe na proizvođački sektor. Palma (2008) naglašava rast temeljen na prirodnim resursima (Dutch disease), podugovaranje u globalnom gospodarskom sistemu, tehnološki napredak i neintervencionističke ekonomske politike. Rodrik (2016) ističe liberalizaciju trgovinskih režima i ulazak Kine na globalno tržište. Felipe i dr. (2014) zauzimaju ponešto drugačiju poziciju i tvrde da se zaposlenost u proizvođačkom sektoru nije osjetno promijenila na globalnoj razini, nego da je došlo do znatnih promjena u distribuciji i intenzitetu u pojedinim zemljama, uglavnom pod utjecajem globalizacije trgovine i ekonomske aktivnosti općenito.

Na empirijskoj strani analize tercijarizacijskog procesa moguće je identificirati tri (čvrste) stilizirane (empirijske) činjenice, pretežito potvrđene za bogate i razvijene zemlje: 1) povećanje udjela sektora usluga u ukupnoj dodatnoj vrijednosti i zaposlenosti, 2) glavnu ulogu u rastu uslužnog sektora imaju visokotehnološki podsektori uslužnih djelatnosti (financijske djelatnosti, informatičke djelatnosti, zdravstvo, obrazovne djelatnosti), dok sektori manjeg tehnološkog kapaciteta opadaju u važnosti, 3) postojanje rastuće premije na tehnološki specifične vještine proizvodnog faktora rada.

Prethodno navedena objašnjenja i stilizirane empirijske činjenice uglavnom se odnose na bogate i razvijene zemlje, no za njihovu valjanost u zemljama u razvoju i tranziciji, poput Hrvatske, znatno je manje dokaza (Rodrik, 2016) ili su uglavnom neistraženi. Razlog su tomu specifičnosti povijesnog naslijeđa, institucionalne strukture (Hall i Soskice, 2001), stadiji razvoja u zemljama u razvoju i dr. Primjerice, ekspanzija proizvodnog sektora u tranzicijskoj zemlji može se razvijati paralelno sa sektorom usluga (Dasgupta i Singh, 2006), umjesto da mu prethodi – kako nalaže teorija.² Pretpostavka o većoj produktivnosti i njezinu bržem rastu u uslužnom sektoru karakteristična je za visokotehnološke uslužne djelatnosti u razvijenim zemljama koje inoviraju samostalno i posjeduju odgovarajuću infrastrukturu za tehnološki

² Istraživanja pokazuju kako su najuspješnije tranzicijske zemlje tijekom tranzicije povećavale udio prerađivačke industrije u BDP-u, i to prije svega u odjeljcima proizvodnje strojeva, vozila, elektronike te kemijskoj industriji. Deindustrijalizacije je zabilježena samo u industrijama niske dodane vrijednosti kao što su tekstilna i prehrambena (Tica, 2020).

napredak. S druge strane, zemlje u razvoju znatno više ovise o transferu tehnologije (tehnologiji koju nisu proizvele same). Nadalje, ova pretpostavka ne uzima u obzir postojanje značajnih unutar sektorskih razlika u distribuciji produktivnosti, a dodatno je suočena s problemima mjerenja produktivnosti u uslužnom sektoru. Također, valja napomenuti da su navedene pretpostavke izvedene u teorijskom okviru autarkične ekonomije i ne uzimaju obzir efekt potražnje za outputom proizvođačkog sektora na globalnim tržištima.

Dosadašnje analize tercijarizacijskog procesa, odnosno strukturne promjene u Hrvatskoj pokazuju da se ta tema uglavnom interdisciplinarno istraživala u okviru demografije, sociologije i ekonomije. Prema Wertheimer-Baletić (2017), hrvatsko društvo se nalazi u tzv. posttranzicijskoj etapi razvoja koju obilježavaju niske i uravnotežene stope rodnosti i smrtnosti na gotovo podjednakoj razini, a stopa prirodnog prirasta teži prema nuli. Jedna od zasigurno značajnijih posljedica demografske tranzicije jest starenje stanovništva (npr. Bara i Podgorelec, 2015; Nejašmić i Toskić, 2013) koje, među ostalim, zahtijeva i nove obrasce zdravstvene i socijalne skrbi (Puljiz, 2000) te općenito potražnju za takvim tipom usluga koje pogoduju ulasku žena u radno aktivni kontingent stanovništva (Akrap, 2011). Sve to zajedno utječe na povećanje potražnje za uslugama i uslužnim djelatnostima odnosno na proces tercijarizacije (koji također uključuje i djelatnosti kvartarnog i kvintarnog sektora). Sociološka istraživanja te procese promatraju u kontekstu promjena u socio-profesionalnoj strukturi (Peračković, 2010), odnosno obrazovnoj i ekonomskoj strukturi (Majetić, 2015) te u strukturi zaposlenosti i tržišta rada (Matković, 2003), dok ekonomska istraživanja (Gelo i Družić, 2016) tercijarizacijski proces analiziraju u okviru faktorske produktivnosti u gospodarskim sektorima, a Tica (2020) u kontekstu komparativne analize udjela industrije u BDP-u u tranzicijskim zemljama.

Ovo će istraživanje, uz prethodno navedene, obuhvatiti i druge dimenzije procesa tercijarizacije u Hrvatskoj za razdoblje od 2001. do 2019. godine u kontekstu izvozne konkurentnosti. Te dimenzije uključuju: analizu dodane vrijednosti i drugih pokazatelja proizvodnog outputa koja će pokazati glavne trendove procesa tercijarizacije; analizu produktivnosti koja pruža nove uvide u prirodu tehnološke promjene unutar uslužnog sektora; analizu kretanja zaposlenosti; analizu vanjskotrgovinske dinamike u strukturi gospodarskih djelatnosti kako bi se olakšalo razumijevanje relativne važnosti domaćeg i globalnog tržišta u procesu tercijarizacije; prostornu analizu procesa tercijarizacije prema geografskim odrednicama kako bi se bolje razumjelo prostorno rasprostiranje strukturne promjene. Istraživanje će tako omogućiti

šire i složenije razumijevanje tercijarizacijskog procesa i strukturne promjene u Hrvatskoj. Takvi uvidi iznimno su važni za nositelje ekonomske politike, ali i dublje razumijevanje tercijarizacijskog procesa.

3. PODATCI

Glavni izvor kvantitativnih sekundarnih podataka su: pojedinačni godišnji financijski izvještaji (bilanca, račun dobiti i gubitka), dodatni podaci dostupni iz obrasca za pripremu financijskih izvještaja poduzetnika – obrazac POD-DOP Financijske agencije, te procijenjeni izvještaj o novčanim tokovima, a na temelju kojih će se deskriptivno i statistički analizirati struktura i dinamika u sektorima gospodarskih djelatnosti. Godišnji izvještaji uključuju sva trgovačka društva (društva s ograničenom odgovornošću i dionička društva), obrte koji su po zakonu dužni izrađivati i predavati financijske izvještaje mjerodavnim institucijama i zadružna poduzeća. Svi su financijski izvještaji nekonsolidirani. Izvještaji o novčanom toku su generirani iz bilanca razlika.

U radu se koriste i financijski pokazatelji: – Dodana vrijednost – računa se prema dohodovnom pristupu kao zbroj bruto dobiti, troškova osoblja, neto financijskih rashoda i amortizacije. – Neto marža profita – jednaka je omjeru neto dobiti i ukupnih prihoda. – Produktivnost – kao mjera produktivnosti koristi se produktivnost rada, koja se računa kao omjer ukupnih rashoda zaposlenih (bruto plaće i ostala davanja) i prosječnog broja zaposlenih prema satima rada.

Struktura i dinamika ekonomske strukture

Strukturu gospodarstva na razini proizvodnih djelatnosti sačinjavaju sektori i podsektori:

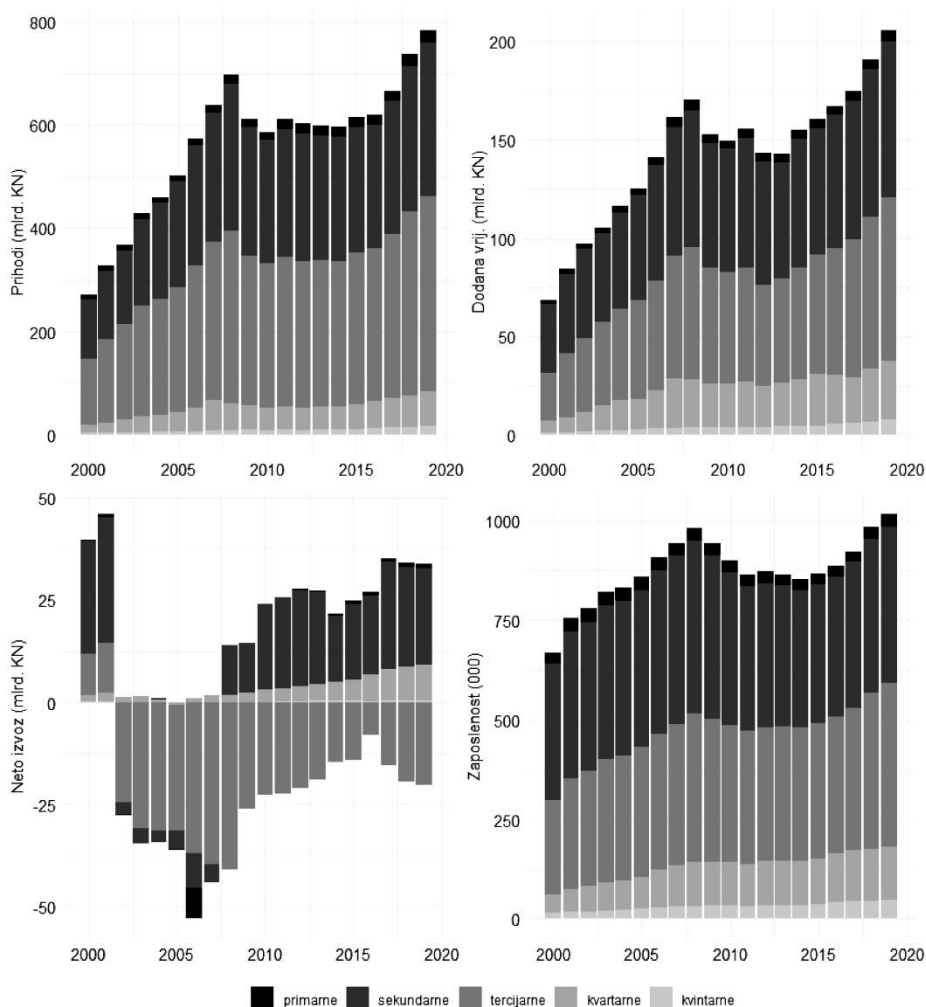
1. primarni sektor: A
2. sekundarni sektor: B, C, D i E
3. tercijarni sektor: G, H, I i J
4. kvartarni sektor: K, L, M i N
5. kvintarni sektori O, P, Q, S i I.

Pritom se kvartarni i kvintarni sektori umnogome mogu smatrati proširenim tercijarnim sektorom.

Prikaz na razini gospodarskih sektora

Udio pojedinog sektora u ukupnoj ekonomskoj strukturi može se analizirati na različite načine. U prvom dijelu analize, daje se prikaz na razini gospodarskih djelatnosti (5 sektora) 4 varijable: zaposlenost, ukupni prihodi, dodana vrijednost i neto izvoz.

Grafikon 1. Ekonomska struktura u Hrvatskoj za razdoblje 2000. – 2019.

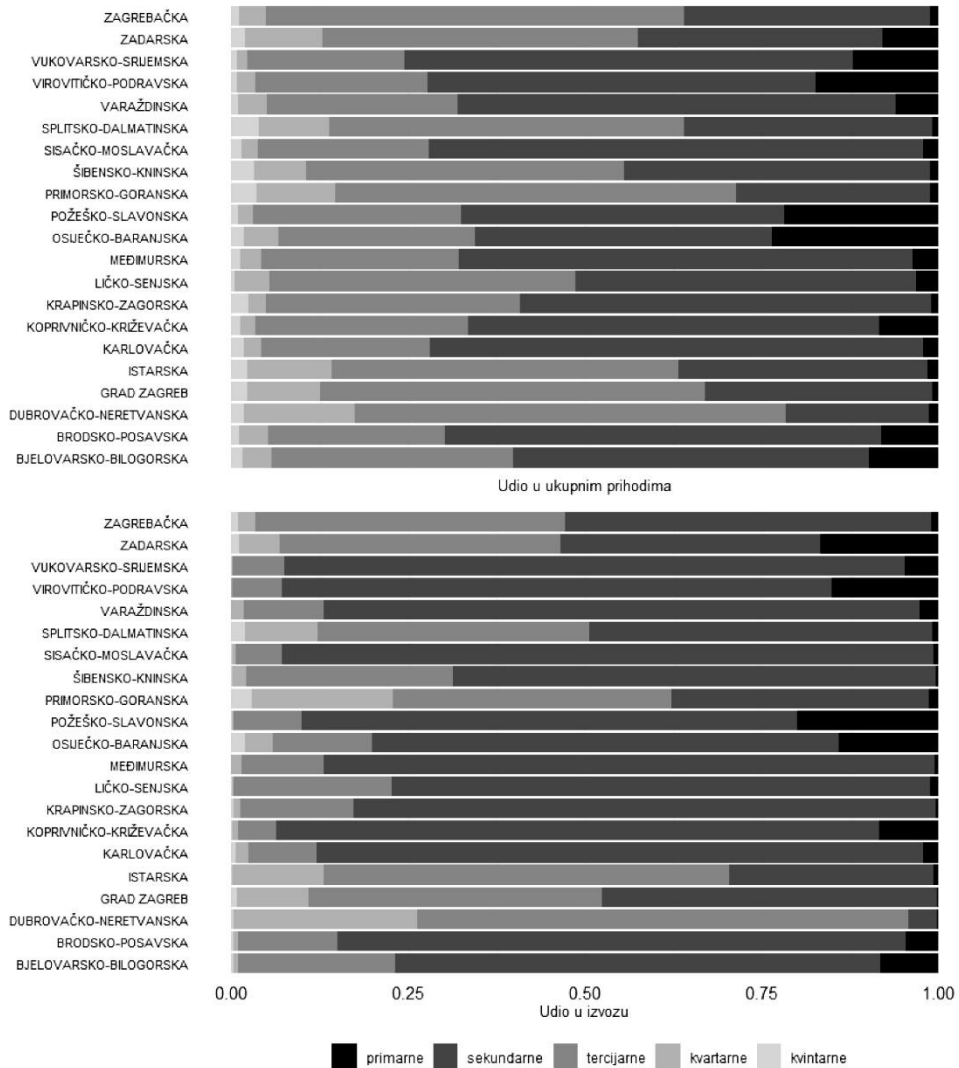
Izvor: FINA (2022).

Prema kriteriju ukupnog prihoda, vidljivo je da u ekonomskoj strukturi najveći udio imaju sekundarni i tercijarni sektor. Slijedi kvartarni sektor, dok ostali (primarni i kvintarni) imaju vrlo niske udjele. Na početku razdoblja (2000.), najveći udio ima tercijarni sektor (47%), slijedi sekundarni sektor sa 43%, kvartarni sa 6%, primarni 3% i kvintarni 1%. Na kraju razdoblja (2019.), udjeli su sljedeći: tercijarni sektor čini 49% udjela, sekundarni 38% udjela, kvartarni 8%, primarni 3% i kvintarni 2%. Moguće je zaključiti kako je u 20 godina tercijarni sektor blago povećao svoj udjel i postao najveći sektor po udjelu ukupnih prihoda u ukupnim prihodima svih djelatnosti. Drugi najveći je sekundarni sektor, ali ima sve manji udio kroz vrijeme. Kvartarni i kvintarni sektor rastu, dok primarni stagnira.

Raščlanjivanje ekonomske strukture po dodanoj vrijednosti prati sličnu dinamiku, ali pokazuje različite vrijednosti udjela. Na početku razdoblja prednjači sekundarni sektor sa 52% udjela, a slijede tercijarni sa 35% i kvartarni sa 10%. Na kraju razdoblja sekundarni sektor gubi na značaju i čini 38%, a tercijarni sektor ga prestiže i čini 40% udjela. Kvartarni dobiva na značenju i čini 14% udjela. Isto kao i kvintarni koji raste sa 1% na 4%. Ukratko, prema kriteriju dodane vrijednosti tercijarni sektor prestiže sekundarni i postaje dominantni sektor u Hrvatskoj. Sekundarni sektor gubi na veličini, ali još uvijek ima veliki udio.

Prema kriteriju zaposlenosti, nalazi su isti kao i kod dodane vrijednosti. Međutim, za varijablu neto izvoza rezultati su nešto drugačiji. Prvo, postoji korelacija dinamike neto izvoza i dinamike trgovinske bilance na agregatnoj razini. Poslovni subjekti su ostvarivali negativan neto izvoz do otprilike 2009. godine, kada se trend promijenio. To je u skladu s iskustvom Hrvatske prema makroekonomskim podacima. Drugo, postoji znatna razlika strukture neto izvoza po djelatnostima. Na početku razdoblja (2000. godina), svi sektori ostvaruju pozitivan neto izvoz. Nakon 2002. godine trend se okreće i sektori postaju neto uvoznici. Nakon velike financijske krize, sekundarni sektor postaje glavni generator pozitivnog neto izvoza, a tercijarni sektor glavni generator negativnog neto izvoza. Na kraju razdoblja, sekundarni sektor ostvaruje neto izvoz od 1,7 milijardi kuna, tercijarni sektor negativni neto izvoz od -1,5 milijardi kuna, kvartarni pozitivan neto izvoz od 0,63 milijarde kuna, primarni neto izvoz 0,08 milijardi kuna i kvintarni sektor neto izvoz od 0,04 milijarde kuna.

Grafikon 2. Ekonomska struktura u Hrvatskoj po županijama za razdoblje 2000. – 2019.

Izvor: FINA (2022).

Na Grafikonu 2. prikazana je ekonomska struktura prema geografskim obilježjima. Budući da zaposlenost, ukupni prihodi i dodana vrijednost imaju sličnu dinamiku, razmatraju se dva pokazatelja – ukupni prihodi i izvoz. Grafikoni se odnose na prostornu raspodjelu vrijednosti po županijama u 2019. godini. Gornji Grafikon prikazuje udio pojedinog sektora (primarni, sekundarni, tercijarni, kvartarni, kvintarni) u ekonomskoj strukturi za svaku županiju i upućuje na postojanje značajnih razlika po županijama. Na primjer, najveći udio tercijarnih djelatnosti prema ukupnom prihodu imaju Zagrebačka i Dubrovačko-neretvanska županija. Međimurska i Osječko-baranjska imaju najveći udio sekundarnog sektora. Grafikon upućuje i na postojanje korelacije između udjela tercijarnog sektora i razvijenosti županije.

Donji dio Grafikona prikazuje ekonomsku strukturu prema udjelu izvoza u svakom sektoru, u 2019. godini. Posebno valja primijetiti Dubrovačko-neretvansku županiju u kojoj zbog velikog značaja turizma tercijarni sektor ostvaruje 70% izvoza. Slična je interpretacija i za Istarsku županiju. S druge strane, neke županije glavninu izvoza ostvaruju u sekundarnom sektoru poput Virovitičko-podravске i Vukovarsko-srijemske. Može se zaključiti da kod vanjskotrgovinske aktivnosti postoje značajne geografske razlike u strukturi gospodarskih djelatnosti.

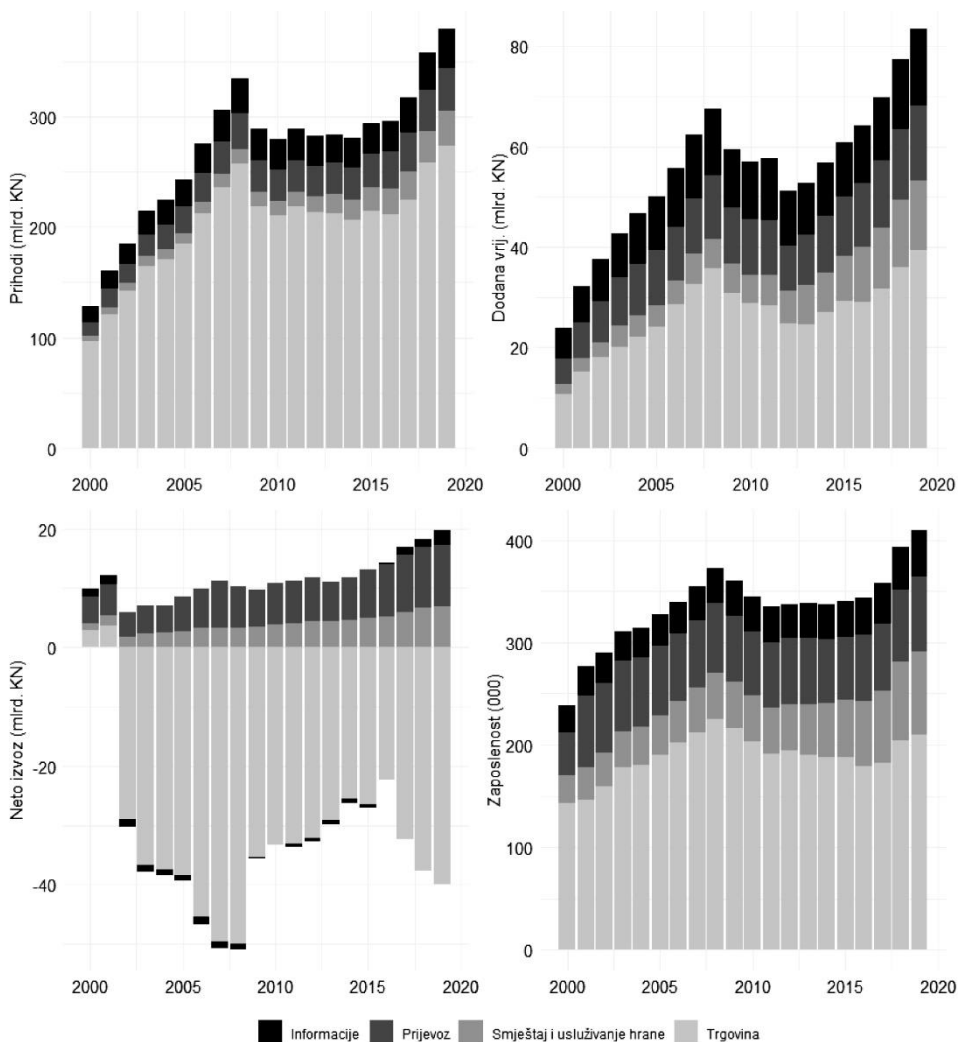
Prikaz na razini tercijarnog sektora

Dosadašnja analiza potvrdila je rastuću važnost tercijarnog sektora u ekonomskoj strukturi s jedne strane, te ukazala na vezu ekonomske razvijenosti pojedinih županija i udjela tercijarnog sektora s druge strane. Zbog važnosti tercijarnog sektora, u nastavku se detaljnije analizira njegova unutarsektorska struktura i dinamika. Prvo je prikazana ekonomska struktura tercijarnog sektora prema dodanoj vrijednosti, zaposlenosti, neto izvozu i ukupnom prihodu, a nakon toga su detaljnije analizirani podsektori turizma i programiranja (u odnosu na prerađivačku industriju).

Grafikon 3. prikazuje unutarsektorsku dinamiku tercijarnog sektora. Prema svim varijablama, sektor trgovine čini najveći udio. Međutim, podatci pokazuju da ostali sektori poprimaju sve važniju ulogu. Prema udjelu dodane vrijednosti, u promatranom razdoblju sektor trgovine pada sa 75% dodane vrijednosti na 72%, sektor smještaja raste s 4% na 8%, dok ostali sektori ostaju nepromijenjeni. Prema kriteriju neto izvoza, trgovina konstantno generira negativan neto izvoz, dok sektori prijevoza i smještaja kontinuirano

generiraju pozitivan neto izvoz. Sektor informacija čini vrlo mali udio u neto izvozu.

Grafikon 3. Struktura tercijarnog sektora u Hrvatskoj za razdoblje 2000. – 2019.

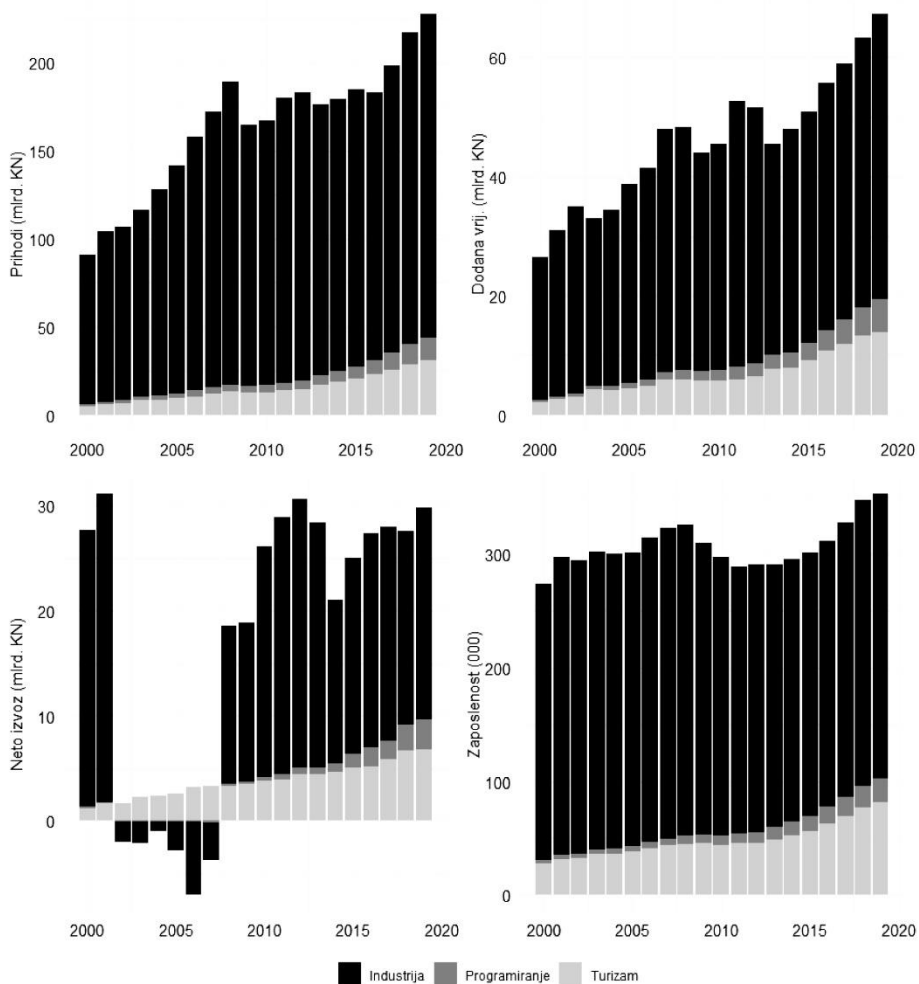

Izvor: FINA (2022).

Analiza odabranih izvoznih sektora

Prethodno prikazani podatci čine osnovu za detaljniju analizu strukture tercijarnog sektora, odnosno dva podsektora (druga NACEREV razina): turizma i programiranja i njegovu usporedbu sa prerađivačkim sektorom, kao najvećim sektorom prema NACEREV2007 djelatnostima. Turizam je ekonomska grana od strateškog značenja za Hrvatskoj. Ovdje valja istaknuti kako je prihode od turizma vrlo teško mjeriti jer postoje snažni efekti prelijevanja između turističkog i drugih sektora, a analizu dodatno otežava to što znatan broj "malih" iznajmljivača ne predaje podatke o prihodima. U ovoj se analizi pod sektorom turizma podrazumijeva sektor I – „djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane“. Sektor programiranja nije grana od strateškog značenje za Hrvatskoj no pokazuje se kao izrazito bitan čimbenik domaćeg ekonomskog rasta. Sektor programiranja čine podsektori: 62 – „Računalno programiranje, savjetovanje i djelatnosti povezane s njima“ i 63.1 – „Obrada podataka, usluge poslužitelja i djelatnosti povezane s njima; internetski portali“. Prerađivački sektor (NACEREV razina C) će se označavati kao "Industrija".

Grafikon 4. Ekonomska struktura sektora turizma i programiranja u usporedbi sa prerađivačkom industrijom u Hrvatskoj za razdoblje 2000. – 2019.

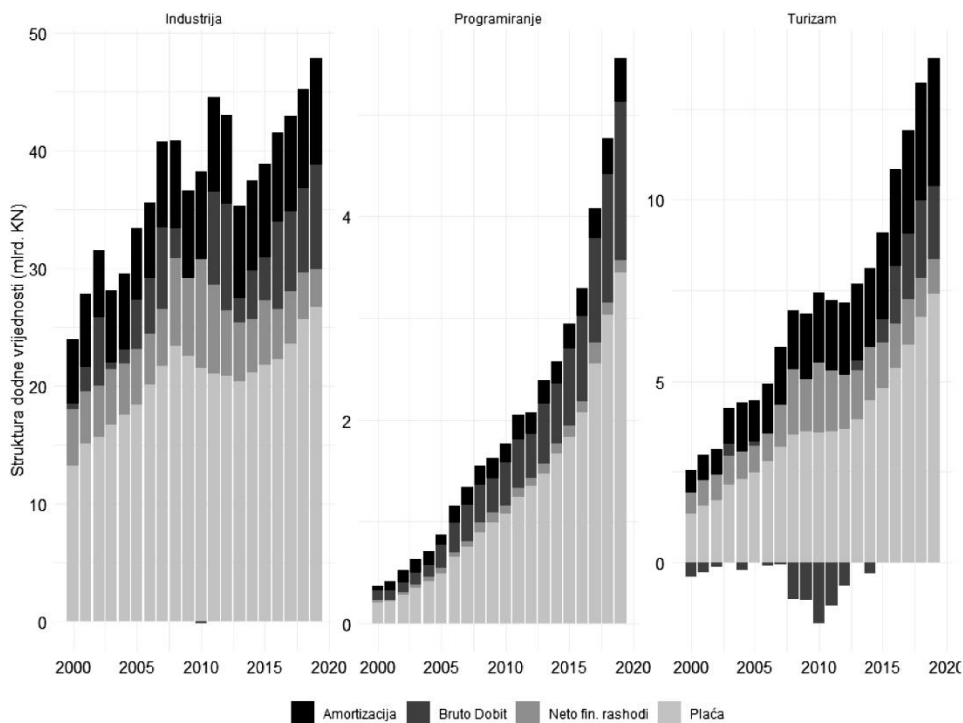
Izvor: FINA (2022).

Dinamika kretanja dodane vrijednosti, zaposlenosti, ukupnog prihoda i izvoza u (pod)sektorima industrije, turizma i programiranja prikazana je na Grafikonu 4. Industrija ostvaruje mnogo veće vrijednosti u odnosu na ostale sektore prema svim pokazateljima, ali se trendovi razlikuju. Postoji izražen

trend relativno bržeg rasta programiranja, od ostala dva sektora. Primjerice, na početku razdoblja udio ukupnih prihoda između industrije, turizma i programiranja iznosio je 93%, 5% i 1%. Na kraju razdoblja iznosili su 80%, 13% i 5%. Dakle, raste značaj turizma i programiranja u odnosu na industriju, ako se gleda prema varijabli ukupnih prihoda. Kada pogledamo samo odnos turizma i programiranja, omjer je iznosio 20% programiranje, 80% turizam, dok je na kraju razdoblja odnos 30% – 70%.

Programiranje dakle raste brže od turizma. Kod neto izvoza je dinamika drugačija. Industrija posljednjih 10-ak godina ostvaruje apsolutno najveće razine neto izvoza. Slijedi sektor turizma i potom sektor programiranja. Za razliku od sektora industrije, sektor turizma i programiranja ostvaruju stabilan i kontinuiran rast neto izvoza, bez velikih oscilacija (negativnog neto izvoza prije Velike recesije). Neto izvoz sektora turizma rastao je s 0,04 milijarde kuna u 2000. godini na 0,67 milijardi kuna u 2020. godini (15 puta). Sektor programiranja je rastao sa 0,005 milijardi kuna na 0,093 milijarde kuna (18 puta). Na početku razdoblja je neto izvoz turizma bio 8 puta veći, a na kraju razdoblja je 7,2 puta veći. Važno je primijetiti da sektor programiranja posebno brzo raste u posljednjih 5 promatranih godina.

Grafikon 5. Struktura dodane vrijednosti za sektor turizma, sektor programiranja i prerađivački sektor u Hrvatskoj za razdoblje 2000. – 2019.

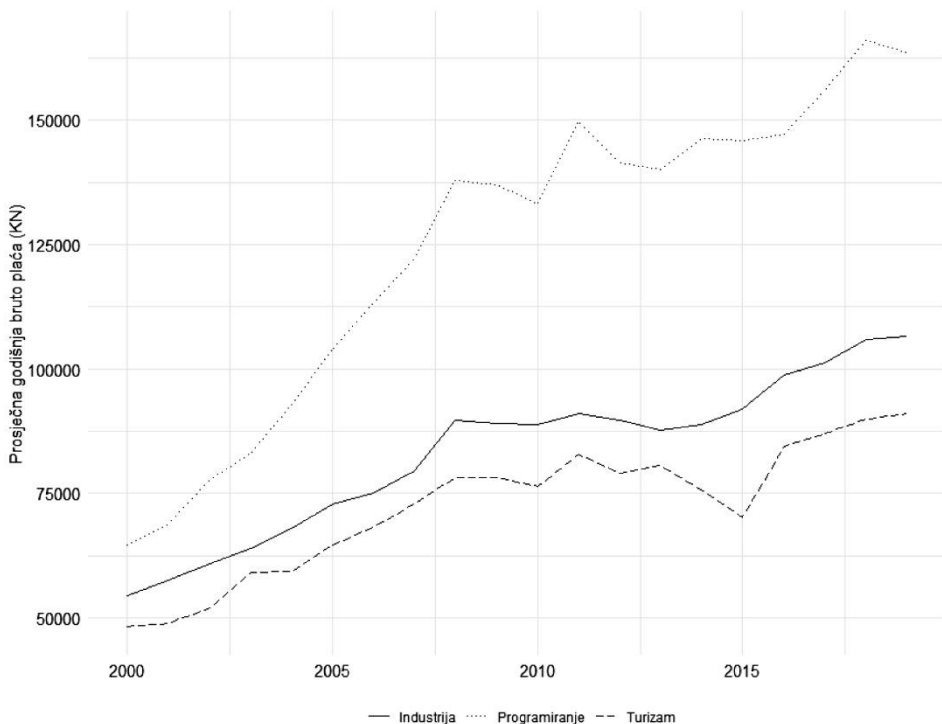
Izvor: FINA (2022).

Grafikon 5. prikazuje strukturu dodane vrijednosti prema tipu dohotka koji generira dodanu vrijednost (bruto dobit, trošak osoblja, neto financijski rashodi, amortizacija). Važno je primijetiti da je zbog mnogo veće sume dodane vrijednosti za industriju svaka y os prikazana zasebno, a ne skupno za sve grafikone. Struktura dodane vrijednosti pokazuje da najveći udio u sva tri sektora ima trošak osoblja. Udio troškova osoblja je oko 55% dodane nove vrijednosti kod sektora turizma i industrije te oko 60% kod sektora programiranja. Kod industrije i turizma, po visini udjela slijedi amortizacija, koja čini cca 18% dodane vrijednosti kod industrije i cca 25% dodane vrijednosti kod turizma, dok je kod sektora programiranja udio amortizacije tek oko 8%. Bruto dobit pokazuje značajne oscilacije. U sektoru programiranja bruto dobit čini 28% dodane vrijednosti, a kod turizma 15% na

kraju razdoblja, što ukazuje na veću profitabilnost sektora programiranja u odnosu na sektor turizma i industrije. Zanimljivo je primijetiti i da je sektor turizma bilježio negativnu agregatnu bruto dobit nekoliko godina za redom, dok je kod sektora programiranja bruto dobit vrlo stabilna. Neto financijski rashodi su mali udio ukupne dodane vrijednosti.

Agregatne razine varijabli ne daju kompletan uvid u perspektivnost pojedinih (pod)sektora. Usporedba performansi zahtijeva upotrebu pokazatelja poslovanja, koji odražavaju količinu kvalitete ekonomskih procesa. Na sljedećim grafikonima prikazani su odabrani pokazatelji poslovanja sva tri sektora: ukupna suma dodane vrijednosti, ukupni broj zaposlenih, prosječna bruto plaća, ukupna suma poreza na dobit, udio dodane nove vrijednosti u ukupnim prihodima, neto marža, produktivnost i udio neto izvoza u prihodima. U nastavku slijedi interpretacija generiranih grafikona.

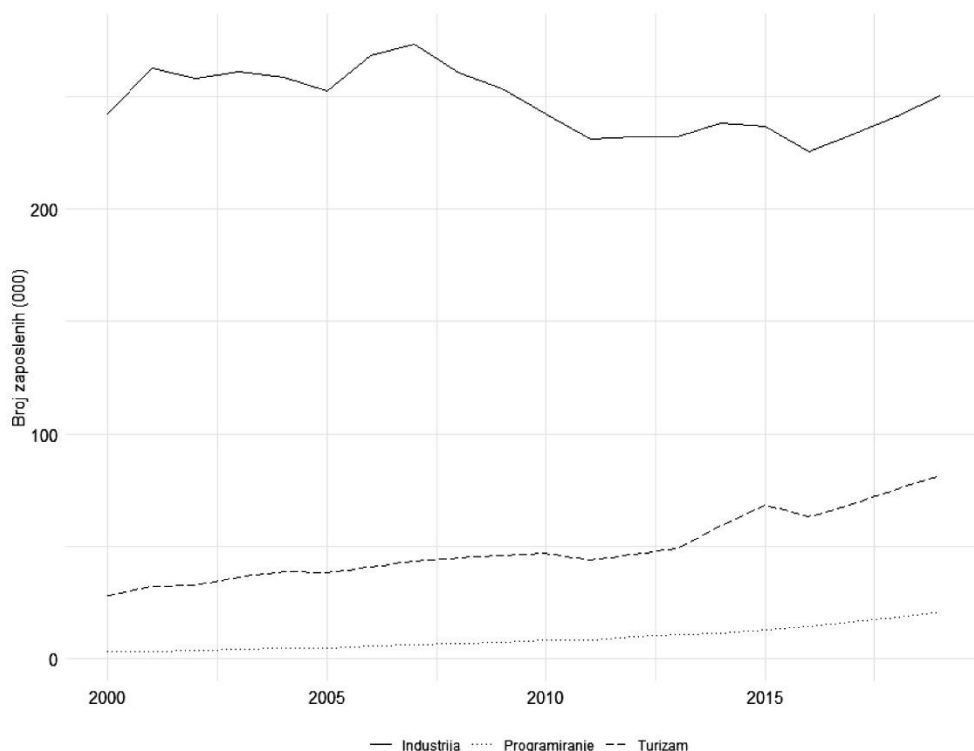
Grafikon 6. Prosječna plaća za sektor turizma, sektor programiranja i prerađivački sektor u Hrvatskoj za razdoblje 2000. – 2019.

Izvor: FINA (2022).

Na Grafikonu 6. prikazana je prosječna godišnja bruto plaća prema podacima iz godišnjih financijskih izvještaja. Prosječna plaća je računata kao odnos troškova osoblja i broja zaposlenih prema satima rada. Prosječna plaća ima pozitivan trend kod sva tri sektora, međutim sektor programiranja bilježi puno veće razine prosječnih bruto plaća. Prosječna plaća u sektoru programiranja je 80% veća od prosječne plaće u sektoru turizma (163 tisuće u odnosu na 91 tisuću kuna) te 72% veća od prosječne plaće od sektora industrije. Ove vrijednosti vrijede za 2019. godinu. Čak i uz ovako veliki jaz u prosječnim plaćama, sektor programiranja bilježi veće stope rasta prosječnih plaća od ostalih sektora.

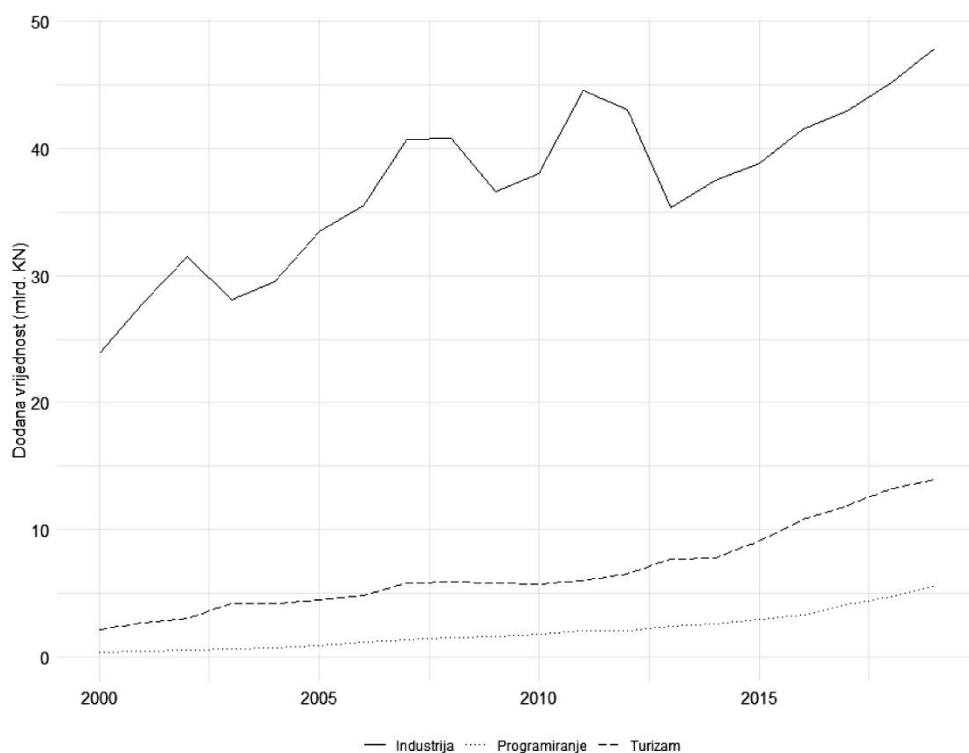
Grafikon 7. Broj zaposlenih osoba prema satima rada za sektor turizma, sektor programiranja i prerađivački sektor u Hrvatskoj za razdoblje 2000. – 2019.

Izvor: FINA (2022).

Na Grafikonu 7. prikazan je ukupan broj zaposlenih tijekom promatranog razdoblja za sva tri sektora. Industrija zapošljava najviše osoba, slijedi turizam, pa programiranje. Međutim, osim ukupne sume, zanimljive su i stope rasta zaposlenosti. Od 2000. do 2019. zaposlenost u industriji je porasla za 3%, u turizmu 292%, a u programiranju je rast broja zaposlenih bio čak 656%.

Grafikon 8. Dodana vrijednost za sektor turizma, sektor programiranja i prerađivački sektor u Hrvatskoj za razdoblje 2000. – 2019.

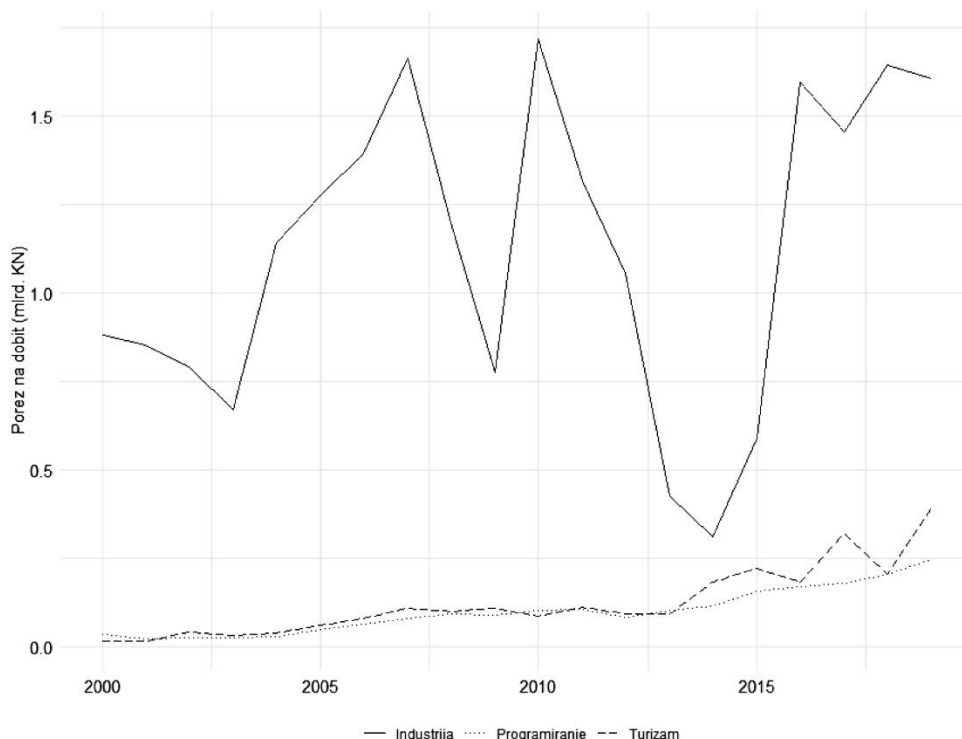

Izvor: FINA (2022).

Grafikon 8. pokazuje dinamiku dodane vrijednosti. Iako je na prijašnjim grafikonima već analizirana struktura dodane vrijednosti, ovdje radi preglednosti pokazujemo ponovno sumu dodane vrijednosti. Zaključci su vrlo slični nalazima iz prethodnoga grafa. Industrija ima najveću razinu dodane vrijednosti i rast u promatranom razdoblju od 209%. Po veličini slijedi

turizam s rastom od 658%, te programiranje sa najmanjom razinom dodane vrijednosti, ali rastom od 1500% u promatranom razdoblju.

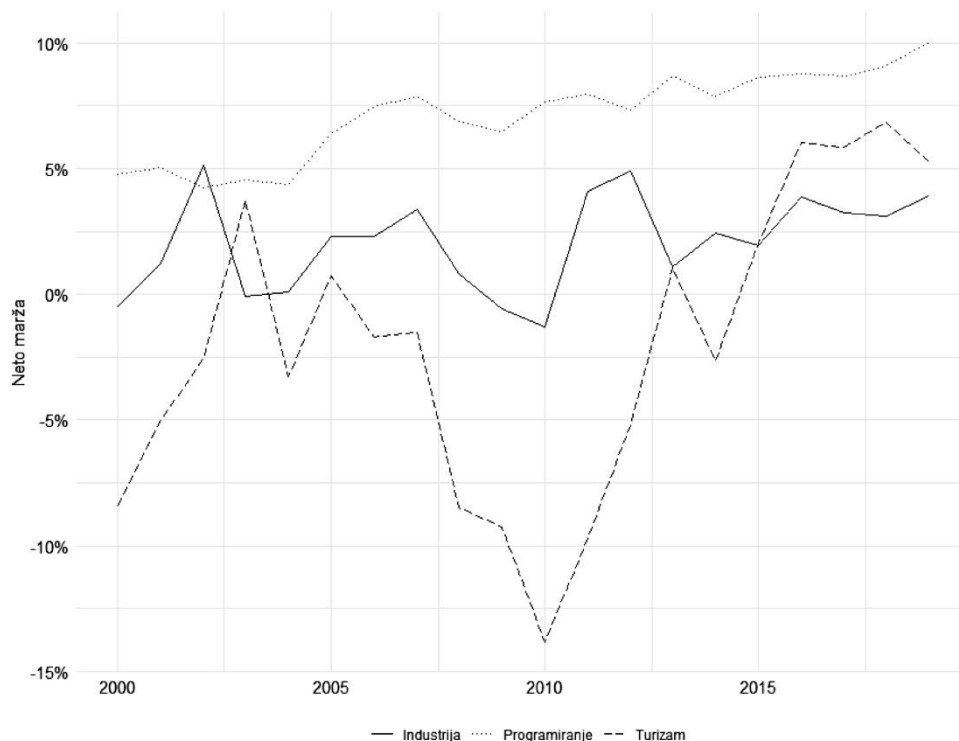
Grafikon 9. Porez na dobit za sektor turizma, sektor programiranja i prerađivački sektor u Hrvatskoj za razdoblje 2000. – 2019.

Izvor: FINA (2022).

Grafikon 9. prikazuje dinamiku poreza na dobit. Sektor turizma pokazuje značajne oscilacije. Prosjek je oko milijardu kuna godišnje. Sektor programiranja i turizma ostvaruju vrlo slične iznose poreza na dobit. Turizam pri kraju razdoblja ostvaruje nešto veće iznose poreza na dobit, što nije čudno s obzirom na mnogo veću razinu agregatnih prihoda.

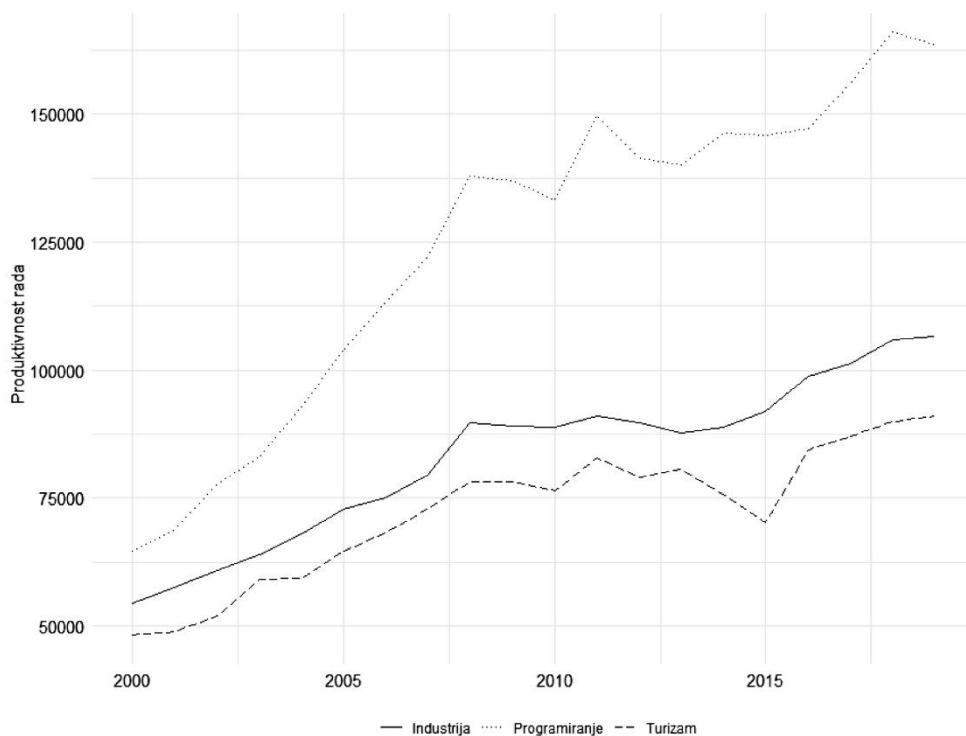
Grafikon 10. Neto marža za sektor turizma, sektor programiranja i prerađivački sektor u Hrvatskoj za razdoblje 2000. – 2019.

Izvor: FINA (2022).

Grafikon 10. pokazuje dinamiku neto marže u promatranom razdoblju. Sektor programiranja konzistentno ostvaruje veće neto marže od ostala dva sektora. Zanimljivo je primijetiti kako je turizam u polovici promatranog razdoblja ostvarivao negativne neto marže, a u prosjeku ostvaruje manje marže i od sektora industrije.

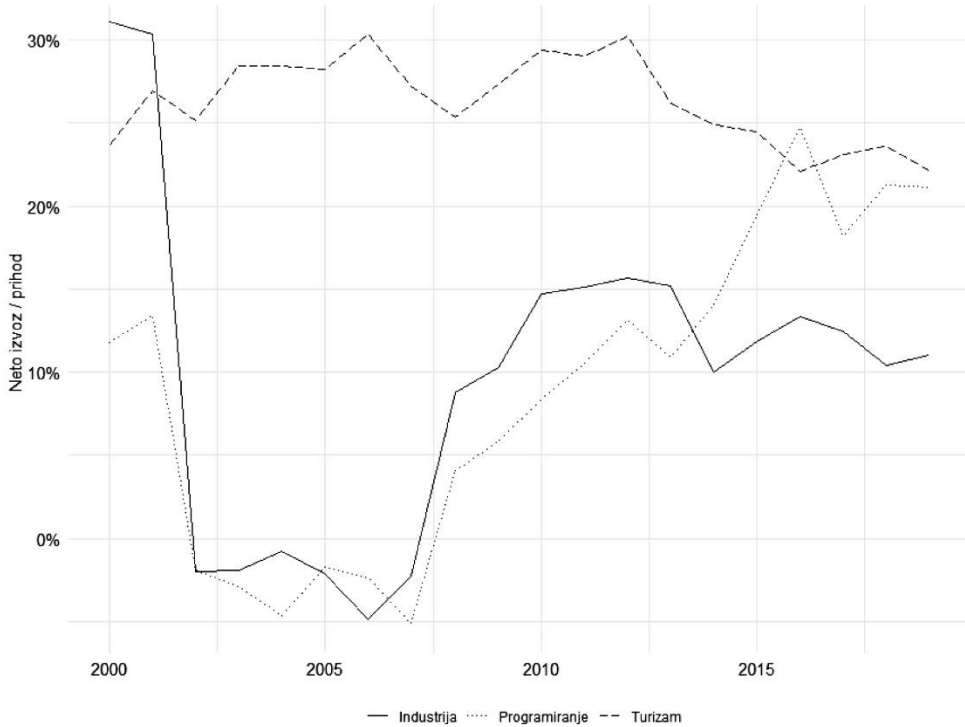
Grafikon 11. Produktivnost za sektor turizma, sektor programiranja i prerađivački sektor u Hrvatskoj za razdoblje 2000. – 2019.

Izvor: FINA (2022).

Produktivnost se smatra temeljnim faktorom dugoročnog ekonomskog rasta, stoga je na Grafikonu 11. prikazana dinamika produktivnosti za 3 promatrana sektora. Kao mjera produktivnosti korištena je produktivnost rada, odnosno omjer ukupnih rashoda zaposlenih (bruto plaće i ostala davanja) i prosječnog broja zaposlenih prema satima rada, na kraju razdoblja. Graf pokazuje da sektor programiranja ostvaruje znatno veću produktivnost od sektora turizma i industrije.

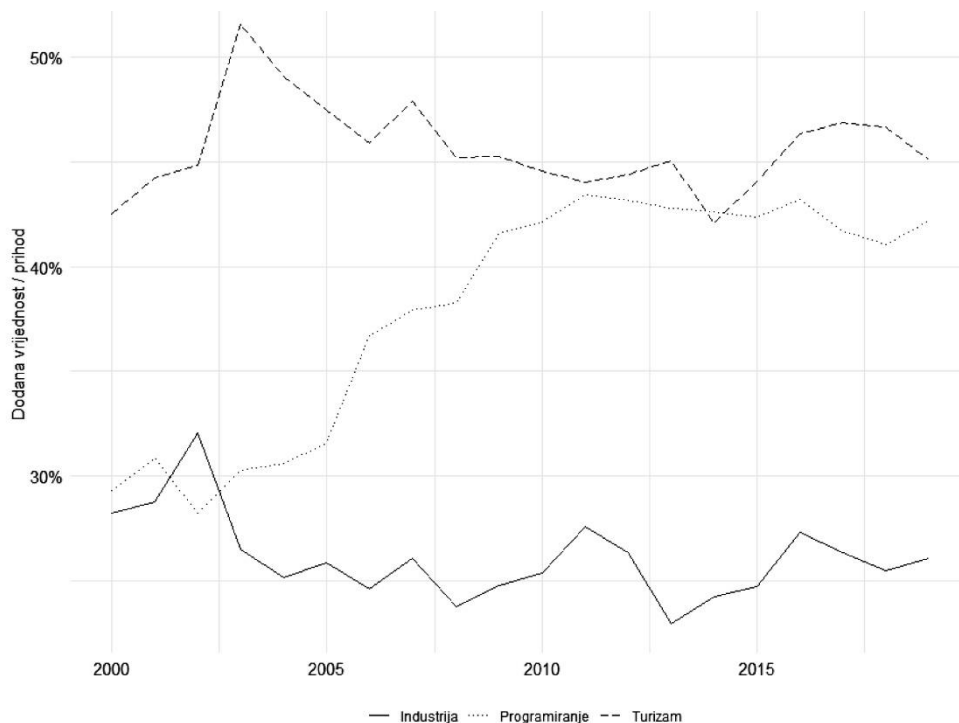
Grafikon 12. Omjer neto izvoza i prihoda za sektor turizma, sektor programiranja i prerađivački sektor u Hrvatskoj za razdoblje 2000. – 2019.

Izvor: FINA (2022).

Grafikon 12. pokazuje odnos neto izvoza i prihoda. Turizam ostvaruje veće udjele neto izvoza od sektora programiranja sve do 2015. godine, ali i nakon 2016. godine. Trend pokazuje da programiranje ostvaruje sve bolje izvozne performanse, dok su neto izvozne performanse sektora turizma stabilne. Iako se izvozni potencijal ističe kao glavni faktor važnosti turizma, očito je da programiranje prema istom zaslužuje istu potporu iz javnih resursa. Sektor industrije bilježi u prosjeku slične iznose neto izvoza kao i programiranje.

Grafikon 13. Omjer dodane vrijednosti i prihoda za sektor turizma, sektor programiranja i prerađivački sektor u Hrvatskoj za razdoblje 2000. – 2019.

Izvor: FINA (2022).

Na Grafikonu 13. prikazano je i kretanje agregatne dodane nove vrijednosti u odnosu na ukupne prihode za razdoblje 2001. – 2019. godine. Sektor programiranja bilježio je veće vrijednosti između 2007. i 2015. godine, nakon čega veće vrijednosti bilježi turizam. Ukupno gledajući, može se reći da oba sektora u prosjeku ostvaruju podjednake razine dodane vrijednosti u odnosu na ukupne prihode, ali i da turizam pokazuje znatno veće kolebanje. Sektor industrije, s druge strane, ostvaruje znatno manje vrijednosti pokazatelja.

Analiza heterogenosti poslovnih subjekata iz pojedinih sektora može pružiti dodatan uvid o naravi promjena ekonomske strukture u Hrvatskoj. Stoga je u Tablici 1. prikazan pokazatelj heterogenosti u vidu koncentracije osnovnih varijabli. Koncentracija je izračunata kao udio prihoda, izvoza, dodane vrijednosti i ukupnih prihoda za 1% i 5% poslovnih subjekata s najvećim

udjelom tih varijabli. Izračun je za 2019. godinu, a proveden je za sektore programiranja, industrije i turizma.

Tablica 1. Koncentracija dodane vrijednosti, zaposlenosti, izvoza i prihoda u gornjem percentilu i gornjih pet percentila

Djelatnost	DV 95pct	DV 99pct	ZAP 95pct	ZAP 99pct	IZVOZ 95pct	IZVOZ 99pct	PRIHOD 95pct	PRIHOD 99pct
Industrija	84,02	59,92	74,20	47,23	97,41	80,08	86,20	64,60
Programiranje	67,01	32,23	44,68	14,52	82,01	33,14	63,51	32,18
Turizam	72,09	56,11	46,05	30,82	98,81	83,31	58,61	37,38

Izvor: FINA (2022).

Prema pokazatelju dodane vrijednosti, industrija i turizam imaju sličan pokazatelj koncentracije: oko 1% najvećih poduzeća po dodanoj vrijednosti generira oko 57% dodane vrijednosti. Kod programiranja je udio puno manji (32%). Kada se gleda 5% poslovnih subjekta koji generiraju najveću dodanu vrijednost, najveću koncentraciju pokazuje industrija, potom turizam i na kraju programiranje.

Kod zaposlenosti i ukupnih prihoda postoji isti obrazac. Industrija pokazuje najveći stupanj koncentracije, slijedi turizam, pa programiranje. Izvoz općenito pokazuje najveći stupanj koncentracije kod svih djelatnosti. Kod turizma, 1% poduzeća koje najviše izvoze generiraju 83% ukupnog izvoza, dok je kod programiranja taj broj 33%, a kod industrije 80%. Ako se gleda 5% poduzeća koja najviše izvoze, kod turizma je ta brojka 99%, a kod programiranja 82%. Može se zaključiti da sektor programiranja karakterizira niži stupanj koncentracije, odnosno veći stupanj unutar-sektorske konkurentnosti.

4. ZAKLJUČAK

U ovome radu analiziran je proces tercijalizacije hrvatskoga gospodarstva s posebnim naglaskom na podsektore (odjeljke) programiranja i turizma, odnosno djelatnosti pružanja smještaja i pripreme hrane. Prema analiziranim i prikupljenim podacima razvidno je kako je u Hrvatskoj tijekom promatranog razdoblja prisutan proces tercijalizacije, odnosno relativnog istiskivanja

primarnog i sekundarnog sektora u strukturi gospodarstva prema čitavom nizu parametara.

Unutar samog tercijalnog sektora prisutna je dominacija sektora trgovine i prijevoza u analiziranim pokazateljima strukture. Međutim, više je nego razvidan rast udjela sektora informacija, ali isto tako i turizma u ukupnoj strukturi tercijalnog sektora.

U direktnoj usporedbi sektora turizma i programiranja (pododjeljak područja informacija i komunikacija) u odnosu na prerađivačku industriju kao klasičnog nositelja ekonomskog razvoja i međunarodne konkurentnosti, razvidna je i dalje dominacija prerađivačke industrije, ali je isto tako očigledno kako sektor turizma i podsektor programiranja rastu i povećavaju svoj udjel u ukupnoj strukturi.

Gledajući kroz paradigmu kvalitete radnih mjesta, razvidno je kako po prosječnim plaćama sektor programiranja dominira u odnosu na prerađivačku industriju i turizam. Isto tako razvidna je i dominacija turizma, ali daleko više i programiranja kada promatramo prema stopi rasta zaposlenosti ili rastu dodane vrijednosti u odnosu na prerađivačku industriju. Promatrajući porez na dobit, prerađivačka industrija je u većini godina uplaćivala višestruko veće iznose od programiranja i turizma. Međutim, kada usporedimo turizam i programiranje, prema uplatama poreza na dobit u proračun vidimo da se radi o sektorima usporedive važnosti za prihode proračuna.

Prema neto marži i produktivnosti, kao i u slučaju prosječnih plaća, razvidna je potpuna dominacija sektora programiranja, dok je kolebanje kod neto marži bilo najveće u turizmu tijekom velike gospodarske krize nakon 2008. godine. Zanimljivo je vidjeti kako je kod oba pokazatelja prerađivačka industrija iznad sektora turizma.

Kada usporedimo podatke za omjer neto dodane vrijednosti i prihoda (kod neto marže imamo omjer neto dobiti i ukupnih prihoda), razvidno je kako u sektorima turizma i programiranja višestruko veća komponenta domaće dodane vrijednosti sudjeluje u ukupnim prihodima poduzeća. Gotovo je dvostruko manji udio kod prerađivačke industrije.

Prema koncentriranosti dodane vrijednosti, zaposlenosti, izvoza i prihoda može se kazati kako je prisutan ustaljeni obrazac koncentracije u gornjih 5% najvećih poduzeća. Međutim, u relativnom smislu kroz sva četiri pokazatelja je razvidno kako je najveći stupanj koncentracije u prerađivačkoj industriji, nakon toga u turizmu te naposljetku u programiranju.

Sveobuhvatan zaključak koji se nameće u ovome radu je činjenica kako je sektor programiranja po čitavom nizu pokazatelja narastao u dovoljnoj mjeri kako bi bio usporediv sa sektorom pružanja smještaja i pripreme hrane. Gospodarstvom i dalje dominira sekundarni sektor i po pitanju zaposlenosti i izvoza, ali novi sektori rastu po daleko većim stopama i samo je pitanje vremena u kojem će u potpunosti istisnuti "stare" industrije.

U kontekstu kvalitete radnih mjesta posebno se ističe sektor programiranja visinom prosječnih plaća te rastom broja zaposlenih od 656% od 2000. do 2019. godine, te rastom dodane vrijednosti od 1500%. Sektorske promjene uzrokovane tehnološkim promjenama i apsorpcijom tehnologije očigledno su uspjele dovesti sektor programiranja do zavidne razine razvijenosti i prepoznatljive strukture koncentracije unutar djelatnosti.

Ključno ograničenje istraživanje je što smo aproksimirali sektor turizma s djelatnošću pružanja smještaja i pripreme hrane u kojoj je znatan udio aktivnosti, barem kod pripreme hrane nevezan uz turizam. Isto tako imajući na umu strukturu smještajnih kapaciteta, ovakvom aproksimacijom turizma je iz analize ispušten cijeli tzv. "zimmer frei" sektor. Međutim, unatoč tome je razvidno kako je vremensko kašnjenje u formiranju ekonomskih politika pristrano arhaičnoj ekonomskoj strukturi (materijalnoj bazi) koja možda u stvarnosti više ni ne postoji.

Investicije su "kist" kojim crtamo budućnost, a čimbenici investicija formiraju okvir unutar kojeg će se kretati ekonomski razvoj zemlje. Struktura tog razvoja kao što podaci pokazuju umnogome određuje ne samo životni standard neke male otvorene ekonomije nego i kvalitetu radnih mjesta, te obrazovne perspektive i samim time kvalitetu života u promatranom gospodarstvu.

LITERATURA

- Akrap, A. (2011). Sektor zaposlenosti žena i fertilitet u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 20(1), 3-23.
- Bara, M.; Podgorelac, S. (2015). Društvene teorije umirovljenja i produktivnog starenja. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, 45 (38), 58-71.
- Baumol, W. J. (1967). Macroeconomics of Unbalanced Growth – The Anatomy of Urban Cities. *American Economic Review*, 57.
- Castells, M. (2000). *Uspon umreženog društva*, Zagreb, Golden Marketing.
- Clark, C. (1957). *The Conditions of Economic Progress*, London, Macmillan.
- Dasgupta, S.; Singh, A. (2006). Manufacturing, Services and Premature Deindustrialization in Developing Countries: A Kaldorian Analysis. *Research Paper 2006/49. Helsinki: UNU-WIDER*.
- Elfring, T. (1988). *Service Employment in Advanced Economies. A Comparative Analysis of Its Implications for Economic Growth*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Felipe, J.; Mehta, A.; Rhee, C. (2014). “Manufacturing Matters... but It’s the Jobs That Count”, Asian Development Bank Economics Working Paper Series, (420).
- Fisher, I. (1939). Production, Primary, Secondary and Tertiary, *Economic Record*, 15(1), 24-38.
- Francois, J.; Reinert, K. (1995). The Role of Services in the Structure of Production and Trade: Stylized Facts from a Cross-Country Analysis. *Asia-Pacific Economic Review*, (2).
- Fuchs, V. R. (1968). *The Service Economy*, New York: National Bureau of Economic Research.
- Gelo, T. i Družić, M. (2016). Sektorska struktura gospodarstva Hrvatske. A. Obadić i J. Tica (Ur.). *Gospodarstvo Hrvatske*, Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- Hall, P. A.; Soskice, D. (2001). *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.

- Herrendorf, B.; Rogerson, R.; Valentinyi, A. (2014). Growth and structural transformation. In: Aghion, P., Durlauf, S. N. (Eds.), *Handbook of Economic Growth*. Elsevier.
- Krüger, J. J. (2008). Productivity and Structural Change: A Review of the Literature. *J. Econ. Surv.*, 22 (2), 330-363.
- Majetić, F. (2015). *Zagreb u postindustrijsko doba*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Matković, T. (2003). Restrukturiranje rada? Transformacija strukture zaposlenosti. *Revija za socijalnu politiku*, 10(2), 161-184.
- Nejašmić, I.; Toskić, A. (2013). Starenje stanovništva u Hrvatskoj – sadašnje stanje i perspektive. *Hrvatski geografski glasnik*, 75 (1), 89 –110.
- Peračković, K. (2010). *(Za)što raditi u postindustrijskom društvu? – Promjene u društvenoj podjeli rada na početku 21. stoljeća*, Zagreb, Alinea i Institut društvenih znanosti «Ivo Pilar».
- Pilat, D.; Wölfl, A. (2005). Measuring the Interaction Between Manufacturing and Services. *OECD*, Paris (Working Paper, 2005/5).
- Pilat, D. & Wölfl, A. (2005). Measuring the Interaction Between Manufacturing and Services. *SSRN Electronic Journal*. Dostupno na [10.2139/ssrn.1690954](https://ssrn.com/abstract=102139).
- Puljiz, V. (2000). Starenje stanovništva Europe. Dokumentacija. *Revija za socijalnu politiku*, 7 (1), 109-112.
- Rodrik, D. (2016). Premature Deindustrialization, *Journal of Economic Growth*, 21(1), 1-33.
- Rostow, W. W. (1997). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist manifesto*, Cambridge, University Press.
- Rowthorn, R.; Coutts, K. (2004). De-Industrialisation and the Balance of Payments in Advanced Economies, 28(5), 767-790.
- Schettkat, R. (2002). *The Two Blades of the Scissors: The Interaction Between Demand and Supply in Market Economies*. (Manuscript).
- Singelmann, J. (1978). *From Agriculture to Services. The Transformation of Industrial Employment*. Beverly Hills: Sage Publications.

Summers, R. (1985). 'Services in the International Economy'. In: Inman, R.P (Ur.) *Managing the Service Economy*. Cambridge: CUP. str. 27–48.

Tica, J. (2020). Agnostički pogled na 30 godina tranzicije, Zbornik Ekonomskog fakulteta, str. 1-26.

Wertheimer-Baletić, A. (2017). *Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika (izabrana djela)*. Samobor: Meridijani.

STRUCTURAL CHANGE ANALYSIS IN THE TRADABLE SECTOR

Abstract

The main goal of the paper is to analyse the economic structure of tradable sectors of the Croatian economy. We use firms' balance sheet data to analyse the contribution of the main industries to the economic growth, employment, investment, and net exports. We focus on manufacturing (secondary sector), tourism (tertiary sector) and software programming (quaternary) sectors. The microeconomic data allows us to analyse certain sectors to great detail, not just from a macro perspective. We reconsider vertical industry policies in Croatia that often emphasize manufacturing and tourism as the most promising sectors. We state that the programming sector, due to increasing globalization and digitalization, has a particularly relevant role in Croatia's future economic growth.

Keywords: *tradable sector, structural change, firm level data, sector analysis.*

JEL klasifikacija: E02, E60, H00

Pregledni rad

INSTITUCIONALNI RAZVOJ, MAKROEKONOMSKA I SEKTORSKA DINAMIKA U HRVATSKOJ U OKVIRU ČLANSTVA U EUROPSKOJ UNIJI

Davor Žmegač*

Zvonimir Savić**

Saša Drezgić***

SAŽETAK

Rad istražuje učinke članstva Hrvatske u Europskoj uniji kroz prizmu poboljšanja kvalitete institucionalnog sustava te upravljanja, makroekonomske dinamike te promjena sektorske strukture nacionalnih djelatnosti. Glavno mjerilo za ocjenu uspješnosti procesa pristupanja Europskoj uniji su bivše tranzicijske zemlje koje su pristupile EU gotovo desetljeće ranije. Cilj rada nije samo pružiti empirijske dokaze o prednostima pridruživanja EU već i raspraviti čimbenike koji su pridonijeli heterogenim ishodima u smislu kategorija upravljanja institucionalnim sustavom, makroekonomskih rezultata i pomaka unutar gospodarskih sektora, posebice položaja industrije kao jednog od glavnih pokretača stvaranja dodane vrijednosti. Na temelju rezultata istraživanja, rad donosi važne političke preporuke i buduće smjernice.

* Dr. sc. Davor Žmegač, Libertas međunarodno sveučilište (e-mail: dzmegac@libertas.hr).

** Dr. sc. Zvonimir Savić, Hrvatska gospodarska komora (e-mail: zsavic@hgk.hr).

*** Izv. prof. dr. sc. Saša Drezgić, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci (e-mail: sasa.drezgic@efri.hr).

Ključne riječi: institucionalni razvoj, makroekonomska dinamika, sektori nacionalnoga gospodarstva, Europska unija, Republika Hrvatska.

1. UVOD

Jedan od najvažnijih ciljeva procesa tranzicije hrvatskoga gospodarstva bilo je pristupanje članstvu Europske unije, koje je istovremeno kao cilj i instrument, pružalo očekivanja o višim razinama gospodarskog rasta, višoj razini dohotka i zaposlenosti, osiguranja makroekonomske stabilnosti, te posljedično povećanju životnog standarda građana u cjelini. Takva težnja u srži je programa pomoći Europske unije koji su ponajprije usmjereni konvergenciji gospodarskog razvoja gospodarski manje razvijenih zemalja članica, a zatim stabilizaciji gospodarstava nakon uspješnog procesa konvergencije.

Iako je Republika Hrvatska najnovija članica Europske unije, s obzirom na povijesna, ekonomska, geografska i druga obilježja najbolju sliku razvojne dinamike daju usporedbe sa zemljama koje su kao bivše tranzicijske zemlje, ušle u članstvo Europske unije od 2004. godine. Republika Hrvatska nesumnjivo bilježi kontinuirani institucionalni, gospodarski te širi društveni razvoj, međutim, prava slika uspješnosti najvećim dijelom razvidna je iz analitike navedene usporedbe. Pritom je potrebno napomenuti nekoliko važnih odrednica važnih za cjelovito sagledavanje hrvatskoga razvojnog puta:

- S obzirom na to da je Republika Hrvatska u Europsku uniju ušla 2013. godine, usporedive zemlje bilježe gotovo jedno desetljeće prednosti u kontekstu apsorpcije bespovratnih pomoći Europske unije, što je zasigurno značajno uzrokovalo divergencije u gospodarskim segmentima, ali i gospodarstvu u cjelini;
- Prethodno navedeno ranije korištenje razvojnih instrumenata Europske unije posebice je došlo do izražaja u vrijeme ekonomsko-financijske krize koja je u Republici Hrvatskoj (od 2008. do 2014.) trajala značajno duže u odnosu na ostale zemlje EU (od 2008. do 2012.), a imala je i najveće negativne posljedice; jedan od razloga za takvo stanje je i nedostatak fiskalnih i monetarnih kapaciteta Republike Hrvatske u odnosu na ostale članice EU, što se značajno odrazilo na samo na srednjoročne već i dugoročne učinke krize.

Kako je navedeno, metodološki okvir rada čini usporedba institucionalnog i makroekonomskog položaja, kao i strukturnih kretanja gospodarstva te posebno industrije, za bivše tranzicijske ekonomije, članice Europske unije (EU-11 – Bugarska, Hrvatska, Češka, Estonija, Mađarska, Latvija, Litva, Poljska, Rumunjska, Slovačka te Slovenija). Isto tako, posebna pažnja posvetit će se cikličkim kretanjima od 2002. do 2021. godine kako bi se utvrdio utjecaj kriznih razdoblja na institucionalni, makroekonomski te strukturni položaj pojedinih zemalja. Stoga se posebno analiziraju godine koje označavaju prijelazne godine (točke infleksije) ekonomskog ciklusa u zemljama Europske unije. Također, važno je pojasniti da, iako postoje relevantni podaci i za godine prije 2002., nisu uzete u obzir kako bi se u većoj mjeri izuzele tranzicijske distorzije u svim navedenim zemljama koje su dodatno bile izražene u Republici Hrvatskoj uslijed ratnog stanja te povezanih posljedica.

Važno je napomenuti da su pitanja problema konvergencije gospodarskog razvoja već dugi niz godina predmet pažnje znanstvene literature. U tom smislu nude se brojni razlozi izostanka očekivanih ekonomskih, ali i širih društvenih razloga. Tako Jurčić (2010., 2011., 2012., 2013. i 2015.) u svojim radovima ističe „atipični model razvoja“ Republike Hrvatske u kojima upravo dotiče probleme orijentacije makroekonomske politike na stabilnost, nepostojanja jasne vizije industrijske politike, potrebne transformacije državne administracije, potrebu institucionalnog upravljanja kroz ekonomske politike (posebice monetarnu i fiskalnu politiku). Cilj rada je upravo adresirati navedene probleme kroz usporednu analizu izabranih pokazatelja institucionalne, makroekonomske te industrijske dinamike.

Prethodno navedena objektivna ograničenja usporedne analize ne pružaju potpuno opravdanje za izostanak razvojnih rezultata. Stoga će se u tekstu, na temelju usporedne analize, pokušati dati odgovor na neke od razloga nedovoljnog napretka Republike Hrvatske u institucionalnom te razvojnom smislu. Prvi dio rada bavi se pitanjima institucionalnog okruženja Republike Hrvatske te njezina specifičnog položaja u odnosu na usporedive zemlje EU. Nakon toga slijedi analiza makroekonomskog položaja koji je velikim dijelom definiran kvalitetom institucionalnog okruženja, ali i endogenim čimbenicima vezanima za promjene strukture gospodarstva kao odgovora na dinamično i konkurentno okruženje Europske unije. Upravo sektorska analiza gospodarstva otkriva u kojem smjeru su išli razvojni pravci u novim članicama EU. Prije zaključka, na temelju analize utjecaja gospodarske konkurentnosti te sektorske analize gospodarstva, daju se ocjene

dosadašnjega gospodarskog razvoja te mogući razvojne perspektive u bliskoj budućnosti.

2. INSTITUCIONALNI RAZVOJ REPUBLIKE HRVATSKE

Institucije su sustavi utvrđenih ograničenja odnosno normi koji određuju načine rješavanja određenih problema članova društva pri čemu je ključno da se posredstvom institucija aktivnosti odvijaju na standardiziran, široko prihvatljiv i predvidiv način. Prema Northu (1997) institucije su pravila igre u društvu koja posljedično utječu na strukture promjena u ekonomiji, politici i drugim ljudskim djelatnostima. S ekonomskog aspekta institucionalni okvir značajno utječe na visinu transakcijskih troškova u društvu. Ukoliko je dakle institucionalni okvir loš, to dovodi do sub-optimalne alokacije resursa, što ima izravan negativan utjecaj na daljnji razvoj (Buterin, 2015). Kako suvremeno gospodarstvo pod utjecajem tehnoloških dostignuća i liberalizacije potiče međunarodnu utakmicu, dolazi do konkurentnosti u globalnim razmjerima pri čemu se konkurentnost zemalja definira kao sposobnost zemlje da ostvari gospodarski rast brže od drugih (konkurentskih) zemalja putem učinkovite prilagodbe svoje gospodarske strukture. Drugim riječima, kako naglašavaju Kharlamova i Vertelieva (2013), države koje imaju neekonomske institucije (političke, kulturne) učinkovite kao one ekonomske mogu se smatrati kompetitivnima u konkurentskom okruženju.

Konceptu konkurentnosti u literaturi prilazi se s različitih pozicija, no temeljna se podjela odnosi na dvije grupe i mikroekonomske i makroekonomske aspekte konkurentnosti pri čemu ovi zadnji imaju širu paletu razmatranja od strane međunarodnih institucija (Delgado, Keteles, Porter, Stern, 2012). Prema Lovrinčević, Mikulić i Rajh (2008) istraživanja međunarodnih institucija na polju konkurentnosti dijele se na dvije skupine, i to (a) Istraživanja pod okriljem Svjetskog ekonomskog foruma (WEF-a, World Economic Forum) i IMD-a (International Institute for Management Development) – naglasak na ekonomski sustav države i institucionalni okvir i (b) Svjetska banka i Europska banka za obnovu i razvoj (EBRD) – naglasak na regulativu vezanu uz poslovne aktivnosti odnosno kod EBRD-a naglasak na indekse napretka zemalja u tranziciji.

U Tablici 1. prikazano je kretanje indeksa gospodarske konkurentnosti na temelju podataka različitih godišnjih izvještaja Svjetskog ekonomskog foruma. Važno je naglasiti da je zadnja postojeća publikacija iz 2018. godine

značajno izmijenila metodološki okvir, tako da se u smislu kretanja može uspoređivati razdoblje do 2018. godine (vidi Olczyk, Kuc-Czarnecka i Saltelli, 2022). Međutim, korisno je vidjeti i da u okviru nove metodologije Republika Hrvatska zadržava relativno sličnu poziciju u odnosu na izabrane zemlje EU. Na temelju uvida u stanje konkurentnosti izabranih zemalja može se zaključiti da, u pravilu, većina zemalja u promatranom razdoblju zadržava svoju konkurentsku poziciju. Iznimku čine Bugarska te Poljska (Rumunjska samo u posljednjoj godini) koje bilježe kontinuirani napredak te su do 2018. ostvarile značajan napredak. Nažalost, Republika Hrvatska jedina je zemlja koja je u institucionalnom smislu zabilježila značajno nazadovanje. Postavlja se pitanje je li ovakva institucionalna divergencija rezultat članstva u Europskoj uniji ili je riječ o određenim endogenim procesima koji razlikuju institucionalna kretanja Republike Hrvatske od strukturno bliskih zemalja Europske unije.

Tablica 1. Kretanje vrijednosti ukupnog indeksa gospodarske konkurentnosti od 2007. godine u bivšim tranzicijskim zemljama EU

Zemlja/ Godina	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
Bugarska	79	76	76	71	74	62	57	54	54	50	49	49
Hrvatska	57	61	72	77	76	81	75	77	77	74	74	63
Češka	33	33	31	36	38	39	46	37	31	31	31	32
Estonija	27	32	35	33	33	34	32	29	30	30	29	31
Mađarska	47	62	58	52	48	60	63	60	63	69	60	47
Latvija	45	54	68	70	64	55	52	42	44	49	54	41
Litva	38	44	53	47	44	45	48	41	36	35	41	39
Poljska	51	53	46	39	41	41	42	43	41	36	39	37
Rumunjska	74	68	64	67	77	78	76	59	53	62	68	51
Slovačka	41	46	47	60	69	71	78	75	67	65	59	42
Slovenija	39	42	37	45	57	56	62	70	59	56	48	35

Izvor: World Economic Forum, <https://www.weforum.org/reports/> (Izvješća od 2008. do 2019. godine).

Ako se detaljnije analizira posljednji izvještaj Svjetskog ekonomskog foruma iz 2019. godine (WEF, 2019.), moguće je izdvojiti posebno problematična područja koja predstavljaju izvore stagnacije institucionalnog razvoja za Republiku Hrvatsku. U institucionalnom smislu, važno je ukazati na nisku razinu ocjene neovisnosti pravosuđa (126/141), učinkovitosti regulatornog okvira u promjenama regulativa (138/141), uspješnosti javnog sektora općenito (122/141) od čega se posebno nepovoljno ocjenjuje teret državne regulative (139/141) te učinkovitost pravosuđa u rješavanju pravnih sporova (140/141). Isto tako, problematičnom je ocijenjena zaštita vlasništva (111/141) te zaštita intelektualnog vlasništva (96/141). Zanimljivo je da se nepovoljno ocjenjuje i orijentacija države u budućnosti (105/141) od čega osiguranje stabilnosti javnim politikama (132/141), reaktivnost javne vlasti na promjene (136/141), prilagodljivost pravnog okvira digitalnim poslovnim modelima (120/141) te dugoročna vizija javne vlasti 137/141).

Unatoč navedenim upozoravajućim ocjenama, ne može se poreći da je Republika Hrvatska postigla impresivan napredak u izgradnji države od stjecanja neovisnosti 1991. godine. Pritom se podrazumijeva i da je Hrvatska postigla značajan napredak u razvoju liberalne demokracije i tržišnoga gospodarstva, čime je, u manje od tri desetljeća, prema klasifikaciji Svjetske banke, dosegla status zemlje s visokim dohotkom. Pristupanje Hrvatske Europskoj uniji 2013. godine bilo je snažan oslonac koji je dodatno potaknuo modernizaciju države, demokratizaciju i dobro upravljanje. Proces pripreme za ulazak u EU zahtijevao je temeljite prilagodbe europskim načelima i standardima upravljanja, kao i jačanje administrativnih i institucionalnih kapaciteta i promicanje decentralizacije i središnje uloge lokalne i regionalne vlasti za uspješnu provedbu „acquis communautaire“ u relativno kratkom razdoblju.

U tom kontekstu nužno je naglasiti da je reforma javne uprave bila ključni element okvira hrvatskog pristupanja EU. U tom procesu Hrvatska se trebala pozabaviti velikim reformama u sljedećim područjima, koja su također postala prioritet unutar okvira za pristupanje EU:

- supsidijarnost i decentralizacija;
- antikorupcija;
- kvaliteta javnih usluga;
- horizontalna koordinacija i digitalizacija uprave; te
- poduzetništvo, konkurentnost i tržišna orijentacija.

U tom procesu uočeni su proaktivni i koordinirani napori između različitih ministarstava/institucija u usklađivanju sa standardima EU i provedbi pravnih i administrativnih reformi, ali ne bez izazova. Naime, učinkovitost strukturnih i političkih reformi tijekom razdoblja pristupanja u EU ipak je bila dovedena u pitanje krutim političkim i administrativnim sustavima naslijeđenima iz prošlosti.

Dok je Hrvatska, za razliku od ostalih država jugoistočne Europe, brzo dosegla značajnu razinu gospodarskog razvoja, hrvatski se sustav još uvijek poistovjećuje s centraliziranom upravom i društvenom kulturom naslijeđenom iz prošlosti, kao i s niskim razinama stručnosti i profesionalizma. Zapravo, u 90-ima, zemlja je prioritet dala obnovi političke stabilnosti i usredotočila se na izgradnju mira i procese ekonomskog razvoja, a ne na institucionalne reforme i reforme upravljanja. Čini se da su tada reformski procesi koji su zahtijevali snažno političko vodstvo, učinkovito donošenje odluka i konsenzus naišli na otpor ključnih utjecajnih političkih aktera (Koprić, 2004). Osim toga, javna uprava smatrala se samo izvršnim mehanizmom koji slijepo provodi političke odluke (Koprić, 2004). Stoga se činilo da su rigidnost javnih institucija i snažni politički utjecaji prisutni kao uska grla u procesu reformi. Međutim, za razumijevanje tih tvrdnji, potrebno je uzeti u obzir i izvanredne ratne okolnosti, nakon kojih je ipak slijedilo razdoblje posvećenije jačanju administrativnih kapaciteta i s time povezane provedbe potrebnih institucionalnih reformi, pogotovo u vremenu pregovora za pristupanje u EU.

Od 2008. Hrvatska je doživjela višestruke rekonstrukcije Vlade koje su, osim promjena na razini Vlade, rezultirale i mnogim promjenama na nižim razinama vlasti. Ove su promjene spriječile sposobnost održavanja predanosti i provedbe reformi politike, kao i smanjile akumulaciju iskustva unutar javne uprave. Nakon pristupanja EU u srpnju 2013., zamah i predanost reformi javne uprave su opali, a proces reforme je usporen. Međutim, stjecanjem članstva u EU i kasnijim usvajanjem pravne stečevine EU došlo je do temeljnih institucionalnih i pravnih promjena. Pristupanje Hrvatske EU također je povećalo zahtjeve i očekivanja za boljim pružanjem javnih usluga i pojačanim strateškim intervencijama javnog sektora za potporu ulaganjima i rastu privatnog sektora.

U tom kontekstu potrebno je spomenuti preporuke za pojedine zemlje (CSR – Country Specific Recommendations), koje svake godine objavljuje Eu-

ropska komisija u okviru Europskog semestra. Duži niz godina EU je u svojim izvješćima navodila tri područja zabrinutosti:

- (i) pretjeran sustav državnih agencija koje je potrebno racionalizirati
- (ii) preklapanje funkcija središnje i lokalne uprave i
- (iii) nedostatak kapaciteta u lokalnim upravama.

Stoga je potreba utjecaja na poboljšanje efikasnosti institucija i nadalje ostala prisutna, a prilika za intenzivnije unapređenje učinkovitosti javne uprave pojavila se kreiranjem europskog Mehanizma za oporavak i otpornost 2020. Mehanizam za oporavak i otpornost za cilj je postavio ublažavanje gospodarskih i socijalnih posljedica pandemije koronavirusa i učiniti europska gospodarstva i društva održivijima i otpornijima u procesima koje donose zelena i digitalna tranzicija. Taj je Mehanizam privremeni instrument za oporavak koji Europskoj komisiji omogućuje prikupljanje sredstava za pomoć državama članicama u provedbi reformi i provedbi ulaganja koja su povezana s reformama. Te reforme i ulaganja trebaju biti u skladu s prioritetima EU i usmjereni na prevladavanje izazova definiranih u preporukama (CSR-ovima) po državama članicama u okviru europskog semestra za koordinaciju ekonomskih i socijalnih politika. U tu svrhu stavlja se na raspolaganje 723,8 milijardi EUR (u tekućim cijenama), od toga 385,8 milijardi EUR u zajmovima i 338 milijardi EUR u bespovratnim sredstvima. Hrvatskoj su u okviru toga mehanizma raspoloživa bespovratna sredstva u okvirnom iznosu od 5,5 milijardi eura i zajmovi u okvirnom iznosu od 3,6 milijardi eura, što je stavlja na sam vrh država članica EU po omjeru raspoloživih bespovratnih sredstava i BDP-a.

Preduvjet za korištenje sredstava iz toga mehanizma je izrada Nacionalnog plana oporavka i otpornosti 2021. – 2026. (NPOO) koji obuhvaća reforme i s njima povezane investicije koje će se provesti najkasnije do 31. kolovoza 2026. Svjesni potreba hrvatskog društva i gospodarstva, uz planirane reformske napore i planiranje investicija, prioritet je Vlade da u potpunosti iskoristi dostupna sredstva kako bi se osigurao brz oporavak hrvatskoga gospodarstva uz omogućavanje investicija na prioritetnim područjima.

Hrvatski NPOO izrađivao se od kraja 2020. godine te je, nakon što je sredinom svibnja 2021. poslan na ocjenu u Europsku komisiju, u srpnju 2021. i službeno odobren od strane Europske komisije. U tom kontekstu bitno je naglasiti da se temelji na strateškim dokumentima, programima, preporukama i obvezama te kao takav čini jasan okvir za ostvarenje reformi, kao i svih

drugih ciljeva Vlade u idućim godinama. Plan oporavka usklađen je s ključnim i strateškim dokumentima, kao što su Nacionalni program reformi 2019., Program Vlade Republike Hrvatske 2020. – 2024., Akcijski plan za sudjelovanje Republike Hrvatske u tečajnom mehanizmu (ERM II), Posebne preporuke Vijeća EU-a (već spomenute Country-Specific Recommendations – CSR) u okviru Europskog semestra za 2019. i 2020. i Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. NPOO definira ambiciozne, ali ostvarive ciljeve u reformama i investicijama ključnima za brži oporavak Hrvatske i za jačanje sposobnosti zemlje da se nosi s iznenadnim krizama i nepovoljnim šokovima.

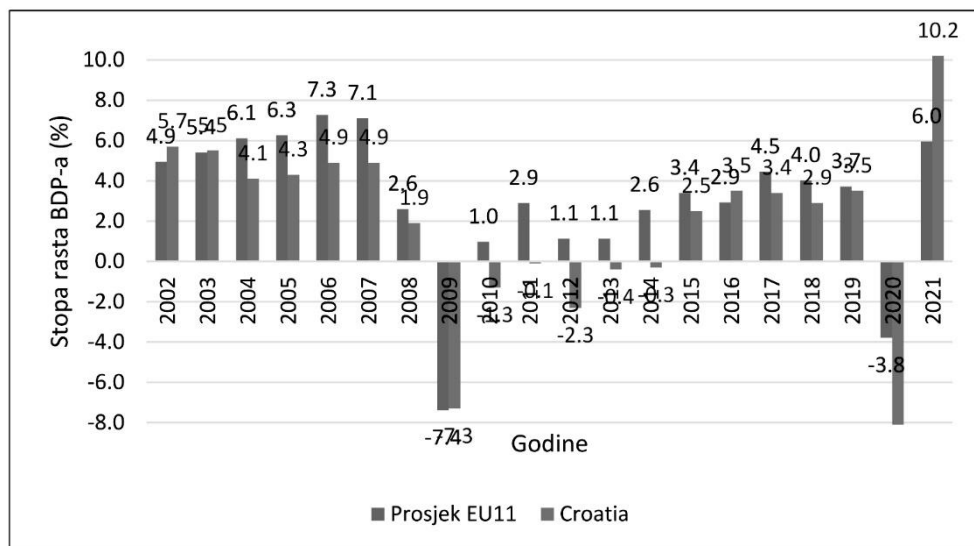
U provedbi europskih mehanizama (koji podrazumijeva ne samo Mehanizam za oporavak i otpornost nego i provedbu regionalne, odnosno kohezijske politike Europske unije) u literaturi se već duže vrijeme naglašava da oni sa sobom donose i neke manje poželjne učinke poput povećanja administrativne kompleksnosti za dionike u procesu korištenja fondova regionalne politike. Stoga ne iznenađuje često isticanje potrebe postizanja odgovarajuće ravnoteže između financijske/proceduralne odgovornosti i odgovornosti za rezultate i učinke, s obzirom na to da su aktivnosti nadležnih administrativnih tijela u državama EU i dalje pretjerano usmjerene na pitanja financijske i proceduralne odgovornosti, a premalo na ostvarivanje planiranih rezultata i učinaka (Polverari, 2011). Vrlo složen pravni okvir za provedbu kohezijske politike dodatno je uvećan praksom zemalja članica da osim zahtjeva koji proizlaze iz samog zakonodavstva EU utvrde dodatne zahtjeve ili standarde koji nadilaze ono što propisuje zakonodavstvo EU (Tsipouri, 2014; European Commission, 2016). To je otežavajuća okolnost ponajviše za jedinice lokalne samouprave sa slabijim apsorpcijskim kapacitetima, a koje se teško nose s problemom pretjerane regulacije (Đulabić, 2017).

3. MAKROEKONOMSKA KRETANJA U ZEMLJAMA EU-11 OD 2002. GODINE

Kretanje bruto domaćeg proizvoda najvažniji je pokazatelj makroekonomskog stanja određene ekonomije, ali i rezultat sveukupnih aktivnosti određenoga gospodarstva u tijeku jedne godine, kojem su podređene sve mjere ekonomske politike. Kako je već prethodno navedeno, zemlje Europske unije karakterizira visok stupanj društvene, povijesne, gospodarske te kulturne homogenosti. Međutim, kada je riječ o gospodarskim kretanjima,

unatoč sličnostima, među pojedinim grupama zemalja te pojedinim članicama postoje značajne razlike. Primjerice, kada je riječ o starim zemljama članicama EU, svjetska ekonomsko-financijska kriza koja je počela 2009. godine, završila je 2013. godine (što je vidljivo po padu BDP-a do 2013. godine). Takva kretanja odrazila su se i na ukupnu sliku EU-27 čiji je prosječni rast BDP-a do 2013. godine bilježio prosječna negativna kretanja (-0,7% 2012. godine). Međutim, na temelju uvida u Grafikon 1. vidljivo je da su u prosjeku zemlje EU-11, zabilježile pad gospodarstva samo 2009. godine! Dakle, može se ustvrditi da zemlje EU-11 karakterizira značajno veća razina otpornosti na ekonomske šokove. Uvidom u Tablicu 4. u privitku vidljivo je da samo Latvija, Rumunjska i Republika Hrvatske bilježe negativna kretanja gospodarstva 2010. godine. Nažalost, u Republici Hrvatskoj negativna kretanja izdvajaju se u odnosu na sve zemlje EU te se pad gospodarstva očituje u punih šest godina, sve do 2015. godine.

Grafikon 1. Kretanje stope rasta BDP-a EU-11 od 2002. do 2021. (%)

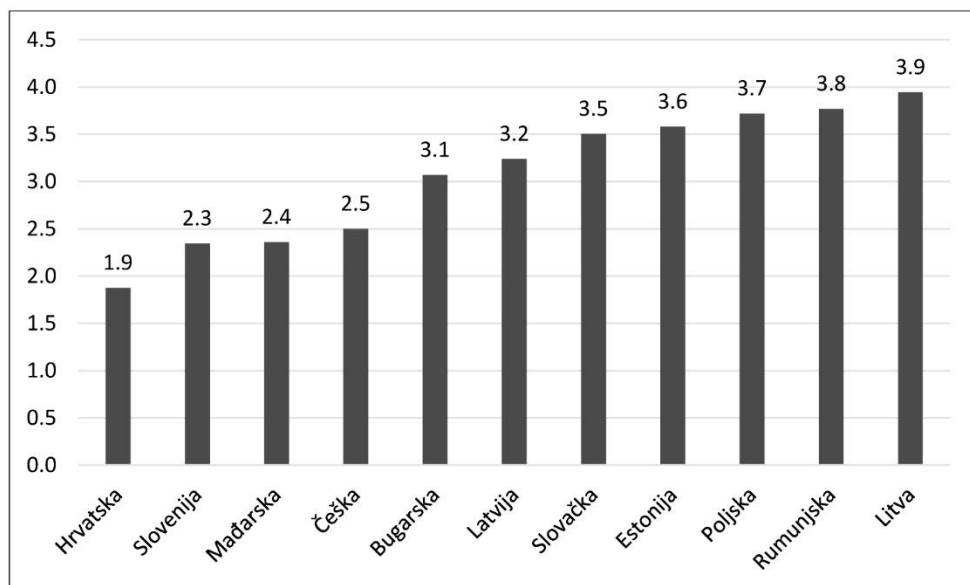

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Zbog svega navedenog ne iznenađuje da je prosječna stopa rasta BDP-a u jedanaest izabranih zemalja EU najniža upravo za Republiku Hrvatsku. Grafikon 2. pokazuje prosječne stope rasta BDP-a izabranih zemalja EU od

2002. do 2021. gdje se može vidjeti da uz Republiku Hrvatsku, jedino Češka, Mađarska i Slovenija imaju nešto niže stope rasta gospodarstva, dok Estonija, Litva, Poljska, Rumunjska i Slovačka bilježe gotovo dvostruko brži tempo razvoja gospodarstva.

Grafikon 2. Prosječne stope rasta BDP-a izabranih zemalja EU od 2002. do 2021. (u %)

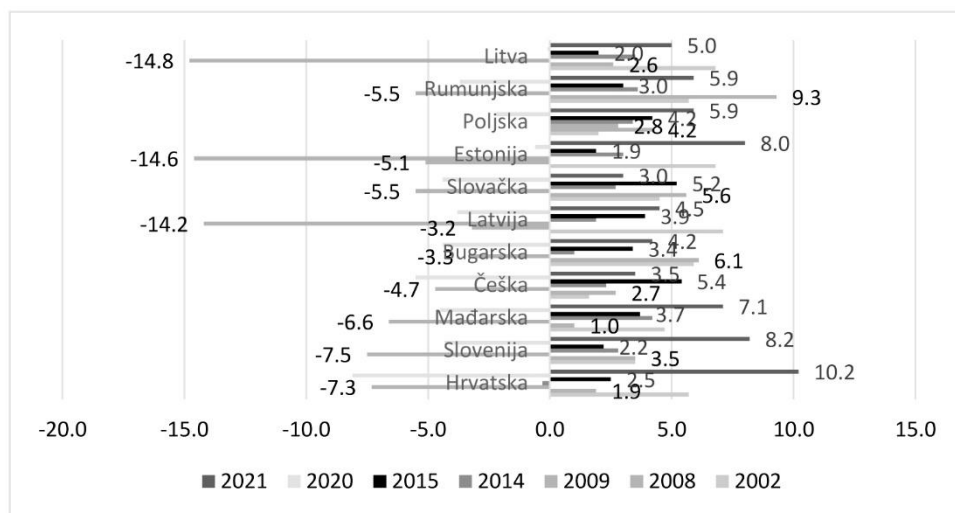

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Dinamika gospodarskog rasta pojedinih zemalja prikazana je Grafikonom 3. Može se vidjeti da je Republika Hrvatske samo na početku te na kraju promatranog razdoblja imala zadovoljavajuću stopu rasta gospodarstva u odnosu na ostale zemlje (2002. i 2021. godine). Isto tako zabrinjava činjenica da je hrvatsko gospodarstvo najmanje otporno na ekonomske šokove u odnosu na ostale zemlje. Naime, pored najdužeg razdoblja trajanja ekonomsko-financijske krize od 2009. godine, i 2020. godine Hrvatska bilježi uvjerljivo najveći pad gospodarstva (gotovo dvostruko veći). Postavlja se pitanje zbog kojih razloga je hrvatsko gospodarstvo u tolikoj mjeri ranjivije u odnosu na ostale usporedive članice EU. Je li riječ o slabostima

institucionalnog sustava u okviru reakcija na krizna stanja ili je riječ o endogenim čimbenicima vezanima za strukturu gospodarstva?

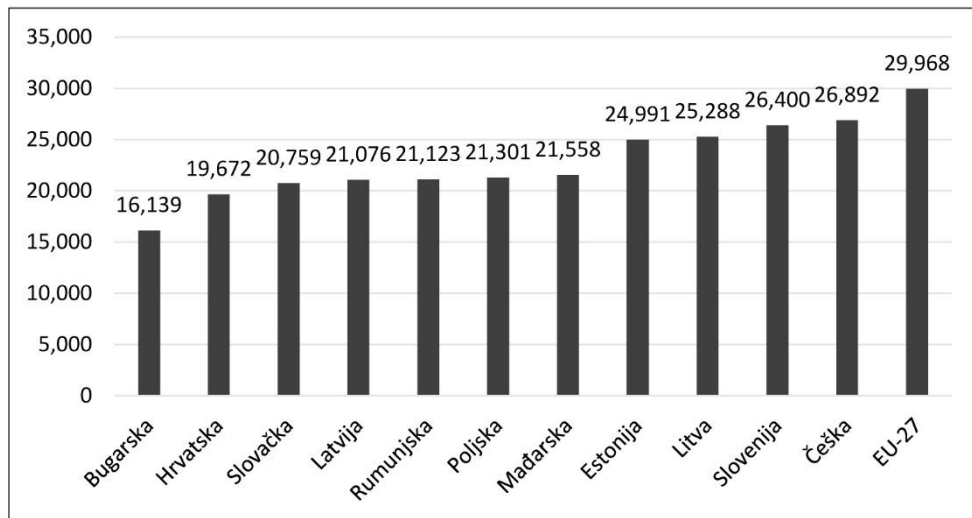
Grafikon 3. Kretanje stope rasta BDP-a izabраниh zemalja EU od 2002. do 2021. (u %)

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Zbog svega navedenog, ne iznenađuje pad razine razvoja Republike Hrvatske, u odnosu na usporedive zemlje EU, od 2002. godine. Grafikon 4. prikazuje BDP po glavi stanovnika 2021. godine u zemljama EU-11 temeljen na standardu kupovne moći, gdje je vidljivo da jedino Bugarska bilježi nižu razinu razvoja. S obzirom na značajno višu stopu gospodarskog rasta Bugarske, ako se dosadašnja razvojna dinamika nastavi, u srednjoročnom razdoblju može se očekivati da Hrvatska padne na začelje. Važno je napomenuti da su Hrvatska, Bugarska i Rumunjska zemlje EU s najvećim padom broja stanovnika koji je negativan u čitavom promatranom razdoblju. Sigurno je da je i relativno slabija razina gospodarskog razvoja u odnosu na ostale zemlje EU, pa tako i životnog standarda, utjecala na negativne demografske trendove.

Grafikon 4. BDP po glavi stanovnika 2021. godine u zemljama EU-11 (po standardu kupovne moći, EUR)

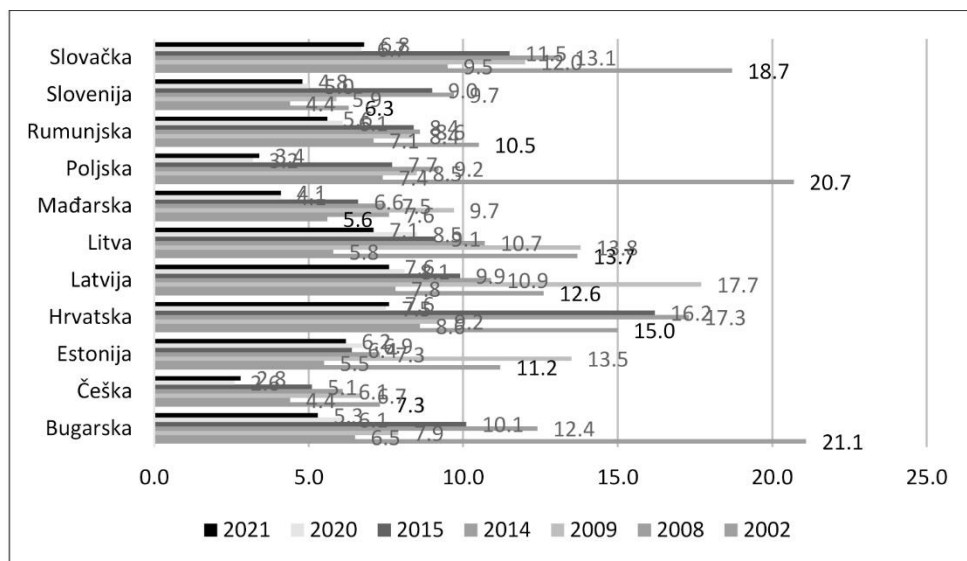

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Pod utjecajem financijske globalne krize iz 2008. godine dolazi do kontinuiranog rasta stope nezaposlenost koja vrhunac doseže u razdoblju između 2013. i 2014. godine. Nakon vrhunca (EU iznad 12%), stopa nezaposlenosti se kontinuirano smanjuje u većini zemalja s područja EU sve do 2020. godine, pri čemu određene države izlaze iz područja pojačane nezaposlenosti brže dok npr. Hrvatska, Bugarska i Slovačka imaju taj izlaz sporiji. Do porasta nezaposlenosti ponovno dolazi 2020. godine zbog utjecaja pandemije COVID-19. U razdoblju između 2020. i 2021. godine stopa nezaposlenosti fluktuirala da bi u lipnju 2021. stopa nezaposlenosti na razini EU-27 bila 7,1%.

Nažalost, prethodno navedenim slabijim gospodarskim rezultatima, unatoč značajnom odljevu radno aktivnog stanovništva, pridružuje se trajno visoka stopa nezaposlenosti, koja se tek pred kraj razdoblja pridružuje usporedivim stopama zemalja EU-11 (Grafikon 5.). Zanimljivo je primijetiti da je posebno značajna divergencija kretanja na tržištu rada nastala od 2009. godine. Godine 2014. stopa nezaposlenosti u Republici Hrvatskoj više je nego dvostruko veća u odnosu na prosjek zemalja EU-11, što je još jedan pokazatelj trajnih posljedica dugotrajne ekonomsko-financijske krize u Republici Hrvatskoj.

Grafikon 5. Kretanje stope nezaposlenosti izabranih zemalja EU od 2002. do 2021. (u %)

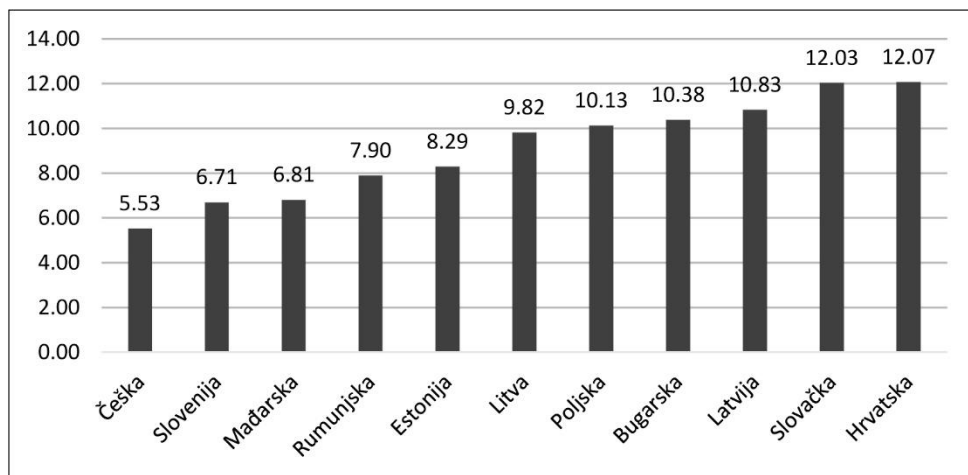
Izvor: Eurostat, obrada autora.

Na Grafikonu 6. vidljivo je da je Hrvatska s prosjekom stope nezaposlenosti od 12,1% u razdoblju od 2002. do 2021. godine uz Slovačku jedna od zemalja s najlošijim pokazateljima stope nezaposlenosti. Posljedice Domovinskog rata, stihijskoga i neupravljanog procesa tranzicije, a onda i globalne financijske krize 2008. godine, kasniji ulazak Hrvatske u EU u odnosu na promatrane države te pandemija COVID-19 početkom 2020. godine svakako su snažno utjecali na ovako nepovoljne pokazatelje. Trenutačno pak svjedočimo da je Hrvatska sa stopom nezaposlenosti od 7,4% (lipanj 2021.) odnosno 7,6% u rujnu 2022.¹ na razini prosjeka EU koji iznosi 7,1% u lipnju tekuće godine. Međutim, dubljom analizom vidljivo je da je porast broja zaposlenih rezultat uglavnom sezonskog zapošljavanja pod pritiskom potreba izvrsnih rezultata i potražnje radne snage u djelatnosti turizma i ugostiteljstva. Imajući navedeno u vidu te i nadalje snažnu sezonalnost sektora turizma i negativne demografske trendove u Hrvatskoj, pitanje nezaposlenosti i nadalje predstavlja izazov, i to prije svega s aspekta usklađenosti potražnje i ponude

¹ <https://www.hnb.hr/statistika/glavni-makroekonomski-indikatori>

na tržištu rada, a posebno u dijelu prerađivačke, građevinske i druge radno intenzivne industrije.

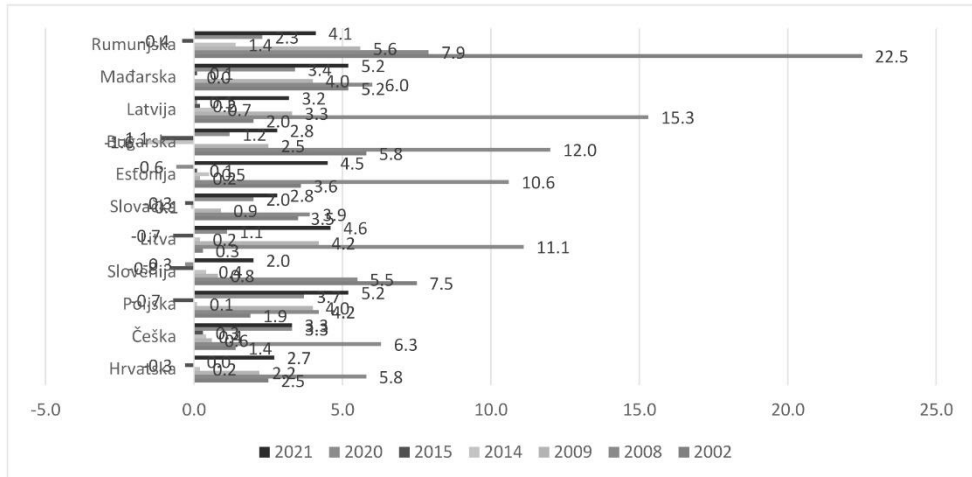
Grafikon 6. Prosjek kretanja stope nezaposlenosti izabranih zemalja EU od 2002. do 2021. (u %)

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Osim dinamike rasta gospodarstva te stope nezaposlenosti, zanimljivo je da i kretanje stope inflacije također pokazuje zanimljiva odstupanja u odnosu na promatranu grupu zemalja (Grafikon 7.). Naime, može se vidjeti da gotovo u svim godinama Republika Hrvatska bilježi među najnižim stopama inflacije. Takva kretanja logična su s obzirom na to da su više inflacijske stope karakteristične za konjunktorni ciklus, a niže stope vezane za recesijska stanja, kojih je u Republici Hrvatskoj zabilježeno u sedam godina u od 2002. godine. Štoviše, može se vidjeti (Tablica 6.) da kretanje inflacije u pravilu (osim 2008. godine) nije u većoj mjeri vezano za gospodarsku dinamiku. S obzirom na karakter monetarne politike Republike Hrvatske koji je od 1994. godine fokusiran na držanje stabilnih cijena, navedeni manjak korelacije odnosa gospodarskog rasta i inflacije vjerojatno je rezultat specifičnog monetarnog režima. Stoga i ne čudi veća sličnost monetarnih kretanja u zemljama članicama eurozone nego zemljama EU-10.

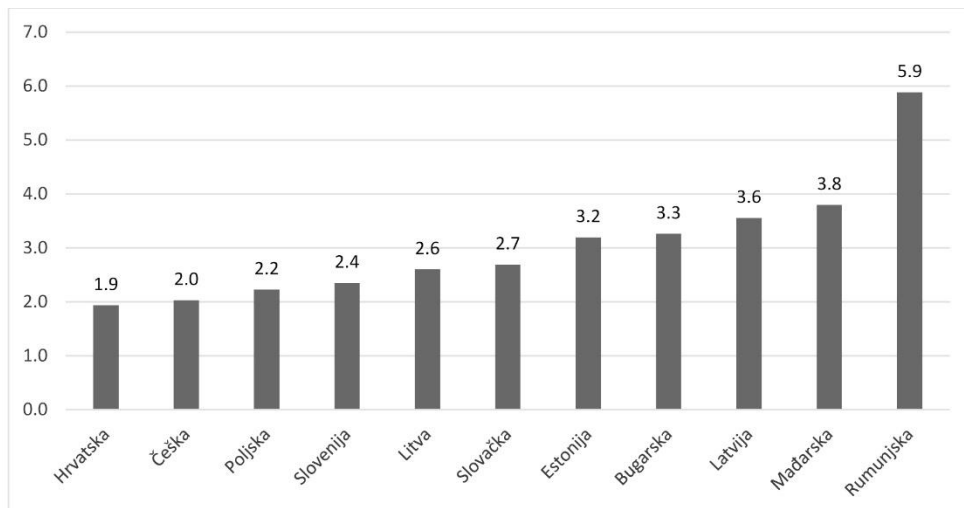
Grafikon 7. Kretanje stope rasta inflacije izabranih zemalja EU od 2002. do 2021. (u %)

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Ipak, prosječne stope inflacije u ukupnom razdoblju pokazuju određene razlike i unutar skupine EU-11 gdje se vidi da uz Hrvatsku, dugoročno niske stope inflacije bilježe i Češka, Poljska te Slovenija.

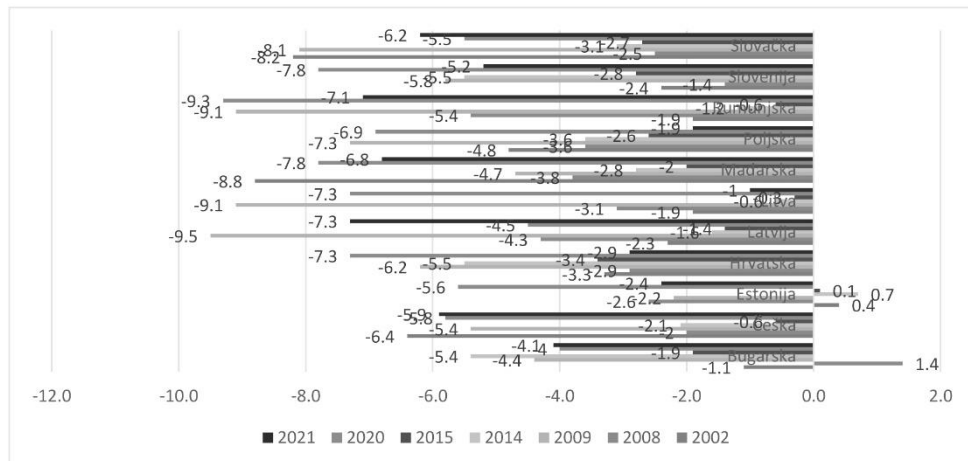
Grafikon 8. Prosječna stopa inflacije izabranih zemalja EU od 2002. do 2021. (u %)

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Nakon prethodno utvrđenih divergencija Republike Hrvatske u odnosu na temeljne makroekonomske pokazatelje usporedivih zemalja, postavlja se pitanje kakvo je stanje u pogledu fiskalnih kretanja. Grafikon 9. te 10. prikazuju dinamiku fiskalne pozicije zemalja EU-11. U pogledu dinamike razdoblja fiskalne ekspanzije ili restrikcija, ne može se reći da postoje značajnije razlike. Dakle, politika upravljanja fiskalnim saldonom u pravilu je usklađena među zemljama EU-11.

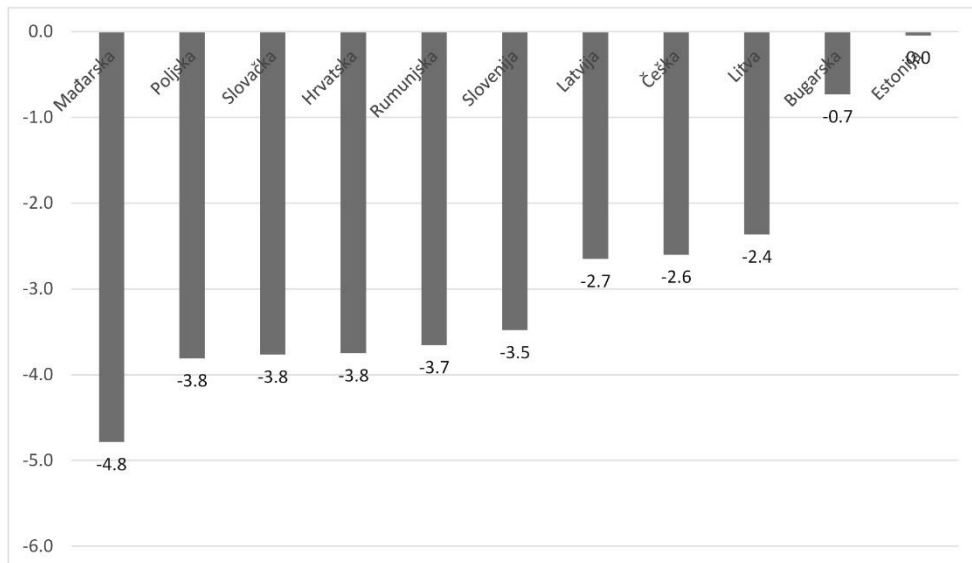
Grafikon 9. Kretanje fiskalnog salda (deficit/suficit) izabranih zemalja EU od 2002. do 2021. (u % BDP-a)

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Takav zaključak podržavaju i prosječne stope fiskalnog deficita u zemljama EU-11 gdje se vidi da je Republika Hrvatska u okviru prosjeka EU-11. Stoga, možemo zaključiti da nema dokaza o posebno „mekoj“ fiskalnoj politici, posebno u posljednjim godinama kada su zabilježeni i proračunski suficiti (osim, naravno u 2020. godini).

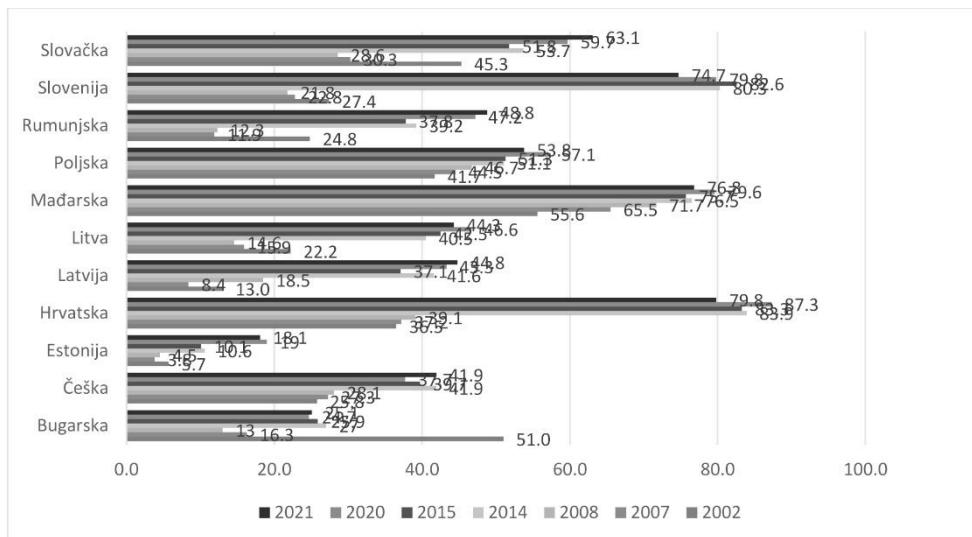
Grafikon 10. Prosječni fiskalni saldo (deficit/suficit) izabranih zemalja EU od 2002. do 2021. (u % BDP-a)

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Međutim, uvid u kretanje javnog duga (Grafikon 11.) ne pruža isti dojam o naravi fiskalne politike. Hrvatska je u navedenom razdoblju zabilježila najveću razinu javnog duga koji bilježi visoke stope rasta od 2009. pa sve do 2016. godine (Tablica 8.). Naravno, navedeni rast javnog duga povezan je u najvećoj mjeri i sa iznadprosječnim fiskalnim deficitom upravo u navedenom razdoblju. Nažalost, još u većoj mjeri rast udjela javnog duga u BDP-u uzrokovan je padom BDP-a koji, kako je navedeno, u istom razdoblju nije bio karakterističan za ostale zemlje EU-11. Na neprikladnost fiskalne politike, u kontekstu korištenja izvora javnog duga u okviru neprimjerene strukture potrošnje orijentirane na tekuću potrošnju, koja je utjecala na izostanak viših stopa gospodarskog rasta, upozoravaju Sever, Drezgić i Blažić (2011).

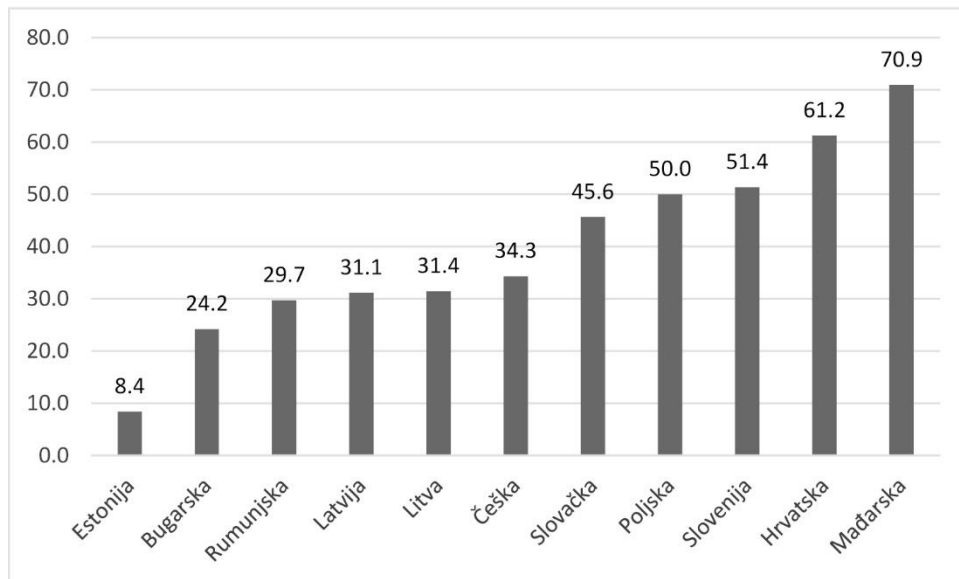
Grafikon 11. Kretanje javnog duga izabranih zemalja EU od 2002. do 2021. (u % BDP-a)

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Grafikon 12. otkriva da je jedino Mađarska bilježila veću prosječnu razinu javnog duga od Republike Hrvatske u promatranom razdoblju. Takvo stanje ukazuje na dodatnu ranjivost Republike Hrvatske zbog slabije polazne fiskalne pozicije u slučaju novog ekonomsko-financijskog šoka. Pozitivni učinci pristupanja u eurozonu već su se manifestirali prilikom posljednje krize 2020. godine kada su antikrizne mjere monetarne i fiskalne politike Vlade Republike Hrvatske uspješno reducirale negativne učinke krize, bez posljedica na ugrožavanje makroekonomske stabilnosti.

Grafikon 12. Prosjek udjela javnog duga izabranih zemalja EU od 2002. do 2021. (u % BDP-a)

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Analiza ključnih i izabranih makroekonomskih pokazatelja ukazala je na izražene specifičnosti dinamike i strukture hrvatskoga gospodarstva. Postavlja se pitanje jesu li ispodprosječni makroekonomski rezultati te posebno izražena ranjivost hrvatskoga gospodarstva posljedica nepovoljne gospodarske strukture. Strukturna kretanja gospodarstava EU-11 prikazana su u sljedećoj cjelini.

4. USPOREDNA ANALIZA STRUKTURNIH KRETANJA GOSPODARSTAVA EU-11

Kada je riječ o strukturi hrvatskoga gospodarstva, načelno se može ustvrditi da je bliska prosječnoj strukturi gospodarstava EU-27. Već je Čondić-Jurkić (2010) u istraživanju procesa strukturne konvergencije utvrdila da promjena gospodarske strukture Hrvatske prati trendove opažene u Europskoj uniji, što podrazumijeva smanjenje udjela dodane vrijednosti poljoprivrede i industrije, a povećanje udjela usluga u ukupnoj dodanoj vrijednosti. Zanimljiv je i nalaz

da Hrvatska, za razliku od Europske unije koja je specijalizirana u djelatnostima više i srednje visoke tehnološke intenzivnosti, ostvaruje najveći stupanj specijalizacije u djelatnostima niskog tehnološkog intenziteta.

U Tablici 2. prikazana je usporedba promjena gospodarske strukture zemalja EU-11 u razdoblju od 2002. do 2021. godine. Mjerena je udjelom bruto dodane vrijednosti pojedinih sektora u ukupnoj dodanoj vrijednosti. Može se zaključiti da se gospodarska struktura promatranih zemalja u velikoj mjeri kreće istim smjerom. Posebno je primjetno smanjenje udjela dodane vrijednosti u sektorima poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, rudarstva i vađenja, ali i prerađivačke industrije te prijevoza i skladištenja kao i djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane. S druge strane, vidljiv je porast važnosti sektora informacija i komunikacija, financijskih djelatnosti i djelatnosti osiguranja, poslovanja nekretninama te stručnih, znanstvenih i tehničkih djelatnosti.

Kada je riječ o specifičnom položaju Republike Hrvatske, može se vidjeti da, u odnosu na usporedive zemlje, u okviru stvaranja dodane vrijednosti dominira sektor financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja te djelatnost pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane. Također, važno je uočiti da je udio dodane vrijednosti prerađivačke industrije u ukupnoj dodanoj vrijednosti gospodarstva za Republiku Hrvatsku, uz Litvu i Bugarsku, najmanji u odnosu na ostale zemlje EU-11. Imajući u vidu da je financijski sektor ustvari katalizator gospodarskih aktivnosti u smislu pružanja likvidnosti te ukupnog kreditnog potencijala, visoka dodana vrijednost ukazuje na visoku razinu korištenja financijskog sustava, ali i potencijalno visokih troškova zaduživanja. Stoga ne čudi visoka dodana vrijednost u okviru ovog sektora u Republici Hrvatskoj. Isto tako, visoka vrijednost dodane vrijednosti u sektoru turizma u odnosu na druge zemlje ne iznenađuje s obzirom na značaj turizma u stvaranju BDP-a Republike Hrvatske. Međutim, s obzirom na procjene da djelatnost turizma generira do 20% BDP-a Republike Hrvatske, udio bruto dodane vrijednosti od 3,4% 2021. godine zabrinjavajuće je nizak, posebno imajući u vidu da je 2002. godine isti pokazatelj iznosio 4%. Isto tako, razina udjela dodane vrijednosti u sektoru informacija i komunikacija nije zadovoljavajuća, budući da je riječ o jednom od najznačajnijih sektora za formiranje gospodarske konkurentnosti putem jačanja inovacijske i tehnološke osnove, posebno u odnosu na zemlje sa značajnim rastom u okviru navedenog sektora, kao što su Bugarska, Češka, Rumunjska te posebice Estonija.

Tablica 2. Usporedba promjene strukture gospodarske djelatnosti od 2002. do 2020. (udio bruto dodane vrijednosti pojedinih sektora u ukupnoj bruto dodanoj vrijednosti, %)

NACE	Zemlje/ Godine	EU - 27	Bugarska	Češka	Estonija	Hrvatska	Latvija	Litva	Mađarska	Poljska	Rumunjska	Slovenija	Slovačka
A	2002	2,3	10,9	2,9	4	5,8	5	5,4	4,9	3,1	12,6	3,4	2,3
	2020	1,8	4	2,2	2,3	3,8	4,6	3,6	4	2,8	4,4	2,4	2
B	2002	0,5	1,4	1,2	1,1	0,7	0,2	0,6	0,2	2,2	2	0,5	0,6
	2020	0,3	1,7	0,5	0,8	0,4	0,5	0,3	0,2	1,4	0,9	0,3	0,4
C	2002	18,6	15,1	24,4	17,6	18,4	15	18,3	21,4	16,2	24,1	24,7	21,7
	2020	16,2	14,8	23,5	14,6	14,5	12,5	17,5	20,7	18,2	17,9	23,2	19,6
D	2002	1,8	4,7	3,3	2,7	2	2,9	3,5	2,5	3,2	3,3	2,4	3,1
	2020	2	2,9	3,1	2,8	3	1,5	1,7	1,6	3,2	2,6	2,6	3,2
E	2002	0,8	0,8	1	0,9	1,2	0,7	0,8	1	1,1	0,6	0,9	1
	2020	1	1,1	1	0,9	1,3	0,9	1	0,8	1,4	0,9	0,9	0,9
F	2002	5,8	5	6,4	6,3	5,3	6,3	6,3	5,8	7,4	6,8	5,9	6,3
	2020	5,6	4,9	5,6	6,8	6,1	7	7,3	5,7	7,2	7,2	6	6,5
G	2002	11,8	9,5	11,8	14,1	13	14,9	17,8	10,5	20,2	9,3	11,4	12,1
	2020	11,5	14,6	10,9	12,5	12,2	14,5	17,1	10,8	17,4	12,2	11,9	11,3
H	2002	5	9,7	7,3	9,5	5,1	13,2	9	5,5	5,4	6,9	5,1	6,9
	2020	4,6	5,1	5,4	6,2	4,6	7,3	11,6	5,6	6,7	6,7	5,9	5,9
I	2002	2,8	2,3	3,1	1,5	4	1,1	1,6	2,1	1,1	2	2,2	1,5
	2020	1,8	1,7	1,3	1,3	3,4	1,3	1,3	1,3	0,8	1,5	1,5	1,2
J	2002	4,9	4,3	4,5	5	5,3	5,8	5,1	5,1	4,4	4,9	3,6	4,1
	2020	5,5	8,3	6,9	7,8	5,5	5,7	4,1	5,2	4,7	7	4,3	5,2
K	2002	4,7	3,2	2,6	4,5	4,9	3,6	2,2	3,6	3,7	2,9	4,3	4,1
	2020	4,5	5,6	4,1	5	5,7	3	2,5	4	4	1,8	3,9	2,9
L	2002	9,9	11,5	7,8	10,6	9	7,5	6,3	8,1	6,5	8,5	7,8	10,8
	2020	11,3	9,8	9,7	10,1	9,8	12,5	6,6	10,3	5,8	8,8	7,4	11,4

(nastavak)

NACE	Zemlje/ Godine	EU - 27	Bugarska	Češka	Estonija	Hrvatska	Latvija	Litva	Mađarska	Poljska	Rumunjska	Slovenija	Slovačka
	2002	6,1	1,7	4,9	3,7	4,2	3,5	2,6	5	5	2,1	5,9	4,4
M	2020	6,7	4,3	5,3	6,1	5,9	4,9	4,1	6,4	5,9	5,7	6,8	6,7
	2002	3,6	2,9	1,7	1,9	1,3	2,1	1,4	2,9	1,5	1,1	2,4	2,4
N	2020	4,4	2,7	1,8	3,5	2,1	2,9	3	3,4	2,9	2,7	2,6	3,3
	2002	6,7	6,5	7,1	5,9	8,1	7,6	7,8	8,8	6,7	4,4	6	8,6
O	2020	6,9	7,2	6,3	6,5	7,2	8,3	6,2	8,1	5,8	6,5	6,3	8
	2002	5	5,2	3,9	5	4,3	5,4	5,7	5,1	5,5	3,2	5,7	3,9
P	2020	5,2	4,5	5,1	5,2	5,4	5,1	5	4,5	4,9	4,4	5,6	4,3
	2002	6,3	3,7	3,7	2,9	4,6	2,4	2,9	4,2	4,1	2,8	5	3,7
Q	2020	7,7	5	5,5	4,9	5,5	4,8	5	4,8	4,6	5,6	6,2	4,5
	2002	1,2	0,7	1,1	1,7	1,3	2	0,8	1,5	0,8	0,9	1,5	1,5
R	2020	1,2	1	0,9	1,6	1,9	1,6	1	1,3	0,7	1,6	1,1	1,6
	2002	1,8	0,9	1,2	1,1	1,4	0,6	1,7	1,8	1,4	1,4	1,4	0,9
S	2020	1,6	0,9	0,9	0,9	1,7	1,1	0,9	1,2	1,3	1,4	1	1

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Napomena: NACE (Nomenklatura ekonomskih aktivnosti): A – poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo, B – rudarstvo i vađenje, C – prerađivačka industrija, D – opskrba električnom energijom, E – opskrba vodom; uklanjanje otpadnih voda; gospodarenje otpadom te djelatnosti sanacije okoliša; F – građevinarstvo; G – trgovina na veliko i malo; popravak motornih vozila i motocikala; H – prijevoz i skladištenje; I – djelatnost pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane; J – informacije i komunikacije; K – financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja; L – poslovanje nekretninama; M – stručne, znanstvene i tehničke i djelatnosti; N – administrativne i pomoćne djelatnosti; O – javna uprava i obrana; obvezno socijalno osiguranje; P – obrazovanje; Q – djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi.

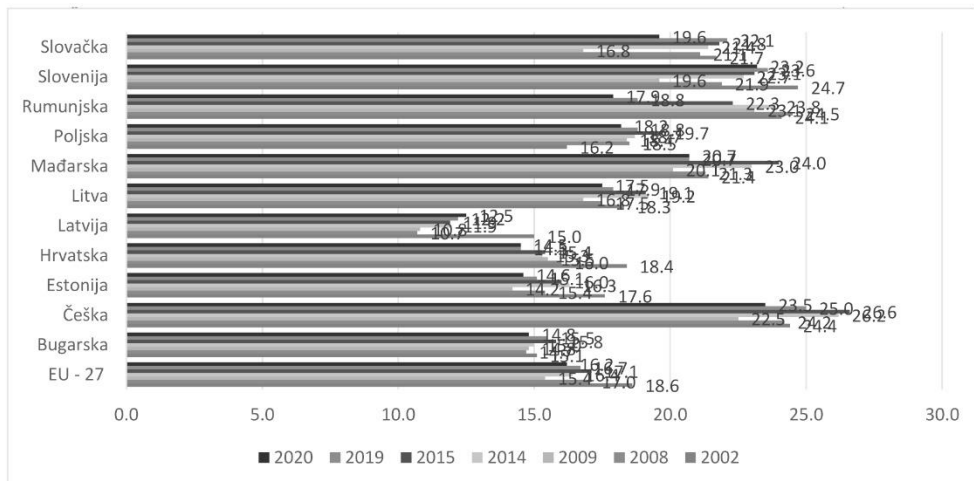
U nastavku se posebna pažnja posvećuje prerađivačkoj industriji, s obzirom na to da se ostale kategorije sektora industrije, sektori rudarstvo i vađenje, opskrba električnom energijom te opskrba vodom; uklanjanje otpadnih voda, gospodarenje otpadom te djelatnosti sanacije okoliša, ne ističu u pogledu posebno značajnog udjela niti divergencija u pitanju dinamike.

Prerađivačka industrija u Europi (NACE – C) generirala je tijekom 2021. godine 15% dodane vrijednosti BDP-a Europske unije u gotovo 2 milijuna poduzeća s 33 milijuna direktnih radnih mjesta.² U navedenim vrijednostima top 5 udjela prerađivačke industrije u dodanoj vrijednosti imaju Irska (37%), Češka (23%), Slovenija (21%), Slovačka (19%) i Mađarska (19%), dok je tradicionalno industrijsko gospodarstvo Njemačke na šestom mjestu (18%). Tradicionalno snažne prerađivačke industrije u Njemačkoj, Francuskoj i Italiji su pod utjecajem jačanja udjela uslužnih i servisnih industrija, što dovodi do toga da se temeljna prerađivačka industrija seli prema središnjoj i istočnoj Europi, što je vidljivo i iz predočenih pokazatelja. Međutim, prerađivačka industrija Europe mijenja svoju strukturu ne samo lokacijski već i snažnim trendovima koji utječu na jačanje konkurentnosti prerađivačke industrije, što dovodi do jačanja ulaganja u istraživanje i razvoj te posebno potrebe za obrazovanom radnom snagom, što sve dovodi do strukturnih promjene europske proizvođačke industrije u smjeru visoko tehnoloških, digitaliziranih i zelenih tehnologija (Eurofound, 2019).

Može se uočiti da je razina udjela bruto domaće vrijednosti Republike Hrvatske, u sektoru prerađivačke industrije, uz Latviju, na začelju skupine zemalja EU-11. Također, Republika Hrvatska, uz Rumunjsku, bilježi i najveći pad udjela dodane vrijednosti prerađivačke industrije od 2002. godine, što je svakako zabrinjavajući podatak u smislu konkurentnosti samog sektora. Sukladno navedenom, Bakarić i Prester (2017) zaključuju da se u razdoblju od 2008. do 2015. godine nije dogodila transformacija (konvergencija) strukture hrvatske prerađivačke industrije prema strukturi prerađivačke industrije Europske unije budući da dominiraju industrije niže srednje tehnološke razine i industrije niže tehnološke razine sa zajedničkim udjelom od čak 82,7 %.

² <https://www.opendei.eu/projects/manufacturing-sector-new/>

Grafikon 13. Kretanje udjela bruto dodane vrijednosti prerađivačke industrije izabranih zemalja EU od 2002. do 2020. (u %)

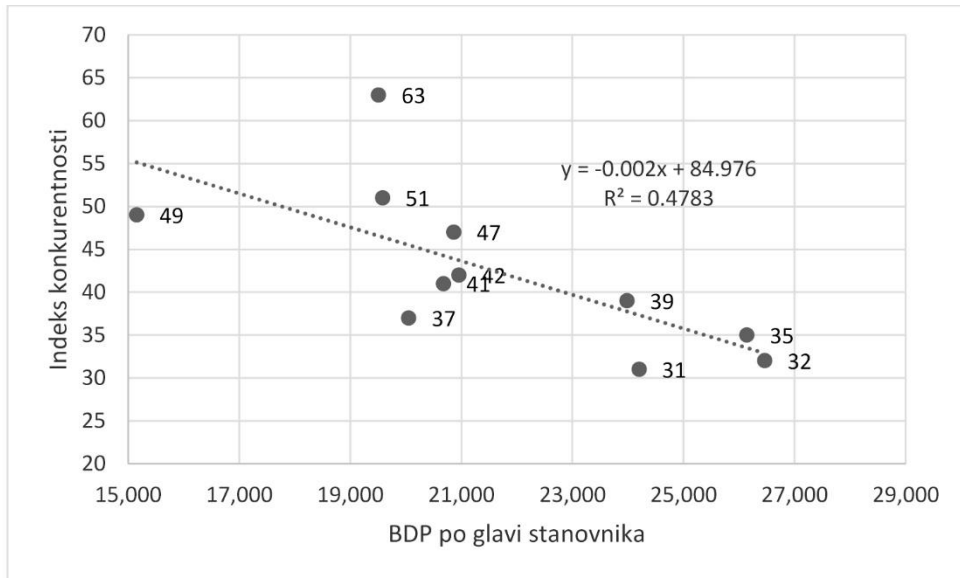
Izvor: Eurostat, obrada autora.

5. PERSPEKTIVA EKONOMSKOG RAZVOJA REPUBLIKE HRVATSKE

Prethodne cjeline ukazale su na specifičnosti čimbenika gospodarskog razvoja Republike Hrvatske gdje se jasno ukazuju razvojne divergencije i ograničenja u pogledu institucionalnog okvira, makroekonomske politike te specifične gospodarske strukture. U nastavku teksta ukazuje se na jasne međudnose između pojedinih ključnih gospodarskih te institucionalnih kategorija, kako bi se dodatno razjasnila postojeća ograničenja bržega gospodarskog razvoja.

Grafikon 14. prikazuje odnos institucionalnog okvira djelovanja gospodarstva te razine razvoja koji pokazuje jasnu povezanost pozicije u okviru indeksa konkurentnosti i razine razvoja za zemlje EU-11. Isto tako, jasno se pokazuje da je Republika Hrvatska „outlier“, budući da bilježi značajno veću razinu razvoja u odnosu na razinu konkurentnosti gospodarstva koja je karakteristična za slabije razvijene zemlje. Postavlja se pitanje, je li takvo stanje rezultat specifične gospodarske strukture u kojoj značajan izvor gospodarske aktivnosti čini sektor turizma.

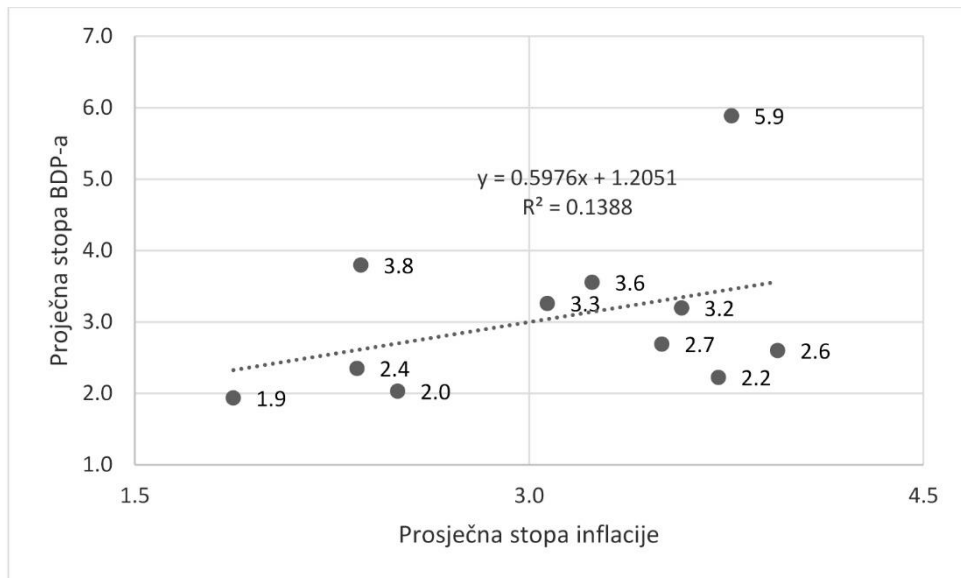
Grafikon 14. Međuodnos razine konkurentnosti (2018. godina) i BDP-a per capita (2018. godina)

Izvor: Eurostat, obrada autora.

S druge strane, međuodnos prosječne stope rasta BDP-a te prosječne stope inflacije ukazuje i na teorijsku povezanost niske stope inflacije, odnosno deflacijskih tendencija, sa niskom razinom gospodarske aktivnosti. Republika Hrvatska bilježila je u promatranom razdoblju najniže stope gospodarskog rasta te najniže stope inflacije.

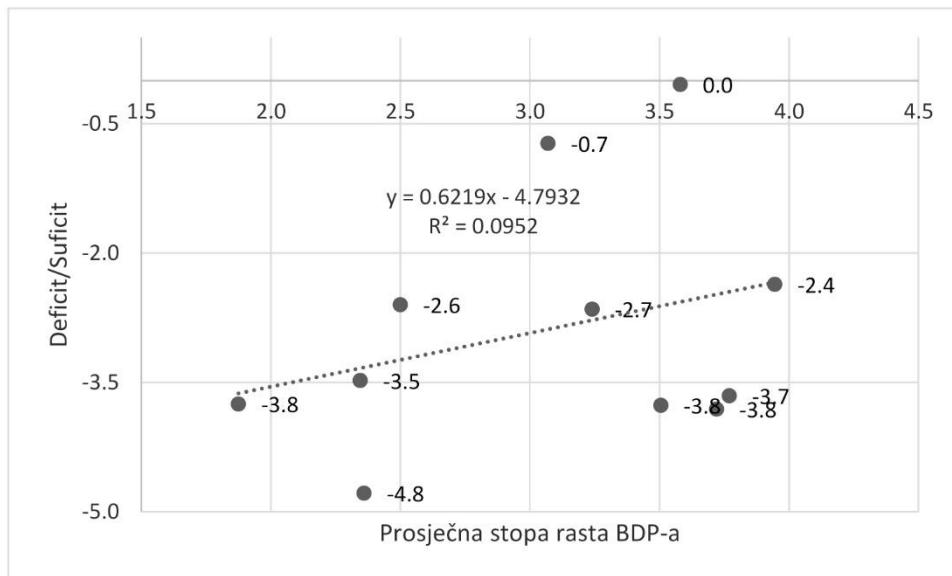
Grafikon 15. Međuodnos prosječne stope rasta BDP-a te prosječne stope inflacije (u %)

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Kada je riječ o učincima glavnih odrednica fiskalne politike, kao što su udio deficita i javnog duga u BDP-u, može se uočiti negativna korelacije. Grafikon 16. prikazuje međuodnos prosječne stope rasta BDP-a te udjela prosječnog fiskalnog salda u BDP-u od 2002. do 2021. godine. Vidljiva je blaga pozitivna korelacija fiskalne pozicije i gospodarskog rasta, drugim riječima zemlje s manjim fiskalnim deficitom bilježe više stope rasta. Međutim, kako je prije utvrđeno, čini se da fiskalni deficiti u zemljama EU-11 nisu rezultat vođenja neodgovornih fiskalnih politika, već više nepovoljnih gospodarskih kretanja koje su uzrokovale pad proračunskih prihoda te porast rashoda. Upravo suprotno, čini se da je izostanak primjerenijih fiskalnih aktivnosti, posebice to vrijedi za Republiku Hrvatsku, u vrijeme ekonomsko-financijske krize, povratno uzrokovao dodatna pogoršanja fiskalne slike.

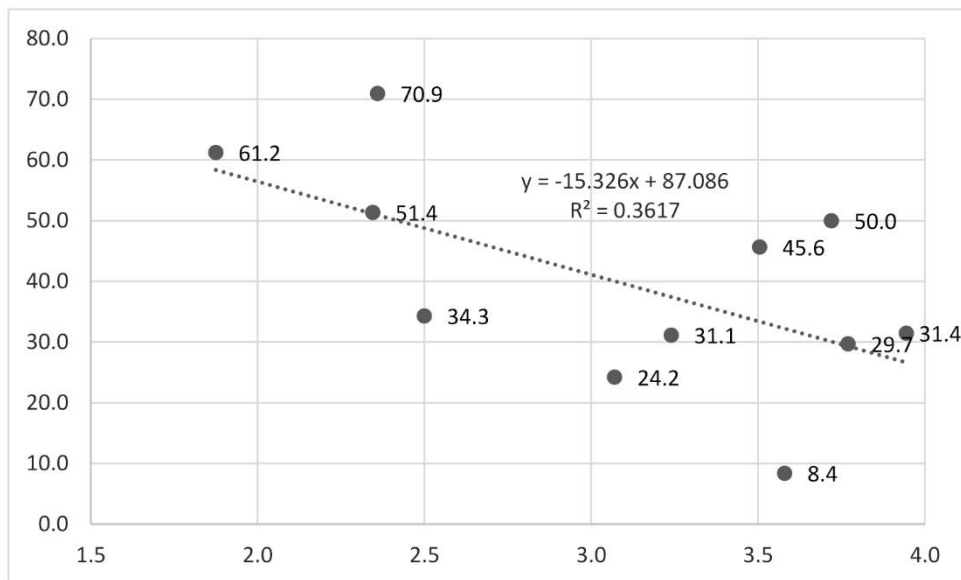
Grafikon 16. Međuodnos prosječne stope rasta BDP-a te udjela prosječnog fiskalnog salda u BDP-u (u %)

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Kako je navedeno, udio javnog duga u BDP-u u značajnoj je mjeri negativno koreliran sa rastom BDP-a. Djelomičan uzrok za takvo kretanje je sasvim sigurno u nedovoljno visokim stopama rasta gospodarstva, ali zasigurno i u aktivnostima fiskalnih vlasti te šireg djelovanja javnog sektora. Posebno je važno ponoviti izostanak proaktivne fiskalne i monetarne politike u vrijeme ekonomsko-financijske krize koja je u Republici Hrvatskoj trajala od 2008. do 2015. godine. Stoga se nameće smanjenje udjela javnog duga, ali ne samo u kontekstu financijskog napora, već u smislu šire racionalizacije javnog sektora koja će donijeti manji trošak ukupnog djelovanja javnog sektora, ali i veću učinkovitost.

Grafikon 17. Međuodnos prosječne stope rasta BDP-a te udjela prosječnog javnog duga u BDP-u (u %)

Izvor: Eurostat, obrada autora.

Prethodno izvršena analiza, a u kontekstu reformi i potreba institucionalnog razvoja, dodatno naglašava značaj Nacionalnog plana oporavka i otpornosti (NPOO). U tom smislu bitno je naglasiti da je u Hrvatskom NPOO-u to područje prepoznato kao jedna od prioritetnih reformi, jer je jedna od šest strateških komponenti NPOO-a druga komponenta pod nazivom „Javna uprava, pravosuđe i državna imovina“ (Vidi Tablicu 3.). U toj komponenti jedan je od naglasaka upravo na daljnjem unapređenju učinkovitosti javne uprave.

Tablica 3. Komponente i podkomponente Nacionalnog plana oporavka i otpornosti

Komponenta	Podkomp.	Naziv
C1		Gospodarstvo
	C1.1	Otporno, zeleno i digitalno gospodarstvo
	C1.2	Energetska tranzicija za održivo gospodarstvo
	C1.3	Unaprjeđenje vodnoga gospodarstva i gospodarenja otpadom
	C1.4	Razvoj konkurentnog, energetske održivog i učinkovitog prometnog sustava
	C1.5	Unaprjeđenje korištenja prirodnih resursa i jačanje lanca opskrbe hranom
	C1.6	Razvoj održivog, inovativnog i otpornog turizma
C2		Javna uprava, pravosuđe i državna imovina
	C2.1	Jačanje kapaciteta za izradu i provedbu javnih politika i projekata
	C2.2	Daljnje unaprjeđenje učinkovitosti javne uprave
	C2.3	Digitalna transformacija društva i javne uprave
	C2.4	Unaprjeđenje upravljanja državnom imovinom
	C2.5	Moderno pravosuđe spremno za buduće izazove
	C2.6	Sprječavanje i suzbijanje korupcije
	C2.7	Jačanje fiskalnog okvira
	C2.8	Jačanje okvira za sprječavanje pranja novca
	C2.9	Jačanje okvira za javnu nabavu
C3		Obrazovanje, znanost i istraživanje
	C3.1	Reforma obrazovnog sustava
	C3.2	Reforma obrazovnog sustava
C4		Tržište rada i socijalna zaštita
	C4.1	Unaprjeđenje mjera zapošljavanja i pravnog okvira za moderno tržište rada i gospodarstvo budućnosti
	C4.2	Unaprjeđenje mirovinskog sustava kroz povećanje adekvatnosti mirovina
	C4.3	Unaprjeđenje sustava socijalne skrbi
C5		Zdravstvo
	C5.1	Jačanje otpornosti zdravstvenog sustava
C6		Inicijativa: Obnova zgrada
	C6.1	Obnova zgrada

Izvor: Nacionalni plan oporavka i otpornosti 2021. – 2026.

Provedba reformi u javnoj upravi nije slučajno postala dio NPOO-a. Naime, u nekim prethodno spomenutim ključnim i strateškim dokumentima koji su bili temelj izrade NPOO-a, nalaze se i konkretne preporuke. Tako su se u okviru Europskog semestra (specifične preporuke iz 2019. i 2020.: CSR 2019 / 1b i CSR 2020 / 4a) prepoznale potrebe za jačanjem učinkovitosti javne

uprave te unaprjeđenjem pružanja i kvalitete usluga u manjim JLP(R)S, kako bi se dostigao prosjek EU. Isto tako, istaknuta su i poboljšanja u području modernizacije i povećanju korištenja digitalnih javnih usluga. Ulaganjem u razvoj novih tehnologija i servisa, ubrzavanjem žalbenih postupaka, digitaliziranim postupcima, online plaćanjem pristojbi te mjerama za profesionalizaciju javne uprave kroz NPOO planira se rješavanje izazova s kojima se suočava javna uprava u Hrvatskoj.

Bitno je naglasiti da je provedba reformi s ciljem jačanja institucionalnog okvira jasno naglašena u NPOO-u te se temelji na viziji hrvatske javne uprave kao nepristrane i učinkovite, koja opravdava povjerenje građana, te koja će reformskim mjerama i investicijama unaprijediti javne servise.

Zaključno se može konstatirati da obuhvat reformi i investicija u komponenti 2 hrvatskoga NPOO-a (Javna uprava, pravosuđe i državna imovina) podrazumijeva povećanje djelotvornosti i učinkovitosti javnih politika te jačanje administrativnih kapaciteta za kvalitetnije osmišljavanje i provođenje politika osobito u dijelu koji se odnosi na korištenje fondova EU. To bi se postiglo osnaživanjem mehanizama koordinacije javnih politika, kao i jačanjem kapaciteta i usmjerenosti na provedbu javnih politika i projekata te osiguravanjem kvalitetnih projekata za provedbu. To se osobito odnosi na zelenu i digitalnu tranziciju.

U tom kontekstu, dosadašnja digitalizacija javne uprave pokazala je da učinkovite javne usluge izravno utječu i na poslovanje gospodarskih subjekata i na kvalitetu života građana. Stoga je provođenje digitalizacije jedan od važnih segmenata unaprjeđenja javne uprave u kontekstu NPOO-a.

Predložene reforme usmjerene su i daljnjem jačanju okvira za sprječavanje pranja novca te fiskalnog okvira i uvođenju međunarodne prakse dobrog upravljanja u javnom sektoru. Dobro upravljanje u javnom sektoru iziskuje jačanje institucionalnih kapaciteta u relevantnim dijelovima državne uprave, prilagodbom nacionalnoga regulatornog okvira, a sve u skladu s najboljom međunarodnom praksom.

Upravo je unaprjeđenje učinkovitosti javne uprave preduvjet za gospodarski rast, povećanje konkurentnosti te zadovoljstva korisnika pruženim uslugama. Brojne reforme u prethodnih 15-ak godina značajno su pridonijele poboljšanju funkcioniranja pravosudnog sustava, poglavito u području učinkovitosti, kvalitete i pristupa pravosuđu. Iz spomenutoga je razvidno da se javna uprava u Hrvatskoj, kao i sve javne uprave u državama EU suočavaju

s istim izazovima, poglavito u području smanjenja udjela javne potrošnje u BDP-u i potrebe za korisnički orijentiranom javnom upravom. Također ne treba zanemariti i izazove globalizacije, deregulacije, privatizacije, tranzicije, digitalne transformacije itd.

6. ZAKLJUČAK

Analiza ključnih odrednica institucionalnog razvoja, makroekonomskih te strukturnih kretanja hrvatske ekonomije dala je okvir za ocjenu ukupnog razvoja hrvatske ekonomije tijekom posljednja dva desetljeća. U pogledu institucionalnog razvoja bivših tranzicijskih zemalja, sadašnjih članica EU, zaključuje se da je, u pravilu, većina zemalja u promatranom razdoblju zadržala svoju konkurentsku poziciju. Nažalost, Republika Hrvatska jedina je zemlja koja je u institucionalnom smislu zabilježila značajno nazadovanje. Posebno su problematična područja pravosuđe, uspješnosti javnog sektora općenito, zaštita vlasništva te intelektualnog vlasništva, ali očekivanja vezana za mogućnost javnih vlasti u osiguranju stabilnosti javnih politika, reaktivnosti na promjene okruženja, prilagodljivost novim digitalnim poslovnim modelima te osiguranju dugoročne vizije društvenog razvoja. Unatoč navedenom, neosporno je da je Republika Hrvatska postigla impresivan napredak u kontekstu razvoja liberalne demokracije i tržišnoga gospodarstva te realizacije statusa zemlje s visokim dohotkom. Svemu navedenom uvelike je pomoglo pristupanje Hrvatske Europskoj uniji koje je zahtijevalo temeljite prilagodbe europskim načelima i standardima upravljanja. Međutim, vidljivo je da su druge, nama usporedive zemlje, u promatranom razdoblju napredovale u značajno većoj mjeri.

Republiku Hrvatsku, u odnosu na usporedive članice EU, karakterizira značajno manja razina otpornosti na ekonomske šokove. O tome svjedoči činjenica da se negativna gospodarska kretanja u Republici Hrvatskoj izdvajaju u odnosu na sve zemlje EU te se pad gospodarstva očituje u punih sedam godina u razdoblju između 2002. i 2021. godine. Takvo stanje zasigurno je uzrokovano nedovoljnim kapacitetom institucionalnog sustava, ali endogenim čimbenicima vezanima za strukturu gospodarstva. Naime, osim navedenih institucionalnih ograničenja, može se vidjeti da, u odnosu na usporedive zemlje, u Republici Hrvatskoj u okviru stvaranja dodane vrijednosti dominira sektor financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja te djelatnost pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane. Također je udio dodane vrijednosti prerađivačke industrije u ukupnoj dodanoj vrijednosti

gospodarstva za Republiku Hrvatsku, uz Litvu i Bugarsku, najmanji u odnosu na ostale zemlje EU-11. Navedeni sektori nisu jamac osiguranja ukupne konkurentske prednosti hrvatskoga gospodarstva te je stoga jedno od razvojnih ograničenja i nepovoljna gospodarska struktura koja ne generira zadovoljavajuće dodane vrijednosti.

Značajnu razvojnu perspektivu u velikoj mjeri pruža supranacionalna podrška Europske unije, posebice kroz Nacionalni plan oporavka i otpornosti koji, uz horizontalne pomoći gospodarstvu, cilja na provedbu reformi u javnom sektoru te zahtijeva poboljšanja u području modernizacije i povećanju korištenja digitalnih javnih usluga, ulaganja u razvoj novih tehnologija i servisa, ubrzavanje žalbenih postupaka, digitalizaciju postupaka, uvođenjem online plaćanja pristojbi te mjerama za profesionalizaciju javne uprave. Ostaje za nadati se da će i navedena unapređenja institucionalnog kapaciteta posljedično dovesti i do promjene u gospodarskoj strukturi te makroekonomske stabilnosti te otpornosti gospodarstva.

LITERATURA

Adrian Liviu Ivan et al. (2010). Croatia: Administrative Reform and Regional Development in the Context of EU Accession, *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, str. 93-113, <https://rtsa.ro/tras/index.php/tras/article/view/182>

Buterin, V. (2015). Institucionalna promjena – čimbenik privlačenja investicija, *Praktični menadžment*, VI, str. 30-40.

Čondić-Jurkić, I. (2010). Analiza sektorskih promjena u hrvatskom gospodarstvu između 2000.-2007. godine, *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 8 No. 1, str. 173-172.

Delgado, M., Keteles, C., Porter, M. E., & Stern, S. (2012). The Determinants of International Competitiveness. NBER Working Paper. <https://doi.org/10.2478/sbe-2021-0058>

Đulabić, V. (2017). Lokalna i regionalna samouprava i korištenje sredstava iz fondova Europske unije. U: M. Biban & I. Vukušić (Ur.), *Zbornik radova Pametna lokalna samouprava* (1st ed.), Novalja – Split – Zagreb, Hrvatska: Grad Novalja, str. 25-37.

Eurofound (2019). The Future of Manufacturing in Europe. Publications Office of the European Union, Luxembourg. Retrieved from <https://www.epma.com/dm-industry-news/833-eurofound-report-future-of-manufacturing-in-europe-april-2019/file>

European Commission (2016). 4th Meeting of the High Level Expert Group on Monitoring Simplification for Beneficiaries of ESI Funds. Dostupno na https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/hlg_16_0008_00_conclusions_and_recomendations_on_goldplating_final.pdf.

Jurčić, Lj. (2010). Hrvatska – atipičan model gospodarenja, *Ekonomski pregled*, (61) 12, str. 852-880.

Jurčić, Lj. (2011). Hrvatsko gospodarstvo – stanja i perspektive, *Ekonomski pregled*, (62) 12, str. 773-786.

Jurčić, Lj. (2012). Europska unija: Hrvatska ante portas, *Ekonomski pregled*, (63) 12, str. 763-790.

- Jurčić, Lj. (2013). Hrvatska – oporavak ili stagnacija, *Ekonomski pregled*, (64) 6, str. 671-680.
- Jurčić, Lj. (2015). Stanje hrvatskog gospodarstva – Hrvatska u Europskoj uniji, *Ekonomski pregled*, (66) 6, str. 609-642.
- Kharlamova, G., & Vertelieva, O. (2013). The International Competitiveness of Countries: Economic-Mathematical Approach. *Economics and Sociology*, 6(2), str. 39-52. <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2013/6-2/4>
- Koprić, I. (2004). Priority Areas in Reforming Governance and Public Administration in Croatia.
- Lovrinčević, Ž., Mikulić, D. i Rajh, E. (2008). Usporedba metodologija mjerenja konkurentnosti nacionalnog gospodarstva i položaj hrvatske. *Ekonomski pregled*, 59 (11), str. 603-645.
- North, D. C. (1997). The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem. WIDER Annual Lectures 1. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/4985333>
- Olczyk, M., Kuc-Czarnecka, M., & Saltelli, A. (2022). Changes in the Global Competitiveness Index 4.0 Methodology: The Improved Approach of Competitiveness Benchmarking. *Journal of Competitiveness*, 14(1), str. 118-135. <https://doi.org/10.7441/joc.2022.01.07>
- Polverari, L. (2011). The Effectiveness of Cohesion Policy Implementation: Conflicting Accountabilities and Accountability Efficiency Trade-Offs. Paper presented at the conference What Future for Cohesion Policy? An academic and policy debate. Bled, Slovenia.
- Prester, J. i Bakarić Rašić, I. (2017). Analiza strukturnih obilježja prerađivačke industrije Republike Hrvatske, *Ekonomski pregled*, 68(4), str. 341-383.
- Sever, I., Drezgić, S. i Blažić, H. (2011). Budget Spending and Economic Growth in Croatia, Dynamics and Relationships over the Past Two Decades, *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci*, 29,2, str. 291-331.
- Tsipouri, L. J. (2014). Smart Governance of the Internal Market for Business. Brussels, Belgium: European Economic and Social Committee.
- Vlada Republike Hrvatske (2021). Nacionalni plan oporavka i otpornosti 2021. – 2026., <https://planoporavka.gov.hr/>

INSTITUTIONAL DEVELOPMENT,
AND MACROECONOMIC AND SECTORAL
DYNAMICS IN CROATIA WITHIN THE CONTEXT
OF ITS MEMBERSHIP IN THE EU

Abstract

The paper examines the impact of Croatia's membership in the European Union through the prism of improving the quality of the institutional system and administration, macroeconomic dynamics, and changes in the sectoral structure of national activities. The main benchmark for assessing the success of the EU accession process are the former transition countries that joined the EU almost a decade earlier. The aim of the paper is not only to provide empirical evidence of the benefits of joining the EU, but also to discuss the factors that contributed to heterogeneous outcomes in terms of institutional system governance categories, macroeconomic results, and shifts within the economic sectors, especially the position of industry as one of the main drivers of value creation. Based on the research findings, the paper identifies key policy recommendations and future guidelines.

Keywords: *institutional development, macroeconomic dynamics, national economy sectors, European Union, Republic of Croatia.*

PRIVITAK

Tablica 4. Godišnji rast BDP-a od 2002. do 2020. (zemlje EU-11)

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	Prosjeak
Bugarska	5,9	5,2	6,5	7,1	6,8	6,6	6,1	-3,3	1,5	2,1	0,8	-0,6	1,0	3,4	3,0	2,8	2,7	4,0	-4,4	4,2	3,1
Češka	1,6	3,6	4,8	6,6	6,8	5,6	2,7	-4,7	2,4	1,8	-0,8	0,0	2,3	5,4	2,5	5,2	3,2	3,0	-5,5	3,5	2,5
Estonija	6,8	7,6	6,8	9,5	9,8	7,6	-5,1	-14,6	2,4	7,3	3,2	1,5	3,0	1,9	3,2	5,8	3,8	3,7	-0,6	8,0	3,6
Hrvatska	5,7	5,5	4,1	4,3	4,9	4,9	1,9	-7,3	-1,3	-0,1	-2,3	-0,4	-0,3	2,5	3,5	3,4	2,9	3,5	-8,1	10,2	1,9
Latvija	7,1	8,4	8,3	10,7	12,0	9,9	-3,2	-14,2	-4,5	2,6	7,0	2,0	1,9	3,9	2,4	3,3	4,0	2,5	-3,8	4,5	3,2
Litva	6,8	10,6	6,6	7,7	7,4	11,1	2,6	-14,8	1,7	6,0	3,8	3,6	3,5	2,0	2,5	4,3	4,0	4,6	-0,1	5,0	3,9
Mađarska	4,7	4,1	5,0	4,3	3,9	0,3	1,0	-6,6	1,1	1,9	-1,3	1,8	4,2	3,7	2,2	4,3	5,4	4,6	-4,5	7,1	2,4
Poljska	2,0	3,5	5,0	3,5	6,1	7,1	4,2	2,8	3,7	4,8	1,3	1,1	3,4	4,2	3,1	4,8	5,4	4,7	-2,2	5,9	3,7
Rumunjska	5,7	2,3	10,4	4,7	8,0	7,2	9,3	-5,5	-3,9	1,9	2,0	3,8	3,6	3,0	4,7	7,3	4,5	4,2	-3,7	5,9	3,8
Slovenija	3,5	3,0	4,4	3,8	5,7	7,0	3,5	-7,5	1,3	0,9	-2,6	-1,0	2,8	2,2	3,2	4,8	4,5	3,5	-4,3	8,2	2,3
Slovačka	4,5	5,5	5,3	6,6	8,5	10,8	5,6	-5,5	6,3	2,6	1,4	0,7	2,7	5,2	1,9	3,0	3,8	2,6	-4,4	3,0	3,5

Izvor: Eurostat.

Tablica 5. Kretanje stope nezaposlenosti izabраниh zemalja EU od 2002. do 2021. (u %)

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Bugarska	21,1	15,9	14,1	11,7	10,5	8,0	6,5	7,9	11,3	12,3	13,3	13,9	12,4	10,1	8,6	7,2	6,2	5,2	6,1	6,1
Češka	7,3	7,8	8,3	7,9	7,2	5,3	4,4	6,7	7,3	6,7	7,0	7,0	6,1	5,1	4,0	2,9	2,2	2,0	2,0	2,6
Estonija	11,2	10,3	10,1	8,0	5,9	4,6	5,5	13,5	16,6	12,3	9,9	8,6	7,3	6,4	6,8	5,8	5,4	4,5	6,9	6,9
Hrvatska	15,0	14,2	13,7	12,8	11,3	9,9	8,6	9,2	11,7	13,7	16,0	17,3	17,3	16,2	13,1	11,2	8,5	6,6	6,6	7,5
Latvija	12,6	11,7	11,8	10,1	7,1	6,2	7,8	17,7	19,7	16,3	15,1	11,9	10,9	9,9	9,7	8,7	7,4	6,3	8,1	8,1
Litva	13,7	12,5	10,9	8,3	5,8	4,3	5,8	13,8	17,8	15,4	13,4	11,8	10,7	9,1	7,9	7,1	6,2	6,3	8,5	8,5
Mađarska	5,6	5,7	5,9	7,0	7,3	7,2	7,6	9,7	10,8	10,7	10,7	9,8	7,5	6,6	5,0	4,0	3,6	3,3	4,1	4,1
Poljska	20,7	20,4	19,7	18,5	14,4	10,0	7,4	8,5	10,0	10,0	10,4	10,6	9,2	7,7	6,3	5,0	3,9	3,3	3,2	3,2
Rumunjska	10,5	8,5	9,9	8,8	8,9	7,8	7,1	8,4	9,0	9,1	8,7	9,0	8,6	8,4	7,2	6,1	5,3	4,9	6,1	6,1
Slovenija	6,3	6,7	6,3	6,5	6,0	4,9	4,4	5,9	7,3	8,2	8,9	10,1	9,7	9,0	8,0	6,6	5,1	4,4	5,0	5,0
Slovačka	18,7	17,6	18,2	16,3	13,4	11,1	9,5	12,0	14,3	13,5	13,9	14,1	13,1	11,5	9,6	8,1	6,5	5,7	6,7	6,7

Izvor: Eurostat.

Tablica 6. Kretanje stope rasta inflacije izabраниh zemalja EU od 2002. do 2021. (u %)

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Bugarska	5,8	2,3	6,1	6,0	7,4	7,6	12,0	2,5	3,0	3,4	2,4	0,4	-1,6	-1,1	-1,3	1,2	2,6	2,5	1,2	2,8
Češka	1,4	-0,1	2,6	1,6	2,1	2,9	6,3	0,6	1,2	2,2	3,5	1,4	0,4	0,3	0,6	2,4	2,0	2,6	3,3	3,3
Estonija	3,6	1,4	3,0	4,1	4,4	6,7	10,6	0,2	2,7	5,1	4,2	3,2	0,5	0,1	0,8	3,7	3,4	2,3	-0,6	4,5
Hrvatska	2,5	2,4	2,1	3,0	3,3	2,7	5,8	2,2	1,1	2,2	3,4	2,3	0,2	-0,3	-0,6	1,3	1,6	0,8	0,0	2,7
Latvija	2,0	2,9	6,2	6,9	6,6	10,1	15,3	3,3	-1,2	4,2	2,3	0,0	0,7	0,2	0,1	2,9	2,6	2,7	0,1	3,2
Litva	0,3	-1,1	1,2	2,7	3,8	5,8	11,1	4,2	1,2	4,1	3,2	1,2	0,2	-0,7	0,7	3,7	2,5	2,2	1,1	4,6
Mađarska	5,2	4,7	6,8	3,5	4,0	7,9	6,0	4,0	4,7	3,9	5,7	1,7	0,0	0,1	0,4	2,4	2,9	3,4	3,4	5,2
Poljska	1,9	0,7	3,6	2,2	1,3	2,6	4,2	4,0	2,6	3,9	3,7	0,8	0,1	-0,7	-0,2	1,6	1,2	2,1	3,7	5,2
Rumunjska	22,5	15,3	11,9	9,1	6,6	4,9	7,9	5,6	6,1	5,8	3,4	3,2	1,4	-0,4	-1,1	1,1	4,1	3,9	2,3	4,1
Slovenija	7,5	5,6	3,7	2,4	2,5	3,8	5,5	0,8	2,1	2,1	2,8	1,9	0,4	-0,8	-0,2	1,6	1,9	1,7	-0,3	2,0
Slovačka	3,5	8,4	7,5	2,8	4,3	1,9	3,9	0,9	0,7	4,1	3,7	1,5	-0,1	-0,3	-0,5	1,4	2,5	2,8	2,0	2,8

Izvor: Eurostat.

Tablica 7. Godišnje kretanje fiskalnog salda (deficit/suficit u % BDP-a) od 2002. do 2020. (zemlje EU-11)

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Bugarska	-1,1	0	1,8	1,6	2,7	0	1,4	-4,4	-3,7	-1,7	-0,8	-0,7	-5,4	-1,9	0,3	1,6	1,7	2,1	-4	-4,1
Češka	-6,4	-6,9	-2,4	-3	-2,2	-0,6	-2	-5,4	-4,2	-2,7	-3,9	-1,3	-2,1	-0,6	0,7	1,5	0,9	0,3	-5,8	-5,9
Estonija	0,4	1,8	2,4	1,1	2,9	2,7	-2,6	-2,2	0,2	1,1	-0,3	0,2	0,7	0,1	-0,4	-0,5	-0,6	0,1	-5,6	-2,4
Hrvatska	-3,3	-4,5	-5	-3,5	-3,1	-2,2	-2,9	-6,2	-6,4	-7,9	-5,5	-5,5	-5,5	-3,4	-0,9	0,8	0	0,2	-7,3	-2,9
Latvija	-2,3	-1,6	-1,2	-0,5	-0,5	-0,6	-4,3	-9,5	-8,6	-4,3	-1,4	-1,2	-1,6	-1,4	0	-0,8	-0,8	-0,6	-4,5	-7,3
Litva	-1,9	-1,3	-1,4	-0,3	-0,3	-0,8	-3,1	-9,1	-6,9	-8,9	-3,2	-2,6	-0,6	-0,3	0,3	0,4	0,5	0,5	-7,3	-1
Mađarska	-8,8	-7,2	-6,6	-7,8	-9,3	-5,1	-3,8	-4,7	-4,4	-5,2	-2,3	-2,6	-2,8	-2	-1,8	-2,5	-2,1	-2,1	-7,8	-6,8
Poljska	-4,8	-6	-5	-3,9	-3,5	-1,9	-3,6	-7,3	-7,4	-5	-3,8	-4,2	-3,6	-2,6	-2,4	-1,5	-0,2	-0,7	-6,9	-1,9
Rumunjska	-1,9	-1,4	-1,1	-0,8	-2,1	-2,7	-5,4	-9,1	-6,9	-5,4	-3,7	-2,1	-1,2	-0,6	-2,6	-2,6	-2,8	-4,3	-9,3	-7,1
Slovenija	-2,4	-2,6	-1,9	-1,3	-1,2	0	-1,4	-5,8	-5,6	-6,6	-4	-14,6	-5,5	-2,8	-1,9	-0,1	0,7	0,4	-7,8	-5,2
Slovačka	-8,2	-3,1	-2,3	-2,9	-3,6	-2,1	-2,5	-8,1	-7,5	-4,3	-4,4	-2,9	-3,1	-2,7	-2,6	-1	-1	-1,3	-5,5	-6,2

Izvor: Eurostat.

Tablica 8. Godišnje kretanje javnog duga (u % BDP-a) od 2002. do 2020. (zemlje EU-11)

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Bugarska	51,0	43,4	35,7	26,6	20,9	16,3	13	13,7	15,3	15,2	16,6	17	27	25,9	29,1	25,1	22,1	20	24,7	25,1
Češka	25,8	28,2	28,4	27,7	27,6	27,3	28,1	33,4	37,1	39,7	44,2	44,4	41,9	39,7	36,6	34,2	32,1	30,1	37,7	41,9
Estonija	5,7	5,6	5,1	4,7	4,6	3,8	4,5	7,2	6,7	6,2	9,8	10,2	10,6	10,1	10	9,1	8,2	8,6	19	18,1
Hrvatska	36,5	37,9	40	40,9	38,5	37,2	39,1	48,4	57,3	63,7	69,4	80,3	83,9	83,3	79,8	76,7	73,3	71,1	87,3	79,8
Latvija	13,0	14,1	14,6	11,9	10	8,4	18,5	36,7	47,7	45,1	42,4	40,4	41,6	37,1	40,4	39	37,1	36,7	43,3	44,8
Litva	22,2	20,4	18,7	17,6	17,3	15,9	14,6	28	36,2	37,1	39,7	38,7	40,5	42,5	39,7	39,1	33,7	35,9	46,6	44,3
Mađarska	55,6	58,1	58,8	60,5	64,4	65,5	71,7	78	80	80,3	78,1	77,2	76,5	75,7	74,8	72,1	69,1	65,5	79,6	76,8
Poljska	41,7	46,6	45,1	46,6	47,3	44,5	46,7	49,8	53,5	54,7	54,4	56,5	51,1	51,3	54,2	50,6	48,8	45,6	57,1	53,8
Rumunjska	24,8	22,1	18,9	15,9	12,4	11,9	12,3	21,8	29,6	34	37,1	37,6	39,2	37,8	37,3	35,1	34,7	35,3	47,2	48,8
Slovenija	27,4	26,8	26,9	26,4	26,1	22,8	21,8	34,5	38,3	46,5	53,6	70	80,3	82,6	78,5	74,2	70,3	65,6	79,8	74,7
Slovačka	45,3	43,2	41,7	34,7	31,4	30,3	28,6	36,4	40,8	43,3	51,9	54,9	53,7	51,8	52,4	51,6	49,6	48,1	59,7	63,1

Izvor: Eurostat.

JEL klasifikacija: E42, E52, F45

Pregledni rad

UVOĐENJE EURA KAO SLUŽBENE VALUTE U REPUBLICI HRVATSKOJ¹

Katarina Mijatović*

Željko Bogdan**

SAŽETAK

Cilj rada je predstaviti euro kao novu valutu Republike Hrvatske od 1. siječnja 2023. godine, razraditi problematiku koristi i troškova njegova uvođenja i predstaviti osnovne koncepte i činjenice pri odgovoru na aktualno pitanje treba li uvesti euro kao službenu valutu Republike Hrvatske. Zato se najprije predstavljaju osnovni pojmovi (euro, povijest eura, europsko valutno područje, tečajni mehanizam ERM II te kriteriji nominalne konvergencije) te će se razraditi koristi i troškovi uvođenja eura. U pozitivne učinke ubrojani su: manji transakcijski troškovi, valutni rizik, kamatni diferencijali te privlačenje tuzemnih i inozemnih investicija. Troškovi, odnosno nedostaci uvođenja eura obuhvaćaju: gubitak suverene monetarne i tečajne politike, porast razine cijena i jednokratne troškove zbog konverzije te izazove fiskalne politike. U radu će se razraditi spomenuta problematika kroz specifičnosti hrvatskoga gospodarstva, a u završnom dijelu objasniti iskustva Slovenije i Grčke koje su uvele euro kao nacionalnu valutu.

Ključne riječi: euro, kriteriji iz Maastrichta, euroizacija, ERM II mehanizam.

* Katarina Mijatović, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: kmijatovi@net.efzg.hr).

** Izv. prof. dr. sc. Željko Bogdan, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: zbogdan@efzg.hr).

¹ Ovaj je članak zasnovan na seminarskom radu (Mijatović, 2022) koji je napisan pod mentorstvom Željka Bogdana.

1. UVOD

Ideji o uvođenju eura prethode monetarni sustavi koji su se razvijali nakon Drugoga svjetskog rata i u kojima je važan naglasak bio na tečajnu politiku, a posljedice je ostavila i kriza Europskog monetarnog sustava (EMS) 1992. godine². Nemir na međunarodnim tržištima valuta ugrožavao je zajednički sustav cijena zajedničke poljoprivredne politike, glavnog stupa tadašnje Europske ekonomske zajednice (EEZ). Kasniji pokušaji da se postignu stabilni devizni tečajevi bili su otežani zbog naftnih kriza i drugih šokova sve dok 1979. godine nije uspostavljen EMS (Europska unija, 2022). Novi monetarni sustav Europske unije (EU) nailazio je na poteškoće zbog specifičnosti i razlika u ekonomskoj, vanjskotrgovinskoj, bankarskoj i monetarnoj sferi te ustaljenim navikama svih sudionika u novčarskim poslovima (Paparella, 2001). Godine 1992. sklopljen je Ugovor iz Maastrichta na temelju kojeg su definirani uvjeti za uvođenje eura.

Hrvatska se priključivanjem EU 1. srpnja 2013. godine obvezala uvesti euro nakon što ispuni sve konvergencijske kriterije za uvođenje. S obzirom na to da Hrvatska nije bila spremna za uvođenje eura pri samom ulasku u EU, za taj se postupak počela pripremati te je ova tema već dulji niz godina među najvažnijima za ekonomske stručnjake. Hrvatska je morala izvršiti niz prilagodbi na području zakonodavstva, bankarstva i općenito poslovanja. Zamjena kune za euro dovest će do koristi i troškova u hrvatskom gospodarstvu koje se nastoji pojasniti u ovome radu.

Struktura rada je sljedeća: u drugom dijelu se objašnjavaju neki osnovni pojmovi vezani za uvođenje eura, opisuje postupak uvođenja eura u Republiku Hrvatsku i obrazlaže tečajni mehanizam ERM II te opisuje utjecaj tečaja u gospodarstvu s visokom euroizacijom. Treći dio prikazuje neke koristi i troškove uvođenja eura. Četvrti dio namijenjen je za istraživanje iskustava zemalja koje su uvele euro. Kako nema mjesta da se obuhvati svih 19 članica eurozone, izbor je pao samo na Sloveniju i Grčku. Peti dio zaključuje naša razmatranja.

² Sažeti prikaz monetarne povijesti Europe nakon Drugoga svjetskog rata dan je primjerice u Blanchard, Amighini, i Giavazzi (2010, str. 517-551) i Deskar-Škrbić i Kunovac (2019).

2. OSNOVNI POJMOVI U POSTUPKU UVOĐENJA EURA

Da bi se moglo opisati postupak uvođenja eura u Republiku Hrvatsku, potrebno je obrazložiti osnovne pojmove, a to su euro, europsko valutno područje, tečajni mehanizam ERM II te kriteriji nominalne konvergencije. Ujedno je korisno sagledati i povijest eura kao zajedničke valute Europske unije, što je predmet ovog dijela članka.

2.1. Euro i europsko valutno područje (eurozona)

Euro je službena valuta 19 od 27 članica EU-a (stanje od 2015. do 2022.) koje čine eurozonu, odnosno europsko valutno područje. Uveden je u trećoj fazi ostvarivanja Ekonomske i monetarne unije (EMU) od 1. siječnja 1999. godine³. Do 1. siječnja 2002. godine koristio se isključivo za elektronička plaćanja kada je prema fiksnim konverzijskim tečajevima *de iure* zamijenio novčanice i kovanice nacionalnih valuta 12 država članica EU: Austrije, Belgije, Finske, Francuske, Grčke, Irske, Italije, Luksemburga, Nizozemske, Njemačke, Portugala i Španjolske. Nakon proširenja uvele su ga Slovenija (2007.), Cipar i Malta (2008.), Slovačka (2009.), Estonija (2011.), Latvija (2014.) i Litva (2015.). Izvan EU-a monetarne sporazume o uporabi eura kao službene valute imaju mikrodržave Andora, Monako, San Marino i Vatikan iako one ne čine europodručje jer nisu članice EU. Euro je također *de facto* u uporabi u Crnoj Gori i na Kosovu te u pojedinim francuskim, portugalskim i španjolskim prekomorskim posjedima.

Procjenjuje se da danas oko 340 milijuna ljudi obavlja gotovinska plaćanja u jedinstvenoj valuti čijom monetarnom politikom upravlja Europska središnja banka (ESB ili ECB – engl. *European Central Bank*) i središnje banke članica EU-a koje su postale dijelom europodručja. Eurozonu politički zastupaju ministri i ministrice financija zemalja članica eurozone, koji čine neformalno tijelo pod nazivom Euroskupina, čija je glavna zadaća osigurati dobru usklađenost ekonomskih politika među državama članicama europodručja, kao i jači gospodarski rast.

³ Ekonomska i monetarna unija (EMU) stvarala se u tri faze – prva (od 1990. do 1994.) se sastojala od potpune liberalizacije kretanja kapitala i povećanja suradnje između nacionalnih središnjih banaka, druga (od 1994. do 1998.) je podrazumijevala daljnje približavanje monetarnih politika pojedinih država, dok je treća (nakon 1999.) uključivala uvođenje eura (Hrvatska enciklopedija, 2021).

Činjenica da većina zemalja EU-a dijeli zajedničku valutu otvara pitanje sačinjavaju li one optimalno valutno područje. Začetnikom ove teorije uobičajeno se smatra Roberta Mundella (Mundell, 1961)⁴, ali su je kasnije dorađivali drugi ekonomisti naročito McKinnon (1963) i Kenen (1969). Optimalnim valutnim područjem smatra se optimalna geografska domena jedinstvene valute ili više valuta čiji su tečajevi neopozivo fiksirani. Ta valuta ili vezane valute mogu fluktuirati samo prema ostatku svijeta. Optimalnost se definira kriterijima teorije optimalnog valutnog područja koji uključuju mobilnost rada i drugih faktora proizvodnje, fleksibilnost cijena i nadnica, ekonomsku otvorenost, diversifikaciju u proizvodnji i potrošnji, sličnost inflacijskih stopa te fiskalnu i političku integraciju (Bilas, 2005).

No sva dosadašnja empirijska istraživanja nisu uspjela potvrditi da eurozona zaista funkcionira kao optimalno valutno područje⁵. Stiglitz (2017) izdvaja nekoliko problema u funkcioniranju eurozone. Prvi je da valutno područje EU-a nema institucionalni okvir koji bi omogućio ekonomijama da dijele istu valutu. Unutar SAD-a postoje mehanizmi prilagođavanja koji omogućuju funkcioniranje jednovalutnog sustava, dok je upitno u kolikoj je mjeri takva učinkovitost prisutna. Kao glavne teze navodi se širi okvir kulturne (dez)integriranosti, poput jezika i mobilnosti rada, ali i drugih barijera među državama EU-a kao što su socijalno osiguranje i zdravstvena zaštita. Navodi se i problematika nedostatka fiskalne unije koja znatno utječe na disfunkcionalnost europodručja (Stiglitz, 2017). U Europi postoji nedostatak automatskih programa financijske podrške federalne vlade, odnosno proračuna koji postoji u SAD-u. Ne postoji mehanizam koji bi se mogao iskoristiti za preokretanje ekonomskih tokova, npr. ako dođe do krize u Grčkoj, vlada isključivo Grčke je ta koja mora pokriti povećane državne rashode, dok Južna Dakota u SAD-u ima na raspolaganju potporu federalne vlade. Kao treći nedostatak često se navodio i bankarski sustav koji je u SAD-u djelomično državni, odnosno ako se banka u pojedinoj državi suoči s poteškoćama, iza nje stoji FDIC (*Federal Deposit Insurance Corporation*), dok je svaka europska zemlja odgovorna za svoje banke (Stiglitz, 2017). Međutim, nedavna dužnička kriza u eurozoni primorala je dužnosnike EU-a i ESB-a da porade na formiranju bankovne unije⁶.

⁴ O nadogradnji teorije optimalnog valutnog područja moguće je npr. više naći u Bilas (2005) ili Brkić i Šabić (2018).

⁵ Vidjeti npr. Hafner i Jager (2013).

⁶ O tome je više moguće vidjeti u HUB Analize br. 45 (2013).

2.2. Postupak uvođenja eura u RH, tečajni mehanizam ERM II i kriteriji nominalne konvergencije

Hrvatska se pravno obvezala uvesti euro 2011. godine potpisivanjem Ugovora o pristupanju EU iako njime nije definirana i dinamika pristupa. Namjera uvođenja eura je ispregovarana 2017., a 2018. godine je usvojena Eurostrategija. U srpnju 2020. godine Hrvatska je pristupila ERM II (engl. *European Exchange Rate Mechanism II*)⁷. Dana 13. 5. 2022. Hrvatski sabor usvojio je Zakon o uvođenju eura, 1. 6. 2022. Europska komisija (engl. *European Commission*) i ESB objavile su završno Izvješće o konvergenciji (Europska komisija, 2022). Dana 17. 6. Vijeće EU-a donosi preporuku da RH uvede euro 1. 1. 2023., a 24. 6. 2022. Europsko vijeće daje podršku uvođenju eura. Dana 12. 7. 2022. Vijeće EU-a donosi odluku o uvođenju eura u Hrvatskoj i uredbu o fiksnom tečaju konverzije. Do kraja godine slijede važni koraci pri uvođenju eura:

- 1. 9. 2022. početak predopskrbe banaka, Financijske agencije (FINA), Hrvatske pošte (HP) i poslovnih subjekata euronovčanicama,
- 5. 9. 2022. počinje obveza dvojnog iskazivanja cijena,
- 1. 10. 2022. početak predopskrbe banaka eurokovanicama,
- 1. 12. 2022. početak prodaje početnih paketa eurokovanica građanima i poslovnim subjektima.

Nakon uvođenja eura 1. 1. 2023. slijede daljnji koraci pri provedbi uvođenja eura – započinju zamjena gotovog novca u svim poslovnicama banaka, FINA-e i HP-a i razdoblje dvojnog optjecaja koje završava 14. 1. 2023. godine. Razdoblje dvojnog iskazivanja kao i zamjena gotovog novca bez naknade završava 31. 12. 2023. godine.

Kriteriji nominalne konvergencije, odnosno kriteriji iz Maastrichta, odnose se na kriterije koje moraju zadovoljiti članice EU-a kako bi pristupile eurozoni, odnosno uvele euro. Postoje četiri kriterija nominalne konvergencije, tri monetarna i jedan fiskalni (Deskar-Škrbić i Ćorić, 2020) koji su istaknuti u tablici 1.

⁷ Više o ERM II mehanizmu je primjerice moguće naći u Ivanov (2017) i Deskar-Škrbić i Ćorić (2020). Navedeni mehanizam je nasljednik Europskog tečajnog mehanizma (ERM) koji je nastao 1979. godine u okviru EMS-a s ciljem stabilizacije nominalnih tečajeva i cijena među zemljama članicama tadašnje EEZ.

Tablica 1. Kriteriji nominalne konvergencije prema Ugovoru iz Maastrichta

Kriterij	Definicija kriterija
Stabilnost cijena	Stopa inflacije određene zemlje kandidata za članstvo ne smije biti veća od 1,5 postotnih bodova od prosječne stope inflacije za tri zemlje EU s najnižom inflacijom u godini koja prethodi preispitivanju stanja u zemlji članici kandidatkinji za EMU.
Tečaj	<ul style="list-style-type: none"> ○ Održavanje normalnih fluktuacija u granicama određenim Tečajnim mehanizmom Europskog monetarnog sustava, tijekom najmanje dvije godine, bez devalvacije u odnosu na bilo koju valutu zemlje članice.”, ○ zemlja kandidat mora sudjelovati u Tečajnom mehanizmu ERM minimalno dvije godine prije preispitivanja stanja.
Dugoročne kamatne stope	Nominalna dugoročna kamatna stopa (na državne obveznice ili slične vrijednosnice) ne smije prijeći za više od dva postotna boda odgovarajuću kamatnu stopu u (najviše) tri zemlje članice s najnižom inflacijom (riječ je o istim zemljama koje su navedene i u kriteriju o stabilnosti cijena).
Državne financije	<ul style="list-style-type: none"> ○ Deficit proračuna opće države: udio proračunskog deficita opće države u bruto domaćem proizvodu (BDP) ne smije prelaziti 3% na kraju prethodne financijske godine. Ako nije tako, dopušta se da deficit privremeno bude iznad (ali još uvijek blizu) razine od 3%. ○ Državni dug: udio bruto duga opće države u BDP-u ne smije prijeći 60% na kraju prethodne financijske godine. Ako nije tako, udio mora pokazivati tendenciju značajnog smanjivanja i mora se zadovoljavajućom dinamikom približavati referentnoj vrijednosti.

Izvor: Izrada autora na temelju Deskar-Škrbić i Ćorić (2020).

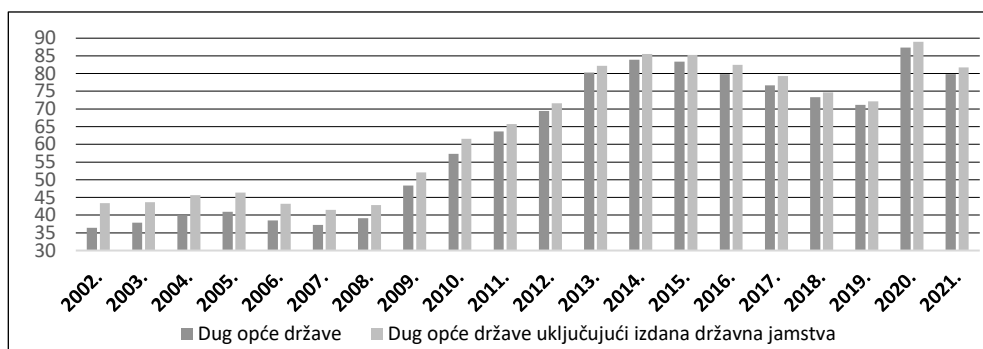
Prema izvješću ESB-a za 2022. godinu (Europska komisija, 2022) Hrvatska ispunja sve navedene kriterije:

- Referentna razina za inflaciju koja vrijedi u travnju 2022. godine je 4,9% pa kriterij stabilnosti cijena Hrvatska sa stopom inflacije od 4,7% ispunjava⁸.

⁸ Rastuća inflacija u Hrvatskoj kao i činjenica da je ona u Njemačkoj u travnju 2022. bila 7,8% može pobuditi sumnju da Hrvatska zadovoljava cjenovne uvjete za pristup eurozoni. Tri zemlje prema kojima bi se Hrvatska trebala ravnati prema (Europska komisija, 2022) su Portugal, Francuska i Malta. U izračunu se uzima 12-mjesečni prosjek inflacije u tri zemlje koje imaju najbolji pokazatelj cjenovne stabilnosti + 1,5 postotni bod (pp) ako to nisu zemlje u kojima zbog specifičnih razloga inflacija značajnije odstupa od prosjeka ostalih. Prosječna inflacija za spomenute tri zemlje je 2,7% pa je referentna vrijednost u travnju 2,7%+1,5pp=42%. No, ako se iz izračuna izbace Malta i

- Izašla je iz procedure prekomjernog fiskalnog deficita. Za fiskalnu godinu 2021. fiskalni je deficit 2,9%, ali je javni dug sa 79,8% još uvijek izvan referentne granice od 60%. Njegova je dinamika javnog duga prikazana na slici 1. Do 2008. godine omjer javnog duga i BDP-a bez jamstava nije premašivao 41%, ali se situacija mijenja u recentnoj krizi kada je gotovo dosegao 84%. Potom slijedi razdoblje njegova smanjenja (2015. – 2019.), ali raste 2020. godine uslijed izvanrednih okolnosti zbog pandemijske krize i doseže 87,3% BDP-a. Godine 2021. smanjen je na 79,8% BDP-a⁹.
- Tečaj se kreće u prihvatljivim okvirima. U članstvo u ERM II mehanizmu primljena je u srpnju 2020. i sa srpnjem 2022. godine i taj je uvjet ispunjen. Tako će Hrvatska biti zemlja koja je u ERM II bila najkraće prije konačnog prihvaćanja eura.
- Referentna razina za dugoročnu kamatnu stopu iz travnja 2022. godine je 2,6% pa sa 0,8% Hrvatska i taj uvjet zadovoljava.
- Zakonski uvjeti su prilagođeni za euro.

Slika 1. Javni dug u Hrvatskoj (% BDP-a) između 2002. i 2021. godine

Izvor: Standardni prezentacijski format HNB-a.

Portugal, a ubace sljedeće dvije najbolje zemlje (Grčka i Finska), referentna je vrijednost 3,4%+1,5pp=4,9%. Ali u kolovozu 2022. godine najniže stope inflacije u eurozoni imaju Francuska, Malta i Finska, što daje referentnu vrijednost od 7,2+1,5=8,7, što je znatno niže od inflacije u Hrvatskoj. To je pridonijelo bojazni da bi rastuća inflacija mogla ugroziti hrvatski ulazak u eurozonu.

⁹ Prema podacima Eurostata na kraju 2021. godine 14 od 27 članica EU-a zabilježilo je omjer duga i BDP-a veći od referentne razine od 60% ,dok je čak sedam država članica EU-a zabilježilo omjere duga i BDP-a veće od 100% – to su: Grčka (193,3%), Italija (150,8%), Portugal (127,4%), Španjolska (118,4%), Francuska (113%), Belgija (108%) i Cipar (104%).

2.3. Utjecaj tečaja u gospodarstvu s visokom dolarizacijom

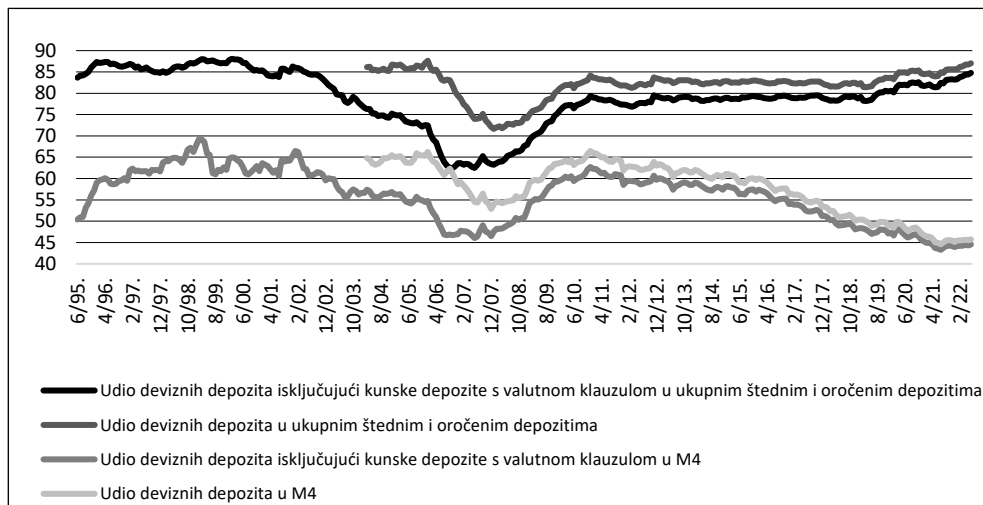
Jedan od najvažnijih motiva za pristup Hrvatske eurozoni tiče se valutne strukture depozita i kredita koje su prikazane na slikama 2. i 3. Prema slici 2. udio depozita iskazanih u eurima kroz zadnjih desetak godina kreće se na 80-ak posto¹⁰, s kontinuiranim povećanjem udjela na preko 85% od rujna 2021. godine čemu vjerojatno pridonosi i najava uvođenja eura od 1. siječnja 2023. godine¹¹. Ovakva struktura depozita povlači za sobom i dominirajući udio kredita u stranoj valuti kao što se vidi na slici 3. Iako je udio eurskih kredita bio najveći, nikada nije premašivao 80%. Sa smanjivanjem depozitne euroizacije smanjivala se i kreditna euroizacija, a između 2006. i 2008. rasla je popularnost kredita u francima čiji je udio u prvom kvartalu 2008. godine bio čak 17,5%. Izazovi s frankom popularizirali su kunske kredite čiji se udio gotovo izjednačio s eurskim. U prvom kvartalu 2022. godine 49,7% domaćih plasmana je iskazano u eurima, a 49,4% u kunama¹².

¹⁰ Češće se ovaka situacija u svijetu zbog zastupljenosti dolara zove dolarizacijom, a u nas joj je ekvivalent euroizacija. Oba pojma označavaju proces usvajanja stabilnije devizne valute uz domaću valutu u nekome gospodarstvu.

¹¹ Čimbenike depozitne euroizacije moguće je naći u Tkalec (2012).

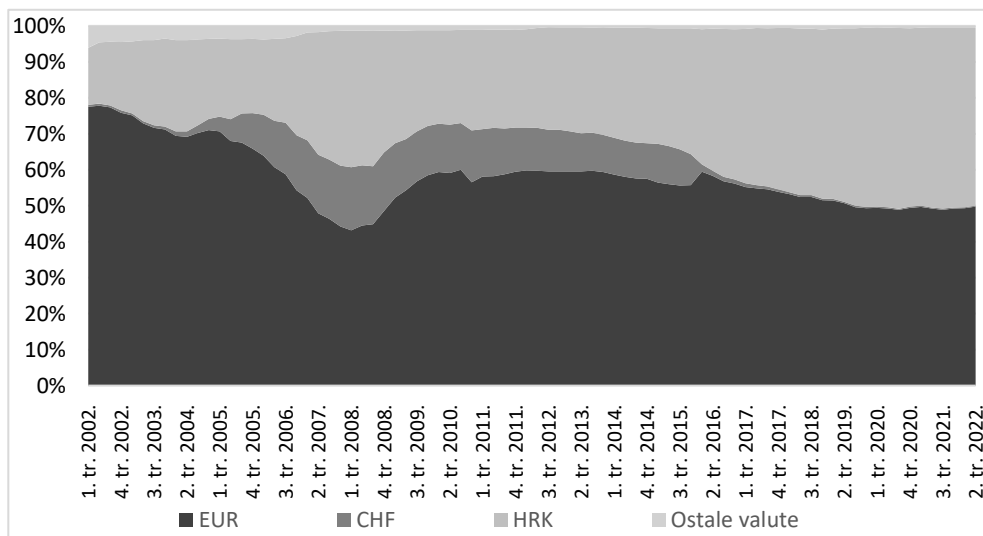
¹² Ovu strukturu plasmana moguće je analizirati i prema institucionalnim sektorima. Tako je u srpnju 2022., prema podacima HNB-a, 52,1% plasmana kućanstvima otpadalo na kunske kredite bez valutne klauzule, 47,8% s valutnom klauzulom i 0,2% na devizne kredite. U isto vrijeme 40,1% kredita poduzećima nema valutnu klauzulu, dok je 38,3% ima, a 21,6% su kunski krediti. Kod države je također 43,2% plasmana bez valutne klauzule, ali treba imati na umu i da se država zadužuje vani te da je oko 70% javnog duga denominirano u eurima.

Slika 2. Udio euroizacije na strani depozita u hrvatskom bankovnom sustavu

Izvor: Standardni prezentacijski format HNB-a.

Slika 3. Valutna struktura plasmana u hrvatskom bankovnom sustavu

Izvor: Standardni prezentacijski format HNB-a.

Imajući u vidu predočene valutne strukture, važno je razumjeti utjecaj tečajnih promjena na naše gospodarstvo. Prema Nadoveza-Jelić i Ravnik (2022) on se odvija kroz sljedeće kanale:

- vanjskotrgovinski kanal koji najprije generira kratkoročni pad, a zatim rast neto izvoza uz dinamiku koja se uobičajeno naziva J-krivulja,
- efekt na bilancu sektora poduzeća koja zbog svoje otvorene tečajne pozicije, prouzročene povećanim teretom otplate kredita, smanjuju investicijsku aktivnost što se prelijeva i na ostatak ekonomije te u srednjem do dugom roku djeluje na smanjenu akumulaciju kapitala, a time i na potencijalni BDP,
- efekt na bilancu sektora kućanstava kojima će također narasti teret otplate, ali i financijsko bogatstvo nominirano u eurima te će dodatno doći do smanjenja realnoga raspoloživog dohotka zbog porasta cijena potrošačke košarice,
- porast tereta otplate duga sektora države,
- povećanje premije rizika zemlje koje dovodi do rasta svih kamatnih stopa u zemlji,
- prijenos tečaja na uvozne i potrošačke cijene,
- prijenos tečajnih promjena na cijene nekretnina koje se u Hrvatskoj uobičajeno izražavaju u eurima.

Do dolarizacije/euroizacije dolazi zbog nepovjerenja u vlastitu valutu, odnosno velikih deprecijacija domaće valute i visoke inflacije, stoga stabilizacija tečaja i uspostavljanje kontrole nad inflacijom najčešće nisu praćeni smanjenjem dolarizacije. Ova perzistentnost, ili histereza, dolarizacije (engl. *dollarization hysteresis*) najčešće se objašnjava time da ekonomski subjekti dugo pamte kratke epizode velikih deprecijacija i visoke inflacije, zbog čega takve epizode često imaju dugoročne negativne učinke na povjerenje u domaću valutu (Nadoveza-Jelić i Ravnik, 2022).

Ishodište problema euroizacije u Hrvatskoj potječe još iz šezdesetih godina 20. stoljeća¹³. Epizode snažnog pada vrijednosti domaće valute praćene hiperinflacijom znatno su utjecale na ponašanje domaćih štediša, koji su nastojali očuvati vrijednost svoje financijske imovine njezinim konvertiranjem u stranu valutu, obično u njemačku marku. Jačanju

¹³ O tome je više moguće naći u Faulend (2014) i Dumičić, Ljubaj i Martinis (2017).

zastupljenosti strane valute dodatno je pridonijela i ekonomska politika koja je građanima dopuštala držati financijsku imovinu u devizama, zbog privremenog rada u inozemstvu i priljeva radničkih doznaka. Uz taj priljev, sve znatniji postali su i devizni priljevi od turizma. Takva kretanja nastavila su se i nakon uspostave samostalnosti Hrvatske, sve do provedbe stabilizacijskog programa 1993., kojim je postignuta monetarna stabilnost. Unatoč postizanju niske inflacije i stabilnosti tečaja, drugi činitelji koji promiču euroizaciju kao što su obilni priljevi doznaka iz inozemstva i primici od turizma dodatno su ojačali, a došlo je i do snažnog produbljivanja financijskog sustava koje je obilježio dolazak stranih, uglavnom europskih banaka. Tako se od uvođenja kune 1994. godine udio deviznih depozita u ukupnim oročenim i štednim depozitima uglavnom kretao između 80% i 90% (Dumičić, Ljubaj i Martinis, 2017).

Danas su razina i depozitne i kreditne (neslužbene) euroizacije u Hrvatskoj najviše među zemljama članicama EU-a iz područja Srednje i Istočne Europe, ali i među najvišima u globalnim razmjerima. Visoka razina depozitne euroizacije uzrokovala je kreditnu euroizaciju kao rezultat zaštite banaka od tečajnog rizika (engl. *hedging*) (Dumičić i sur., 2017). Stoga se visok stupanj euroizacije nameće kao jedan od glavnih *pro* argumenata za uvođenje eura u RH.

3. KORISTI I TROŠKOVI UVOĐENJA EURA

Hrvatska je odlučila od 1. siječnja 2023. godine prijeći na euro kao zakonsko sredstvo plaćanja pa valja istaknuti i koje će nam koristi i troškove to donijeti, što je predloženo u idućem dijelu rada.

3.1. Koristi uvođenja eura

Koristi eura su: uklanjanje valutnog rizika, smanjenje troška zaduživanja i premije rizika, niži transakcijski troškovi, smanjenje rizika valutne i bankovne krize, sudjelovanje u raspodjeli monetarnog prihoda Eurosustava te mogućnost zaduživanja kod Europskog mehanizma za stabilnost (EMS) o čemu će uskoro biti više riječi.

Bankovni sustavi u različitim zemljama izloženi su različitim rizicima. Dumičić (2015) izdvaja kreditni, tržišni, operativni, likvidnosni, infrastrukturni te rizik zaraze i, naravno, njihovo ispreplitanje. Za potrebe ovog rada naglasak će biti na valutnom riziku koji je dio tržišnog rizika, ali

se često isprepliće s kreditnim rizikom. Za pojedinca, naime, valutni rizik proizlazi iz činjenice da se prihodi ostvaruju u kunama, a da su dugovi vezani za stranu valutu, u ovom slučaju euro. Na razini bankovnog sustava važno je promatrati valutnu strukturu kredita i depozita koja je već opisana u dijelu 2.3. Valutni rizik proizlazi iz valutne neusklađenosti u bilancama banaka odnosno kada u pasivi bilance banaka dominiraju primjerice eurski depoziti, a na aktivnoj strani kunski krediti¹⁴. Iako rastući udio kunskih kredita u recentnom razdoblju smanjuje izloženost pojedinca valutnom riziku kada su mu prihodi i rashodi za kredite u istoj valuti, nužno je naglasiti da time nije u potpunosti eliminiran rizik iz domaćeg bankovnog sustava jer je on povezan s valutnom neusklađenošću u bilancama banaka. Snažnija deprecijacija kune prema euru povećala bi teret otplate duga onih koji su zaduženi u eurima, ali ne može se isključiti ni rizik porasta kamatne stope za one koji su zaduženi u domaćoj valuti¹⁵. Kada se očekuje devalvacija nacionalne valute, središnja je banka prinuđena povećavati kamatnu stopu kako bi spriječila ili znatno ublažila slabljenje nacionalne valute u uvjetima euroizacije, a to se onda odražava i na kamatne stope na kredite. Prema tome, prisutna euroizacija povećava cijenu zaduživanja jer vjerovnici u kamatne stope ugrađuju premiju kako bi se zaštitili od rizika da deprecijacija tečaja umanjuje sposobnost urednog otplaćivanja obveza dužnika (Vlada RH i HNB, 2018). No, značajna euroizacija ograničava slobodu monetarnoj politici koja je i prije uvođenja eura bila pod znatnim utjecajem ESB-a. Zato je jako važno poznavati utjecaj tečaja na gospodarstvo u uvjetima euroizacije i za ukupnu ekonomsku politiku i za regulatorni okvir za suočavanje s rizicima koje nosi visoka dolarizacija (Nadoveza-Jelić i Ravnik, 2022).

Prethodno opisani valutni rizik će se u potpunosti ukloniti službenom euroizacijom. Međutim, to u isto vrijeme ne jamči i niže kamatne stope koje bi utjecale na povoljnije kreditiranje kako građana tako i poduzeća, a shodno tome i na rast investicija. Nekada se isticalo da će se uvođenjem eura smanjiti i kamatne stope, ali se danas više naglašava smanjenje *kamatnog diferencijala* (razlike između domaće i inozemne kamatne stope za određeni instrument), što proizlazi iz smanjene rizičnosti zemlje koja se ogleda u poboljšanju kreditnog rejtinga i smanjenog kreditnog rizika koji proizlazi iz valutnog rizika. Naime, uvjeti financiranja ovise o stanju na međunarodnim financijskim tržištima i zbog toga se ne mogu jamčiti niže kamatne stope, ali

¹⁴ Kako se banke bore s valutnim rizikom moguće je vidjeti npr. u HUB (2014).

¹⁵ Što utječe na kamatne stope, moguće je naći u HUB Analize br. 46 (2013).

se predviđa njihova niža razina u usporedbi s onima koje bi bile da se zadrži vlastita valuta (Vlada RH i HNB, 2018). Shodno tome, reputacijskoj koristi uvođenja eura pridonosi povećanje kreditnog rejtinga države pa je Hrvatska nakon formalnog odobrenja za uvođenje eura (13. 7. 2022.) prvi put u svojoj povijesti dosegla kreditnu ocjenu BBB+ koja je svrstava u stabilne investicijske zemlje. Idućoj ocjeni navedenog rejtinga svjedočit ćemo 28. 11. 2022.

Vlastita valuta u maloj otvorenoj ekonomiji sa sobom nosi i mogućnost nastanka valutnih kriza (Vlada RH i HNB, 2018). Valutne krize nastaju u trenutku izraženog pritiska na tečaj domaće valute, koja primorava središnju banku da prodaje (smanjuje) međunarodne pričuve i povećava domaće kamatne stope ako želi očuvati stabilan tečaj ili će u suprotnom doći do deprecijacije domaće valute. Izbijanje valutne krize može potaknuti bankovnu krizu u slučaju kada slabljenje domaće valute dovede do znatnog pogoršanja bilanci banaka, na primjer kada postoje valutne neusklađenosti u njihovim bilancama ili u bilancama njihovih klijenata. Bankovna kriza može prethoditi valutnoj krizi u slučaju većeg podizanja deviznih depozita čime bankovni sustav ne može osigurati dovoljnu količinu devizne likvidnosti. Ovakvom stajalištu suprotstavljaju se oprečna mišljenja dijela ekonomista koji smatraju da fiksni tečajni režimi upravo pridonose nastanku financijskih kriza kroz gubitak neovisne monetarne politike, visokom utjecaju unutarnjih, ali vanjskih šokova zemalja koje dijele istu valutu, i većim špekulativnim napadima koji bi za posljedicu imale destabilizacija ekonomije i ugroza stabilnosti cijena¹⁶.

Sudjelovanje u raspodjeli monetarnog prihoda Eurosustava predstavlja činjenicu da se odricanjem vlastite valute HNB odriče i prava vlastite emisijske dobiti (Vlada RH i HNB, 2018). Uvođenjem eura HNB stječe pravo na udio u ukupno prikupljenom monetarnom prihodu Eurosustava koji bi se odrazio na višak prihoda nad rashodima HNB-a. Članstvom u monetarnoj uniji Hrvatska dobiva pristup Europskom mehanizmu stabilnosti (engl. *European Stability Mechanism – ESM*)¹⁷ koji služi za pružanje pomoći državama koje se susreću s financijskim poteškoćama.

¹⁶ Vidjeti npr. Stiglitz (2017).

¹⁷ O ovom mehanizmu, ali i drugim komponentama financijske stabilnosti u eurozoni moguće je naći u HUB Analizama br. 34 (2011) i br. 41 (2012).

3.2. Troškovi uvođenja eura

Najvažniji negativni učinci uvođenja eura su oni dugoročni, a to su gubitak monetarne politike i rizik prekomjernog priljeva kapitala i rasta makroekonomskih neravnoteža. Kratkoročni troškovi uvođenja eura su rizik jednokratnog povećanja potrošačkih cijena, jednokratni troškovi konverzije, prijenos sredstava ESB-u te uplata sredstava u kapital EMS-a.

Uvođenjem eura Republika Hrvatska u potpunosti gubi vlastitu monetarnu i tečajnu politiku. Na taj način Hrvatska više neće moći utjecati vlastitim mehanizmima prilagodbe monetarne politike, utjecajem deviznog tečaja kao alata za povećanje konkurentnosti gospodarstva. Međutim, treba imati na umu da su i dosadašnje mjere koje je provodila ESB išla na ruku Hrvatskoj (Arčabić, 2019). Zajednička monetarna politika, koju će Hrvatska provoditi zajedno sa ESB-om i ostalim članicama, može biti neodgovarajuća za domaće prilike, prije svega u okviru kamatnih stopa. Takav splet okolnosti mogao bi negativno utjecati na poslovne cikluse na domaćem tržištu. S druge strane, kako je već prije objašnjeno, manevarski prostor za samostalnu monetarnu i tečajnu politiku zbog visokog stupnja euroizacije značajno je sužen, ali ipak postoji.

Rizik prekomjernog priljeva kapitala može utjecati na vanjske i unutarnje neravnoteže zemlje (Vizek, 2019). Uspostavljanje monetarne unije u prijašnjim slučajevima dovelo je do porasta očekivanja subjekata glede njihovih prinosa u budućnosti, a time i veće potrošnje i zaduživanja u sadašnjosti. Takva financijska klima dovela bi do zagrijavanja ekonomije i makroekonomskih neravnoteža, kojima smo svjedočili u financijskoj krizi 2008. koja je dovela do duboke recesije. Osim toga (Vizek, 2019) napominje i gubitak učinka tečaja kao automatskog stabilizatora na gospodarsku aktivnost premda je znatno slabiji u zemljama sa visokim stupnjem euroizacije upravo zbog važnosti održavanja stabilnog tečaja. Da se ovaj efekt ne treba unaprijed otpisati, pokazali su i Buchen i Wollmershäuser (2016) prijedlogom HNB-u da prorijedi intervencije na deviznom tržištu u uvjetima recentne krize čak i uzimanjem u obzir postojanja visokog stupnja euroizacije.

Imajući u vidu vijek trajanja, kratkoročni su troškovi uvođenja eura manje zabrinjavajući od dugoročnih. Građane najviše brine mogućnost inflacije pri uvođenju eura. Prema Vlada RH i HNB (2018) i Šonje (2019) učinak zamjene kune eurom na cijene iznosit će 0,2% – 0,3%. Strah proizlazi iz vjerovanja da će pri iskazivanju cijena trgovci pribjegavati zaokruživanju cijena na gore.

Stoga će se ovaj postotak inflacije uvelike odraziti na svakodnevna dobra koja građani koriste, a time će percipirana inflacija biti znatno veća. Vlada i HNB najavili su načine na koji će intervenirati pri zaokruživanju cijena, a to su zakonska obveza iskazivanja dvojnih cijena od 5. 9. 2022. godine kao i porezna reforma smanjivanja PDV-a kojim bi se nastojalo utjecati na sprječavanje povišenja cijena proizvoda. No, treba također imati na umu da se dio trenutnog porasta cijena svakako može pripisati skorašnjem uvođenju eura.

Prema Vladi RH i HNB (2018) među jednokratnim troškovima su oni koji se tiču troškova prometa novcem (fizička zamjena novčanica i kovanica, prilagodba bankomata, informatičkih i računovodstvenih sustava i dr.) čiji se iznos procjenjuje na 0,5% BDP-a. Prijenos sredstava ESB-u ogleđa se u uplati dijela upisnog kapitala Eurosustavu u iznosu od 65,2 milijuna eura, prijenos dijela međunarodnih pričuva u iznosu od 350 milijuna eura i doprinos rezervama ESB-a, koji se procjenjuje na 300 milijuna eura, kao i trošak sudjelovanja u mehanizmima pomoći država članica EU-a čiji trošak iznosi oko 425 milijuna eura.

4. ISKUSTVA DRUGIH ZEMALJA KOJE SU UVELE EURO

Dok su u prethodnom dijelu rada analizirane koristi i troškovi uvođenja eura s teorijskog aspekta, dotle se u dvadesetak godina postojanja eura mogu analizirati i posljedice uvođenja eura na zemlje članice. U prvih deset godina postojanja eura (1999. – 2008.) na euro se gledalo kao na iznimno kvalitetan projekt koji je omogućio jeftin pristup sredstvima i lakše financiranje gospodarskog rasta zemalja južne Europe (tzv. periferija eurozone). Mediteranske zemlje su kroz to vrijeme ostvarile izuzetan gospodarski rast, ali je on pretežito bio baziran na domaćoj potražnji koja je financirana zaduživanjem. Na neravnoteže u platnim bilancama nije se gledalo kao na problem (Blanchard i Giavazzi, 2002), ali je dužnička kriza 2010-ih godina pokazala da je stvoren sustav s greškom. Studija Gasparotti i Kullas (2019) je potvrdila Njemačku i Nizozemsku kao najveće dobitnike od eura. Druge analizirane zemlje (Grčka, Španjolska, Belgija, Portugal, Francuska i Italija) su u cijelom ili dijelom promatranog razdoblja (1999. – 2017.) ostvarivale gubitke. Ukupan zaključak ovih autora jest da snažna dužnička kriza koja je pogodila Grčku ipak nije u potpunosti anulirala korist koju je Grčka ostvarila

od prvog razdoblja postojanja eura (1999 – 2008.), dok su sve druge zemlje ostvarile gubitak, a posebno Italija, Francuska i Portugal¹⁸.

U ovom dijelu teksta posebno ćemo se fokusirati na iskustva zemalja koja su već uvela euro. Kako se u razdoblju od 2015. do 2022. godine eurozona sastoji od 19 članica, nema prostora da se predstavi svaku od njih. Odabir je pao na Sloveniju sa kojom Hrvatska ima višestoljetnu zajedničku povijest (najprije pod vlašću Habsburgovaca, a onda i u obje Jugoslavije) te koja je, ispred Hrvatske, bila najrazvijenija republika bivše države. Drugi je izbor Grčka s kojom Hrvatska dijeli položaj na Mediteranu i sličnu gospodarsku strukturu. Grčka i Hrvatska bile su najsnažnije pogođene višegodišnjom recesijom (2009. – 2014.), ali je i standard Grčke nakon 2019. (mjereno PPS eurima po stanovniku) danas nešto slabiji od onog u Hrvatskoj.

4.1. Iskustvo Slovenije

Iskustvo Slovenije često se spominjalo u diskusiji o tome treba li Hrvatska uvesti euro. U daljnjem dijelu rada prikazat će se učinci eura na gospodarstvo Slovenije i relevantnosti usporedbe uvođenja eura u Hrvatskoj naspram Slovenije.

Slovenija je postala članicom EU-a 2004. godine, a iste je godine ušla u ERM II. Tri godine nakon toga (2007.) usvojila je euro kao svoju službenu valutu, odbacivši slovenski tolar. Lavrač (2010) razloge slovenskog uspjeha nalazi u: makroekonomskoj stabilnosti tijekom cijelog razdoblja, postupnom pristupu ekonomskim reformama u procesu tranzicije, nacionalnoj podršci uvođenju eura te jasno postavljenim prioritetima ekonomskih politika i datumu uvođenja eura.

Uvođenje eura imalo je utjecaj na volumen slovenske međunarodne trgovine i ulaganja. Slovenija, u odnosu na 2006. godinu, 2015. godine bilježi porast izvoza robe za 41%, a uvoz 27%. Prema podacima prosječna mjesečna neto plaća u Sloveniji veća je za 31% u 2015. godini u odnosu na 2006. godinu iako je vjerojatnije da je na navedeni pokazatelj veći utjecaj imalo članstvo u EU, orijentiranost na izvoz, ulaganje u istraživanje i razvoj kao i produktivnost rada. Nakon prijelaza na euro u Sloveniji dolazi do pada kamatnih stopa, a zbog nestanka troškova konverzije i valutnog rizika i bolje tržišne integracije i kasnije pristupačnijih izvora financiranja. Jedna od

¹⁸ Portugalski slučaj posebno je analiziran u Blanchard (2007).

negativnih posljedica ulaska u EMU je inflacija koja je 2008. godine iznosila 5,5%. Pregledom cijena odabranih proizvoda i usluga pokazalo se da su cijene znatno porasle.¹⁹

Ono što je bitno za istaknuti pri usporedbi uvođenja eura u navedene dvije zemlje je činjenica o različitosti gospodarstava zemalja. Do ulaska u EU Slovenija je, za razliku od Hrvatske, bila zatvorena za ulazak stranog kapitala, sukladno tome imala je i malen priljev izravnih stranih investicija te je provodila privatizaciju orijentiranu na domaće investitore. Slovenija je iskusila snažan priljev inozemnog kapitala koji je uzrokovao kreditnu ekspanziju. U Hrvatskoj je situacija nešto drugačija jer je kapitalni račun odavno liberaliziran i sam ulazak u EU i eurozonu ne bi trebao dovesti do znatno većeg priljeva kapitala²⁰. Značajne razlike postoje i u poslovanju hrvatskih i slovenskih izvoznika iz prerađivačke industrije – u Stojčić, Bečić i Vojnić (2012) je istaknuto da su hrvatske kompanije nasuprot slovenskim još u dominantnoj mjeri orijentirane na cjenovnu umjesto necjenovnu konkurentnost.

Štiblar (2012) u svojoj usporedbi Hrvatske i Slovenije zaključuje da danas članstvo u eurozoni nije osobita prednost budući da zemlja odustaje od neovisne tečajne politike i mogućnosti deprecijacije kao mjere jačanje konkurentskog položaja na globalnim tržištima te konzekventno povećanja izvoza u svrhu rasta BDP-a i uravnoteženja bilance u odnosima s inozemstvom.

4.2. Iskustvo Grčke

Bez obzira na rezultate Gasparotti i Kullas (2019) zbog snažnog pada koji je zadesio grčko gospodarstvo tijekom dužničke krize, iskustvo Grčke pri uvođenju eura ne smatra se uspješnim. Štoviše, postojala je i mogućnost da Grčka bude prva zemlja koja će napustiti eurozonu.

Nakon rata 50-ih godina Grčka je bilježila najbolje makroekonomske pokazatelje ne samo na europskoj nego i na svjetskoj razini, visoka stopa gospodarskog rasta, niska stopa nezaposlenosti te niska inflacija. Sedamdesetih godina takav je trend krenuo slabiti, a nakon što je Grčka postala članicom EU-a 1981. godine trendovi su se preokrenuli i Grčku je

¹⁹ Odlomak je uz izmjene preuzet iz Radovčić (2018).

²⁰ Preuzeto iz Štiblar (2012).

zahvatila stalna stagflacija. Tijekom 80-ih godina, Grčka se suočava sa snažnim porastom javnog duga, prosječnom godišnjom stopom inflacije od oko 20% i značajnim pogoršanjem njezine međunarodne konkurentnosti. Kao rezultat toga stopa nezaposlenosti se više nego udvostručila, a Grčka se također suočavala s periodičnim krizama platne bilance²¹.

Grčka je usvojila euro 2001. godine, a njezina neadekvatna prilagodba uglavnom temeljila se na monetarnim, ali ne i fiskalnim prilagodbama, što je rezultiralo problemima međunarodne nekonkurentnosti i fiskalne slabosti. Nakon uvođenja eura grčka ekonomija doživjela je ekspanziju, pretežito zbog smanjenja realnih kamatnih stopa, fiskalnom ekspanzijom te povećanjem plaća iznad granica produktivnosti, što je rezultiralo porastom agregatne potražnje (Alogoskoufis, 2019). Takva situacija rezultirala je pogoršanjem tekućeg računa i akumulacijom vanjskog duga, što je Grčku dovelo u Mundellevu zamku²². Međunarodna financijska i gospodarska kriza iz 2008. bila je okidač za ponovnu procjenu održivosti vanjske pozicije Grčke. To je na kraju dovelo do 'iznenadnog zaustavljanja' međunarodnog kreditiranja početkom 2010. Posljedica svega toga je snažan pad grčkoga gospodarstva između 2008. i 2016. godine od 26,5%. Ono se 2019. (dakle prije pandemije) nalazilo na 76,86% realnog BDP-a iz 2008. godine.

5. ZAKLJUČAK

Ovaj je rad napisan s namjerom pojašnjenja glavnih ekonomskih pojmova vezanih za euro, predstavljanjem glavnih čimbenika koji će ovaj događaj imati za hrvatsko gospodarstvo s prikazom pro i kontra argumenata, i hrvatskih i svjetskih stručnjaka, kao i s nastojanjem da se konkretnim podacima i životnim primjerima predoči usvajanje nove valute u zemlji.

²¹ Sažetu povijest grčkoga gospodarstva u 20. stoljeću moguće je naći u Alogoskoufis (2019). Javni dug do 1977. nije prelazio 20%, a 1992. godine je već iznosio 80% BDP-a. 100% BDP-a prvi put je dosegao već 1993. godine i otprilike se na toj razini kretao do dužničke krize. Nakon toga je eksplodirao do blizu 180% BDP-a. Paralelno u 80-im godinama dolazi i do trajnijeg deficita tekućeg računa koji se do dužničke krize povećao na preko 15% BDP-a. Tijekom 80-ih godina inflacija se kretala između 15 i 25%. Do kraja 90-ih godina smanjena je na oko 3%, a do 2012. godine se kretala između 3 i 5%. Nakon toga slijedi razdoblje relativno niske inflacije koje završava sa 2022. godinom.

²² Fiskalna restrikcija u cilju rješavanja vanjskih neravnoteža ublažila bi „ekonomski bum“, dok je fiskalna ekspanzija održala „bum“ nauštrb velikih vanjskih neravnoteža. Sa samostalnom monetarnom i tečajnom politikom, za rješavanje navedenog problema mogla je pomoći devalvacija drahme, ali se toga Grčka odrekla prihvaćajući euro dok su se vanjske neravnoteže nastavljale pogoršavati.

Hrvatska će usvojiti novu valutu 1. siječnja 2023., bez obzira na to čini li nam se ta odluka dobrom ili lošom. Uvođenje eura nosi sa sobom prednosti i nedostatke za ekonomsku aktivnost u Hrvatskoj, što se istaknulo u ovom radu. Uklanjanje valutnog rizika, smanjenje troška zaduživanja i premije rizika, kao i niži transakcijski troškovi navode se kao glavne blagodati koje euro donosi, dok se među ključnim nedostacima ističu gubitak suverene monetarne politike (premda je njezina učinkovitost slabija u uvjetima visoke euroizacije), rast makroekonomskih neravnoteža i rizik prekomjernog priljeva kapitala.

Povijesna pozadina ne samo valute nego i EU-a daleko je kompleksnija od širine ovoga rada, a navedeno aktualno pitanje treba li trenutno uvesti euro u Hrvatsku i dalje se nameće kao složeno pitanje s oprečnim mišljenjima, pitanje na koje ovaj rad nije uspio dati odgovor.

LITERATURA

Alogoskoufis, G. (2019). Greece and the Euro: a Mundellian tragedy. *GreeSE Paper Series*, (No. 136). Dohvaćeno iz http://eprints.lse.ac.uk/102645/1/GreeSE_No136.pdf

Arčabić, V. (6. 2. 2019). *Bi li Europska centralna banka vodila politiku koja bi Hrvatskoj odgovarala? Što ako ne bi?* Preuzeto 10. 3. 2022. iz [ideje.hr: https://ideje.hr/bi-li-europska-centralna-banka-vodila-politiku-koja-bi-hrvatskoj-odgovarala-sto-ako-ne-bi/](https://ideje.hr/bi-li-europska-centralna-banka-vodila-politiku-koja-bi-hrvatskoj-odgovarala-sto-ako-ne-bi/)

Bilas, V. (2005). Teorija optimalnog valutnog područja; euro i Europska monetarna unija. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 3(1), str. 39-53.

Blanchard, O. J. (2007). Adjustment Within the Euro. The Difficult Case of Portugal. *Portuguese Economic Journal*, 6(1), str. 1–21. doi:10.1007/s10258-006-0015-4

Blanchard, O. J. i Giavazzi, F. (2002). Current Account Deficits in the Euro Area: The End of the Feldstein-Horioka puzzle? *Brookings Papers on Economic Activity*, 33(2), str. 147-210. doi:10.1353/eca.2003.0001

Blanchard, O. J., Amighini, A. i Giavazzi, F. (2010). *Macroeconomics: A European Perspective* (Svez. 1st Edition). Harlow: Prentice Hall.

Brkić, M. i Šabić, A. (2018). Je li euro optimalna valuta za Hrvatsku – ocjena korištenjem teorije optimalnih valutnih područja. *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 27(1(142)), str. 9-70. doi:10.15179/pkiep.27.1.1

Buchen, T. i Wollmershäuser, T. (2016). Exchange Rate Policy in Croatia. U O. Falck i S. Schönherr (Ur.), *An Economic Reform Agenda for Croatia* (str. 27-51). München: IFO Forschungberichte 70.

Deskar-Škrbić, M. i Ćorić, T. (2020). Pristupanje Europskom tečajnom mehanizmu ERM II: iskustva novih članica Europske unije i slučaj Hrvatske. U G. Družić i H. Šimović (Ur.), *Održivost javnih financija na putu u monetarnu uniju* (EFZG Occasional Publications (Department of Finance), izd., str. 252-265). Zagreb: HAZU i Ekonomski fakultet – Zagreb.

Deskar-Škrbić, M. i Kunovac, D. (2019). Dvadeseta godišnjica eura: zašto se neke zemlje još ne žele pridružiti. *HNB Pregledi*, P-49.

Dumičić, M. (2015). Kratak uvod u svijet makroprudencijalne politike. *HNB Pregledi* (P-26), str. 1-26.

Dumičić, M., Ljubaj, I. i Martinis, A. (listopad 2017). Perzistentnost euroizacije u Hrvatskoj. *HNB Pregledi*(P-37).

Europska komisija. (2022). *Convergence Report – Institutional paper 179*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Europska unija. (24. 9. 2022). *Povijest i svrha eura*. Dohvaćeno iz Europska unija: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/euro/history-and-purpose_hr

Faulend, M. (2014). *Dolarizacija sa posebnim osvrtom na ciljanje inflacije*. Zagreb: Ekonomski fakultet Zagreb – doktorska disertacija.

Gasparotti, A. i Kullas, M. (2019). *20 Years of the Euro: Winners and Losers: An Empirical Study*. CEP.

Hafner, K. A. i Jager, J. (2013). The Optimum Currency Area Theory and the EMU. *Intereconomics – Review of European Economic Policy*, 48(5), str. 315-322. doi:10.1007/s10272-013-0474-7

Hrvatska enciklopedija. (2021). *Ekonomska i monetarna unija*. Preuzeto 14. 9. 2022. iz Leksikografski zavod Miroslav Krleža: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=69898>

HUB. (2014). *Pogrešna tumačenja principa upravljanja bilancom banaka i valutnim rizikom*. Preuzeto 1. 8. 2016. iz HUB: <https://www.hub.hr/hr/pogresna-tumacenja-principa-upravljanja-bilancom-banaka-i-valutnim-rizikom>

HUB Analize br. 34. (2011). *Kad države bankrotiraju: izgradnja nove arhitekture financijske stabilnosti u Eurozoni*. Zagreb: Hrvatska udruga banaka i Arhivanalitika.

HUB Analize br. 41. (2012). *Nova europska arhitektura financijske stabilnosti: učvršćivanje temelja*. Zagreb: Hrvatska udruga banaka i Arhivanalitika.

HUB Analize br. 45. (2013). *Ujedinjeni nadzor banaka pod okriljem ECB-a i nova pravila preustroja banaka u EU*. Zagreb: Hrvatska udruga banaka i Arhivanalitika.

HUB Analize br. 46. (2013). *Odrednice promjena kamatnih stopa u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska udruga banaka i Arhivanalitika.

Ivanov, M. (2017). *Odnos deviznog tečaja i kamatnih stopa u kontekstu uvođenja eura*. Zagreb: HUB i Arhivanalitika.

Kenen, P. B. (1969). The Optimum Currency Area: An Eclectic View. U R. A. Mundell i A. K. Swoboda, *Monetary Problems of the International Economy* (str. 41-60). Chicago: Chicago University Press.

Lavrač, V. (2010). Inclusion of Slovenia in the Euro Area and Perspectives of Enlargement after the Global Financial Crisis. *Inštitut za ekonomska raziskovanja Working Paper* (No 51).

McKinnon, R. I. (1963). Optimum Currency Areas. *American Economic Review*, 53(4), str. 717-725.

Mijatović, K. (2022). *Uvođenje eura kao službene valute u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: seminarski rad Ekonomski fakultet Zagreb.

Mundell, R. A. (1961). A Theory of Optimum Currency Areas. *American Economic Review*, 51(4), str. 657-665.

Nadoveza-Jelić, O. i Ravnik, R. (2022). Ovisni o euru: makroekonomski učinci tečajnih promjena u Hrvatskoj. *HNB Istraživanja* (I-65), str. 1-54.

Paparela, I. (2001). Uvođenje eura – početci i očekivanja. *Ekonomska misao i praksa*, 9(2), str. 229-245.

Radovčić, M. D. (2018). *Analiza učinaka ulaska Republike Hrvatske u Europsku monetarnu uniju za velika izvozna poduzeća*. Split: Ekonomski fakultet Split – diplomski rad.

Stiglitz, J. E. (2017). *Euro: kako zajednička valuta prijeti budućnosti Europe*. Zagreb: Profil Knjiga d.o.o.

Stojčić, N., Bečić, M. i Vojinić, P. (2012). The Competitiveness of Exports from Manufacturing Industries in Croatia and Slovenia to the EU-15 Market: A Dynamic Panel Analysis. *Croatian Economic Survey*, 14(1), str. 69-105.

Šonje, V. (2019). *Euro u Hrvatskoj – za i protiv*. Zagreb: Arhivalitika.

Štiblar, F. (2012). Iskustvo Slovenije s eurom i implikacije za Hrvatsku. U N. Zakošek(ur.), *4. Zagrebački ekonomski forum* (str. 25-47). Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung. Dohvaćeno iz <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kroatien/10049.pdf>

Tkalec, M. (2012). The Dynamics of Deposit Euroization in European Post-Transition Countries: Evidence from Threshold VAR. *Czech Journal of Economics and Finance*, 62(3), str. 278-296.

Vizek, M. (7. 1. 2019). *Svi tvrde da smo spremni uvesti euro. Zna li koliko to košta i čime ćete to platiti?* Preuzeto 30. siječnja 2019. iz t-portal.hr: <https://www.tportal.hr/komentatori/clanak/svi-tvrde-da-smo-spremni-uvesti-euro-zna-li-koliko-to-kosta-i-cime-cete-to-platiti-foto-20190107>

Vlada RH i HNB. (2018). *Strategija za uvođenje eura kao službene valute u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Vlada RH i Hrvatska narodna banka. Dohvaćeno iz <https://www.mingo.hr/public/documents/Eurostrategija%20-%20FINAL.pdf>

INTRODUCTION OF THE EURO AS THE OFFICIAL CURRENCY IN THE REPUBLIC OF CROATIA

Abstract

The aim of the paper is to present the euro as the new currency of the Republic of Croatia from January 1, 2023, to elaborate on the issue of the benefits and costs of its introduction and to present the basic concepts and facts when answering the current question of whether the euro should be introduced as the official currency of the Republic of Croatia. That is why the basic concepts (euro, history of the euro, European currency area, ERM II exchange rate mechanism and nominal convergence criteria) are first presented, and the benefits and costs of the introduction of the euro will be elaborated. Positive effects include lower transaction costs, currency risk, interest rate differentials and attracting domestic and foreign investments. The costs and disadvantages of the euro introduction include: the loss of sovereign monetary and exchange rate policy, an increase in the price level and one-off costs due to conversion, and fiscal policy challenges. The paper will elaborate on the mentioned issues through the specifics of the Croatian economy, and, in the final part, the experiences of Slovenia and Greece, which introduced the euro as their national currency, will be explained.

Keywords: *euro, Maastricht criteria, euroization, ERM II mechanism.*

JEL klasifikacija: F15, F63, O30
Prethodno priopćenje

INTEGRACIJA HRVATSKE U MEĐUNARODNU TRGOVINU PREMA PORIJEKLU DODANE VRIJEDNOSTI¹

Josip Tica*

Nebojša Stojčić**

Matija Matić***

SAŽETAK

Globalni lanci vrijednosti (GVC) prepoznati su i istraženi u literaturi kao jedan od brzo rastućih procesa uzrokovanih globalizacijom, u snažnoj korelaciji sa stranim ulaganjima, tehnološkim i razvojnim mogućnostima te općom pozicijom u međunarodnoj trgovini. Iako se očekuje da će sudjelovanje u GVC-u donijeti opću korist svim sudionicima GVC-a, ovaj rad analizira različite koristi i mogućnosti za sudjelovanje između različitih GVC režima za 23 europske države i 45 industrijskih sektora za razdoblje 1996. – 2018. Cilj ovoga rada je identificirati različite trendove sudjelovanja u GVC-u za tri skupine europskih država (države jezgre, države periferije i tranzicijske države) te ih usporediti s Hrvatskom na razini pojedinih gospodarskih sektora i prosjeka svih sektora. U analizi se koristi najnovija baza podataka TiVa (Trade in Value Added) (OECD, 2021) iz koje se

* Prof. dr. sc. Josip Tica, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: jtica@efzg.hr).

** Izv. prof. dr. sc. Nebojša Stojčić, Sveučilište u Dubrovniku (e-mail: nebojsa.stojcic@unidu.hr).

*** Matija Matić, mag. oec., Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: mmatic3@efzg.hr).

¹ Hrvatska zaklada za znanost u potpunosti je podržala ovaj rad u sklopu projekta (IP-2019-04-4500).

izračunavaju integracija unatrag (udio strane dodane vrijednosti utjelovljene u domaćem izvozu) i integracija unaprijed (udio domaće dodane vrijednosti utjelovljene u inozemnom izvozu). Iako je Hrvatska uglavnom slična perifernim i tranzicijskim zemljama i potpuno drugačija od zemalja jezgre u većini segmenata, zanimljive su razlike prisutne na razini industrije. Većina razlika i odnosa između integracije unatrag i unaprijed često se objašnjava različitim razvojnim čimbenicima koji su u ovom radu aproksimirani s nekoliko varijabli – izdaci za istraživanje i razvoj koji aproksimiraju ulogu inovacija i tehnološkog napretka, oslanjanje na brojnost trgovinskih partnera mjereno Herfindahl-Hirschmanovim indeksom i postotna promjena u broju aktivnih poduzeća koja često signalizira konkurentnost i inovativnost, odnosno kreativnu destrukciju. Uzimajući u obzir podrijetlo samo najvećeg trgovinskog partnera u izvozu svake pojedinačne države, metodom analize mreža se vizualizira globalni lanac vrijednosti za početno i završno razdoblje analize. Rezultati pokazuju snažnu dinamiku promjena tijekom promatranog razdoblja globalizacije.

Ključne riječi: međunarodni lanac vrijednosti, integracija unazad, integracija unaprijed, međunarodna trgovina.

1. UVOD

Ovaj rad analizira sudjelovanje 45 industrijskih sektora iz 23 europske države u globalnim lancima dobave (GVC) u razdoblju od 1996. do 2018. Cilj ovoga rada je identificirati trendove i potencijalne čimbenike sudjelovanja u GVC-u Europskih zemalja s posebnim osvrtom na Hrvatsku.

Ubrzanim razvojem tehnologije i specijalizacije, liberalizacijom trgovine i širenjem globalizacijskih integracijskih procesa, globalni lanci vrijednosti (engl. *global value chains*, GVC) dobivaju sve veći značaj u proučavanju trgovinske mreže između država, industrija i pojedinačnih poduzeća. Glavni pozadinski proces zaslužan za ubrzan razvoj trgovinskih mreža je stvaranje sve složenijih proizvoda čija se fragmentacija raspoređuje na različite regionalne, ali i globalne lokacije spajajući tako velik broj država u povezanu cjelinu. Globalni lanac vrijednosti obuhvaća pojam teritorijalne fragmentacije u proizvodnom procesu koji se dodatno može promatrati i na regionalnoj, nacionalnoj ili lokalnoj razini. U tom smislu je glavni kriterij stvaranje vrijednosti u minimalno dvije ili više država prije finalne potrošnje proizvoda ili usluge (Sturgeon, 2001; Antras, 2020) čime se već započinje koordinirana

funkcijska i proizvodna podjela poslovanja. Udaljenost između sudionika lanca dodane vrijednosti često se smatra i determinantom uspjeha GVC integracije (Stollinger, 2016; Gereffi et al., 2005).

Sudjelovanje države u globalnim lancima vrijednosti općenito se analizira u dva osnovna smjera: integracijom unaprijed (engl. *forward integration*) koja predstavlja prodaju vlastite dodane vrijednosti i integracijom unazad (engl. *backward integration*) koja predstavlja korištenje strane dodane vrijednosti (Taglioni and Winkler, 2016).

Učinak uključenosti u GVC na poboljšanje produktivnosti često je mjeren na razini pojedinih poduzeća (Ge et al., 2018) gdje se istraživanje i razvoj spominje kao glavna determinanta porasta produktivnosti. Integracijom u etablirane lance vrijednosti, pojedina poduzeća osiguravaju nova tržišta za nove proizvode i usluge, ali ključnu ulogu igra pristup znanju, inovacijama i poboljšanom učenju, što je iznimno važno za zemlje u razvoju (Pietrobelli i Rabellotti, 2011). Međutim, specijalizacijom poslovnih funkcija, trgovinski lanci vrijednosti uglavnom stvaraju čvrste i trome uloge za njihove sudionike. Dok proizvodne funkcije dominiraju u troškovno konkurentnim državama u razvoju, razvijene države preuzimaju napredne i visoko zahtjevne funkcije istraživanja i razvoja, marketinga, dizajna i sl. (Antras, 2020). Najveća dodana vrijednost uglavnom se nalazi u uzlaznim aktivnostima prema kriteriju njihove složenosti (engl. *upstream*) kao što je razvoj koncepata i koje često stvaraju teško prenosivo i nejednako umnožavajuće prešutno znanje prema svim sudionicima lanca vrijednosti (Kergroach, 2019). Zbog toga je međuodnos između backward i forward integracije bitan iz perspektive unaprjeđenja unutar lanca dodane vrijednosti (Pleticha, 2021) prema zahtjevnijim funkcijama i time rastućom koristi sudjelovanja. Prema tradicionalnoj perspektivi, napredovanje unutar GVC-a ostvaruje se iz backward u forward kroz širenje baze znanja i strukturnih transformacijama prema zahtjevnijim aktivnostima (Kergroach, 2019, Pahl i Timmer, 2020).

Dosadašnja domaća istraživanja Hrvatske narodne banke pokazuju porast ukupnog izvoza te proizvoda visoke dodane vrijednosti u strukturi izvoza nakon ulaska Hrvatske u EU 2013. kao i povećanje usklađenost izvoza i potražnje EU članica (Čardić, 2021). Međutim, hrvatski rast je uglavnom potican domaćom dodanom vrijednosti koja čini čak 80% ukupnog hrvatskog izvoza, dok je ostatak dodane vrijednosti uvezen iz malog broja država – uglavnom Njemačke i Italije (Peruško et al., 2018). Kersan-Škabić (2017) također pokazuje kako Hrvatska ostvaruje različite rezultate od ostalih članica

EU s visokim udjelom domaće dodane vrijednosti u ukupnom domaćem izvozu. Prema pojedinim autorima, uzroci bi se mogli potražiti u niskim izravnim inozemnim investicijama u sektoru prerađivačke industrije koja zbog svoje tehnološke kompleksnosti zahtijeva specijalizaciju, inovacije i specifična znanja.

Uključenost Hrvatske u globalne lance vrijednosti na razini prerađivačke industrije istraživala je i Barišić (2020) koristeći bazu „World Input-Output Database“ za 43 države EU i 15 najvećih svjetskih gospodarstava za razdoblje od 2000. do 2014. godine. U radu se ističe niža uključenost prerađivačke industrije Hrvatske u globalne lance vrijednosti u usporedbi s novim članicama EU. Također, u radu se na temelju panel analize prikazuje povezanost udjela prerađivačke industrije s uključenosti prerađivačke industrije u globalne lance vrijednosti (mjereno integracijom unaprijed i unazad), BDP-om po stanovniku, realnim efektivnim tečajem i izravnim stranim ulaganjima (engl. *FDI*). Veća uključenost u GVC i veća izravna strana ulaganja povećavaju udio prerađivačke industrije u BDP-u, a porast realnog efektivnog tečaja (zbog pada konkurentnosti) i porast BDP-a po stanovniku smanjuju udio prerađivačke industrije u BDP-u. Utjecaj povećanja BDP-a po stanovniku na smanjenje udjela prerađivačke industrije u BDP-u predstavlja preuranjenu deindustrijalizaciju koja je karakteristična za većinu država novih članica EU (Barišić, 2020). Budući da se metodologija u izračunu integracije unaprijed i unazad korištena u Barišić (2020) djelomično razlikuje od metodologije opisane u sljedećem poglavlju, rezultati i zaključci nisu međusobno usporedivi.

Rad je podijeljen u pet poglavlja. Nakon uvoda slijedi poglavlje o podacima i metodologiji, nakon toga poglavlje o rezultatima naših izračuna. U četvrtom poglavlju koristimo suvremenu analizu mreža kako bismo analizirali međudnose u trgovini dodane vrijednosti među partnerima. U posljednjem poglavlju je zaključak u kojem su definirani osnovni nalazi istraživanja.

2. PODACI I METODOLOGIJA

2.1. Metodologija

U istraživanju se koristi TiVA (engl. *Trade in Value Added*) baza preuzeta s OECD-a (2021) koja sadrži podatke o međunarodnoj trgovini između 66 država prikazane po 45 gospodarskih sektora djelatnosti za razdoblje od 1996.

do 2018. godine. Sektorska klasifikacija djelatnosti odgovara četvrtom izdanju Međunarodne standardne industrijske klasifikacije svih gospodarskih djelatnosti (engl. *ISIC Rev.4.*). Iz TiVa baze izračunavaju se dvije glavne varijable: (1) integracija unatrag (engl. *backward integration*) koja prikazuje udio inozemne dodane vrijednosti utjelovljene u domaćem izvozu i (2) integracija unaprijed (engl. *forward integration*) koja prikazuje udio domaće dodane vrijednosti utjelovljene u inozemnom izvozu.

Varijabla integracija unatrag (engl. *backward integration*) prikazana je izrazom:

$$backward_{c,i} = \frac{\sum_p VA_p}{\sum_c EXGR_c}$$

gdje $\sum_p VA_p$ predstavlja ukupan zbroj dodane vrijednosti iz svih inozemnih država p za sve sektore koji je utjelovljen u izvoz države c , a $\sum_c EXGR_c$ predstavlja ukupan izvoz promatrane države c .

Varijabla integracija unaprijed (engl. *forward integration*) prikazana je izrazom:

$$forward_{c,i} = \frac{\sum_c VA_c}{\sum_p EXGR_p}$$

gdje $\sum_c VA_c$ predstavlja ukupan zbroj dodane vrijednosti iz promatrane države c za sve sektore utjelovljen u izvozu države p , a $\sum_p EXGR_p$ predstavlja ukupan izvoz svih inozemnih država p . Varijable forward i backward integracije računaju se za svaku državu i pojedinačan sektor i .

Dodana vrijednost iskazana u osnovnim cijenama prema TiVA(2020) odražava vrijednost koju je dodala industrija i u zemlji c kada izvozi dobra i usluge. Ista se definicija koristi u Sustavu nacionalnih računa, 2008. (SNA 2008) i ekvivalentna je razlici između vrijednosti proizvodnje industrije (bruto outputa) u osnovnim cijenama i zbroja vrijednosti njenih intermedijarnih inputa dobara i usluga. Dodana vrijednost u osnovnim cijenama sastoji se od naknada zaposlenima, potrošnje fiksnog kapitala i neto operativnog viška i mješovitog dohotka (tj. dobiti dohotka samozaposlenih i članova obitelji). Također uključuje ostale poreze umanjene za subvencije na proizvodnju (kao što su porezi na plaće).

2.2. Podaci

Osim backward i forward integracije preuzete i izračunate iz TiVA baze, koristimo tri dodatne varijable pomoću kojih nastojimo dodatno razjasniti razlike u integraciji dodane vrijednosti između backward i forward režima. Izdaci za istraživanje i razvoj, prikazani kao udio u BDP-u, preuzeti su s Eurostata (2022a). Herfindahl-Hirschmanov indeks (HH indeks) koncentracije koristimo za izračun udjela pojedinačnih partnera u backward integraciji. Države s većim HH indeksom oslanjaju se na manji broj partnera u backward integraciji, što se do sada prikazalo kao jedan od čimbenika zaostajanja u promjeni režima iz backwarda u forward. Drugim riječima, države s nižim vrijednostima koncentracije partnera u backward integraciji imaju rašireniju trgovinsku mrežu pomoću koje brže ostvaruju potrebne preduvjete za napredovanje u forward integraciji. Treća varijabla su podaci o poslovnoj demografiji poduzeća preuzeti s Eurostata (2020b) koji prikazuju broj novootvorenih i zatvorenih poduzeća po gospodarskim sektorima države iz kojih se izračunava varijabla postotna promjena aktivnih poduzeća.

Analizirani skup čine 23 države Europske unije koje su podijeljene u 3 skupine zemalja: (1) države jezgre ili centra; (2) države periferije; (3) tranzicijske države. Hrvatska se promatra kao zasebna skupina kako bi se prikazale sličnosti i razlike s drugim skupinama država. Ukupan skup svih država korištenih u analizi, broj opažanja za backward i forward integraciju i prosječne vrijednosti svih korištenih varijabli za raspoloživo razdoblje, prikazane su u tablici 1.

Tablica 1. Osnovni skup promatranih država i prosječne vrijednosti varijabli korištenih u radu za razdoblje 1996. – 2018.

Države	Grupe država	Broj opservacija	Backward	Forward	HH	Rnd_exp	Act enterp change
AUT	Core	720	22.468	0.022	29.613	2.533	0.143
BEL	Core	720	29.989	0.031	34.655	2.104	0.041
DEU	Core	720	15.873	0.168	19.613	2.653	0.13
DNK	Core	720	21.605	0.017	32.342	2.699	0.16
FIN	Core	720	21.246	0.012	24.154	3.191	0.185
FRA	Core	698	17.758	0.098	26.604	2.158	0.189
NLD	Core	720	23.18	0.05	25.19	1.835	0.186
SWE	Core	720	20.59	0.026	29.842	3.31	0.158
HRV	HRV	720	22.552	0.002	25.626	0.86	0.216
ESP	Periphery	720	18.491	0.048	25.594	1.156	0.169
GRC	Periphery	720	15.599	0.008	21.099	0.747	0.132
IRL	Periphery	689	30.99	0.022	31.476	1.309	0.062
ITA	Periphery	720	16.93	0.079	22.465	1.178	0.154
PRT	Periphery	720	21.875	0.009	37.602	1.104	0.176
BGR	Transition	715	28.137	0.002	16.119	0.571	0.19
CZE	Transition	720	27.105	0.011	25.864	1.429	0.161
EST	Transition	720	29.952	0.001	21.141	1.247	0.195
HUN	Transition	720	30.247	0.008	26.635	1.076	0.244
LTU	Transition	716	21.98	0.002	16.603	0.798	0.173
LVA	Transition	718	23.444	0.001	18.047	0.532	0.171
POL	Transition	717	22.048	0.019	26.88	0.745	0.279
SVK	Transition	720	27.176	0.005	17.982	0.686	0.224
SVN	Transition	720	26.184	0.003	30.788	1.79	0.17

Izvor: OECD (2021).

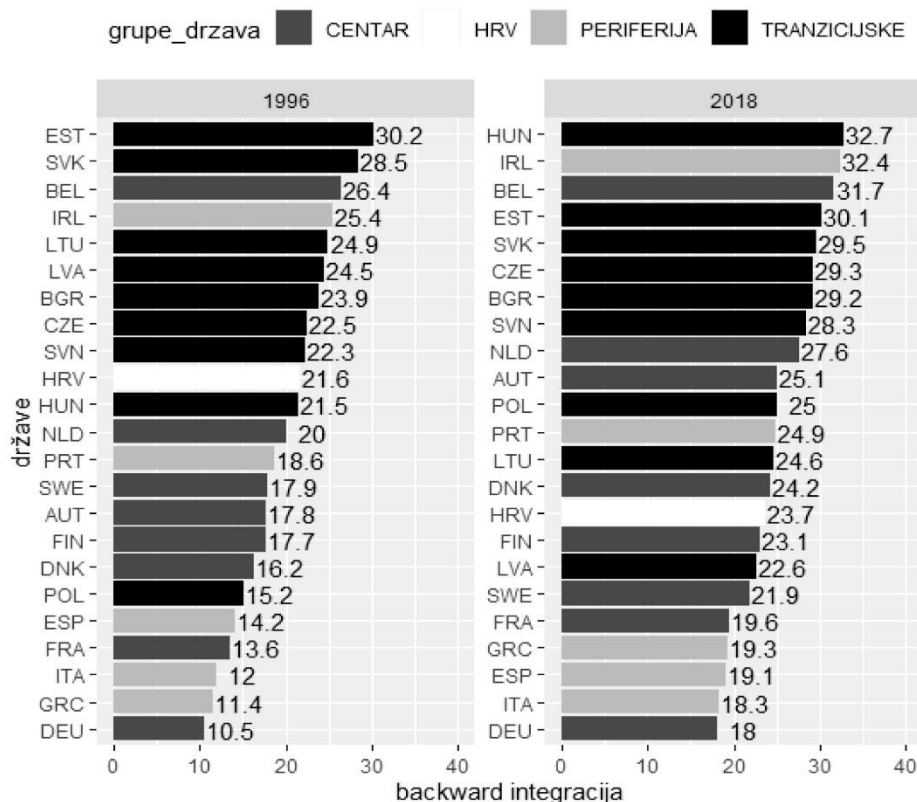
Prosječan broj opažanja za backward i forward varijable iznosi 717 za svih 23 država, tj. ukupno 16.493 opservacije. Skandinavske države, iako bi se mogle smatrati zasebnom grupom, spajaju se s državama jezgre zbog relativne sličnosti i jednostavnije usporedbe Hrvatske s manjim brojem grupa država. Kada se promatra odnos Hrvatske i prosječnih vrijednosti svih država za varijable prikazane u tablici 1., vidljivo je da Hrvatska ima blago veći backward i daleko manji forward od prosjeka svih država. HH indeks backward koncentracije za Hrvatsku gotovo je identičan prosjeku svih država. Izdaci za istraživanje i razvoj u Hrvatskoj duplo su manji od prosjeka promatranih grupa država, dok je postotna promjena aktivnog broja poduzeća za Hrvatsku jedna od najvećih u promatranom skupu. Međutim, tablica 1. prikazuje prosjeke na razini svih godina i svih industrija, dok se ključne razlike i sličnosti Hrvatske s promatranim državama mogu bolje razumjeti uzimajući u obzir vremensku komponentu i razlike između gospodarskih sektora koje će se analizirati u sljedećem poglavlju.

3. REZULTATI

3.1. Backward i forward općenito

Vrijednosti backward i forward integracije između grupa država za početno razdoblje (1996.) i završno razdoblje analize (2018.) su se minimalno promijenile sa značajnijim razlikama samo za pojedine države. Najveća odstupanja od prosječnih vrijednosti pojavljuju se kod industrijskih sektora. Grafikon 1. i 3. prikazuju vrijednosti backward i forward integracije po pojedinim državama za 1996. i 2018. godinu, a grafikon 2. i 4. prikazuju promjene u vrijednostima backward i forward integracije za cijelo razdoblje, ali samo za prosjek tri grupe država i Hrvatsku.

Grafikon 1. Backward integracija po državama – udio strane domaće vrijednosti u domaćem izvozu za 1996. i 2018.

Izvor: OECD (2021).

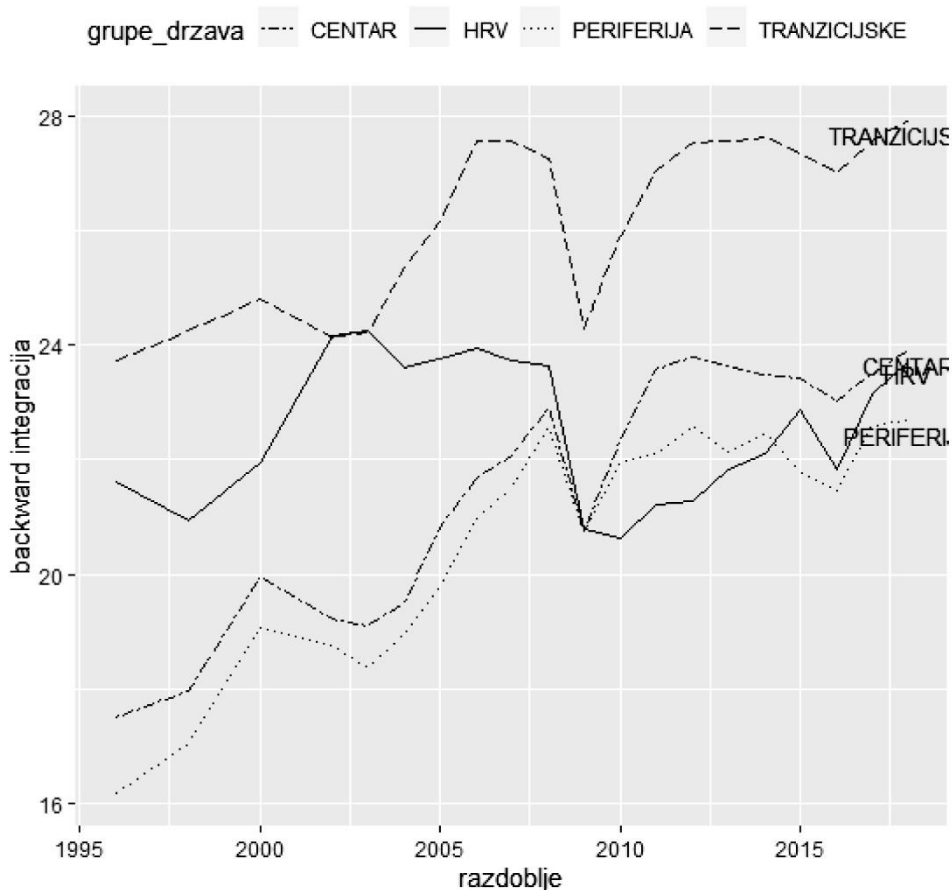
Vrijednosti backward integracije po pojedinim državama (grafikon 1.) prikazuju da je Hrvatska 1996. u backward integraciji bila iznad prosjeka promatranih država, a 2018. na kraju promatranog razdoblja, ispod prosjeka promatranih država. Prosječna vrijednost backward integracije za cijeli skup država 1996. iznosila je 19,9%, a 2018. 25,2%, što znači da države EU u prosjeku povećavaju udio strane dodane vrijednosti u domaćem izvozu.

Hrvatska je po backward integraciji ispod prosjeka država od 2007. pa konzistentno do kraja promatranog razdoblja, što se djelomično može vidjeti i na grafikonu 2. Hrvatska je prije 2007. godine imala jednu od većih vrijednosti backward integracije u odnosu na ostale pojedinačne države. Zemlje centra i periferije su u prosjeku imale značajno manji udio strane

dodane vrijednosti u domaćem izvozu u odnosu na Hrvatsku sve do 2007. godine. Kao što je vidljivo na grafikonu 2. za skupine država, 2007. je bila godina nakon koje je vidljiv nagli pad backward integracije za sve promatrane države. Hrvatska 2018. završava s vrijednošću backward integracije najbližijom prosjeku država periferije i centra, značajno manjom od tranzicijskih država.

Međutim, Hrvatska je između 1996. i 2018. imala najmanju stopu rasta backward integracije od svih promatranih država. Hrvatskoj je backward porastao za 2 postotna boda, dok je zemljama centra i periferije porastao za približno 6,4 postotna boda, a tranzicijskim državama za 4,2 postotna boda. Dakle, kada govorimo o trendu promjene backward integracije za grupe država, možemo iščitati pozitivan trend za prosjek svih skupina država osim za Hrvatsku koja 2018. završava s gotovo identičnom razinom backward integracije kao i na početku 1996. godine. Od pojedinačnih država, najznačajniji porast backward integracije ima Njemačka (72%), zatim Grčka (68%) i Poljska (65%). Blago negativnu promjenu backward integracije između 1996. i 2018. imaju jedino Latvija, Litva i Estonija.

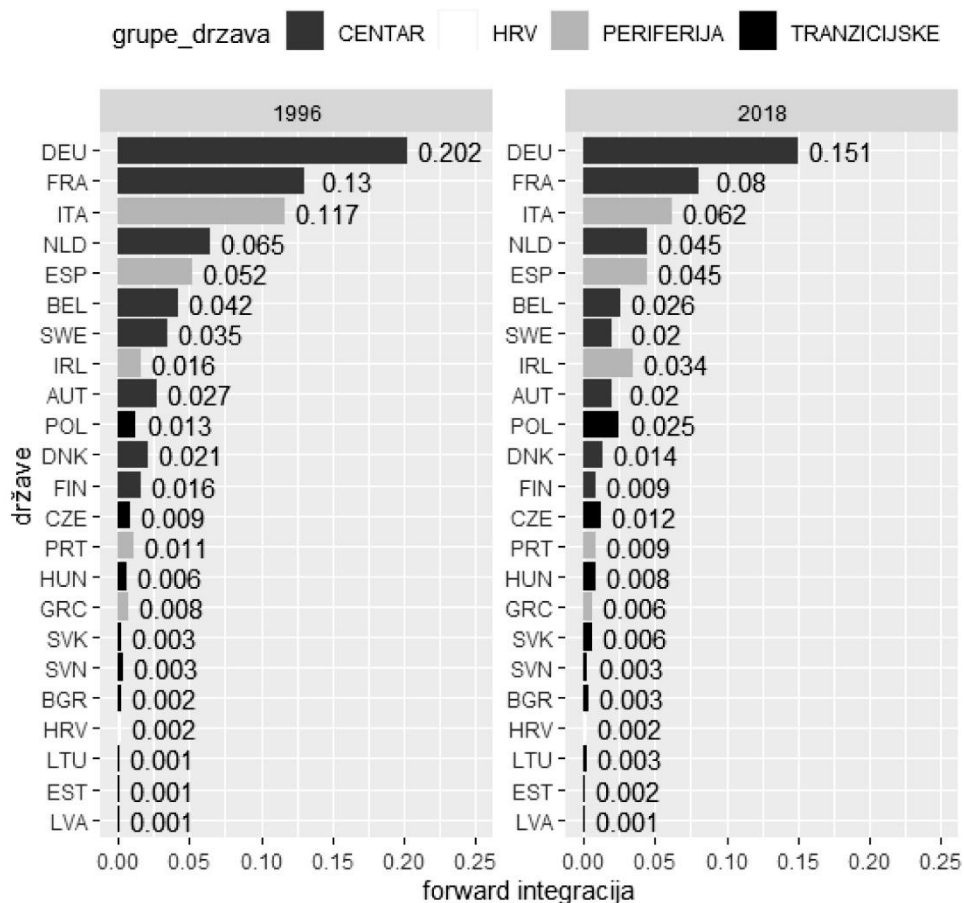
Grafikon 2. Backward integracija po grupama država – udio strane domaće vrijednosti u domaćem izvozu za cijelo razdoblje analize 1996. – 2018.

Izvor: OECD (2021).

Forward integracija, tj. udio domaće vrijednosti u inozemnom izvozu, prikazuje puno veće razlike između država. Kada se promatraju pojedine države, Njemačka ima daleko najveću forward integraciju, koju s odmakom slijede Francuska i Italija. Kumulativan zbroj navedenih triju država u 1996. značajno je veći od kumulativnog zbroja forward integracije svih ostalih analiziranih država zajedno za isto razdoblje. Na grafikonu 3. je vidljivo da od Hrvatske, za početno i završno razdoblje, manju forward integraciju imaju samo baltičke države koje pripadaju skupini tranzicijskih država, tj. država s najmanjom prosječnom forward integracijom.

Grafikon 3. Forward integracija po državama – udio domaće dodane vrijednosti u stranom izvozu za 1996. i 2018.

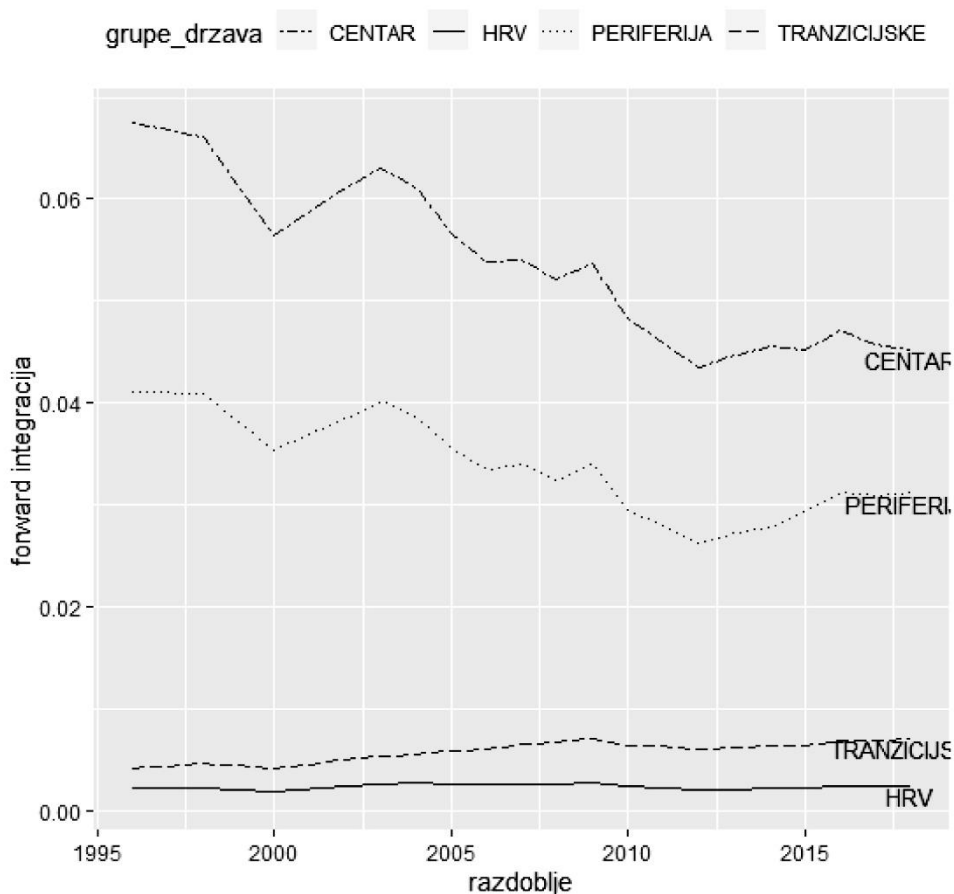

Izvor: OECD (2021).

Grafikon 4. prikazuje negativan trend forward integracije u dvadesetogodišnjem razdoblju za države jezgre (-48%) i periferije (-30%) s visokom korelacijom u trendu između njihovih agregiranih prosječnih vrijednosti. U suprotnosti s njima, tranzicijske države bilježe značajan porast forward integracije od 40%. Zbog pozitivnog povećanja forward integracije između 1996. i 2018. za 10%, Hrvatska se može usporediti s grupom tranzicijskih država. U tom slučaju možemo reći da Hrvatska zaostaje u odnosu na prosjek tranzicijskih država sa znatno nižom prosječnom razinom rasta forward

integracije u promatranom razdoblju. Tijekom analiziranog razdoblja, prosječna godišnja stopa rasta forward integracije je za tranzicijske države iznosila 2,5%, a za Hrvatsku samo 0,3%.

Grafikon 4. Forward integracija po grupama država – udio domaće dodane vrijednosti u stranom izvozu za cijelo razdoblje analize 1996. – 2018.

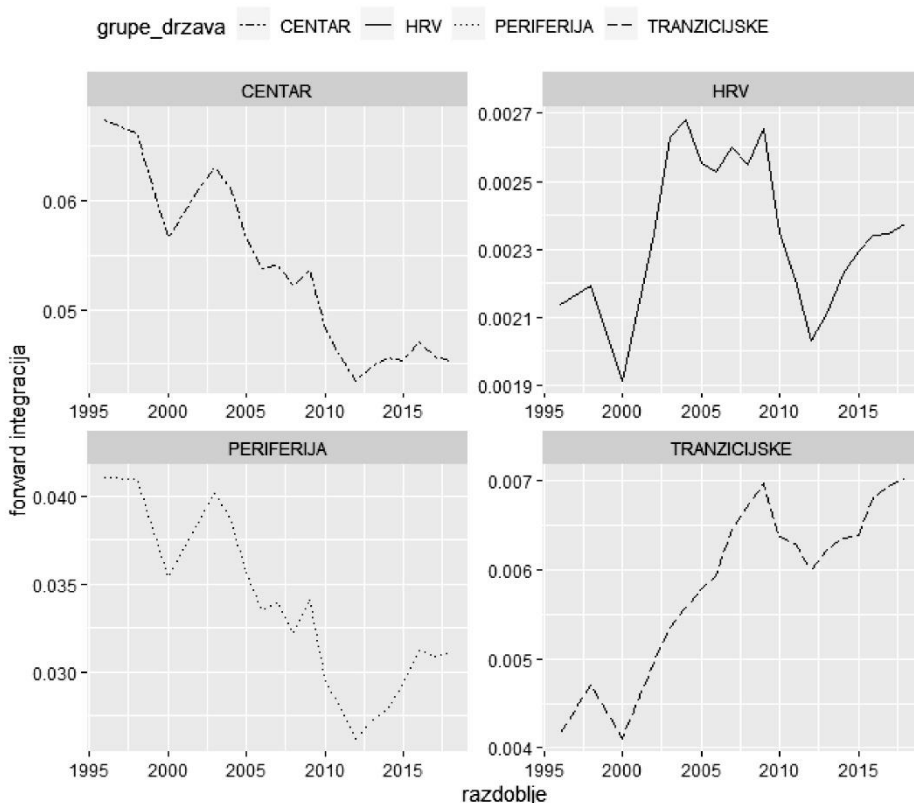

Izvor: OECD (2021).

Grafikon 5. prikazuje promjenu forward integracije kroz vrijeme za skupine država isto kao i grafikon 4., ali uz različitu skalu na y-osi grafikona, kako bi se bolje mogao prepoznati različit trend između promatranih skupina država.

Grafikon 5. vizualno jasnije prikazuje velik uspjeh tranzicijskih država, koje su na niskoj razini forward integracije ipak ostvarile visoku prosječnu stopu rasta. Hrvatska je uz oštar rast između 2000. i 2004. i stagnaciju do 2009., u samo tri godine završila na gotovo istoj razini kao i prije 10 godina. Nagla i kratkotrajna promjena trenda u 2010., zajednička svim skupinama država, potpuno je odmaknula Hrvatsku od prosjeka tranzicijskih država.

Grafikon 5. Forward integracija po grupama država – udio domaće dodane vrijednosti u stranom izvozu za cijelo razdoblje analize 1996. – 2018. – različite skale na y osi s prikazom trenda

Izvor: OECD (2021).

3.2. Backward i forward po razinama gospodarskih sektora

U prethodnom poglavlju prikazane su vrijednosti backward i forward integracije na razini pojedinih država i prosjeka za skupine država koji uključuju prosječne vrijednosti svih gospodarskih sektora. U nastavku slijedi analiza trgovinskih integracijskih režima po odabranim razinama gospodarskih sektora – primarno industrije. Popis sektora koji se koriste u analizi i njihove prosječne vrijednosti za sve godine prikazani su u tablici 2. za Hrvatsku i za prosjek svih promatranih država. Iz tablice je vidljivo kako backward integracija ima puno veću disperziju vrijednosti u odnosu na forward integraciju. Države EU u prosjeku imaju najveću backward integraciju u industriji rafiniranih naftnih proizvoda, što je očekivano s obzirom na to da su naftni proizvodi sastavni dio gotovo cijeloga gospodarstva, a u čijoj je potrošnji EU neto deficitarna. Kao što je očekivano za trgovinsku integraciju usluga, EU u prosjeku ima vrlo nisku backward integraciju za poslovanje nekretninama, usluge smještaja i pripreme hrane te IT usluga. U forward integraciji, EU u prosjeku predvodi transportna i kemijska industrija. Međutim, kao što se u prethodnom poglavlju moglo naslutiti, prosječne vrijednosti forward integracije za cijelu EU gotovo u potpunosti koreliraju s forward integracijom Njemačke – ali ne i za sve sektore. U nastavku je prikazan pregled forward i backward integracije za sve pojedinačne države na razini sektora za završnu godinu analize (2018.) uz objašnjenje općih trendova za cijelo razdoblje.

Tablica 2. Popis gospodarskih sektora i prosječne vrijednosti za Hrvatsku i ostale države

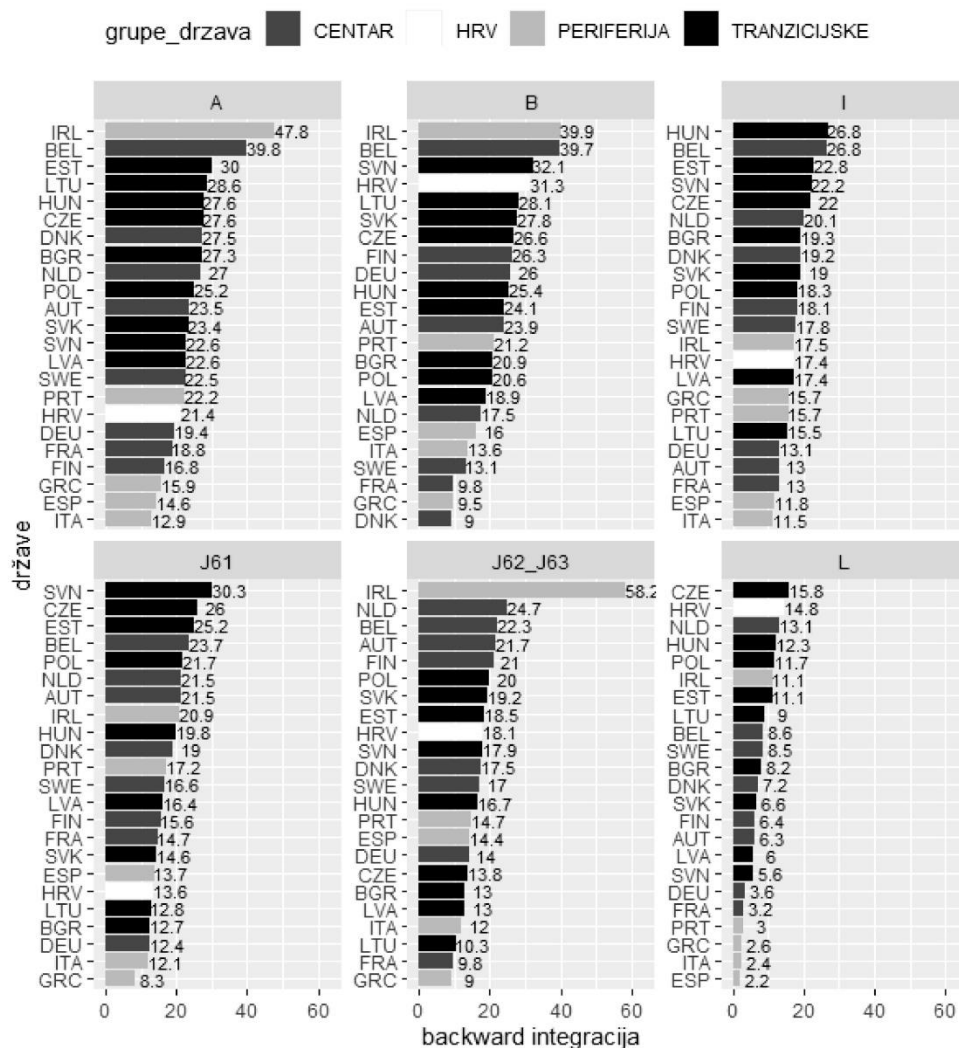
Šifra sektora	Naziv sektora	Backward prosjek bez HRV	Forward prosjek bez HRV	Backward HRV	Forward HRV
A	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	24.575	0.017	21.417	0.002
B	Vađenje ruda i kamena, proizvodi za proizvodnju energije	22.66	0.006	31.296	0
C10_C12	Prehrambeni proizvodi, pića i duhan	31.598	0.048	26.614	0.004
C13_C15	Tekstil, tekstilni proizvodi, koža i obuća	32.835	0.017	35.383	0.002
C16	Drvo i proizvodi od drva i pluta	29.506	0.007	27.648	0.002
C17_C18	Proizvodi od papira i tisak	32.875	0.014	25.969	0.001

Šifra sektora	Naziv sektora	Backward prosjek bez HRV	Forward prosjek bez HRV	Backward HRV	Forward HRV
C19	Koks i rafinirani naftni proizvodi	61.46	0.012	51.256	0.003
C20_C21	Kemikalije i kemijski proizvodi; Farmaceutski, medicinski kemijski i botanički proizvodi	36.737	0.082	31.151	0.002
C22	Proizvodi od gume i plastike	38.924	0.019	40.5	0.001
C23	Ostali proizvodi od nemetalnih minerala	30.046	0.01	30.162	0.001
C24_C25	Osnovni metali; Gotovi metalni proizvodi	39.579	0.049	30.345	0.003
C26_C27	Računalna, elektronička i optička oprema; Električna oprema	41.851	0.057	34.207	0.002
C28	Strojevi i oprema	35.909	0.064	33.968	0.001
C29_C30	Motorna vozila, prikolice i poluprikolice; Ostala transportna oprema	44.76	0.094	43.092	0.001
C31_C33	Proizvodnja, dn; popravak i montaža strojeva i opreme	29.04	0.024	26.339	0.002
I	Djelatnosti pružanja smještaja i prehrane	18.009	0.025	17.439	0.015
J61	Telekomunikacija	17.847	0.007	13.639	0.001
J62_J63	IT i druge informacijske usluge	18.127	0.027	18.087	0.002
L	Poslovanje nekretninama	7.798	0.007	14.753	0.003

Izvor: OECD (2021).

Grafikoni 6., 7. i 8. prikazuju backward integraciju po pojedinačnim državama za 2018. godinu za različite gospodarske sektore, od kojih grafikoni 7. i 8. prikazuju podsektore industrije. U svim sektorima i kroz cijelo razdoblje analize (koje je predugačko za grafički prikaz), tranzicijske države su u prosjeku imale najveću backward integraciju. Države periferije su u prosjeku imale najmanju backward integraciju, od kojih se u suprotnosti ističe Irska kao što je vidljivo i na grafikonu 6. za 2018. godinu – Irska ima uvjerljivo najveću backward integraciju od pojedinačnih država, a posebno u sektoru IT usluga.

Grafikon 6. Backward integracija za pojedinačne države u 2018. – sektori prvi dio

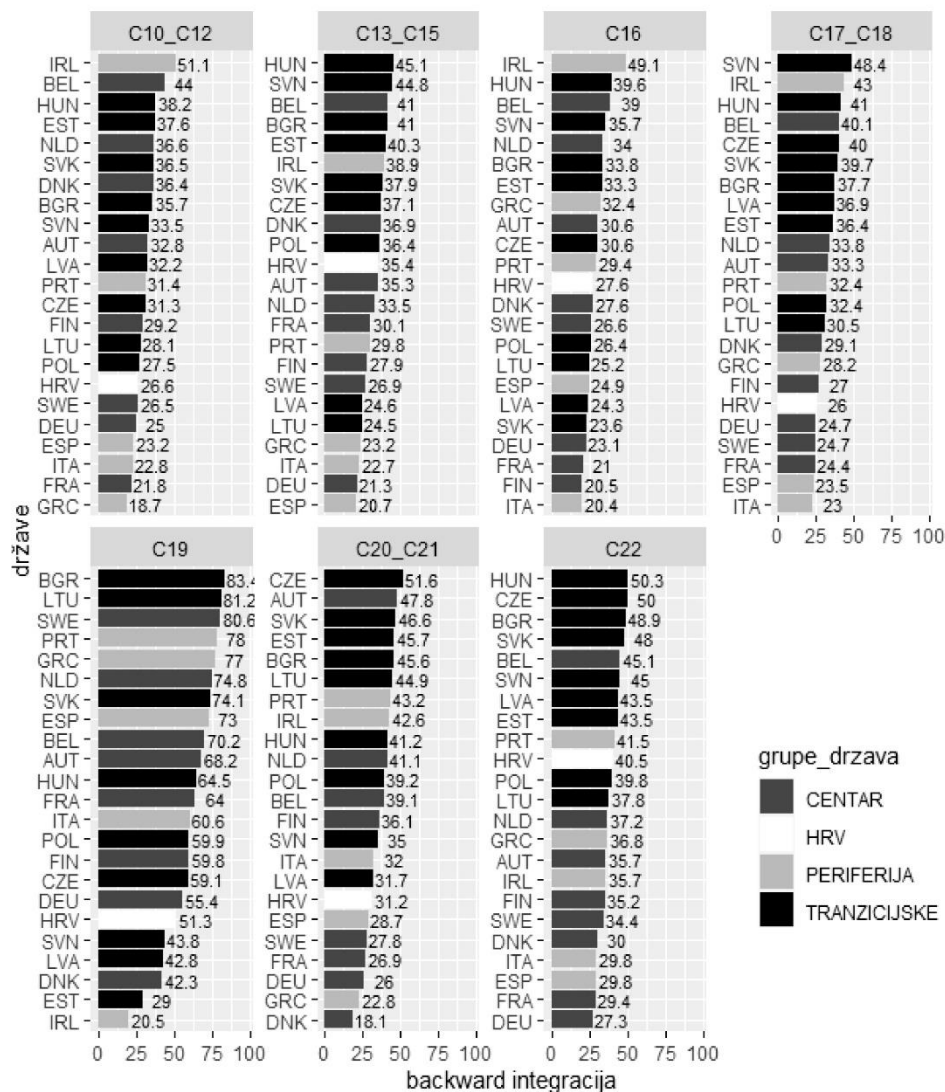

Izvor: OECD (2021).

Hrvatska je prosječno za backward integraciju na razini svih industrija slična državama jezgre i periferije – tranzicijske države se uvjerljivo odvajaju s najvećom backward integracijom. Međutim, u backward integraciji za sektor rudarstva (B) i poslovanje nekretninama (L), Hrvatska se nalazi u društvu tranzicijskih država s jednim od najvećih udjela backward integracije u usporedbi s pojedinačnim državama.²

² Backward integracija za sektor rudarstva (B) i industriju rafiniranih naftnih proizvoda (C19) drastično pada u 2007. započevši time trend konvergencije hrvatske backward integracije u sektoru B i trend divergencije u sektoru C19. Hrvatska se tako u slučaju rudarstva (B) s velikom razlikom u visini backward integracije prije 2007. približava prosjeku promatranih država sve do kraja promatranog razdoblje. Dok se između skupina država u sektoru rafiniranih naftnih proizvoda (C19) može prepoznati sličnosti u trendu za cijelo razdoblje analize, nakon 2007. godine, Hrvatska se suprotnim trendom odvoja na najmanju razinu backward integracije prema prosjeku promatranih skupina. Grafikon i podaci o vremenskom kretanju backward i forward integracije za pojedinačne sektore dostupni su na zahtjev od autora.

Grafikon 7. Backward integracija za pojedinačne države u 2018. – sektori drugi dio

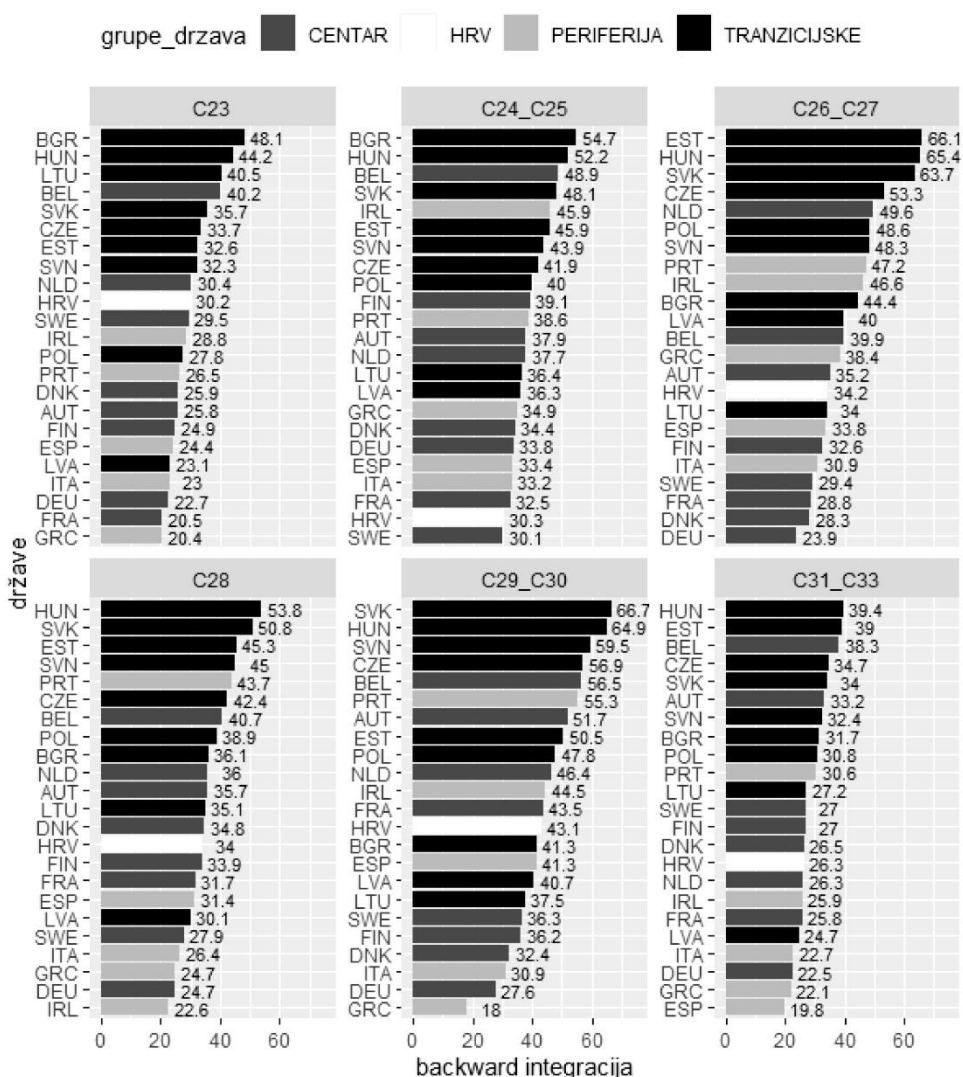

Izvor: OECD (2021).

Od industrijskih sektora, potrebno je izdvojiti metalne proizvode (C24_C25) u kojim Hrvatska ima gotovo najmanji udio strane dodane vrijednosti u domaćem izvozu među svim promatranim državama EU. Ostali analizirani

sektori pokazuju da se Hrvatska nalazi unutar prosjeka država EU za 2018. i za ostalo razdoblje analize sa zajedničkim trendom kretanja backward integracije među promatranim državama.

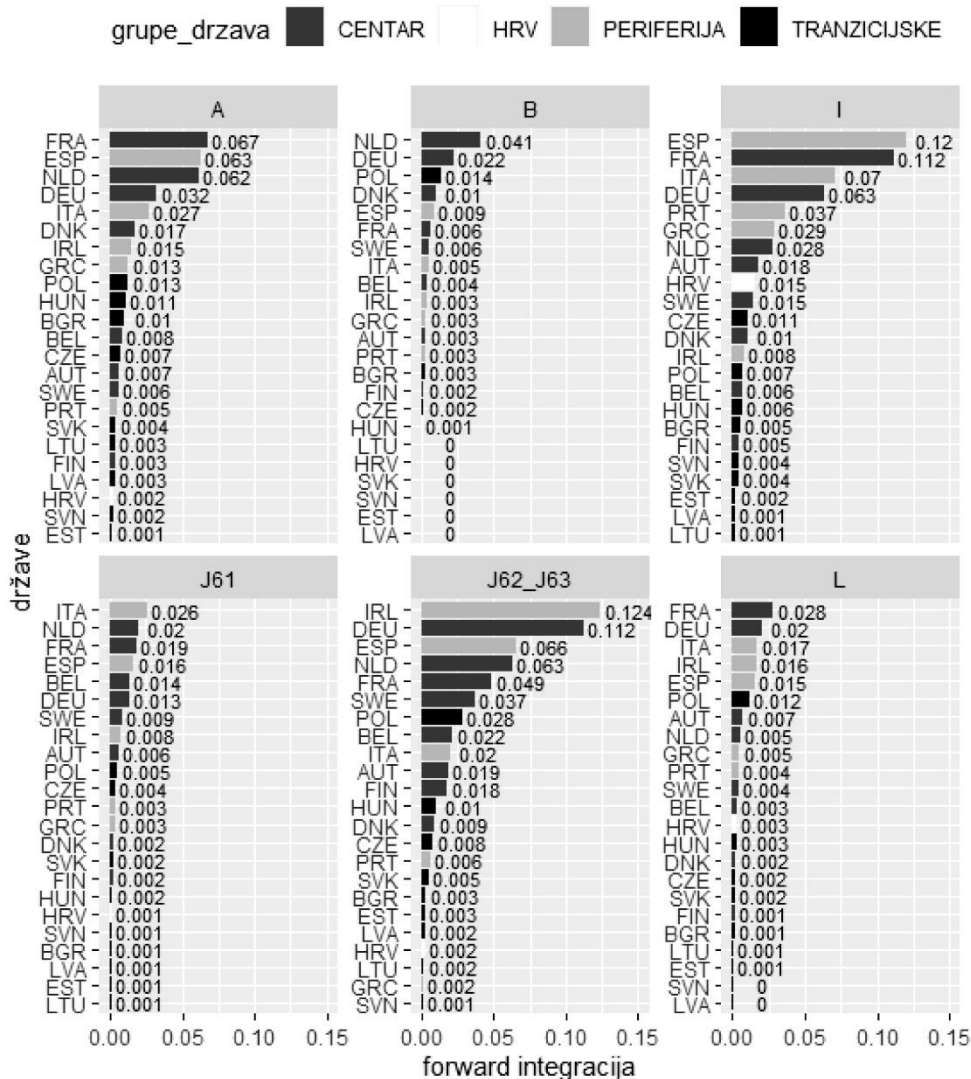
Grafikon 8. Backward integracija za pojedinačne države u 2018. – sektori treći dio

Izvor: OECD (2021).

Na grafikonima 9., 10. i 11. prikazana je forward integracija po pojedinačnim državama za 2018. godinu za različite gospodarske sektore. Značajna kumulativna vrijednost forward integracije pojedinačnih država EU praktički se može svesti na nekoliko država – Njemačku i Francusku od država centra, a Italiju, Španjolsku i za vrlo specifične sektore Irsku od perifernih država. Ukupan zbroj forward integracije za tranzicijske države zajedno s Hrvatskom je iznimno malen zbog čega je nemoguće izdvojiti sektor u kojem Hrvatska ima iznadprosječne vrijednosti.

Grafikon 9. Forward integracija za pojedinačne države u 2018. – sektori prvi dio

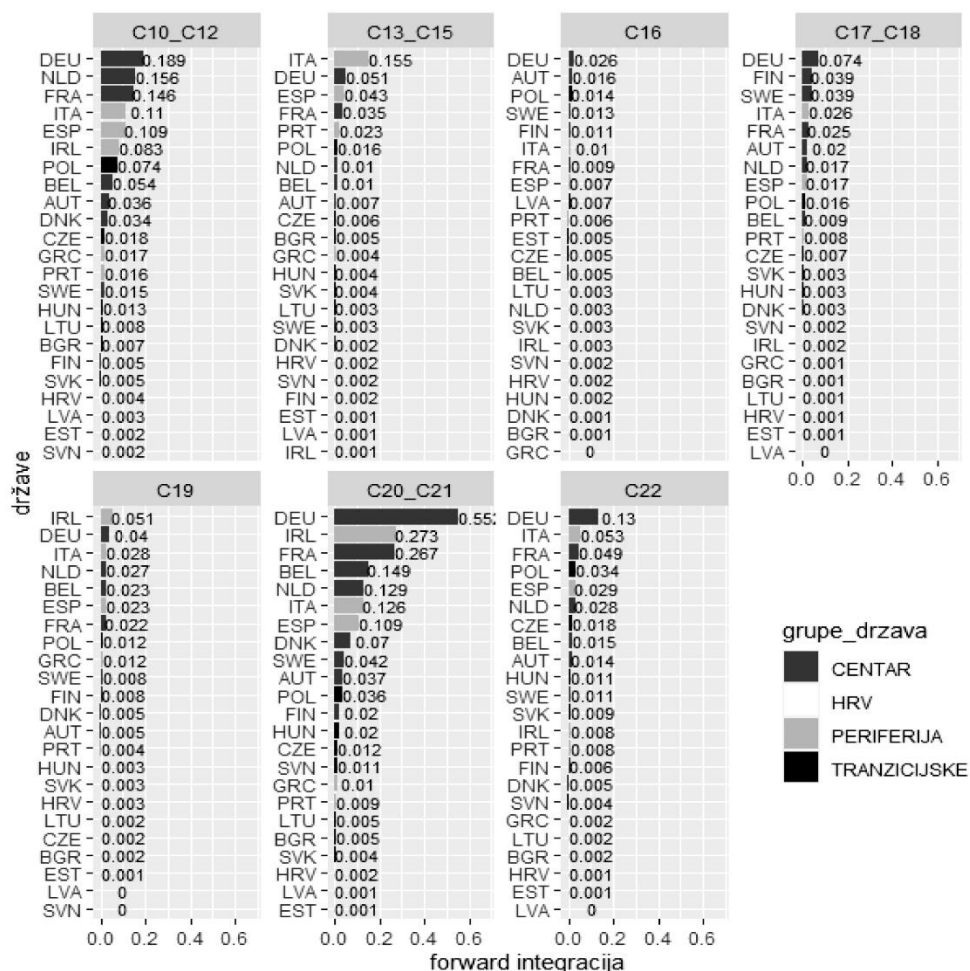

Izvor: OECD (2021).

Njemačka potpuno dominira u industrijskim sektorima (grafikoni 10. i 11.) s najvećom forward integracijom u sektoru transporta (C29_C30). Osim automobilske i transportne industrije, visoke razine forward integracije za Njemačku su prisutne u kemijskoj industriji (C20_C21) i industriji električne

opreme (C26_C27). Od država centra, osim Njemačke, Francuska i Nizozemska ostvaruju iznimne rezultate u poljoprivredi (A), rudarstvu (B) i poslovanju nekretnina (L). Periferne države natprosječne rezultate ostvaruju samo u tekstilnoj industriji i naftnim proizvodima. Industrijiju naftnim proizvodima blago predvodi Irska, a forward Italije u tekstilnoj industriji dovoljno je velik da se može uspoređivati s kumulativnim iznosom svih ostalih država EU.

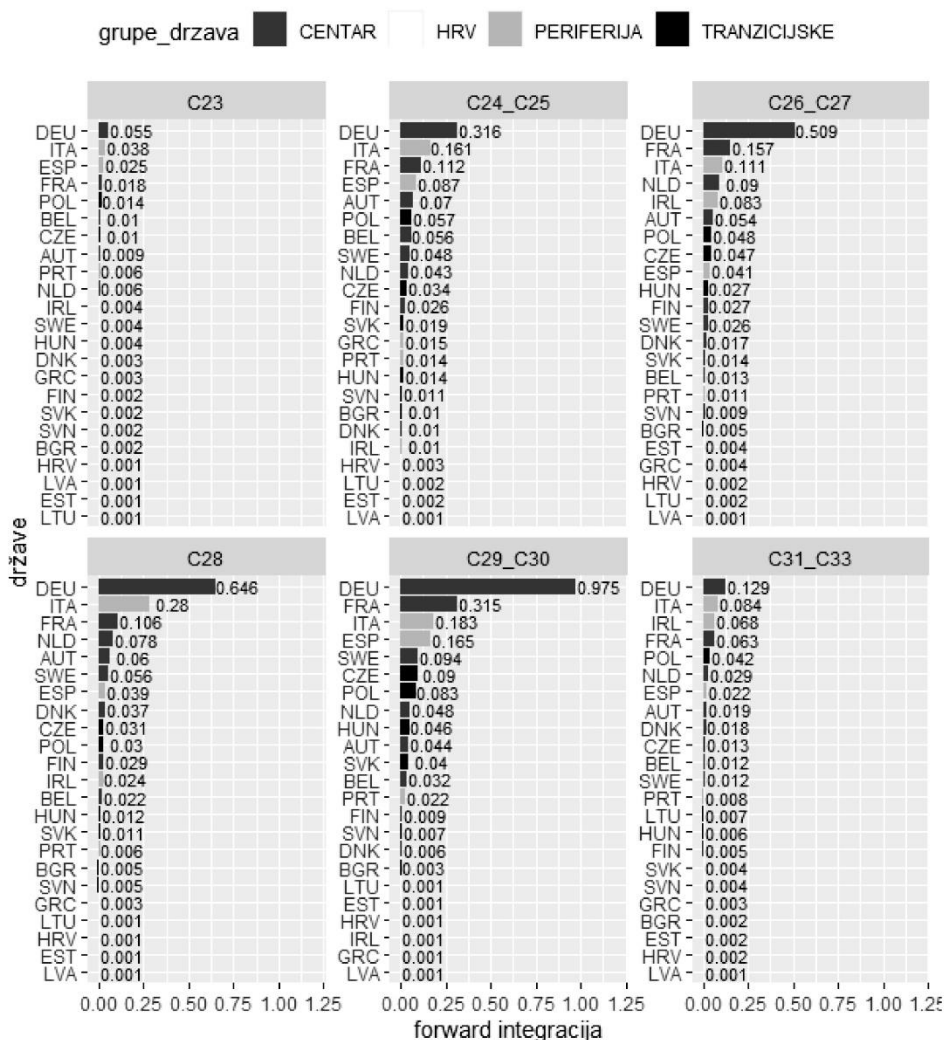
Grafikon 10. Forward integracija za pojedinačne države u 2018. – sektori drugi dio

Izvor: OECD (2021).

Osim industrijskog sektora, države periferije visoki forward bilježe i u ostalim sektorima (grafikon 9.) zajedno s državama centra. Španjolska je u vrhu poljoprivrede i sektora pružanja smještaja i pripreme hrane – uglavnom povezanima s turizmom. Italija se dodatno ističe u sektoru telekomunikacija, a Irska u IT sektoru.

Grafikon 11. Forward integracija za pojedinačne države u 2018. – sektori treći dio

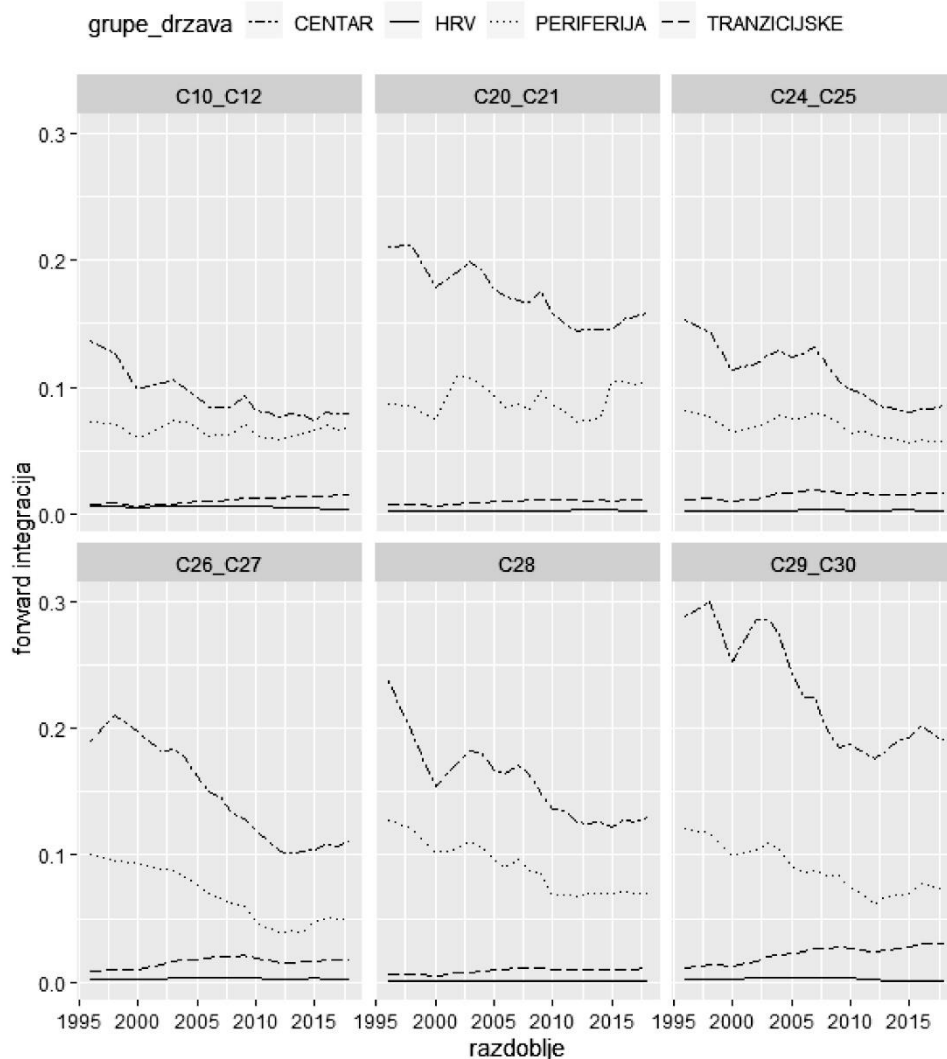

Izvor: OECD (2021).

Analizirajući promjene forward industrije kroz vrijeme, trend kretanja svih grupa država je gotovo identičan. U tom je kontekstu potrebno izdvojiti trend smanjivanja forward integracije za države centra i periferije na razini prosjeka svih sektora (grafikon 4. i 5.) među kojim je najvidljiviji pad vrijednosti forward integracije za Njemačku u transportnoj (C29_C30) i kemijskoj industriji (C20_C21). Drugim riječima, iako danas vrlo dominantna u navedenim industrijama, Njemačka je na početku promatranog razdoblja bilježila i značajnije rezultate u forward integraciji za navedene industrije. Međutim, posljedica smanjenja forward integracije kroz vrijeme za Njemačku pokazuje blagu konvergenciju država centra i periferije u industrijskim podsektorima u prosjeku dominantnima za tržište EU. Državama centra i periferije postupno konvergiraju i tranzicijske države čije su stope rasta forward integracije u promatranom razdoblju uvjerljivo najveće.

Međutim, zbog niskih početnih razina forward integracije, pogotovo u industrijskim sektorima, tranzicijske države usprkos visokim stopama rasta, još uvijek značajno zaostaju za državama centra i periferije. Takvim rezultatom ne može se pohvaliti Hrvatska, koja po razinama forward integracije, ali i stopama rasta vidljivo zaostaje za tranzicijskim državama. Konvergencija forward integracije država centra i periferije, te postupno približavanje tranzicijskih država visokim stopama rasta, za razdoblje od 1996. do 2018., prikazani su na grafikonu 12. za odabrane najznačajnije sektore industrije.

Grafikon 12. Forward integracija kroz vrijeme za grupe država za odabrane podsektore industrije – prikaz konvergencije države centra i periferije 1996. – 2018.

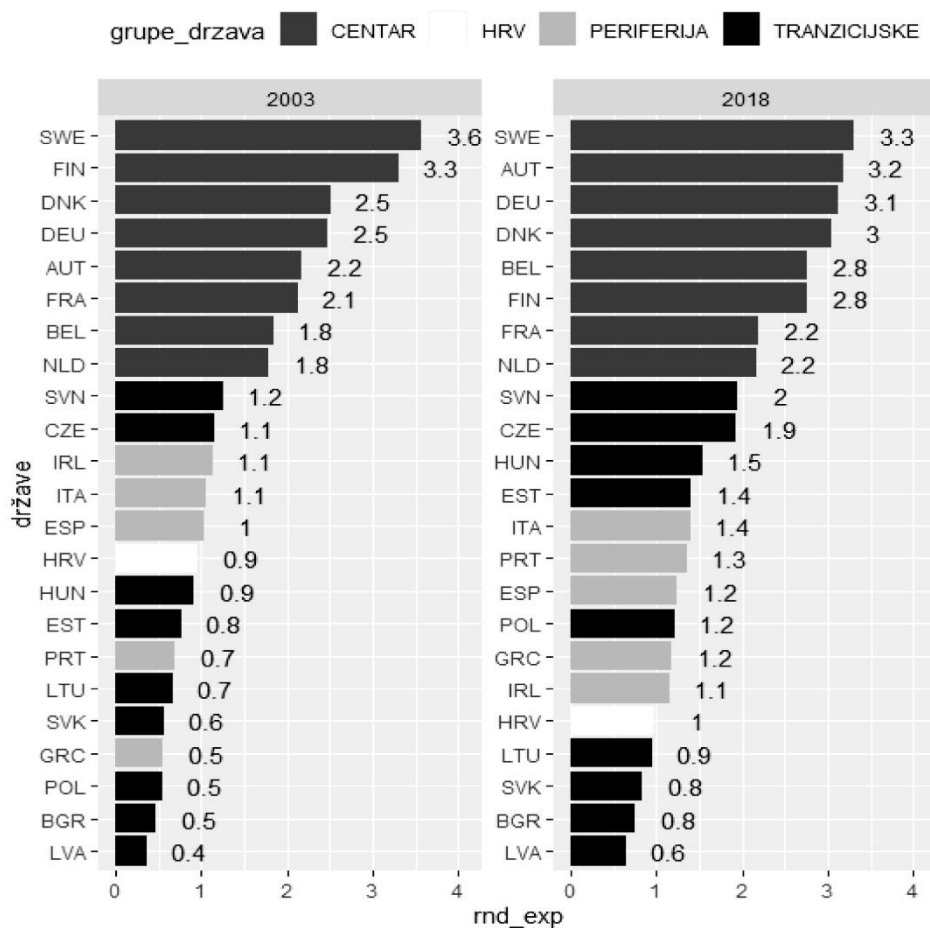
Izvor: OECD (2021).

3.3. Čimbenici rasta iz endogenih teorija rasta

Zbog nedostatka podataka, u nastavku se prikazuju izdaci za istraživanje i razvoj i HH indeks koncentracije za 2003. i 2018. godinu, a postotna

promjena aktivnih poduzeća samo za zadnje razdoblje analize. Grafikon 13. prikazuje izdatke za istraživanje i razvoj u postotku BDP za pojedinačne države. Za razliku od backward i forward integracije, izdaci za istraživanje i razvoj prikazuju puno čvršću hijerarhiju između grupa država – države centra predvode s prosječno duplo više izdataka u BDP-u od drugih grupa država. Dok Hrvatska u 2003. ima prosječne izdatke veće od tranzicijskih i perifernih država, situacija je obrnuta u 2018. godini – Hrvatska ima prosječne izdatke najmanje od promatranih grupa država s najmanjom stopom rasta izdataka u petnaestogodišnjem razdoblju.

Grafikon 13. Izdaci za istraživanje i razvoj (% BDP-a) 2003. i 2018.

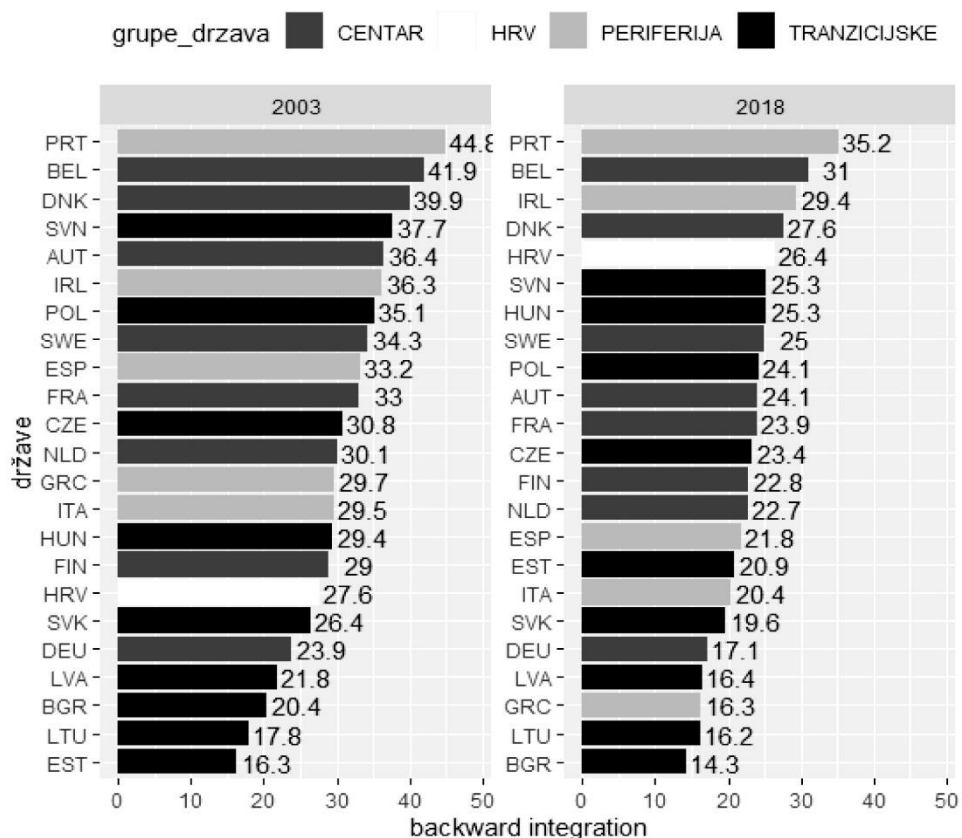

Izvor: Eurostat (2022a).

Navedeni nalaz definitivno pokazuje poražavajuće rezultate Hrvatske u odnosu na usporedive države. Tranzicijske države povećale su udio izdataka za istraživanje i razvoj za 70% u 15 godina, a Hrvatska za svega 3%. Države periferije imaju blago veći udio izdataka u BDP-u od tranzicijskih država u 2018. godini, ali i dalje više od duplo manji u odnosu na susjedni centar EU.

HH indeks koncentracije na grafikonu 14. prikazuje koncentraciju broja partnera u backward integraciji. Veće vrijednosti indeksa označavaju veću koncentraciju manjeg broja partnera. U petnaestogodišnjem razdoblju, prosječna vrijednost indeksa smanjila se s 30 na 24 za sve promatrane države, čime se prikazuje povećanje partnerskih mreža u backward integraciji država EU.

Grafikon 14. Herfindahl-Hirschmanov indeks koncentracije backward integracije trgovinskih partnera 2003. i 2018.

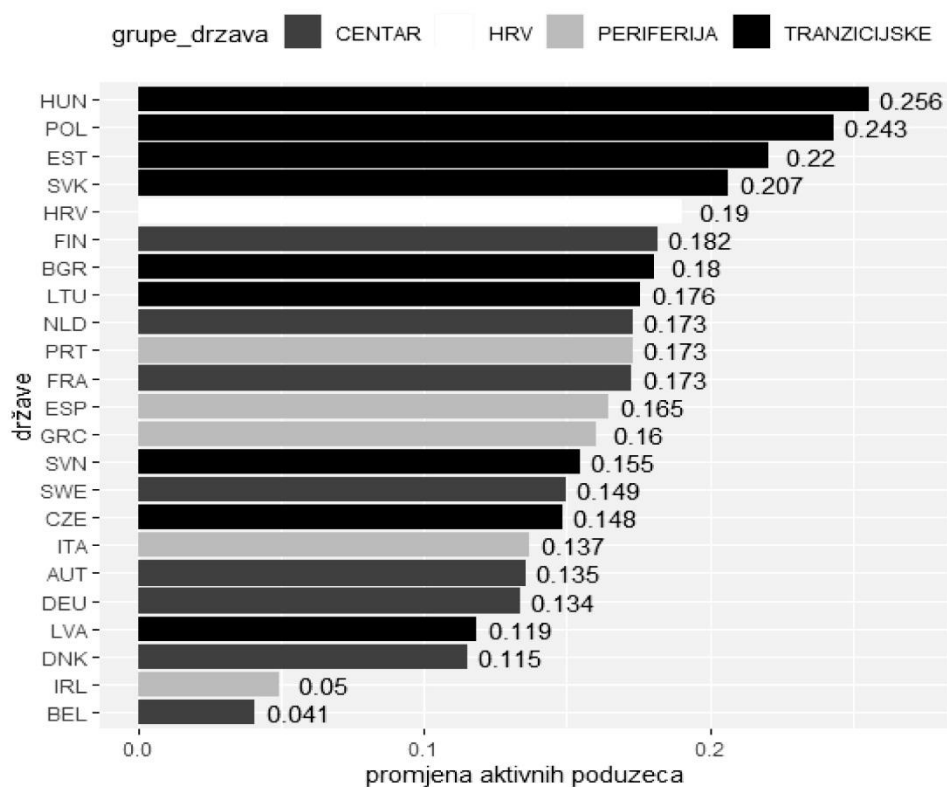

Izvor: OECD (2021).

Hrvatska je u apsolutnom smislu napredovala povećavajući broj partnera u trgovinskoj integraciji, ali daleko sporije od ostalih promatranih država. Time je u relativnom smislu nazadovala, te se pomaknula prema vrhu grafikona pojedinačnih država s najvećim vrijednostima HH indeksa za 2018. godinu. Tranzicijske države su u prosjeku smanjile vrijednost HH indeksa za isto razdoblje za 6 jedinica, dok su države centra i periferije u prosjeku za čak 10 jedinica.

Postotak promjene aktivnih poduzeća prikazan je na grafikonu 15. za 2018. godinu. Prosječne vrijednosti na razini grupa država pokazuju da države periferije i centra imaju gotovo identične i značajno niže stope od tranzicijskih država i Hrvatske. Hrvatska ima blago veće stope promjene aktivnog broja poduzeća u odnosu na prosjek tranzicijskih država.

Grafikon 15. Postotak promjene aktivnih poduzeća po pojedinačnim državama u 2018.

Izvor: Eurostat (2022b).

Iako navedeni pokazatelji mogu ukazivati na bujnu poduzetničku aktivnost koja je prema teorijama povezana s inovacijama i tehnološkim napretkom, u hrvatskom slučaju može imati i veze s pragom ulaska u sustav PDV-a – zbog kojeg poduzetnici, koristeći rupu u poreznom zakonodavstvu, otvaraju i zatvaraju poduzeća kako bi izbjegli ulazak pravnih osoba u sustav PDV-a.

4. ANALIZA GLOBALNE UMREŽENOSTI U TRGOVANJU DODATNOM VRIJEDNOSTI

U prethodnom poglavlju analizirani su deskriptivni podaci forward i backward integracije za države EU. U ovom poglavlju se analizira cijeli skup od 66 država koje sadrži TiVA baza (2021.) – sve države OECD-a, EU-a i G20 te odabrane države istočne i jugoistočne Azije zajedno s državama južne Amerike. Koristeći cijeli skup država, formira se globalni trgovinski lanac prema porijeklu dodane vrijednosti trgovinskog partnera prikazan kao analiza mreže (engl. *network analysis*) za početno (1996.) i završno (2018.) razdoblje analize.

Porijeklo izvoza svake države sastoji se od domaće dodane vrijednosti proizvedene unutar granica države i inozemne dodane vrijednosti velikog broja različitih država, stoga se može prikazati sljedećom formulom:

$$izvoz_d = VA_d + \sum_i VA_i$$

gdje VA_d predstavlja domaću dodanu vrijednost, a $\sum_i VA_i$ ukupan zbroj inozemne dodane vrijednosti.

Kako bismo izračunali povezanost izvoza svake države s njihovim partnerima, potrebno je koristiti samo ukupan zbroj inozemne dodane vrijednosti, tj. ignorirati vlastitu domaću vrijednost bez obzira na to što ona predstavlja najveći udio izvoza za većinu država. Inozemna dodana vrijednost računa se kao ukupan zbroj uvezene dodane vrijednosti različitih država utjelovljen u domaćem izvozu te je definirana izrazom:

$$\sum_i VA_i = VA_{i1} + VA_{i2}, \dots, + VA_{in}$$

u kojem VA_i predstavlja dodanu vrijednost iz inozemne države i utjelovljenu u domaćem izvozu.

Glavni trgovinski partner države izvoznice definira se kao država *i* koja ima najveći udio dodane vrijednosti utjelovljen u domaćem izvozu³. Iz navedenog proizlazi da je glavni trgovinski partner:

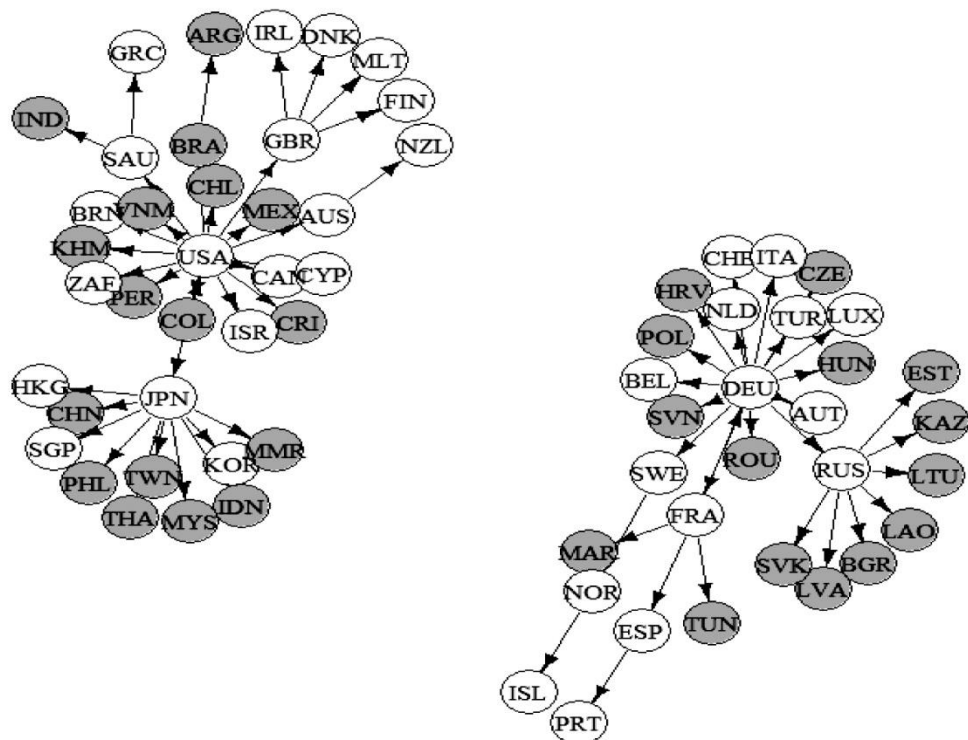
$$trgPartner = \max (VA_i)$$

Budući da se podaci prikazuju za 45 različitih gospodarskih sektora na razini jedne države, njihove se vrijednosti računaju kao prosjek na razini države.

Na slici 16. prikazan je globalni lanac vrijednosti prema porijeklu najvećeg trgovinskog partnera za svih 66 država za 1996. godinu na kojoj se bojama naglašava razvijenost država – sivo su obojene države u razvoju, dok su bijelo ostavljene razvijene države. Države u kružićima prikazuju ukupan skup analize, a strelice prikazuju vezu između najvećih trgovinskih partnera. Interpretacija je sljedeća: Hrvatska koristi najviše njemačke dodane vrijednosti u vlastitom izvozu, tj. najveći udio dodane vrijednosti hrvatskog izvoza je podrijetlom iz Njemačke. Na temelju toga ne zaključujemo da se hrvatski izvoz sastoji samo od njemačke dodane vrijednosti, nego da je najveći udio dodane vrijednosti hrvatskog izvoza podrijetlom iz Njemačke. To znači da Hrvatska koristi dodanu vrijednost i iz drugih država (i naravno vlastitu), a da se traženjem najvećeg trgovinskog partnera analizira samo najvažnija, ali ne i jedina trgovinska povezanost između država.

³ Domaća dodana vrijednost predstavlja najveći udio izvoza gotovo svake države. Međutim, kako bi se identificirale trgovinske mreže između država, promatra se samo udio najvećeg trgovinskog partnera utjelovljen u domaćem izvozu za svaku državu. Prosječna dodana vrijednost svih najvećih trgovinskih partnera utjelovljena u izvozu svih država iznosi 4,66% u 2018. godini i 3,95% u 1996. godini.

Slika 16. Analiza mreže globalnog trgovinskog lanca prema porijeklu najvećeg trgovinskog partnera, 1996. godina

Izvor: OECD (2021).

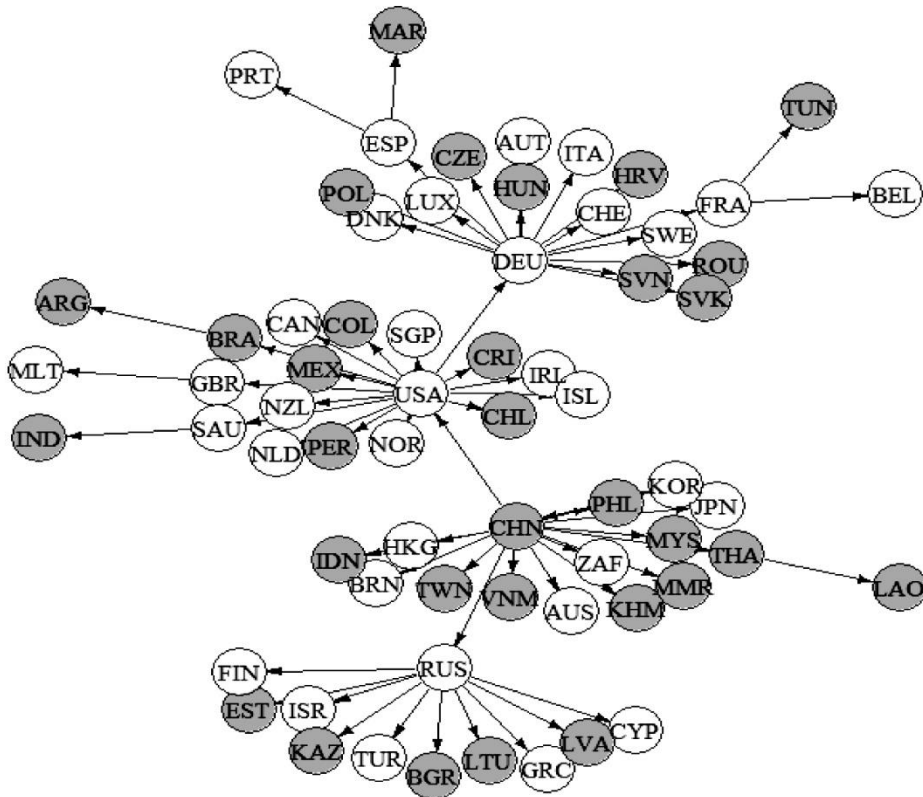
Slika 16. za 1996. godinu pokazuje dva glavna trgovinska centra oko SAD-a i Njemačke, što znači da izvoz svih država u skupu najviše ovisi upravo o tim država. SAD je glavni partner država Sjeverne i Južne Amerike te Australije, a posredno preko Japana i Azije. Njemačka dodana vrijednost najznačajnija je u izvozu većine europskih država i Rusije. Potrebno je naglasiti kako Kina u 1996. nije bila glavni trgovinski partner (po dodanoj vrijednosti) niti jedne države u skupu svih 66 država, što će biti i najveća promjena u odnosu na zadnje razdoblje analize.

Zanimljive informacije o podrijetlu integracije prikazuje i varijabla razvijenosti država. Dok je ruska dodana vrijednost najvažnija u izvozu čak 8 država u razvoju, 4 razvijene države najveći udio dodane vrijednosti koriste iz Velike Britanije, od kojih su 3 europske. Kada se promatra skup država

EU, većina ih je očekivano vezana uz njemački trgovinski lanac. Međutim, ako države EU podijelimo na centar, periferiju i tranzicijske države kao na početku rada, možemo zaključiti da je velik dio tranzicijskih država indirektno povezan s Njemačkom preko jednog ili više trgovinskih partnera. Hrvatska je, kao i većina država centra i periferije, direktno povezana s Njemačkom u vlastitoj trgovinskoj integraciji.

Slika 17. prikazuje identičan skup podataka kao i slika 16., ali za završno razdoblje analize (2017.). Ukupna vizualizacija globalnog trgovinskog lanca prema porijeklu partnera dodane vrijednosti poprima potpuno drugačiji oblik u 2018. Mogu se izdvojiti dvije krucijalne promjene utvrđene analizom. Prvo, globalni trgovinski lanac najvećih partnera je potpuno povezan između država u 2018., tj. čini jednu cjelinu. Drugo, vodeća država najvećih trgovinskih partnera uvjerljivo je Kina spajajući sva tri manja regionalna lanca: SAD i Rusiju direktno, a Njemačku i time veći dio Europe indirektno preko SAD-a. Iako su Kina i SAD najvažniji trgovinski partneri za podjednak broj država (16), kineska dodana vrijednost predstavlja najvažniju stavku izvoza svih promatranih država zajedno zbog povezivanja trgovinskih lanca Njemačke, SAD-a i Rusije. Za usporedbu, kineska dodana vrijednost u 1996. nije činila najveći dio izvoza niti jedne promatrane države.

Slika 17. Analiza mreže globalnog trgovinskog lanca prema porijeklu najvećeg trgovinskog partnera, 2018. godina

Izvor: OECD (2021).

SAD je u odnosu na početno razdoblje povećao važnost na njemački izvoz čime je spojio dva odvojena transatlantska bloka iz 1996. godine. Njemačka je smanjila važnost vlastite dodane vrijednosti sa 16 država iz 1996. na 15 država u 2018. Međutim, iako je po direktnoj važnosti odmah iza SAD-a i Kine, njemačka dodana vrijednost prestala je biti krucijalna za ruski izvoz koji se također u smislu najvažnijeg partnera okrenuo prema Kini. Rusija je također povećala važnost svoje dodane vrijednosti na kraju promatranog razdoblja – čineći tako najveći udio izvoza za čak 10 država od kojih samo jedna nije europska. Rusija implementira glavni dio dodane vrijednosti u izvoz drugih država kroz sektor proizvodnje energije (B sektor) koji je važna sastavnica svake izvozne industrije.

Japan i Ujedinjeno Kraljevstvo dvije su države koje se mogu posebno istaknuti prema smanjenju broja strelica⁴. Drugim riječima, obje su postale glavni trgovinski partneri za manji broj promatranih država. Dok je dodana vrijednost Ujedinjenog Kraljevstva činila najveći udio izvoza 5 europskih država u 1996., u 2018. preostaje jedino za Maltu. Japanska dodana vrijednost predstavljala je nezamjenjivu ulogu za izvoz gotovo cijele Azije u 1996. uključujući Kinu i drugih 9 država. Tijekom promatranog razdoblja, važnost japanske dodatne vrijednosti istisnuta je od strane kineske u izvozu cijele Azije i šire, čak se i kineski izvoz orijentira na dodatnu vrijednost najvećim djelom iz Južne Koreje umjesto na dominantni Japan iz 1996. godine.

5. ZAKLJUČAK

U radu se koriste varijable forward i backward integracije kojima se objašnjava integriranost u međunarodnu trgovinu na skupu od 23 države EU uključujući Hrvatsku za razdoblje od 1996. do 2018. godine. Dok države centra predvode u forward integraciji, tranzicijske države ostvaruju najveće vrijednosti u backward integraciji za cijelo razdoblje analize. Iz negativnog trenda forward integracije može se iščitati konvergencija država centra i jezgre, kojima se sporo, ali uz konzistentnu pozitivnu stopu rasta, približavaju i tranzicijske države.

Hrvatska je u odnosu na tranzicijske države vidno zaostala u forward integraciji za cijelo razdoblje analize i time ostala daleko ispod prosjeka svih promatranih država. Hrvatska backward integracija se na kraju promatranog razdoblja nalazila između prosjeka država centra i periferije, također na puno nižoj razini od tranzicijskih država. Najnižu backward integraciju u prosjeku imaju države periferije od kojih se kao iznimka ističe Irska s natprosječnim vrijednostima backward integracije u gotovo svim pojedinačnim sektorima. Hrvatska visoke razine backward integracije nalaze se unutar prosjeka tranzicijskih država za sektor rudarstva (B) i poslovanje nekretninama (L). Zbog ispodprosječnih vrijednosti forward integracije u odnosu na sve promatrane države, ne postoji niti jedan gospodarski sektor u kojem se ističe

⁴ Japan i Ujedinjeno Kraljevstvo dvije su države s najmanjom stopom rasta izvoza između 1996. i 2018. godine, što je zasigurno utjecalo na smanjenje važnosti njihove dodane vrijednosti u izvozu drugih država. Dok je prosječni porast izvoza za sve promatrane države iznosio 454% između 1996. i 2018., izvoz Japana porastao je za 102%, a izvoz Velike Britanije za 104%. Za usporedbu, kineski izvoz je u istom razdoblju porastao za 1483%, a hrvatski za 292%. Najveću stopu porasta izvoza za promatrano razdoblje bilježi Vijetnam s porastom od 2374%.

Hrvatska. Od perifernih država u forward integraciji najznačajnija je Italija, i to pretežito u tekstilnoj industriji (C13_C15), koju slijedi Španjolska s visokim vrijednostima forward integracije u poljoprivredi (A) i pružanju usluga smještaja i prehrane (I).

Izdaci za istraživanje i razvoj, Herfindahl-Hirschmanov indeks koncentracije backward integracije trgovinskih partnera i demografija poduzeća prikazuju se na razini promatranih država kako bi se identificirale značajke uspješne integriranosti u globalne lance vrijednosti. Budući da je za uspješnu forward integraciju potrebno razvijati složene proizvode i široke trgovinske partnerske mreže, stagnacija u izdacima za istraživanje i razvoj tijekom promatranog razdoblja, kao i veća koncentracija backward integracije (manje trgovinskih partnera) u odnosu na tranzicijske države, djelomično može objasniti slabiju uključenost hrvatskih globalnih integracijskih procesa.

Analiza mreže glavnih trgovinskih partnera u odnosu na početno (1996.) i završno (2018.) razdoblje prikazuje dinamičan globalni trgovinski lanac kojeg karakteriziraju sljedeće značajke: (1) snažan porast utjecaja kineske dodane vrijednosti u izvozu analiziranih zemalja; (2) integriranje globalnog lanca u jednu cjelinu kroz dodanu vrijednosti SAD-a u europskom izvozu; (3) porast važnosti ruske dodane vrijednosti u izvozu europskih država; (4) snažan pad važnosti Velike Britanije i Japana u izvozu njima bliskih regionalnih država.

LITERATURA

Antràs, P. (2020). Conceptual Aspects of Global Value Chains. *The World Bank Economic Review*, 34(3), 551–574. <https://doi.org/10.1093/wber/lhaa006>

Barišić, A. (2020). *Hrvatska prerađivačka industrija u globalnim lancima vrijednosti*. Doktorska dizertacija: Ekonomski fakultet. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:148:366356>

Čardić, G. L. (2021). *Trgovinski tijekovi između Hrvatske i inozemstva od ulaska u EU do izbijanja pandemije koronavirusa*.

Eurostat (2022a). Gross domestic expenditure on R&D (GERD) at national and regional level, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/RD_E_GERDTOT/default/table?lang=en&category=scitech.rd.rd_e (20.8.2022.)

Eurostat (2022b). Employer business demography by legal form (from 2004 onwards, NACE Rev. 2), https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/bd_9eg_1_form_r2/default/table?lang=en (20.8.2022.)

Ge, J., Fu, Y., Xie, R., Liu, Y., i Mo, W. (2018). The Effect of GVC Embeddedness on Productivity Improvement: From the Perspective of R&D and Government Subsidy. *Technological Forecasting and Social Change*, 135, 22-31. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.07.057>

Gereffi, G., Humphrey, J., i Sturgeon, T. (2005). The Governance of Global Value Chains. *Review of International Political Economy*, 12, 78-104. <https://doi.org/10.1080/09692290500049805>

Kergroach, S. (2019). National Innovation Policies for Technology Upgrading Through GVCs: A Cross-Country Comparison. *Technological Forecasting and Social Change*, 145, 258–272. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.04.033>

Kersan-Škabić, I. (2017). Sudjelovanje Republike Hrvatske u globalnim lancima vrijednosti ili obilježja hrvatske vanjske trgovine dodanom vrijednošću. *Ekonomski pregled*, 68(6), 591–610.

OECD (2021). Trade in Value Added (TiVA): Origin of Value Added in Gross Exports. Preuzeto s: <https://www.oecd.org/sti/ind/measuring-trade-in-value-added.htm#access>

Pahl, S., i Timmer, M. P. (2020). Do Global Value Chains Enhance Economic Upgrading? A Long View. *The Journal of Development Studies*, 56(9), 1683–1705. <https://doi.org/10.1080/00220388.2019.1702159>

Peruško, I. V., Kovač, K., i Jošić, M. (2018). Croatia in Global Value Chains. Surveys 32. The Croatian National Bank, Croatia. <https://ideas.repec.org/p/hnb/survey/32.html>

Pietrobelli, C., i Rabellotti, R. (2011). Global Value Chains Meet Innovation Systems: Are There Learning Opportunities for Developing Countries? *World Development*, 39(7), 1261–1269. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2010.05.013>

Pleticha, P. (2021). Who Benefits from Global Value Chain Participation? Does Functional Specialization Matter? *Structural Change and Economic Dynamics*, 58, 291–299. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2021.06.005>

Stöllinger, R. (2016). Structural Change and Global Value Chains in the EU. *Empirica*, 43(4), 801–829. <https://doi.org/10.1007/s10663-016-9349-z>

Sturgeon, T. J., Gereffi, G. (2009). Measuring Success in the Global Economy: International Trade, Industrial Upgrading and Business Function Outsourcing in Global Value Chains. Transnational Corporations.

Taglioni, D., i Winkler, D. (2016). *Making Global Value Chains Work for Development*. World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0157-0>

INTEGRATION OF CROATIA INTO INTERNATIONAL TRADE BY THE VALUE ADDED ORIGIN

Abstract

Global Value Chains (GVC) have been recognized and researched in literature as one of the rapidly growing processes caused by globalization, strongly correlated with foreign investment, technological and development opportunities, and the general position within international trade. Although participation in GVC is expected to bring overall benefits to all participants in the GVC, this paper analyzes the various benefits and opportunities for participation between different GVC regimes for 23 European countries and 45 industrial sectors for the period 1996-2018. The aim of this paper is to identify different trends in participation in the GVC regime for three groups of European countries (core countries, periphery countries and transition countries) and compare them to Croatia at the level of individual economic sectors and the average of all sectors. The latest TiVa (Trade in Value Added) database (OECD, 2021) is used in the analysis from which backward (share of foreign value added embodied in domestic exports) and forward (share of domestic value added embodied in foreign exports) integrations are calculated. Although Croatia is mostly similar to peripheral and transition countries and completely different from core countries in most segments, interesting differences are present at the industry level. Most of the differences and the relationship between backward versus forward integration are often explained with various development factors that are approximated with several variables in this paper - R&D expenditures that approximate the role of innovation and technology advancement, reliance on a number of trading partners measured by the Herfindahl-Hirschman index, and percentage change in the number of active enterprises that often signal competitiveness and innovation, i.e. creative destruction. Taking into account the origin of only the largest trading partner of each individual country export, the network analysis method visualizes the global value chain for the initial and final periods of analysis. The results show a dynamic network of value added chains that changes significantly during the period of analysis.

Keywords: *global value chain, backward integration, forward integration, international trade.*

JEL klasifikacija: M41, G01, G21

Prethodno priopćenje

ODREDNICE PROFITABILNOSTI HRVATSKIH STABILNIH BANAKA: KRIZA KAO PRILIKA ILI KAO PRIJETNJA?

Ana Ježovita*

SAŽETAK

Financijski stabilno i uspješno poslovanje imperativ je svakog profitnog subjekta, a kada su u pitanju banke, tada je to posebno naglašeno. Uvažavajući činjenicu da su zadovoljavajući financijski položaj (financijska stabilnost i solventnost poslovanja) i profitabilnost poslovanja samo kratkoročno suprotstavljeni, a zapravo su dugoročno uvjetovani, tj. dugoročno neprofitabilno poslovanje vodi u financijsku nestabilnost i insolventnost, istraživačko pitanje ovoga rada jest koje su to odrednice o kojima ovisi profitabilnost hrvatskih stabilnih banaka? Uobičajene mjere profitabilnosti jesu rentabilnost ukupne imovine (ROA) kojom se mjeri sposobnost poduzeća da ostvaruje povrate na ukupnu imovinu i rentabilnost vlastitog kapitala (ROE) kojom se mjeri ostvareni povrat na sredstva uložena od strane vlasnika. Osim relevantnih internih (mikro) odrednica u radu je provedena analiza eksternih makroekonomskih odrednica kao što su bruto domaći proizvod, stope inflacije, tržište nekretnina, turistički sektor i prosječne neto plaće na razini Republike Hrvatske. Konačno, radom se istražilo postoje li razlike u značaju pojedinih makroekonomskih odrednica za profitabilnost banaka tijekom kriznih i godina ekspanzije gospodarstva. Provedena analiza i rezultati temelje se na podacima iz godišnjih financijskih izvještaja hrvatskih banaka za osamnaestogodišnje razdoblje (2004. –2021.),

* Izv. prof. dr. sc. Ana Ježovita, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: ajezovita@efzg.hr).

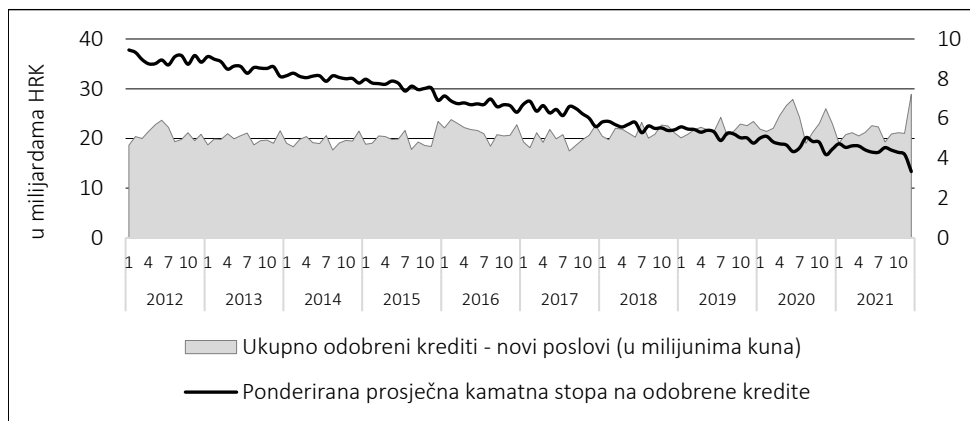
a koji su preuzeti iz Registra godišnjih financijskih izvještaja Financijske agencije te makroekonomskih indikatora za ista razdoblja dostupnih na internetskim stranicama Državnog zavoda za statistiku i Hrvatske narodne banke. Prikupljeni podaci analizirani su odgovarajućim metodama vizualizacije, deskriptivne statistike i analize panel podataka. Dobivenim rezultatima zaključeno je da financijski rezultati stabilnih banaka u najvećoj mjeri ovise o internim odrednicama poslovanja, i to prije svega o razini aktivnosti. Trend smanjenja aktivnosti u smislu koeficijenta obrta ukupne imovine tijekom razdoblja, a koje je rezultat trenda smanjenja prosječnih kamatnih stopa na odobrene kredite komitentima, vodi općenitom smanjenju profitabilnosti stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj.

Ključne riječi: banke, profitabilnost, ROA, ROE, bruto domaći proizvod, inflacija.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Cilj poslovanja banke jednak je kao i kod svakog drugog profitnog subjekta, a to je ostvarivanje dobiti i stvaranje dodane vrijednosti za vlasnike. Prodajom svojih proizvoda i usluga banke se, kao i poduzeća u drugim djelatnostima, suočavaju sa sve većom konkurencijom kao i nepredvidivim i dinamičnim gospodarskim okruženjem. Osim toga, za razliku od drugih djelatnosti, značajan utjecaj na financijski položaj i uspješnost poslovanja banaka ima opravdano restriktivna zakonska regulativa. Činjenica je da je agregatna vrijednost ukupne imovine kreditnih institucija u 2021. godini bila veća od 500 milijardi kuna (HNB, 23. rujna 2022.) i veća je od hrvatskog bruto domaćeg proizvoda (BDP-a) za istu godinu (DZS, 23. rujna 2022.). U tom smislu važna je informacija da se više od 40% ukupne imovine kreditnih institucija odnosi na plasmane stanovništvu i poduzetnicima. U srpnju 2022. godine knjigovodstveno stanje ukupno odobrenih kredita kućanstvima i nefinancijskim društvima bilo je veće od 206 milijardi kuna, a koji su odobreni uz ponderiranu prosječnu kamatnu stopu od 3,49% (HNB, 23. rujna 2022.). U istom razdoblju, knjigovodstveno stanje ukupnih oročenih depozita bilo je 81,1 milijardu kuna uz ponderiranu prosječnu kamatnu stopu od 0,24% te prekonoćnih depozita u iznosu od 160 milijardi kuna uz ponderiranu prosječnu kamatnu stopu 0,02%.

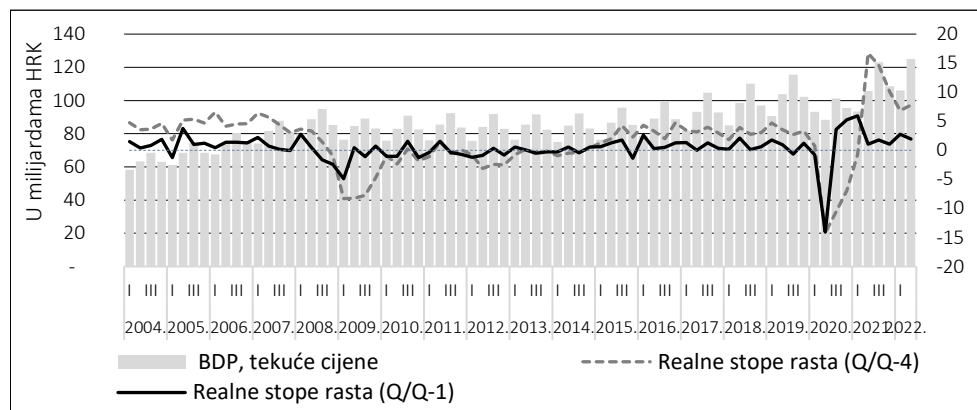
Grafikon 1. Trend ukupno odobrenih kredita (kućanstva i nefinancijske institucije) u milijunima kuna (novi poslovi) i ponderirane prosječne kamatne stope na odobrene kredite za kućanstva i nefinancijske institucije u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2012. do 2021. godine (mjesečni podaci)

Izvor: Statistički podaci – Kamatne stope. Hrvatska narodna banka. (n.d.). Preuzeto 23. rujna 2022. s <https://www.hnb.hr/statistika/statisticki-podaci/financijski-sektor/druge-monetarne-financijske-institucije/kreditne-institucije/kamatne-stope>

U razdoblju od 2011. do 2021. godine može se primijetiti kontinuirano smanjenje ponderirane prosječne kamatne stope na odobrene kredite (Grafikon 1.). Kamatna stopa smanjila se s 9,45%, koliko je bila u siječnju 2011. godine, na 3,34%, koliko je bila u prosincu 2021. godine, a što čini prosječno godišnje smanjenje za 0,86 p.p. (mjereno složenom godišnjom stopom rasta – CAGR). S druge strane, novoodobreni krediti ne prate te trendove, već se kroz većinu promatranih godina kreću na približno istoj razini uz blago povećanje tijekom posljednje dvije godine. Primjerice, iznos novoodobrenih kredita u 2021. godini svega je 3,64% veći od iznosa novoodobrenih kredita u 2012. godini. S druge strane ponderirane prosječne kamatne stope u prosjeku su se smanjile za gotovo 46% odnosno za 3,27 p.p. U tom smislu postavlja se pitanje kakav utjecaj imaju takvi trendovi na financijsko poslovanje i konkretnije na profitabilnost banaka uvažavajući činjenicu da kamatni prihodi na odobrene kredite čine najznačajnije prihode banke.

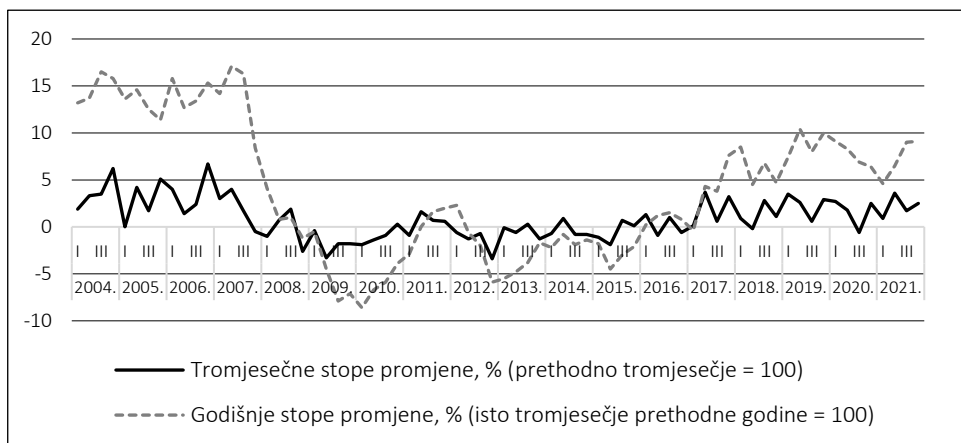
Grafikon 2. Kretanje bruto domaćeg proizvoda, tekuće cijene i realnih stopa rasta bruto domaćeg proizvoda u razdoblju od 2004. do 2021. godine u Republici Hrvatskoj (kvartalni podaci)

Izvor: Državni zavod za statistiku. (n.d.). Preuzeto 23. rujna 2022. s <https://podaci.dzs.hr>

Pored stanja na bankarskom tržištu, pitanje je u kojoj su mjeri gospodarska kretanja značajna za financijsku uspješnost poslovanja hrvatskih banaka (Grafikon 2.). U tom smislu kao ključni makroekonomski indikator razmatraju se bruto domaći proizvod (dalje u tekstu: BDP) i realne stope promjene BDP-a. Tijekom osamnaestogodišnjeg razdoblja koje je obuhvaćeno analizom, gospodarstvo Republike Hrvatske prošlo je kroz nekoliko turbulencija od koji su dvije posebno izražene, i u povijesti zabilježene kao gospodarske krize, ne samo nacionalne ekonomije, već na globalnoj razini. Pitanje je kako su se stabilne hrvatske banke nosile s tim krizama i jesu li utjecale na njihovu financijsku stabilnost i uspješnost poslovanja?

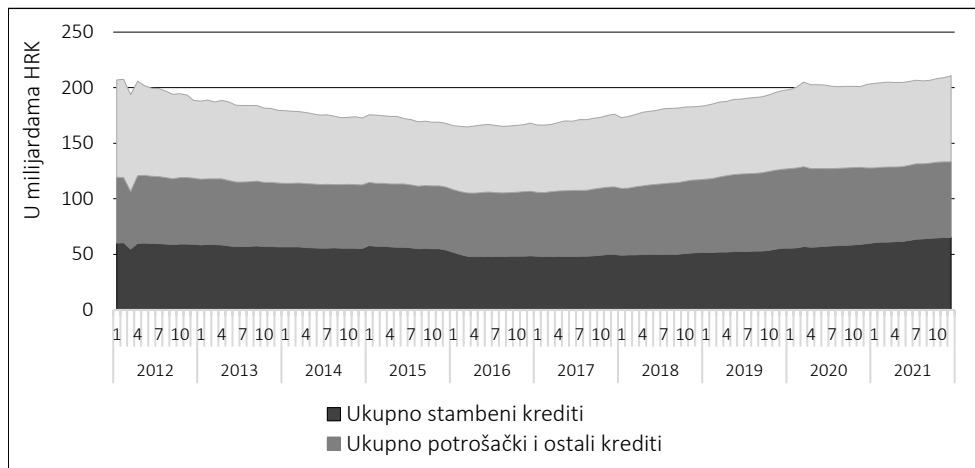
Grafikon 3. Kretanje tromjesečnih i godišnjih indeksa cijena stambenih objekata u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2004. do 2021. godine (kvartalni podaci)

Izvor: Državni zavod za statistiku. (n.d.). Preuzeto 23. rujna 2022. s <https://podaci.dzs.hr>

Konačno, građevinski sektor i stanje na tržištu stambenih objekata značajno su povezani s gospodarstvom u cjelini, ali neizbježno i s bankarskim sektorom uvažavajući činjenicu da banke za najveći broj stanovništva predstavljaju jedini financijski izvor za rješavanje stambenog pitanja. Nakon rekordnih stopa povećanja do 2007. godine uslijedilo je značajno smanjenje stopa promjena indeksa cijena stambenih objekata čime je zapravo najavljena nadolazeća kriza koja je nastupila sredinom 2008. godine (Grafikon 3.). Nakon godina stagnacije, pa čak i negativnih stopa promjena cijena, od 2017. godine započinje razdoblje povećanja stopa promjena indeksa cijena stambenih objekata, a koje nije dugoročno ugroženo niti čak recentnom pandemijskom krizom. Tijekom 2021. godine, stambeni krediti kućanstvima čine 6,4% ukupno odobrenih kredita u toj godini. Usporedbe radi, novoodobreni potrošački i ostali krediti kućanstvima činili su 54% ukupno odobrenih kredita. Međutim, ako se promatra knjigovodstveno stanje na mjesečnoj razini, tijekom 2021. godine prosječni udio stambenih kredita kućanstvima u ukupnom stanju odobrenih kredita bio je 30%, potrošačkih i ostalih kredita kućanstvima 33% te prosječno se 37% odnosilo na kredite odobrene nefinancijskim društvima (Grafikon 4.). Prema tome, jasno je da su za poslovanje banaka važna kretanja na tržištu nekretnina i građevinarstva općenito.

Grafikon 4. Struktura odobrenih kredita hrvatskih banaka u razdoblju od 2012. do 2021. godine (mjesečni podaci)

Izvor: Statistički podaci – Kamatne stope. Hrvatska narodna banka. (n.d.). Preuzeto 23. rujna 2022. s <https://www.hnb.hr/statistika/statisticki-podaci/financijski-sektor/druge-monetarne-financijske-institucije/kreditne-institucije/kamatne-stope>

Sukladno svemu navedenom, temeljna istraživačka pitanja u ovom radu obuhvaćaju pitanja koje su to najznačajnije interne (mikro), a koje makroekonomske odrednice financijskog poslovanja stabilnog bankarskog sektora u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2004. do 2021. godine. Provedeno istraživanje podijeljeno je na nekoliko ciljeva istraživanja, a koji jesu:

- analizirati financijsko poslovanje bankarskog sektora u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2004. do 2021. godine
- utvrditi osnovne razlike u financijskom položaju i uspješnosti poslovanja tzv. 'stabilnih' u odnosu na 'nestabilne' banke u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2004. do 2021. godine
- odrediti mikro i makroekonomske odrednice koje imaju najveći značaj za financijsko poslovanje hrvatskih 'stabilnih' banaka u razdoblju od 2004. do 2018. godine
- ocijeniti predstavljaju li krize priliku ili prijetnju hrvatskim 'stabilnim' bankama.

U preciziranju istraživačkih teza, u nastavku rada dan je pregled postojećih istraživanja kako bi se utvrdile osnovne odrednice koje će biti obuhvaćene istraživanjem, zatim je provedena preliminarna deskriptivna analiza bankarskog sektora u Republici Hrvatskoj, a posljednji dio rada odnosi se na utvrđivanje najznačajnijih odrednica poslovanja stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2004. do 2021. godine te zaključak jesu li stabilne banke gospodarske krize iskoristile kao priliku ili su te krize predstavljale prijetnje njihovoj vremenskoj neograničenosti poslovanja

2. PREGLED LITERATURE

Postoji velik broj istraživanja utjecaja makroekonomskih i mikroekonomskih indikatora na profitabilnost banaka. Najveći broj autora kao indikator uspješnosti koristi rentabilnost ukupne imovine i rentabilnost vlastitog kapitala (Chiahti, Shokat, Alvi, Afzal, A., Afzal, M., Irum i Safdar, 2021; Dietrich i Wanzenried, 2011; Rahman, Yousaf i Tabassum, 2020; Durguti, 2020; Athanasoglou, Brissimis, i Delis, 2008), dok se manji broj fokusira isključivo na rentabilnost ukupne imovine (Doan i Bui, 2020; Sufian i Habibullah, 2009), a najmanji na maržu profita (Durguti, 2020; Sigmund, Gunter i Krenn, 2017).

Athanasoglou i sur. (2008) istraživali su utjecaj makroekonomskih i specifičnih bankarskih indikatora na profitabilnost grčkog bankarskog sektora (n=21) u razdoblju od 1985. do 2001. godine. Kao mjere profitabilnosti koristili su rentabilnost ukupne imovine i rentabilnost vlastitog kapitala. U svojem radu, autori su zaključili da je kapital značajniji u objašnjavanju profitabilnosti banaka te da povećana izloženost kreditnom riziku smanjuje razine dobiti. Osim toga, autori su zaključili da produktivnost zaposlenih ima pozitivan utjecaj na profitabilnost dok operativni troškovi imaju značajne negativne efekte (Athanasoglou i sur., 2008). U kontekstu makroekonomskih odrednica, na temelju korelacijske analize autori zaključuju da ciklički output i inflacija utječu na performanse bankarskog sustava.

Sufian i Habibullah (2009) pomoću izabranih makroekonomskih indikatora (BDP, godišnja stopa inflacije, stopa rasta ponude novca) i internih odrednica (omjer danih kredita i ukupne imovine, ukupna imovina, omjer nekamatnih prihoda i ukupne imovine i drugo) ocjenjuju utjecaj na profitabilnost 220 kineskih banaka u razdoblju od 2000. do 2005. godine. Kao mjeru

profitabilnosti autori koriste rentabilnost ukupne imovine. Autori zaključuju da likvidnost, kreditni rizik i kapitalizacija imaju pozitivne učinke na profitabilnost kineskih banaka u državnom vlasništvu (Sufian i Habibullah, 2009). Osim toga, autori zaključuju da u slučaju kotirajućih banaka, one koje posluju s višim kreditnim rizikom zapravo posluju profitabilnije, dok viši operativni troškovi rezultiraju manjom profitabilnosti. U konačnici, u vezi s manjim lokalnim (gradskim) bankama autori zaključuju da njihova ograničenost operativnog područja negativno utječe na njihovo poslovanje.

Nasuprot azijskog, Dietrich i Wanzenried (2011) istraživali, općenito globalno zanimljiv, švicarski bankarski sustav. Kao i kod većine ostalih autora, fokus im je bio na istraživanju internih i eksternih odrednica profitabilnosti 372 švicarske banke u razdoblju od 1999. do 2009. godine gdje su navedeno razdoblje podijelili u predkrizno (1999. – 2006.) i krizno (2007. – 2009.). Provedenom analizom panel podataka pomoću dinamičkog modela s fiksnim efektima utvrdili su visoku varijabilnost u analiziranim podacima, međutim također su utvrdili da profitabilnost u značajnoj mjeri ovisi o operativnoj djelotvornosti, povećanju razine ukupnih odobrenih kredita, troškovima financiranja i općenito poslovnom modelu. Djelotvornije banke profitabilnije su od manje djelotvornih, a značajan utjecaj na profitabilnost imaju kamatni prihodi, međutim banke koje ovise o kamatnim prihodima manje su profitabilne od onih koje imaju više diversificirane izvore prihoda (Dietrich i Wanzenried, 2011).

Slične zaključke kao Dietrich i Wanzenried (2011) donose i Durguti (2020) i Bonaccorsi di Patti i Palazzo (2019) koji su istraživali profitabilnost banaka u eurozoni. U svojim radovima autori zaključuju da su profitabilnije banke koje u strukturi imaju veći udio nekreditne imovine. Bonaccorsi di Patti i Palazzo (2019) testiraju učinak makroekonomskih uvjeta na profitabilnost 262 banke 25 zemalja Europske unije za razdoblje od 2006. do 2016. godine. Autori su zaključili da banke koje su orijentiranije tradicionalnom kreditiranju imaju veću osjetljivost prema rastu BDP-a u odnosu na banke koje većinu ulaganja imaju u vrijednosnicama. S druge strane, Durguti (2020) istražuje poslovanje banaka u 13 zemalja eurozone u razdoblju od 2012. do 2019. godine. Kao indikatore profitabilnosti, osim rentabilnosti imovine i vlastitog kapitala, autori koriste i maržu profita. Autori zaključuju da su za uspješnost banaka ključni interni i eksterni faktori (Durguti, 2020). Za razliku od ostalih autora, kao ključne faktore izdvajaju strukturu tržišta i vrednovanje od strane financijskih institucija. Među ostalim, autori utvrđuju da omjer kapitala i ukupne imovine značajno utječe na profitabilnost banaka, i to na

način da su profitabilnije banke koje imaju veći udio kapitala u strukturi izvora financiranja. Takav zaključak suprotan je od zaključka Masood i Ashraf (2012) kod kojih su profitabilnije banke koje značajnije koriste financijsku polugu.

Za razliku od Durgatija (2020) koji zaključuje da su zaduženije banke manje profitabilne, Masood i Ashraf (2012) došli su do suprotnog zaključka. Autori su istraživali mikro specifične i makroekonomske indikatore profitabilnosti banaka pomoću panel podataka odabranih banaka islamske regije. Njihovo istraživanje uključuje 25 islamskih banaka iz 12 zemalja za razdoblje od 2006. do 2010. godine. Kao temeljne mjere profitabilnosti autori su koristili rentabilnost ukupne imovine i rentabilnost vlastitog kapitala. Prema rezultatima istraživanja, vrijednost imovine banaka ima značajan pozitivan utjecaj na njihovu profitabilnost. Osim toga, autori su zaključili da postoji pozitivan utjecaj između zaduženosti banaka i njihove profitabilnosti, s tim da je zaduženost mjerena koeficijentom financiranja (ukupne obveze / ukupni kapital) (Masood i Ashraf, 2012), a što ide u smjeru pozitivnih efekata djelovanja financijske poluge. Konačno, autori zaključuju da viši financijski rizik ima pozitivne efekte na rentabilnost ukupne imovine, međutim ti su efekti negativni u slučaju rentabilnost vlastitog kapitala. Autori nisu utvrdili značajnu povezanost između stope inflacije i razine profitabilnosti (Bonaccorsi di Patti i Palazzo, 2019; Masood i Ashraf, 2012). Sigmund, Gunter i Krenn (2017) istraživali su profitabilnost austrijskog bankarskog sektora u razdoblju od 1998. do 2014. godine. Njihov uzorak kroz promatranih 68 godina obuhvaća 946 banaka. Za razliku od većine ostalih autora, oni su kao mjeru profitabilnosti koristili maržu profita. Autori zaključuju da imovina i njezina struktura kao i dugoročne kamatne stope imaju najznačajniji utjecaj na neto profitnu maržu i koeficijent prihoda od provizije. Doan i Bui (2020) su pomoću rentabilnosti ukupne imovine istraživali značaj makroekonomskih i bankama specifičnih indikatora za profitabilnost 26 vijetnamskih banaka u razdoblju od 2013. do 2018. godine. U svojem radu autori zaključuju da makroekonomski faktori (ekonomski rast i inflacija) i specifični faktori banaka (kapital, veličina i rizik likvidnosti) imaju pozitivan učinak na profitabilnost.

Rahman i sur. (2020) u svojem istraživanju bavili su se pakistanskim bankarskim tržištem i odrednicama profitabilnosti 36 kotirajućih pakistanskih banaka u razdoblju od 2003. do 2017. godine. Rezultati istraživanja pokazuju da na profitabilnost pakistanskih banaka utječu pokazatelji likvidnosti, pokazatelji poslovnog miksa (odnos operativne dobiti i ukupne imovine),

kamatne stope te industrijska proizvodnje. Autori zaključuju da pakistanske banke nemaju nikakve koristi od ekonomije razmjera u kontekstu ostvarene profitabilnosti (Rahman i sur., 2020). Osim njih, profitabilnost pakistanskih banaka istraživali su i Chiahti i sur. (2021). Autori su analizirali islamske i tradicionalne pakistanske banke u razdoblju od 2011. do 2015. godine te su došli do oprečnih rezultata između dvije skupine banaka. S jedne strane veličina banke i rast BDP-a imaju negativan učinak na islamske, ali pozitivan na tradicionalne pakistanske banke. Putra, Novitasari, Mahaputra i Sudiartana (2021) istraživali su utjecaj makroekonomskih indikatora na profitabilnost banaka u Indoneziji s naglaskom na banke regionalnog razvoja kao okosnice gospodarstva. Za potrebe provedbe istraživanja koristili su PLS model. U istraživanje su uključili 189 banaka regionalnog razvoja za razdoblje od 2012. do 2020. godine. Autori zaključuju da pored kamatnih prihoda, značajan doprinos profitabilnosti imaju nekamatni prihodi (Putra i sur., 2021).

Na temelju povedenog preliminarnog istraživanja, danog pregleda literature te formuliranih istraživačkih pitanja i ciljeva istraživanja oblikovane su četiri istraživačke hipoteze koje će se testirati u nastavku rada:

- H1: Profitabilnost stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj ovisi o strukturi imovine u bilanci.
- H2: Profitabilnost stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj pozitivno je povezana s razinom aktivnosti.
- H3: Profitabilnost stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj pozitivno je povezana s ostvarenim maržama poslovanja.
- H4: Profitabilnost stabilnih banaka značajno je povezana s kretanjem tržišnih cijena stambenih objekata u Republici Hrvatskoj.

3. ANALIZA TEMELJNIH ELEMENATA FINANCIJSKIH IZVJEŠTAJA STABILNIH BANAKA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Tijekom posljednjih dvadesetak godina hrvatski bankarski sektor, i šire sektor kreditnih institucija, prolazi kroz turbulentna razdoblja i višestruke promjene, barem kada je u pitanju broj i struktura kreditnih institucija na tržištu. Prema stanju iz srpnja 2022. godine odobrenje za rad Hrvatske narodne banke ima 20 banaka, jedna stambena štedionica, Hrvatska banka za obnovu i razvitak

(HBOR), jedna podružnica stranih kreditnih institucija (banka iz Europske unije). Osim toga, osam banaka je u stečaju, dvije kreditne institucije su u likvidaciji, a jedna štedionica je izgubila dozvolu za rad (HNB, 14. lipnja 2022.). Također, prema podacima HNB-a, 228 kreditnih i financijskih institucija sa sjedištem u Europskoj uniji mogu neposredno pružati uzajamno priznate usluge na području Republike Hrvatske.

Radi specifičnosti poslovanja svake od kreditnih institucija u nastavku rada fokus će biti na poslovanju banaka i njihovu značaju za gospodarski sustav Republike Hrvatske. Svih 20 banaka koje u 2022. godini imaju odobrenje za rad bilo je aktivno kroz cjelovito analizirano razdoblje od 2004. do 2021. godine. Bankama je pribrojena podružnica banke. Uvažavajući specifičnosti poslovanja, HBOR nije obuhvaćen daljnjom analizom. Naime, poslovanje HBOR-a uređeno je Zakonom o Hrvatskoj banci za obnovu i razvitak (Narodne novine, br. 136/06 i 25/13) prema kojem je ta banka definirana kao razvojna i izvozna banka Republike Hrvatske (članak 2.(1)), a koja za razliku od drugih komercijalnih banaka ne pribavlja sredstva depozitima komitenata, već isključivo izdavanjem dužničkih vrijednosnih papira te uzimanjem zajmova i kredita (članak 7.(1)). Osim toga, kao temeljni uvjet da bi banka bila klasificirana kao 'stabilna' jest da je kroz cjelovito analizirano razdoblje poslovala kao ista pravna osoba (s obzirom na to da su pojedine banke u analiziranom razdoblju mijenjale tvrtku, varijabla kojom se to utvrđivalo jest OIB banke). Banke (njih šest) koje su kroz navedeno razdoblje prošle kroz procese pripajanja (preuzimanja) nisu uključene u grupu stabilnih banaka s obzirom na značajnu volatilnost prosječne vrijednosti ukupne imovine, kamatnih prihoda i ostvarenog rezultata poslovanja u godinama njihova djelovanja. Konačno, u 'stabilan' segment hrvatskoga bankarskog sustava za analizirano razdoblje od 2004. do 2021. godine uključena je 21 banka (Tablica 1.).

Tablica 1. Broj i status banaka na tržištu Republike Hrvatske u razdoblju od 2004. do 2021. godine

Status	Broj banaka	Prosječan broj godina poslovanja kroz analizirano razdoblje u trenutačnom statusu (2004. – 2021.)
Banke koje imaju odobrenje za rad kroz cijelo analizirano razdoblje (uključujući podružnicu)	21	18,00
Hrvatska banka za obnovu i razvitak (HBOR)	1	18,00
Banke koje su kroz analizirano razdoblje bile prisutne na tržištu, ali više nisu zbog stečaja ili likvidacije	14	6,23
Banke koje su kroz analizirano razdoblje preuzele druge banke	6	9,50
Banke koje su kroz analizirano razdoblje u procesu likvidacije	6	6,50
Banke koje su kroz analizirano razdoblje u procesu stečaja	16	9,44
Ukupno	64	8,95

Izvor: Registar godišnjih financijskih izvještaja Financijske agencije, podaci primljeni elektroničkom poštom 14. lipnja 2022. godine.

Radi značajnih razlika u rezultatima poslovanja banaka koje imaju odobrenje za rad i nisu ni u kakvom postupku u odnosu na banke koje su u stečaju ili likvidaciji u prvom koraku analize, sve banke grupirane su upravo prema tom kriteriju. Od ukupno 64 banke koje su na neki način i određeni broj godina poslovale na području Republike Hrvatske tijekom razdoblja od 2004. do 2021. godine, njih 21 bit će grupirano kao stabilne banke (378 opservacija) (AKT), a preostale kao nestabilne (339 opservacija) (PAS). Analizom nije obuhvaćen HBOR.

Tablica 2. Osnovni elementi financijskih izvještaja analiziranih banaka podijeljenih prema statusu (2004. – 2021.)

	Stabilne banke*			Nestabilne banke*		
	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Ukupno (2021.)	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Ukupno (2021.)
Z001	855	1.183	18.286	114	305	48
B003	10.483	17.537	300.275	1.129	3.264	3.412
B005	16.675	27.098	499.198	1.850	5.277	4.468
B009	2.222	3.969	65.940	204	676	689
B010	727	1.199	10.588	85	257	38
B012	190	298	5.193	16	56	0
B015	143	393	5.518	2	57	-62

Legenda:

* osim prosječnog broje zaposlenih iznosi su u milijunima kuna

Z001: Prosječan broj zaposlenih

B003: Odobreni krediti i predujmovi komitentima

B005: Ukupna imovina

B009: Ukupno kapital

B010: Kamatni prihodi

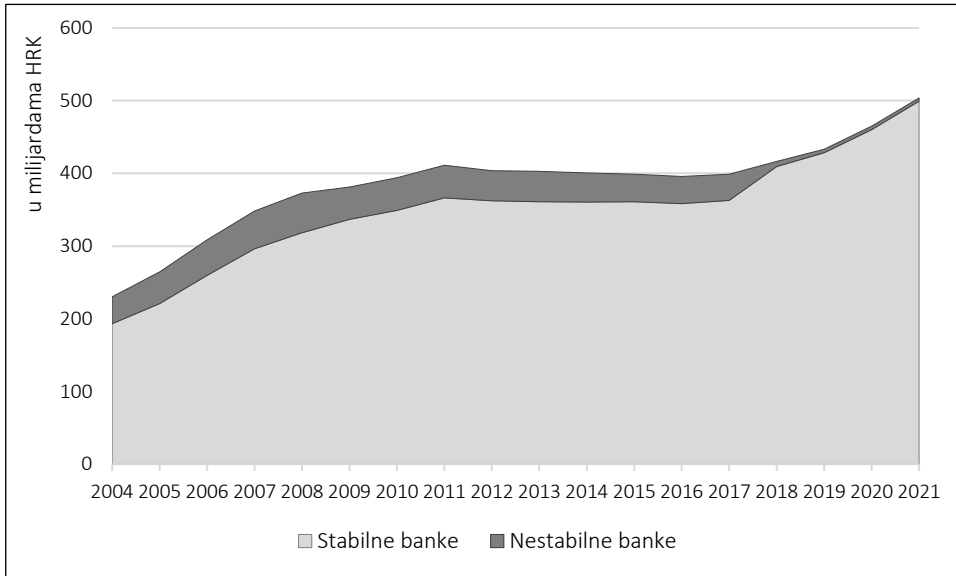
B012: Prihodi od naknada i provizija

B015: Dobit (gubitak) tekuće godine

Izvor: Registar godišnjih financijskih izvještaja Financijske agencije, podaci primljeni elektroničkom poštom 14. lipnja 2022. godine.

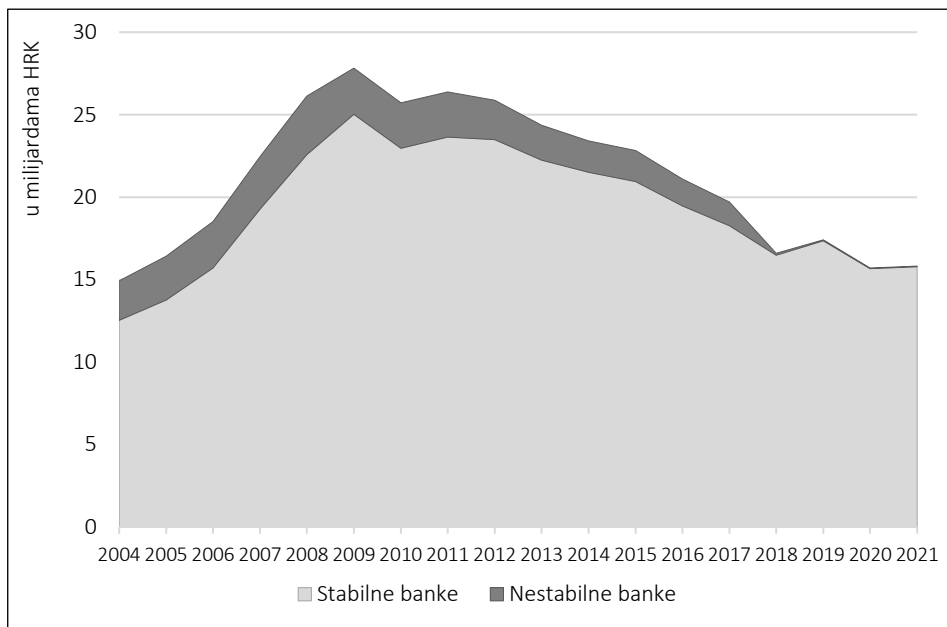
Razlike u vrijednostima osnovnih elemenata iz godišnjih financijskih izvještaja dviju grupa su više nego očite (Tablica 2). Tijekom 2021. godine prosječan broj zaposlenih kod stabilnih banaka bio jest 855, a kod nestabilnih 114. Stabilne banke u prosjeku su u svojoj bilanci imale više od 9 puta više danih kredita i plasmana (B003) od nestabilnih kao i vrijednost ukupne imovine (B005) (Grafikon 5.). Prosječna vrijednost ukupnog kapitala i rezervi (B009) kod stabilnih banaka je više od 10 puta veća u odnosu na nestabilne banke. Prosječna vrijednost kamatnih prihoda (B010) za sva analizirana razdoblja stabilnih banaka jest 727 milijuna kuna, dok je kod nestabilnih banaka to 85 milijuna kuna. Kada su u pitanju prihodi od naknada i provizija, odnos je još nepovoljniji te su stabilne banke u prosjeku ostvarivale 190 milijuna kuna nekamatnih prihoda, a nestabilne 16 milijuna kuna.

Grafikon 5. Kretanje agregatne vrijednosti ukupne imovine za stabilne i nestabilne banke u razdoblju od 2004. do 2021.

Izvor: Registar godišnjih financijskih izvještaja Financijske agencije, podaci primljeni elektroničkom poštom 14. lipnja 2022. godine.

Grafikon 6. Kretanje ukupnih kamatnih i nekamatnih prihoda stabilnih i nestabilnih banaka u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2004. do 2021. godine

Izvor: Registar godišnjih financijskih izvještaja Financijske agencije, podaci primljeni elektroničkom poštom 14. lipnja 2022. godine.

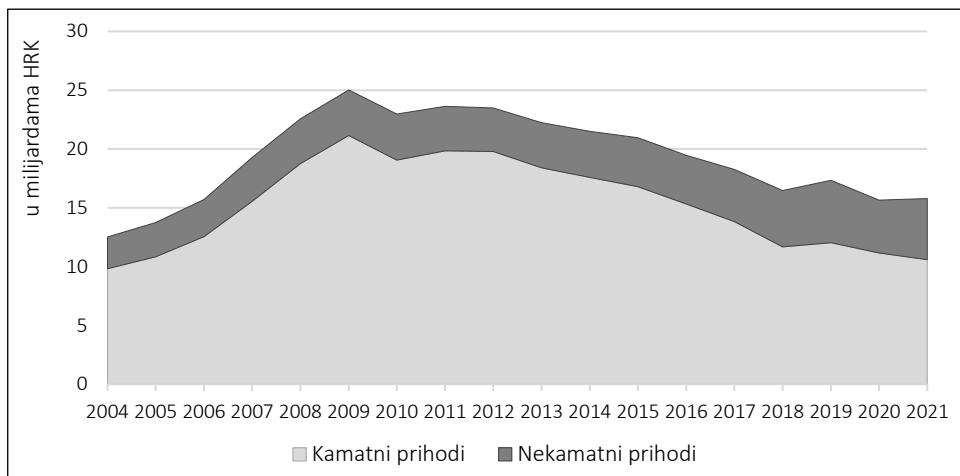
Temeljni posao banke s aspekta aktive bilance jest odobravanje kredita. U tom smislu, upravo dani krediti čine najznačajniji dio njihove ukupne imovine. U skladu s Međunarodnim standardima financijskog izvještavanja, koje su banke kao subjekti od javnog interesa, osim prema kriteriju veličine, obvezne primjenjivati u financijskom izvještavanju, od 1. siječnja 2018. godine početno priznavanje i naknadno mjerenje provodi se u skladu s MSFI-jem 9 *Financijski instrumenti*, a koji je zamijenio MRS 39 *Financijski instrumenti: priznavanje i mjerenje*. Prema tome, financijska imovina za razdoblja od 2004. do 2017. godine mjerena je u skladu s MRS-om 39, a od 2018. do 2021. primjenom MSFI-ja 9 gdje su dani krediti i predujmovi banke klasificirani kao financijska imovina po amortiziranom trošku. Agregatna vrijednost ukupne imovine stabilnih banaka kontinuirano se povećava kroz

analizirana razdoblja. Primjetno je da se udio ukupne imovine nestabilnih banaka kontinuirano smanjuje.

Za razliku od ukupne imovine, kretanje ukupnih kamatnih i nekamatnih prihoda ima drugačiju dinamiku. Nakon povećanja prosječne vrijednosti ukupnih kamatnih i nekamatnih prihoda kod stabilnih banaka od 2004. do 2009. godine, kada je njihova prosječna vrijednost bila 700 milijuna kuna, slijedi trend kontinuiranog smanjenja pa je tako prosječna vrijednost ukupnih kamatnih i nekamatnih prihoda za stabilne banke u 2021. godini bila 751 milijun kuna, a njihova agregatna vrijednost 15,78 milijardi kuna (Grafikon 6.). Najveću agregatnu vrijednost ukupnih kamatnih i nekamatnih prihoda stabilne banke imale su 2009. godine u iznosu od 25 milijardi kuna. Nestabilne banke su na bankarskom tržištu sudjelovale s 2,8 milijardi kuna, što čini 10% sveukupnih kamatnih i nekamatnih prihoda ostvarenih na bankarskom tržištu u 2009. godini. Iste godine od ukupno ostvarenih kamatnih i nekamatnih prihoda stabilnih banaka 85% se odnosi na kamatne, a ostatak na nekamatne prihode. Taj je omjer kod nestabilnih banaka na gotovo istoj razini te je 86:14. Osim toga, važno je istaknuti da je upravo u toj godini udio kamatnih u ukupnim kamatnim i nekamatnim prihodima najveći te da do 2009. godine imaju uzlazni trend. Nakon 2009. godine započinje blagi silazni trend da bi 2021. godine udio kamatnih prihoda u ukupnim kamatnim i nekamatnim prihodima stabilnih banaka bio 67% (Grafikon 7.). Za razliku od stabilnih banaka, kod nestabilnih taj udio je čak 99%, što je zapravo i očekivano.

Prosječna vrijednost kamatnih prihoda smanjuje se od 2009. godine kada je njihova prosječna vrijednost bila 1 milijardu kuna, na 504 milijuna koliko su bili prosječni kamatni prihodi 2021. godine. Očekivano, isti trend ima agregatna vrijednost kamatnih prihoda stabilnih banaka, tj. povećavaju se do 2009. godine, a od kada se kontinuirano smanjuju. S druge strane, prosječni nekamatni prihodi stabilnih banaka imaju kontinuirani trend povećanja, i to s 128 milijuna kuna u 2004. godini na 247 milijuna kuna u 2021. godini, dok se iznos agregatnih nekamatnih prihoda stabilnih banaka u istom razdoblju povećao s 2,7 milijardi kuna na 5,2 milijarde kuna. Takva kretanja rezultirala su prije spomenutim smanjenjem udjela kamatnih prihoda u ukupnim kamatnim i nekamatnim prihodima banaka.

Grafikon 7. Kretanja kamatnih i nekamatnih prihoda stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2004. do 2021. godine

Izvor: Registar godišnjih financijskih izvještaja Financijske agencije, podaci primljeni elektroničkom poštom 14. lipnja 2022. godine.

Konačno, važno je istaknuti da stabilne banke čine 99% bankarskog sektora Republike Hrvatske promatrano prema agregatnim vrijednostima ukupne imovine i ukupno ostvarenih kamatnih i nekamatnih prihoda. Značaj nestabilnih banaka kroz svih 18 godina kontinuirano se smanjuje, i to s 15% početkom analiziranog razdoblja, na manje od 1% u zadnjoj promatranoj godini. Uvažavajući tu činjenicu, i značajnu volatilnost podataka i pokazatelja nestabilnih banaka, u nastavku rada fokus će biti na analizi stabilnih banaka.

4. ODREDNICE PROFITABILNOSTI STABILNIH BANAKA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Financijska stabilnost i uspješnost poslovanja svakog profitnog društva preduvjet je njegove vremenske neograničenosti poslovanja. S obzirom na važnost banaka u smislu osiguranja tekućih i dugoročnih financijskih sredstava, bilo javnom sektoru, poduzetnicima ili stanovništvu, taj se preduvjet može proširiti i na stabilnost gospodarstva općenito. Kao što je na samom početku naglašeno, bankarski sektor u Republici Hrvatskoj može se klasificirati na onaj stabilni segment koji čini 99% tržišta prema vrijednosti ukupnih kamatnih i nekamatnih prihoda i ukupne imovine, i nestabilni s vrlo malim udjelom.

Tablica 3. Deskriptivna statistika izabranih financijskih pokazatelja stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2004. do 2021. godine (prosječne vrijednosti)

	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Minimum	Maksimum	Medijan	Mod
ROA1	0,003	0,015	-0,099	0,027	0,006	0,007
ROA2	0,024	0,017	-0,076	0,069	0,025	0,038
ROE1	0,056	0,972	-1,757	18,553	0,047	,034 ^a
ROE2	0,082	0,225	-1,459	1,088	0,067	0,100
MP	0,048	0,261	-2,108	0,563	0,094	0,115
DKPD	0,786	0,241	0,000	2,570	0,754	,620 ^a
KUA	0,119	0,041	-0,004	0,263	0,114	,093 ^a
OUA	0,881	0,041	0,737	1,004	0,886	,862 ^a
UFI	0,161	0,479	-8,767	1,064	0,160	0,191
FIUA	0,020	0,015	0,001	0,117	0,016	0,016
KOUI	0,060	0,019	0,011	0,164	0,060	0,068
EUP	1,148	0,295	0,329	2,801	1,126	1,213
EKP	3,576	3,257	1,262	22,511	2,288	1,659 ^a
ENOP	3,527	1,587	1,093	11,436	3,290	2,669

a Multimodalna distribucija

Legenda:

ROA1: rentabilnost ukupne imovine (neto dobit / ukupna imovina)

ROA2: rentabilnost ukupne imovine ([neto dobit + kamatni rashodi]/ukupna imovina)

ROE1: rentabilnost vlastitog kapitala (neto dobit / ukupni kapital)

ROE2: rentabilnost vlastitog kapitala (neto dobit / uplaćeni kapital)

MP: marža profita (neto dobit / ukupni kamatni i nekamatni prihodi)

DKPD: Pokazatelj likvidnosti (omjer danih kredita i primljenih depozita)

KUA: Pokazatelj zaduženosti (omjer kapitala i ukupne aktive)

OUA: Pokazatelj zaduženosti (omjer obveza i ukupne aktive)

UFI: Koeficijent ulaganja u fiksnu imovinu (materijalna imovina / ukupni kapital)

FIUA: Koeficijent ulaganja u fiksnu imovinu (materijalna imovina / ukupna imovina)

KOUI: Pokazatelj razine aktivnosti (ukupni kamatni i nekamatni prihodi / ukupna imovina)

EUP: Ekonomičnost ukupnog poslovanja (ukupni kamatni i nekamatni prihodi / ukupni kamatni i nekamatni rashodi)

EKP: Ekonomičnost kreditnog poslovanja (kamatni prihodi / kamatni rashodi)

ENOP: Ekonomičnost neoperativnog poslovanja (nekamatni prihodi / nekamatni rashodi)

Izvor: Izračun na temelju podataka iz Registara godišnjih financijskih izvještaja Financijske agencije, podaci primljeni elektroničkom poštom 14. lipnja 2022. godine.

S ciljem utvrđivanja koje su to mikro odrednice koje su značajne za profitabilnost banaka, iz seta podataka isključene su one banke koje su klasificirane kao nestabilne, bilo zbog stečajnog postupka ili likvidacije, banke koje su prošle procese pripajanja, te je isključena Hrvatska banka za obnovu i razvitak (HBOR). Konačni uzorak uključuje podatke iz godišnjih financijskih izvještaja za 21 stabilnu banku za razdoblje od 2004. do 2021. godine. Panel podaci su balansirani te uključuju 378 opservacija.

Rentabilnost imovine i rentabilnost vlastitog kapitala predstavljaju najčešće korištene financijske pokazatelje uspješnosti poslovanja (Tablica 3.). Rentabilnost ukupne imovine banaka uobičajeno se izračunava kao omjer dobiti i ukupne imovine. Uključivanjem kamatnih rashoda u brojnik pokazatelja dobiva se stopa ostvarenog povrata za sve vlasnike izvora financiranja, tj. za vlasnike vlastitog kapitala (glavnice) kao i za vlasnike dužničkih izvora financiranja kao što su primjerice primljeni depoziti ili dužnički financijski instrumenti. U kontekstu ocjene profitabilnosti važan pokazatelj je i rentabilnost vlastitog kapitala kojim se ocjenjuje sposobnost banke da ostvari povrate za svoje vlasnike. Promatrano na ukupnoj razini, za sve stabilne banke i analizirane godine prosječna rentabilnost ukupne imovine (bez uključenih kamatnih rashoda) (ROA1) bila je svega 0,25%, dok je rentabilnost ukupne imovine s uključenim kamatnim rashodima (ROA2) bila 2,39%. Razlika između analiziranih pokazatelja profitabilnosti, među ostalim, posljedica je i visokog stupnja zaduženosti u bankarskom sektoru. U prosjeku banke svega 11,86% svoje imovine financiraju iz vlastitih izvora financiranja, dok ostatak čine dužnički instrumenti.

Promatranjem rentabilnosti vlastitog kapitala izračunate kao omjer neto dobiti i knjigovodstvene vrijednosti uplaćenog kapitala (ROE2) dobiva se informacija o povratu vlasnicima na njihove uloge. Prosječna vrijednost tako izračunate rentabilnosti jest 8,21%, što znači da bi tom dinamikom u kontinuitetu vlasnici osigurali povrat uloženog kapitala vlasnicima u prosjeku kroz 12,18 godina. Naravno, pod pretpostavkom da se ukupno ostvarena neto dobit isplaćuje vlasnicima i bez uvažavanja koncepta vremenske vrijednosti novca. Razlika između ovih dvaju pokazatelja nikako nije loš indikator, već upravo suprotno. Što je razlika veća, veći je udio zarađenog kapitala u ukupnim vlastitim izvorima financiranja banke.

Kada je u pitanju marža profita stabilnih banaka, na sveukupnoj razini, banke u prosjeku zadržavaju 4,78% ostvarenih kamatnih i nekamatnih prihoda u obliku neto dobiti. Prosječno odstupanje od prosjeka jest 26,08%, a 50%

promatranih opservacija ostvaruje maržu profita veću od 9,44%. Najčešća vrijednost marže profita jest 11,52%.

Prosječna vrijednost odnosa danih kredita i primljenih depozita je 0,79. Veća vrijednost pokazatelja znači manju likvidnost banke (Žager i sur., 2021). Prosječna vrijednost pokazatelja značila bi da su banke 79% primljenih depozita preusmjerile u dane kredite komitentima, a ostatak u druge oblike imovine. Uz zadovoljavajuću razinu likvidnosti, stabilne banke u Republici Hrvatskoj manji dio imovine financiraju iz vlastitih izvora. Kao što je prije istaknuto, prosječna vrijednost odnosa kapitala i ukupne aktive pokazuje da banke 11,86% ukupne imovine financiraju iz vlastitog kapitala, dok se ostatak financira iz tuđih izvora financiranja (obveze). Prosječno odstupanje od prosjeka za navedeni pokazatelj je 4,09%, dok je kod 50% banaka njegova vrijednosti manja od 11,38%.

Prosječna vrijednost koeficijenta ulaganja u fiksnu imovinu koji se izračunava kao omjer fiksne imovine i kapitala (Žager i sur., 2021) bila je 0,16 s prosječnim odstupanjem od prosjeka 0,48. Za potrebe izračuna pokazatelja kao vrijednost fiksne imovine uzeta je vrijednost neto materijalne imovine. Prema dobivenoj vrijednosti pokazatelja, banke u prosjeku 16% materijalne imovine financiraju iz vlastitih izvora financiranja. Najčešća vrijednost pokazatelja jest 0,19. Ako se vrijednost materijalne imovine stavi u odnos s ukupnom imovinom, prosječna vrijednost pokazatelja je 0,02 s prosječnim odstupanjem od prosjeka 0,02, što znači da materijalna imovina u prosjeku čini 2% ukupne imovine banke.

Vrijednost ukupne imovine stabilnih banaka u prosjeku je 19 puta veća od ukupnih kamatnih i nekamatnih prihoda, uz prosječno odstupanje od prosjeka od 7,6 puta. Odnosno, 50% banaka ima manje od 17 puta veću ukupnu imovinu od prihoda, a preostalih 50% veću od 17 puta. Koeficijent obrta ukupne imovine s prosječnom vrijednosti od svega 0,06 znači da banka u prosjeku na godišnjoj razini na jednu kunu imovine stvori svega 0,06 kuna ukupnog kamatnog i nekamatnog prihoda. U nefinancijskom profitnom sektoru tako niska vrijednost koeficijenta obrta imovine značila bi nedjelotvorno upravljanje i korištenje imovine za stvaranje budućih ekonomskih koristi.

Tablica 4. Kretanja odabranih financijskih pokazatelja profitabilnosti stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj za razdoblja od 2004. do 2021. godine

	ROA1	ROA2	ROE1	ROE2	MP
2004.	1.18%	3.88%	10.56%	19.23%	15.32%
2005.	1.15%	3.76%	10.15%	18.62%	16.73%
2006.	0.84%	3.39%	6.96%	13.97%	12.58%
2007.	0.71%	3.54%	5.59%	11.36%	11.07%
2008.	0.56%	3.78%	3.97%	13.65%	7.68%
2009.	0.21%	3.79%	-1.97%	6.56%	3.18%
2010.	-0.11%	3.01%	-9.08%	5.59%	-1.63%
2011.	0.15%	3.10%	-0.06%	6.26%	3.02%
2012.	-0.62%	2.30%	-6.76%	1.55%	-9.78%
2013.	-1.06%	1.62%	76.37%	-9.95%	-17.27%
2014.	-0.11%	2.33%	-3.45%	0.66%	-1.14%
2015.	-0.99%	1.13%	-9.90%	-7.84%	-20.36%
2016.	0.18%	1.81%	0.94%	7.68%	3.92%
2017.	0.16%	1.32%	0.40%	6.50%	3.04%
2018.	0.55%	1.26%	3.97%	12.36%	13.14%
2019.	0.82%	1.36%	6.30%	17.54%	20.24%
2020.	0.29%	0.69%	2.72%	8.38%	7.34%
2021.	0.65%	0.95%	4.78%	16.64%	18.88%

Legenda:

ROA1: rentabilnost ukupne imovine (neto dobit / ukupna imovina)

ROA2: rentabilnost ukupne imovine ([neto dobit + kamatni rashodi]/ukupna imovina)

ROE1: rentabilnost vlastitog kapitala (neto dobit / ukupni kapital)

ROE2: rentabilnost vlastitog kapitala (neto dobit / uplaćeni kapital)

MP: marža profita (neto dobit / ukupni kamatni i nekamatni prihodi)

Izvor: Izračun na temelju podataka iz Registara godišnjih financijskih izvještaja Financijske agencije, podaci primljeni elektroničkom poštom 14. lipnja 2022. godine.

Tijekom promatranog osamnaestogodišnjeg razdoblja, 72 su opservacije koje su potkraj poslovne godine imale gubitak tekuće godine. Gubitak tekuće godine ostvarilo je 19 različitih banaka, i to kroz razdoblja od 2006. do 2021. godine. Za najveći broj banaka kritične su bile godine od 2012. do 2015

(Tablica 4.). U 2015. godini čak 12 banaka poslovalo je s gubitkom. Prosječna vrijednost ostvarenoga gubitka u 2015. godine bila je 394,3 milijuna kuna.

Za razliku od pokazatelja profitabilnosti koji su bili poprilično volatilni kroz analizirano razdoblje, pokazatelji likvidnosti i zaduženosti bili su stabilni (Tablica 5.). Prema odnosu danih kredita i primljenih depozita, likvidnost banaka bila je najpovoljnija od 2016. do 2018. kada se kretala u rasponu od 0,719 do 0,727, a najnepovoljnija je 2011. godine kada su banke u prosjeku 86% depozita usmjeravale u dane kredite komitentima. Nadalje, zaduženost mjerena odnosom kapitala i ukupne imovine kroz cijelo promatrano razdoblje kreće se u rasponu od 11,1% do 12,6% izuzev 2008. godine kada je vlastitim izvorima financiranja financirano 12,9% ukupne imovine, 2009. godine kada je to bilo čak 13% te 2015. godine kada je udio vlastitih izvora financiranja bilo najniži, prosječno 10,98%.

Tablica 5. Kretanja odabranih financijskih pokazatelja financijske stabilnosti i aktivnosti poslovanja stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj za razdoblja od 2004. do 2021. godine

	DKPD	KUA	OUA	UFI	FIUA	KOUI
2004.	0,736	0,126	0,874	0,250	0,033	0,081
2005.	0,768	0,122	0,878	0,232	0,029	0,075
2006.	0,815	0,116	0,884	0,199	0,024	0,069
2007.	0,793	0,126	0,874	0,190	0,023	0,070
2008.	0,833	0,129	0,871	0,182	0,023	0,075
2009.	0,849	0,130	0,870	0,187	0,022	0,078
2010.	0,847	0,124	0,876	0,207	0,021	0,070
2011.	0,861	0,118	0,882	0,201	0,020	0,069
2012.	0,838	0,125	0,875	0,197	0,020	0,064
2013.	0,801	0,112	0,888	-0,259	0,018	0,060
2014.	0,774	0,116	0,884	0,167	0,018	0,058
2015.	0,748	0,110	0,890	0,162	0,017	0,055
2016.	0,719	0,111	0,889	0,152	0,016	0,049
2017.	0,727	0,120	0,880	0,144	0,015	0,048
2018.	0,720	0,111	0,889	0,171	0,017	0,042
2019.	0,784	0,115	0,885	0,179	0,019	0,041

	DKPD	KUA	OUA	UFI	FIUA	KOUI
2020.	0,779	0,112	0,888	0,170	0,017	0,035
2021.	0,751	0,112	0,888	0,159	0,016	0,034

Legenda:

DKPD: Pokazatelj likvidnosti (omjer danih kredita i primljenih depozita)

KUA: Pokazatelj zaduženosti (omjer kapitala i ukupne aktive)

OUA: Pokazatelj zaduženosti (omjer obveza i ukupne aktive)

UFI: Koeficijent ulaganja u fiksnu imovinu (materijalna imovina / ukupni kapital)

FIUA: Koeficijent ulaganja u fiksnu imovinu (materijalna imovina / ukupna imovina)

KOUI: Pokazatelj razine aktivnosti (ukupni kamatni i nekamatni prihodi / ukupna imovina)

Izvor: Izračun na temelju podataka iz Registara godišnjih financijskih izvještaja Financijske agencije, podaci primljeni elektroničkom poštom 14. lipnja 2022. godine.

Koeficijent ulaganja u fiksnu imovinu kreće se u rasponu od 14,36% u 2017. godini do najviših 25,05% u 2004. godini. U 2021. godini banke su u prosjeku 15,89% materijalne imovine financirale iz vlastitih izvora financiranja.

Analizom stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj kroz osamnaestogodišnje razdoblje (2004. – 2021.) primjetno je kontinuirano povećanje vrijednosti ukupne imovine uz kontinuirano smanjenje kamatnih prihoda, a čiji se udio kontinuirano smanjuje u ukupnim kamatnim i nekamatnim prihodima. Iako se nekamatni prihodi kontinuirano kroz razdoblje povećavaju te se njihov udio u ukupnim kamatnim i nekamatnim prihodima povećava s minimalnih 14,9% u 2009. godini na maksimalnih 31,7% u 2021. godini, to je povećanje nedovoljno za povećanje ukupnih kamatnih i nekamatnih prihoda između 2009. i 2021. godine. Takvi trendovi neizbježno rezultiraju smanjenjem rentabilnosti ukupne imovine (ROA1), ali i rentabilnosti vlastitog kapitala (ROE1) s obzirom na to da povećanje vrijednosti ukupnog kapitala prati povećanje vrijednosti ukupne imovine. Glavno istraživačko pitanje koje se ovim radom obrađuje jest koje odrednice financijskog poslovanja banaka utječu na profitabilnost stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj? Konkretnije, pitanje je ovisi li profitabilnost banaka u većoj mjeri o strukturi imovine, razini aktivnosti ili ostvarenim maržama.

Za razliku od trendova na mikro razini u sklopu sektora stabilnih banaka, kretanje osnovnih makroekonomskih pokazatelja kroz isto analizirano razdoblje ima nešto drugačiju dinamiku (Tablica 6.). Prosječna godišnja mjesečna neto plaća kroz svih 18 godina ima pozitivan trend kretanja te se povećava s 4.172 kune u 2004. godini na 7.128 kuna u 2021. godini.

Tablica 6. Izabrani makroekonomski indikatori za analizirano razdoblje od 2004. do 2021. godine

	NP	% Δ BDP	BDP	INF	DT	NT	UE	ICSO
2004.	4.172	4.15	253.194	2.10	8.629.000	46.668.000	13,80	14,80
2005.	4.375	4.31	272.357	3.00	9.222.000	50.282.000	12,70	13,00
2006.	4.602	4.94	296.915	3.30	9.660.000	51.797.000	11,20	14,30
2007.	4.840	4.91	324.783	2.70	10.351.000	54.627.000	9,90	13,90
2008.	5.177	1.9	349.157	5.80	10.454.000	55.669.000	8,50	1,20
2009.	5.311	-7.28	333.333	2.20	10.270.000	54.988.000	9,20	-5,00
2010.	5.342	-1.25	332.223	1.10	10.405.000	56.217.000	11,60	-6,30
2011.	5.441	-0.09	337.572	2.20	11.211.000	60.110.000	13,70	0,20
2012.	5.478	-2.28	334.592	3.40	11.599.000	62.507.000	15,90	-1,60
2013.	5.515	-0.36	335.955	2.30	12.233.000	64.617.000	17,28	-3,90
2014.	5.534	-0.35	335.292	0.20	12.914.000	66.270.000	17,33	-1,60
2015.	5.594	2.53	344.034	-0.30	14.175.000	71.437.000	16,20	-2,90
2016.	5.685	3.53	355.920	-0.60	15.463.000	77.919.000	13,12	0,90
2017.	5.984	3.41	372.355	1.30	17.431.000	86.200.000	11,22	3,80
2018.	6.241	2.9	390.856	1.60	18.667.000	89.652.000	8,43	6,10
2019.	6.457	3.48	412.228	0.80	19.566.000	91.243.000	6,64	9,00
2020.	6.763	-8.1	378.341	0.00	7.001.000	40.794.000	7,50	7,70
2021.	7.128	10.24	430.621	2.70	12.776.000	70.202.000	7,60	7,30

Legenda:

NP: Prosječna godišnja mjesečna neto plaća

% Δ BDP: Realna godišnja stopa promjene BDP-a

BDP: bruto domaći proizvod (u milijunima kuna, tekuće cijene)

INF: Prosječna godišnja stopa inflacije - Harmonizirani indeks potrošačkih cijena (HICP)

DT: Dolasci turista

NT: Noćenja turista

UE: Stopa nezaposlenosti

ICSO: Indeks cijena stambenih objekata (godišnja stopa promjene, prethodna godina = 100)

Izvor: Državni zavod za statistiku. (n.d.). Preuzeto 23. rujna 2022. s <https://podaci.dzs.hr>

Kretanje bruto domaćeg proizvoda (tekuće cijene) kroz svih 18 analiziranih godina općenito pokazuje povoljan trend. Složena godišnja stopa rasta BDP-a kroz analizirano razdoblje je 2,99%. Vrijednost BDP-a snažnije se povećavala do 2008. godine kada nastupa prva kriza obuhvaćena analizom (realna stopa rasta BDP-a u odnosu na prethodno tromjesečje negativna tri kvartala uzastopno, a u odnosu na isto tromjesečne prethodne godine sedam

uzastopnih kvartala negativne stope rasta), a nakon koje je razdoblje od nekoliko godina stagnacije, sve do 2015. godine od kada su stope rasta BDP-a ponovno pozitivne, sve do drugog kvartala 2020. godine koje je obilježeno rekordnom negativnom stopom rasta BDP-a od 14% (Grafikon 2.). Za razliku od ukupnih gospodarskih kretanja u Republici Hrvatskoj, stabilne banke prema prosječnom i agregatnom iznosu neto dobiti poslovale su pozitivno i u razdobljima prve krize (2009. i 2010.) i krize uzrokovane pandemijom (2020.). Kao što je prije spomenuto, prema rezultatima iz godišnjih financijskih izvještaja kritična godina za poslovanje stabilnih banaka bila je jedino 2015. kada su banke u prosjeku poslovale s gubitkom od 208 milijuna kuna (situacija povezana s odobrenim kuskim kreditima i kamatnom stopom vezanom uz švicarski franak). Te godine, pojedinačno promatrano, ostvaren je najveći gubitak kroz cijelo promatrano razdoblje (377 opservacija), i to u iznosu od 2,5 milijardi kuna te najmanja neto dobit u iznosu od 193 milijuna kuna. Od ukupno 21 stabilne banke, u 2015. godini njih 12 je poslovalo s gubitkom i ukupni gubitak koji su te godine generirale banke je 4,7 milijardi kuna (Tablica 7.). Usporedbe radi, realna godišnja stopa rasta BDP-a 2015. godine bila je 2,53%, a koja je pozitivna prvi put nakon šestogodišnjeg razdoblja negativnih stopa rasta. Prema tako dobivenim rezultatima istraživanja nameće se zaključak da makroekonomska kretanja izravno ne narušavaju financijsku stabilnost i uspješnost poslovanja banaka, međutim radi se o kompleksnom pitanju koje je potrebno detaljnije istražiti.

Tablica 7. Deskriptivna statistika za dobit tekuće godine (neto dobit) stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj za analizirano razdoblje od 2004. do 2021. godine (naglašene krizne godine i godine franak krize)

	Aritmetička sredina	Minimum	Maksimum	Medijan	Ukupna vrijednost
2004.	127.358.024	937.656	1.075.276.635	13.254.384	2.674.518.502
2005.	135.883.763	1.239.700	902.738.309	15.119.311	2.853.559.032
2006.	143.764.679	-11.955.345	859.693.122	18.203.603	3.019.058.256
2007.	169.095.766	-28.365.172	1.109.247.498	16.360.827	3.551.011.084
2008.	200.599.710	-32.997.874	1.394.254.467	11.555.600	4.212.593.906
2009.	142.429.568	-448.814.947	1.216.170.407	6.040.904	2.991.020.929
2010.	159.670.620	-90.623.836	1.281.376.832	8.052.180	3.353.083.010
2011.	174.071.924	-28.690.670	1.315.794.747	11.951.113	3.655.510.401

	Aritmetička sredina	Minimum	Maksimum	Medijan	Ukupna vrijednost
2012.	128.439.590	-140.313.459	887.582.331	8.129.109	2.697.231.387
2013.	32.862.165	-501.319.248	614.685.977	1.052.779	690.105.467
2014.	81.035.519	-635.384.105	1.166.410.124	1.287.738	1.701.745.904
2015.	-207.950.047	-2.539.181.244	193.167.297	-8.625.290	-4.366.950.995
2016.	228.165.783	-86.567.943	1.709.329.748	13.574.704	4.791.481.449
2017.	166.864.743	-135.816.084	1.443.444.287	8.333.460	3.504.159.607
2018.	234.930.656	-24.989.083	1.857.094.072	20.090.715	4.933.543.766
2019.	275.549.867	-24.981.875	1.879.591.357	29.991.931	5.786.547.197
2020.	127.471.250	-35.660.854	816.991.605	14.265.292	2.676.896.254
2021.	262.753.571	-69.681.992	2.008.132.624	32.721.765	5.517.824.999

Izvor: Registar godišnjih financijskih izvještaja Financijske agencije, podaci primljeni elektroničkom poštom 14. lipnja 2022. godine.

Uz iznimku u 2008. godini kada je prosječna godišnja stopa inflacije (HICP) bila 5,8%, gospodarstvo Republike Hrvatske može se okarakterizirati kao stabilno prema indikatoru porasta opće razine cijena. Naravno, podaci su do 2021. godine te ne uključuju aktualnu krizu povezanu s ratom u Ukrajini. S druge strane, kriza uzrokovana pandemijom u najvećoj je mjeri pogodila turistički sektor. U 2020. godini broj dolazaka turista bio je 64%, a broj noćenja 55% manji u odnosu na tada rekordnu 2019. godinu. Konačno, kada je u pitanju stopa nezaposlenosti, nakon kontinuiranog smanjenja stope od početka analiziranog razdoblja (2004.) do početka krize 2008. godine, sljedećih osam godina (2009. – 2017.) Hrvatska bilježi dvoznamenkaste stope nezaposlenosti. Nezaposlenost se započela smanjivati 2014. godine i takav trend imala je do 2021. godine.

Indeks cijena stambenih objekata kojim se „mjeri kretanje tržišnih cijena stambenih objekata koje su kupila kućanstva neovisno o prethodnom vlasniku ili svrsi upotrebe. Vrijednost zemljišta uključena je u tržišnu cijenu“ (DZS, 20. rujna 2022.). Tržišne cijene stambenih objekata osjetno su se povećavale u razdoblju od 2004. do 2007. godine, i to po prosječnoj stopi od 14%. Povećanje cijena od 1,2% u 2008. godini naznaka je gospodarske krize koja je tada nastupila. Kroz idućih sedam godina (2009. – 2015.) cijene nekretnina su se blago smanjivale (prosječno za 3% godišnje), a od 2017. godine tržišne cijene stambenih objekata kontinuirano se povećavaju. Uvažavajući činjenicu da je hrvatski bankarski sektor u značajnoj mjeri povezan sa stambenim

kreditiranjem komitenata, očekivao je da će njegovo poslovanje u značajnoj mjeri ovisiti i o kretanju na tržištu nekretnina.

5. METODOLOGIJA I REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Kao što je objašnjeno u prethodnom poglavlju, istraživanje se temelji na osnovnom skupu stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2004. do 2021. godine. Ukupno je 21 banka klasificirana kao stabilna, a nužan uvjet za takvu klasifikaciju je bilo aktivno poslovanje te važeće odobrenje za rad Hrvatske narodne banke kroz sve analizirane godine. Također, zbog specifičnosti poslovanja Hrvatska banka za obnovu i razvitak nije obuhvaćena analizom. Prema tome, skup podataka podijeljen je u dvije grupe. Grupa obuhvaćena analizom su stabilne banke (i) gdje $i = 1, \dots, N$, a $N = 21$ i godine (t) gdje $t = 1, \dots, T$, $T = 18$. Tako oblikovani podaci nazivaju se panel ili longitudinalnim podacima (Wooldridge, 2020; Baltagi, 2005). S obzirom na to da za svako opažanje postoji isti broj razdoblja (godina), radi se o balansiranim panel podacima (Wooldridge, 2020). Osim toga, radi se o makro panel podacima s obzirom na umjereno veliki broj promatranih jedinica (N) (Jakšić, Erjavec i Čeh Časni, 2020). Za analizu panel podataka najčešće se koriste model s fiksnim efektima (FE) i model sa slučajnim efektima (RE). Model s fiksnim efektima poželjno je koristiti u slučaju kada se zaključci odnose na analizirani skup podataka, a model sa slučajnim efektima u slučaju kada se zaključci analiziranog uzorka trebaju poopćiti na populaciju (Tavakoli, 2012; Gelman, 2005). Borenstein, Hedges, Higgins i Rothstein (2009) objašnjavaju da je u modelu s fiksnim efektom izvor nestabilnosti pogreška obuhvaćena analiziranim uzorkom, a u slučaju modela slučajnog efekta osim pogreške obuhvaćene uzorkom postoji i neizvjesnost u pogledu varijanci u odnosu na populaciju. U konačnici, koji će od dva modela biti primjeren za analizu ovisi o tome postoji li korelacija između pogrešaka slučajnih efekata i nezavisnih varijabli u kojem slučaju će procjene biti nekonzistentne te je potrebno koristiti model s fiksnim efektima (Sheytanova, 2015). Za ocjenu postoji li korelacija između pogreška slučajnih efekata i nezavisnih varijabli koristi se Hausmanov test u kojem nulta hipoteza pretpostavlja da nema korelacije. U kontekstu istraživanja povezanih s testiranjem profitabilnosti, većina autora pretpostavlja linearnost nezavisnih varijabli (Lim and Rokhim, 2020; Gupta et al., 2020; Najib et al., 2020; Hristova et al., 2019; Fenyves et al., 2019; Mohammadzadeh, 2013; Leahy, 2012; Koku, 2011). Pretpostavljajući linearnost, opća funkcija modela može se zapisati kao (Wooldridge, 2010) (1):

$$E(y_{it}|x_{it}, \alpha_i) = \beta_0 + x_{it}\beta_i + \alpha_i \quad (1)$$

gdje se $x_t\beta$ smatra $\beta_{1x_{t1}} + \dots + \beta_{Kx_{tK}}$, a β_K parametre koje je potrebno procijeniti. Nadalje, Wooldrige (2010) naglašava da je ključna pretpostavka da α_i ima konstantni parcijalni efekt tijekom vremena, tj. efekt koji se ne razmatra u analizi panel podatka (Wooldrige, 2010, p. 282). Model zapisan u formi pogreške je kako slijedi (2):

$$y_{it} = \beta_0 + x_{it}\beta_i + \alpha_i + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

gdje, prema definiciji $E(u_{it}|x_{it}, \alpha_i) = 0$, i ε_{it} predstavljaju idiosinkratičke pogreške jer se mijenjaju kroz vrijeme (t) i promatrane jedinice (i) (Wooldrige, 2010, p. 285). U Tablica 8. prikazane su nezavisne i zavisne varijable na kojima se temelji daljnje istraživanje.

Tablica 8. Opis oznaka izabranih varijabli za analizu profitabilnosti stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2004. do 2021. godine

Oznaka	Opis	Izračun
Mikroekonomski pokazatelji		
ROA1	Rentabilnost ukupne imovine	Omjer neto dobiti i ukupne imovine
ROE1	Rentabilnost vlastitog kapitala	Omjer neto dobiti i ukupnog kapitala
DKPD	Pokazatelj likvidnosti	Omjer danih kredita i primljenih depozita
KUA	Pokazatelj zaduženosti	Omjer ukupnog kapitala i ukupne imovine
UFI	Koeficijent ulaganja u fiksnu imovinu	Omjer materijalne imovine i ukupnog kapitala
KOUI	Pokazatelj aktivnosti	Omjer ukupnih kamatnih i nekamatnih prihoda s ukupnom imovinom
EUP	Ekonomičnost ukupnog poslovanja	Omjer ukupnih kamatnih i nekamatnih prihoda s ukupnim kamatnim i nekamatnim rashodima
MA	Marža profita	Omjer neto dobiti i ukupnih kamatnih i nekamatnih prihoda
Makroekonomski pokazatelji		
lnM001	Neto plaća	Prirodni logaritam prosječne godišnje mjesečne neto plaće
M003	Tržište nekretnina	Indeks cijena stambenih objekata
lnM005a	Bruto domaći proizvod	Prirodni logaritam iznosa bruto domaćeg proizvoda u tekućim cijenama
M006b	Opća razina cijena	Prosječna godišnja stopa inflacije – Harmonizirani indeks potrošačkih cijena (HICP)
TUR	Turizam	Omjer ukupnog broja dolazaka i ukupne imovine stabilnih banaka

Pearsonovi koeficijenti korelacije pokazuju statistički značajnu povezanost između velikog broja promatranih varijabli (Tablica 9.). Promatrano s aspekta

internih (mikro) odrednica poslovanja, postoji značajna povezanost između većine varijabli. Zanimljivo je primijetiti da su pokazatelj likvidnosti i pokazatelj aktivnosti povezani s najmanjim brojem internih varijabli.

Tablica 9. Korelacija između izabranih varijabli

	DKPD	KUA	UFI	KOUI	EUP	ROA1	ROE1	MP
DKPD	1,000	,109*	-0,050	0,032	0,040	0,066	-0,056	0,040
KUA	,109*	1,000	0,069	0,059	,272**	,326**	-,104*	,281**
UFI	-0,050	0,069	1,000	0,035	0,045	,198**	-,958**	,179**
KOUI	0,032	0,059	0,035	1,000	-,194**	0,037	-0,004	-0,060
EUP	0,040	,272**	0,045	-,194**	1,000	,739**	-0,005	,819**
ROA	0,066	,326**	,198**	0,037	,739**	1,000	-0,094	,958**
ROE	-0,056	-,104*	-,958**	-0,004	-0,005	-0,094	1,000	-0,087
MP	0,040	,281**	,179**	-0,060	,819**	,958**	-0,087	1,000
M001	-0,044	-0,093	-0,039	-,695**	,123*	-0,093	-0,013	0,015
M003	-0,070	0,000	0,078	-0,019	,349**	,354**	0,002	,329**
M005a	-0,036	-0,078	-0,033	-,649**	,158**	-0,064	-0,018	0,044
M006b	0,089	0,094	0,008	,392**	0,071	,127*	0,033	0,100
TUR	-0,076	-0,045	-0,014	-,249**	0,070	-0,020	-0,009	0,012

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Legenda:

ROA1: rentabilnost ukupne imovine (neto dobit / ukupna imovina)

ROE1: rentabilnost vlastitog kapitala (neto dobit / ukupni kapital)

MP: marža profita (neto dobit / ukupni kamatni i nekamatni prihodi)

DKPD: Pokazatelj likvidnosti (omjer danih kredita i primljenih depozita)

KUA: Pokazatelj zaduženosti (omjer kapitala i ukupne aktive)

UFI: Koefficient ulaganja u fiksnu imovinu (materijalna imovina / ukupni kapital)

KOUI: Pokazatelj razine aktivnosti (ukupni kamatni i nekamatni prihodi / ukupna imovina)

EUP: Ekonomičnost ukupnog poslovanja (ukupni kamatni i nekamatni prihodi / ukupni kamatni i nekamatni rashodi)

M001: Prosječna godišnja mjesečna neto plaća u Republici Hrvatskoj

M003: Indeks cijena stambenih objekata

M005a: BDP (u milijunima kuna, tekuće cijene)

M006b: Prosječna godišnja stopa inflacije – Harmonizirani indeks potrošačkih cijena (HICP)

TUR: Udio dolaska turista u ukupnoj imovini banaka

Izvor: Izračun na temelju podataka iz Registara godišnjih financijskih izvještaja Financijske agencije, podaci primljeni elektroničkom poštom 14. lipnja 2022. godine.

S druge strane pokazatelj aktivnosti (koeficijent obrta ukupne imovine) najznačajnije je, i to negativno, povezan s makroekonomskim pokazateljima (na razini signifikantnosti 1%). Na temelju vrijednosti koeficijenta korelacije moguće je zaključiti da što je gospodarstvo u boljoj situaciji, aktivnost banaka je manja. Takva negativna korelacija posljedica je činjenice da se kroz osamnaestogodišnje razdoblje gospodarska situacija u kontekstu prosječnih plaća, BDP-a, inflacije te turizma poboljšavala, dok se aktivnost stabilnih banaka značajno smanjivala mjereno kontinuiranim smanjenjem kamatnih prihoda, a povećanjem ukupne imovine. S druge strane, ekonomičnost ukupnog poslovanja pozitivno je povezana s kretanjem plaća, cijenama stambenih objekata i BDP-om, što vodi zaključku da što je gospodarstvo u povoljnijem položaju, stabilne banke posluju djelotvornije, tj. ostvaruju više jedinica prihoda na jednu jedinicu rashoda. U tom smislu opravdano se postavlja pitanje koja od te dvije mikro odrednice ima značajni utjecaj na profitabilnost stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2004. do 2021. godine.

S ciljem testiranja postavljenih istraživačkih hipoteza provedena je panel analiza na temelju koje su izabrani odgovarajući panel modeli. U radu nisu prikazani svi oblikovani modeli, već isključivo oni koji ispunjavaju temeljne statističke pretpostavke. Svaki od tri seta modela uključuje model u kojem je nezavisna varijabla rentabilnost ukupne imovine (ROA1) i model u kojem je nezavisna varijabla rentabilnost vlastitog kapitala (ROE1). Iako su zbog sličnog trenda kretanja kroz analizirane godine očekivani slični rezultati, oni se poprilično razlikuju.

Tablica 10. Rezultati panel analize na mikro razini, varijanta 1

Modeli slučajnih efekata	ROA		ROE	
	Coef.	P> t	Coef.	P> t
DKPD	,0027378	0,226	-,3645138	0,000
KUA	,0396858	0,004	-1,054495	0,003
UFI	,0046747	0,000	-1,976677	0,000
KOUI	,1373027	0,000	3,691234	0,000
EUP	,0357508	0,000	,2681763	0,000
_cons	-,0543261	0,000	,2568998	0,004
Wald chi2 (5)	520,40		8202,37	
P > chi2	0,0000		0,0000	
Koeficijent determinacije				
<i>within</i>	0,5618		0,9589	
<i>between</i>	0,7917		0,5110	
<i>overall</i>	0,6153		0,9331	
Hausman test (P>chi2)	0,7112		0,3296	
Breusch and Pagan Lagrangian multiplier test (P>F)	0,0001		0,0000	
Autokorelacija (P>F)	0,7081		0,1154	

Prvi set od dva modela uz zavisne varijable ROA1 i ROE1 uključuje pet nezavisnih varijabli koje predstavljaju interne (mikro) varijable (Tablica 10.). Rezultati Hausmanova testa gdje su za oba modela empirijske p-vrijednosti veće od razine signifikantnosti ($p > 0,05$) pokazuju da je potrebno koristiti model sa slučajnim efektima naspram modela s fiksnim efektima. Nadalje, Breusch and Pagan Lagrangian potvrđuje da treba koristiti model sa slučajnim efektima naspram združenog OLS modela ($p < 0,05$). Konačni, Wooldridgov test za autokorelaciju pokazuje da nema autokorelacije među podacima jer je empirijska p-vrijednost veća od razine signifikantnosti od 5%. Rezultati modela slučajnih varijabli pokazuju da na rentabilnost ukupne imovine (ROA1) banaka utječu sve uključene nezavisne varijable osim pokazatelja likvidnosti, tj. omjera danih i primljenih kredita. Međutim, prema dobivenim rezultatima najznačajniji je utjecaj aktivnosti, tj. koeficijenta obrta ukupne imovine. S obzirom na pozitivan predznak koeficijenta, zaključuje se da što je aktivnost banke veća, rentabilnost ukupne imovine je veća. S obzirom na rezultat da aktivnost (0,137) ima značajni utjecaj na profitabilnost od ekonomičnosti (0,036), zaključak je da će smanjenje aktivnosti voditi smanjenju profitabilnosti, a što je slučaj s hrvatskim bankama. U slučaju rentabilnosti vlastitog kapitala (ROE1), sve uključene nezavisne varijable

imaju značajan utjecaj na profitabilnost. Rezultati u ovom slučaju puno bolje odražavaju osjetljivost profitabilnosti. U slučaju pogoršanja likvidnosti, povećanja zaduženosti i većeg udjela materijalne imovine u ukupnom kapitalu, rentabilnost vlastitog kapitala je manja. Kao i u prethodnom slučaju, i u ovom modelu najveći značaj za povećanje rentabilnosti vlastitog kapitala ima aktivnost banke.

Tablica 11. Rezultati panel analize na mikro razini, varijanta 2

Modeli fiksnih efekata <i>klasterna robusnost</i>	ROA		ROE	
	Coef.	P> t	Coef.	P> t
DKPD	,0023897	0,054	-,3645119	0,000
KUA	,0071463	0,390	-1,5430540	0,023
UFI	,0006891	0,151	-2,0188810	0,000
KOUI	,0945768	0,000	3,5986040	0,009
MP	,0524750	0,000	,4998032	0,000
_cons	-,0084361	0,000	,6116746	0,000
F(5, 20)	2709,58		1830,12	
P > F	0,0000		0,0000	
Koeficijent determinacije				
<i>within</i>		0,9205		0,9670
<i>between</i>		0,9511		0,5233
<i>overall</i>		0,9274		0,9404
Hausman test (P>chi2)		0,0001		0,0000
Autokorelacija (P>F)		0,0694		0,0067
Waldov test heteroskedastičnosti		0,0000		0,0000

U idućem setu od dva modela nezavisna varijabla ekonomičnosti zamijenjena je varijablom marže profita (Tablica 11.). U tom smislu, modelima će se testirati strategija banaka za profitabilno poslovanje, i to primjenom najpoznatijeg modela ocjene primjenjuje li se strategija diferencijacije ili troškovnog vodstva (*DuPontov* sustav pokazatelja). Na prvoj razini sustava ocjenjuje se ostvaruje li bankarski sustav određenu razinu profitabilnosti većom aktivnosti (većim obujmom poslovanja) ili većim maržama. Uvođenjem marže profita u modele nastaje problem autokorelacije ($p > 0,05$) kod modela sa zavisnom varijablom rentabilnost ukupne imovine i problema heteroskedastičnosti ($p < 0,05$) kod oba modela pa je u tu svrhu primijenjena klasterna robusnost za standardne pogreške. S obzirom na to da za oba modela Hausmanov test pokazuje da ima korelacije između pogreška slučajnih efekata i nezavisnih varijabli, potrebno je koristiti model s fiksnim efektima. Koeficijenti determinacije pokazuju da je modelima objašnjen visoki udio

odstupanja, i to više nego u slučaju prethodna dva modela u kojima je jedna od nezavisnih varijabli bila ekonomičnost ukupnog poslovanja. Prema dobivenim rezultatima rentabilnost ukupne imovine (ROA1) ovisi i o pokazateljima aktivnosti i marže profita, tj. elementima *DuPontovog* sustava. Kao i kod prethodnog modela, i u ovom slučaju razina aktivnosti (0,095) ima značajniji utjecaj na rentabilnost ukupne imovine od marže profita (0,052). S druge strane, kod rentabilnosti vlastitog kapitala sve razmatrane varijable imaju značajan utjecaj na profitabilnost, te je također utjecaj najveći u smislu razine aktivnosti poslovanja.

Tablica 12. Rezultati panel analize na makro razini

Modeli fiksnih efekata <i>klasterna robusnost</i>	ROA		ROE	
	Coef.	P> t	Coef.	P> t
lnM001	,0020393	0,796	,2768603	0,402
M003	,0001293	0,009	,0034146	0,159
lnM005a	-,0031873	0,479	-,5085432	0,070
M006b	-,0003287	0,143	,0115519	0,103
TUR	,0000181	0,677	-,0007356	0,585
DKPD	,0032058	0,015	-,3521636	0,000
KUA	,0110732	0,157	-1,326213	0,033
UFI	,0006593	0,176	-2,018782	0,000
KOUI	,1026951	0,011	1,955023	0,293
MP	,0512472	0,000	,4466949	0,000
_cons	,0125490	0,641	4,763094	0,057
F(10, 20)		983,24		3582,44
P > F		0,0000		0,0000
R-sq				
<i>within</i>		0,9257		0,9689
<i>between</i>		0,9464		0,5388
<i>overall</i>		0,9301		0,9438
Hausman test (P>chi2)		0,0296		0,0107
Autokorelacija (P>F)		0,0351		0,0068
Waldov test heteroskedastičnosti		0,0000		0,0000

Konačno, prvu istraživačku hipotezu (H1) da je profitabilnost stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj ovisna o strukturi imovine u bilanci moguće je prihvatiti sa zaključkom da je rentabilnost vlastitog kapitala značajno osjetljivija na promjenu financijskog položaja (likvidnost, zaduženost, udio materijalne imovine) od rentabilnosti ukupne imovine. S obzirom na to da rezultati modela pokazuju postojanje statistički značajnog i pozitivnog utjecaja koeficijenta obrta ukupne imovine i marže profita i na rentabilnost

ukupne imovine i još značajnije na rentabilnost vlastitog kapitala, moguće je prihvatiti treću (H3) i četvrtu (H4) istraživačku hipotezu te se zaključuje da je profitabilnost stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj pozitivno povezana s razinom aktivnosti i s ostvarenim maržama poslovanja, uz činjenicu da razina aktivnosti ima veći značaj. Takvi rezultati vode zaključku da u prosjeku banke žele biti konkurentne te njihovo poslovanje teži prema strategiji troškovnog vodstva naspram strategije diferencijacije.

Konačno, trećim setom modela testirala se četvrta istraživačka hipoteza (H4) prema kojoj je profitabilnost stabilnih banaka značajno povezana s kretanjem tržišnih cijena stambenih objekata u Republici Hrvatskoj (Tablica 12.). U tu svrhu, osim indeksa cijena stambenih objekata, u model su uključeni i makroekonomski indikatori za koje je deskriptivnom statistikom utvrđeno da naizgled nisu povezani s profitabilnošću banaka, a to su prosječna plaća, bruto domaći proizvod, opća razina cijena i pokazatelj turističkog sektora. Kao u prethodnom setu, u modelima postoji problem autokorelacije ($p > 0,05$) kod modela sa zavisnom varijablom rentabilnost ukupne imovine i heteroskedastičnosti ($p < 0,05$) kod oba modela pa je i u ovom slučaju korištena klasterna robusnost za standardne pogreške. Hausmanov test također pokazuje da je potrebno koristiti model s fiksnim efektima.

Na temelju dobivenih vrijednosti koeficijenata moguće je izvesti dva temeljna zaključka. Prvi je da interne (mikro) odrednice poslovanja stabilnih banaka imaju puno veći značaj za njihovu profitabilnost od makroekonomskih indikatora. Drugi zaključak odnosi se na činjenicu da je rentabilnost vlastitog kapitala dosta osjetljivija na promjene mikro, ali i makro indikatora. Zaključno promatrano, iako je u modelu rentabilnosti ukupne imovine indeks cijena stambenih objekata značajan za profitabilnost banke, niska vrijednost koeficijenta (0,0001) vodi zaključku da je utjecaj tog indeksa mali. U slučaju rentabilnosti vlastitog kapitala, koeficijent ima nešto veći značaj (0,003), ali uz razinu signifikantnosti veću od 5%. Međutim, uvažavajući činjenicu da model s fiksnim efektima objašnjava jedinice uključene u model, a model uključuje osnovni skup (sve stabilne banke u Republici Hrvatskoj), rezultate je moguće interpretirati uz zanemarivanje p-vrijednosti. Tako promatrano, u slučaju rentabilnosti vlastitog kapitala, najznačajniji makroekonomski indikator je razina BDP-a koja ima negativan utjecaj te razina prosječnih plaća koja pozitivno utječe na profitabilnost. Uvažavajući sve rezultate, nije moguće prihvatiti pretpostavku (H4) da je profitabilnost stabilnih banaka značajno povezana s kretanjem tržišnih cijena stambenih objekata u Republici Hrvatskoj.

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Kreditne institucije, s posebnim naglaskom na banke, čine izrazito značajnu komponentu funkcioniranja ukupnoga gospodarskog sustava. Iako promatrano sa strane društveno odgovornog poslovanja predstavljaju komponentu koja omogućava ostvarivanje brojnih temeljnih životnih potreba, promatrano sa strane pravnih osoba, one su tipična profitno fokusirana trgovačka društva. U tom smislu, kao i kod svakog drugog profitno orijentiranog subjekta, i njima je cilj profitabilno i financijski stabilno poslovanje kako bi osigurale poslovanje u skladu s konceptom vremenske neograničenosti poslovanja.

Prema tome, rezultati istraživanja pokazuju da, neovisno o značajnoj ovisnosti o gospodarstvu u cjelini, njihova profitabilnost prije svega ovisi o internim (mikro) odrednicama poslovanja, i to u prvom redu razini aktivnosti (koeficijent obrta ukupne imovine), a zatim i djelotvornosti poslovanja (ekonomičnost i marža profita). Stabilne banke biraju, ili su primorane birati, strategiju troškovnog vodstva kako bi bile konkurentne na tržištu i zadržale klijente. S druge strane, kada se razmatraju makroekonomski indikatori, rezultati su dosta dvojbeni i ograničavajući.

U najvećem broju slučajeva rezultati nisu statistički značajni, međutim, uvažavajući činjenicu da su analizom obuhvaćene sve stabilne hrvatske banke u razdoblju od 2004. do 2021. godine, moguće je usvojiti određene zaključke na temelju dobivenih koeficijenata. U skladu s tim, najznačajniji utjecaj na financijsku uspješnost imaju prosječna godišnja mjesečna neto plaća i vrijednost bruto domaćeg proizvoda u tekućim cijenama. Rezultat prema kojem povećanje BDP-a rezultira smanjenjem profitabilnosti stabilnih banaka u izravnoj je vezi s njihovom razinom aktivnosti. Naime, bankarski sektor suočava se s kontinuiranim smanjenjem razine aktivnosti, a što je rezultat smanjenja kamatnih prihoda s jedne strane i povećanja vrijednosti ukupne imovine s druge. Za razliku od toga, razina BDP-a povećavala se kroz analizirane godine unatoč kriznim razdobljima. Dobivenu negativnu povezanost razine aktivnosti i promjena BDP-a potrebno je uzeti u obzir s rezervom. Odnosno, objektivno se može postaviti pitanje bi li se razina aktivnosti stabilnih banaka povećavala u slučaju smanjenja BDP-a ili je to smanjenje aktivnosti posljedica drugih faktora, prije svega trenda smanjenja prosječnih kamatnih stopa? S druge strane, sve značajniji udio u profitabilnosti banaka imaju upravo nekamatni prihodi. Prethodnim istraživanjima autori su potvrdili da su banke s većim udjelom nekreditnih

aktivnosti profitabilnije od onih koje se u većoj mjeri oslanjaju na kreditne aktivnosti (Sufian i Habibullah, 2009; Dietrich i Wanzenried, 2011; Bonaccorsi di Patti i Palazzo, 2019; Durguti, 2020). Konačno, unatoč značajnom udjelu stambenih kredita u vrijednosti ukupne imovine banaka, profitabilnost stabilnih banaka nije značajno povezana s indeksom cijena stambenih objekata, tj. povećanje cijena na tržištu nekretnina ne rezultira povećanjem profitabilnosti stabilnih banaka. Uslijed svega navedenoga, može se zaključiti da su krize kroz koje je hrvatsko gospodarstvo prošlo tijekom proteklih osamnaest godina ostavile trag i na bankarskom sektoru. Iako u kriznim razdobljima vremenska neograničenost poslovanja banaka nije bila ugrožena, prosječne vrijednosti pokazatelja profitabilnosti (ROA1 i ROE1) negativno su reagirale na krizu koja je nastupila 2008. godine. Takvi trendovi produljili su se sve do 2015. godine (kada su loši rezultati posljedica krize povezane sa švicarskim frankom). Oporavak profitabilnosti koji je uslijedio nakon 2015. godine ponovno je zaustavljen 2020. godine kao rezultat pandemijske krize. Općenito, može se zaključiti da gospodarske krize predstavljaju određenu prijetnju financijskog uspjeha stabilnih banaka u Republici Hrvatskoj, međutim postojana financijska stabilnost u vidu likvidnosti i zaduženosti potvrđuje da banke aktivno koriste različite mehanizme zaštite, a koji su, među ostalim, sadržani i u okviru primjenjivih i dopuštenih računovodstvenih politika i procjena, a što ima izravni utjecaj na strukturu imovine i izvora imovine u bilanci te prihoda i rashoda u računu dobiti i gubitka.

LITERATURA

Athanasoglou, P. P., Delis, M. D. i Brissimis, S. N. (2008). Bank-Specific, Industry-Specific and Macroeconomic Determinants of Bank Profitability. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 18(2), 121-136. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2006.07.001>

Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. Third Edition. UK, England, West Sussex: John Wiley & Sons, Ltd.

Bonaccorsi di Patti, E. i Palazzo, F. (2020). Bank Profitability and Macroeconomic Conditions: Are Business Models Different? *Economic Notes - Monte dei Paschi di Siena*, 49(2), n/a. <https://doi.org/10.1111/ecno.12155>

Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T. i Rothstein, H. R. (2009). *Introduction To Meta-Analysis*. <https://doi.org/10.1002/9780470743386>

Chiahti, M. F., Shokat, W., Alvi, A. K., Afzal, A., Afzal, M., Irum, S. i Safdar, S. (2021). Factors Affecting Bank-Specific and Macroeconomic Profitability Determinants of Islamic and Conventional Banks in Pakistan. *Global Business and Management Research*, 13(2), 57.

Dietrich, A. i Wanzenried, G. (2011). Determinants of Bank Profitability Before and During the Crisis: Evidence from Switzerland. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 21(3), 307-327. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2010.11.002>

Doan, T. T. i Bui, T. N. (2020). An Empirical Analysis of Macroeconomic and Bank-Specific Factors Affecting Profitability of Vietnam Banks. *Accounting (North Vancouver)*, 1059-1064. <https://doi.org/10.5267/j.ac.2020.7.014>

Državni zavod za statistiku. *Statistika u nizu*. (n.d.). Preuzeto 13. kolovoza 2022. s <https://podaci.dzs.hr/hr/statistika-u-nizu/>

Durguti, E. A. (2020). Challenges of Banking Profitability in Eurozone Countries: Analysis of Specific and Macroeconomic Factors. *Nase Gospodarstvo (English)*, 66(4), 1-10. <https://doi.org/10.2478/ngoe-2020-0019>

Fenyves, V., Nyul, B., Dajnoki, K., Bács, Z. i Tömöri, G. (2019). Profitability of Pharmaceutical Companies in the Visegrád Countries. *Montenegrin Journal of Economics*, 15(4), pp. 99-111. DOI: 10.14254/1800-5845/2019.15-4.8

Financijska agencija, elektronička pošta primljena 14. lipnja 2022.

Gelman, A. (2005). Analysis of Variance: Why It Is More Important Than Ever. *The Annals of Statistics*, 33(1), 1-31. <https://doi.org/10.1214/009053604000001048>

Gupta, K., Goel, S. i Bhatia, P. (2020). Intellectual Capital and Profitability: Evidence from Indian Pharmaceutical Sector. *Vision*, 24(2), pp. 204–216. DOI: 10.1177/0972262920914108.

Hristova, S., Stevcevska-Srbinoska, D., Mileva, I. i Zafirova, A. (2019). Trade-Off Between Liquidity and Profitability: An Empirical Study of Pharmaceutical Sector in the Republic of North Macedonia. *Timisoara Journal of Economics and Business*, 12(2), pp. 127-148, <https://www.tjeb.ro/index.php/tjeb/article/view/327> [accessed: 23.3.2021].

Hrvatska narodna banka. Statistički podaci – Kamatne stope. (n.d.). Preuzeto 17. kolovoza 2022. s <https://www.hnb.hr/statistika/statisticki-podaci/financijski-sektor/druge-monetarne-financijske-institucije/kreditne-institucije/kamatne-stope>

Jakšić, S., Erjavec, N. i Čeh Časni, A. (2020). Metode primijenjene matematičke i statističke analize. Hrvatska, Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Koku, P. S. (2011). On the Connection Between R&D, Selling Expenditures, and Profitability in the Pharmaceutical Industry Revisited. *Journal of Strategic Marketing*, 19(3), pp. 273-283, DOI: 10.1080/0965254X.2011.581380.

Leahy, A. S. (2011). The Determinants of Profitability in the Pharmaceutical Industry. *American Journal of Health Sciences (AJHS)*, 3(1), pp. 37-42. DOI: 10.19030/ajhs.v3i1.6751.

Lim, H. i Rokhim, R. (2020). Factors Affecting Profitability of Pharmaceutical Company: An Indonesian Evidence. *Journal of Economic Studies*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JES-01-2020-0021>

Masood, O. i Ashraf, M. (2012). Bank-Specific and Macroeconomic Profitability Determinants of Islamic Banks: The Case of Different Countries. *Qualitative Research in Financial Markets*, 4(2/3), 255-268. <https://doi.org/10.1108/17554171211252565>

Mohammadzadeh, M., Rahimi, F., Rahimi, F., Aarabi, S. M. i Salamzadeh, J. (2013). The Effect of Capital Structure on the Profitability of Pharmaceutical

Companies The Case of Iran. *Iranian Journal of Pharmaceutical Research: IJPR*, 12(3), pp. 573–577.

Najib H. S., Farhan, Mosab I. T. i Mohammad Y. (2020). The Relationship Between Credit Policy and Firms' Profitability: Empirical Evidence from Indian Pharmaceutical Sector. *Investment Management and Financial Innovations*, 17(2), pp. 146-156. DOI:10.21511/imfi.17(2).2020.12.

Putra, G. C., Novitasari, L.G., Mahaputra, N. K. i Sudiartana, I. M. (2021). The Influence of Macroeconomic Indicators on Profitability: A Case Study of Regional Development Banks in Indonesia. *The Journal of Asian Finance, Economics, And Business*, 79-87.

Rahman, H., Yousaf, M. W. i Tabassum, N. (2020). Bank-Specific and Macroeconomic Determinants of Profitability: A Revisit of Pakistani Banking Sector Under Dynamic Panel Data Approach. *International Journal of Financial Studies*, 8(3), 42. <https://doi.org/10.3390/ijfs8030042>

Sheytanova, T. (2015). The Accuracy of the Hausman Test in Panel Data: A Monte Carlo Study (Dissertation). (<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:805823/FULLTEXT01.pdf>)

Sigmund, M., Gunter, U. i Krenn, G. (2017). How Do Macroeconomic and Bank-Specific Variables Influence Profitability in the Austrian Banking Sector? Evidence from a Panel Vector Autoregression Analysis. *Economic Notes - Monte dei Paschi di Siena*, 46(3), 555-586. <https://doi.org/10.1111/ecno.12088>

Sufian, F. i Habibullah, M. S. (2009). Bank Specific and Macroeconomic Determinants of Bank Profitability: Empirical Evidence from the China Banking Sector. *Frontiers of Economics in China*, 4(2), 274-291. <https://doi.org/10.1007/s11459-009-0016-1>

Tavakoli, H. (2012). *A Dictionary of Research Methodology and Statistics in Applied Linguistics*. Iran, Teheran: Rahnama Press

Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. Second Edition. USA, Cambridge, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology.

Wooldridge, J. M. (2020). *Introductory Econometrics: A Modern Approach*. Seventh Edition. USA, MA, Boston: Cengage Learning, Inc.

Žager, K., Mamić Sačer, I., Sever Mališ, S., Ježovita, A. i Žager, L. (2017). *Analiza financijskih izvještaja: načela, postupci, slučajevi*. Zagreb: Hrvatska zajednica računovođa i financijskih djelatnika, 6.

PROFITABILITY DETERMINANTS OF STABLE CROATIAN BANKS: CRISIS AS AN OPPORTUNITY OR THREAT?

Abstract

Financially stable and successful operations are imperative for every profitable entity, especially when it comes to banks. A good financial position (financial stability and business solvency) and the profitability of business operations are only contradictory in the short run, and are actually conditioned in the long run. Long-term unprofitable business leads to financial instability and insolvency. Thus, the research question of this paper is what are the profitability determinants of stable Croatian banks? The paper uses standard profitability measures such as return on total assets (ROA), which measures the company's ability to generate a return on total assets and return on equity (ROE), which measures the return on funds invested by the owner. In addition to relevant internal (micro) determinants, the paper analyses external macroeconomic determinants such as gross domestic product, inflation rates, real estate market, tourism sector and average net wages at the level of the Republic of Croatia. Finally, the paper investigates whether there are differences in the significance of certain macroeconomic determinants for the profitability of banks during crisis and years of economic expansion. The analysis and results are based on the data from the annual financial statements of Croatian banks during a period of eighteen years (2004-2021). The data was gathered from the Register of Annual Financial Statements of the Financial Agency and macroeconomic indicators for the same years on the National Bureau of Statistics and the Croatian National Bank's websites. The collected data were analysed using appropriate methods of visualisation, descriptive statistics, and panel data analysis. Based on the results obtained, we concluded that the financial results of stable banks largely depend on the internal determinants of operations, and primarily on the level of activity. The trend of decreasing activity measured by the turnover of total assets during the period, which is the result of reducing average interest rates on approved credits, leads to a general decrease in the profitability of stable banks in the Republic of Croatia.

Keywords: banks, profitability, ROA, ROE, gross domestic product, inflation.

JEL klasifikacija: R11, R58, O18
Prethodno priopćenje

INDEKS REGIONALNE RAZVIJENOSTI: SVJETSKE PRAKSE I HRVATSKE MOGUĆNOSTI¹

Vladimir Arčabić*

SAŽETAK

U radu se analiziraju različiti pristupi mjerenju ekonomske razvijenosti na regionalnoj razini. Zbog višedimenzionalnosti ekonomskog razvoja, najčešće se pribjegava konstruiranju različitih indeksa regionalnog ekonomskog razvoja. U radu su prikazani najvažniji zaključci iz literature i prakse vezano uz indikatore regionalne razvijenosti. Obrađuje se proces konstrukcije kompozitnih indikatora regionalnog razvoja kao i skupine pokazatelja koje se koriste za konstruiranje takvih indikatora. Nadalje, navode se različiti praktični primjeri izrade i korištenja kompozitnih indikatora regionalnog razvoja. Rad sažima mogućnosti unapređenja hrvatskog indeksa regionalne razvijenosti. Pojedinačni indikatori regionalnog razvoja najčešće se grupiraju u skupine koje zajednički opisuju važne dimenzije ekonomskog razvoja. Zbog toga se hrvatski indeks razvijenosti može podijeliti u osam skupina. Indikatori koji su prisutni u postojećem indeksu regionalne razvijenosti su: (1) ekonomski pokazatelji, (2) pokazatelji tržišta rada, (3) demografski pokazatelji te (4) pokazatelji kvalitete ljudskog kapitala. Na temelju pregleda svjetskih praksi formiran je prijedlog novih indikatora kojima je cilj nadopuniti sliku regionalne razvijenosti: (1) pokazatelji održivosti (2) pokazatelji dohodovne nejednakosti (3) specifični pokazatelji hrvatskog regionalnog razvoja te (4) pokazatelji očuvanja okoliša. Specifični pokazatelji hrvatskog regionalnog razvoja uzimaju u obzir pokazatelje koji su

karakteristični za hrvatsko gospodarstvo, prije svega turizam i cijene nekretnina.

Ključne riječi: regionalni razvoj, kompozitni indeks, indeks regionalnog razvoja, turizam, cijene nekretnina.

1. UVOD

Ekonomski razvoj je širi pojam od ekonomskog rasta. Ekonomski rast odnosi se samo na pozitivne stope rasta BDP-a, odnosno na akumulaciju BDP-a tijekom vremena. Stoga ekonomski rast obuhvaća samo jednu dimenziju. S druge strane, ekonomski razvoj obuhvaća više dimenzija predstavljajući poboljšanje kvalitete ljudskoga života i mogućnosti kroz podizanje razine životnog standarda, ljudskog kapitala, infrastrukture, konkurentnosti, socijalne uključenosti, zdravstvenog stanja i pismenosti (Todaro i Smith, 2006). Dobitnik Nobelove nagrade Amartya Sen vidi ekonomski razvoj kao proces povećanja ljudskih sloboda i mogućnosti (Sen, 2001). Mjerenje ekonomskog razvoja na lokalnoj i regionalnoj razini je još kompleksnije zbog povezanosti gospodarstva na nacionalnoj i internacionalnoj razini. Migracije, regionalni centri, blizina granice sa susjednim zemljama, bogatstvo prirodnih resursa (primjerice obale) mogu dovesti do velikih razlika u razvoju lokalnih i regionalnih jedinica, ali jednako tako mogu dovesti do značajnih problema prilikom mjerenja regionalnog razvoja.

Ovaj rad analizira različite pristupe mjerenju regionalne razvijenosti fokusirajući se na svjetske prakse pri konstrukciji kompozitnih indikatora regionalnog razvoja. Također se obrađuju i skupine pokazatelja koje se koriste za konstruiranje kompozitnih indikatora. Rad sažima mogućnosti unapređenja hrvatskog indeksa regionalne razvijenosti. Dimenzije regionalnog ekonomskog razvoja koje nisu pokrivene trenutnim indeksom regionalnog razvoja uključuju pitanja dohodovne nejednakosti, zaštite okoliša, održivosti te specifične pokazatelje hrvatskog regionalnog razvoja, prije svega razvijenost turizma i cijene nekretnina. Obuhvaćanje tih dodatnih dimenzija bitno je kako bi se što uspješnije obuhvatili multidimenzionalni aspekti ekonomskog razvoja na regionalnoj razini. S obzirom na to da se i definicija ekonomskog razvoja mijenja s vremenom, indeks bi trebao obuhvatiti i te dodatne dimenzije razvoja.

Prema Ministarstvu regionalnog razvoja i fondova Europske unije (2022), indeks regionalne razvijenosti u Hrvatskoj služi za kategorizaciju svih

teritorijalnih jedinica kako bi se kvalitetnije utvrdilo pitanje razine regionalnih razvojnih poticaja. Povezivanjem razine regionalnih poticaja s razinom razvijenosti omogućava se poticanje razvoja lokalnih jedinica u skladu sa stupnjem njihove razvijenosti. Također, kategorizacija lokalnih jedinica na temelju indeksa regionalne razvijenosti omogućuje uključivanje i isključivanje jedinica iz sustava potpomognutih područja sukladno promjenama stupnja razvijenosti.

Zbog višedimenzionalnosti ekonomskog razvoja dolazi do problema mjerenja, jer je teško jednom veličinom obuhvatiti višestruke dimenzije razvoja. Pri međunarodnim usporedbama ekonomskog razvoja i rangiranjima zemalja često se koristi bruto domaći proizvod (BDP) po glavi stanovnika ili bruto nacionalni dohodak (BND) po glavi stanovnika. Isti se princip koristi i pri mjerenju regionalne razvijenosti. Dohodak se smatra boljom mjerom razvoja od proizvodnje, premda u praksi oba indikatora pokazuju slična kretanja.

Korištenje BDP-a ili BND-a po glavi stanovnika kao mjere ekonomskog razvoja je ograničeno, upravo zato što niti jedan od indikatora ne obuhvaća višedimenzionalnost ekonomskog razvoja. BDP ne obuhvaća sve komponente ekonomskog i socijalnog napretka, postoje problemi pri mjerenju te su potrebne dodatne mjere kako bi se pokrile sve potrebne dimenzije ekonomskog razvoja. U literaturi i stručnim studijama ističe se problem da BDP ili BND ne pokazuju nejednakosti, ne uključuju učinke na okoliš te ne daju informacije o održivosti rasta i razvoja te naposljetku ne govore ništa o socijalnom razvoju i ljudskom kapitalu (vidjeti primjerice Todaro i Smith, 2006; Stiglitz et al., 2009).

Svi ti problemi postoje i na lokalnoj i regionalnoj razini, pri čemu se javlja i dodatan problem dostupnosti podataka. U Hrvatskoj se BDP obračunava na nacionalnoj, NUTS 2 i županijskoj razini. Niže od toga, na razini gradova i općina, se ne izračunava zbog kompleksnosti i potrebnih resursa. Spuštanje BDP-a na nižu razinu gradova i općina ne bi bilo oportuno, već je prijedlog koristiti kompozitne indikatore sastavljene od podataka dostupnih na lokalnoj razini.

Regionalni razvoj važan je s gledišta ekonomske politike. Važnost mjerenja ekonomskog razvoja ogleda se u nacionalnoj regionalnoj politici te kohezijskoj politici Europske unije. Hrvatska regionalna politika usmjerava financijske resurse temeljeno na indikatorima regionalne razvijenosti. Slično tome, kohezijska politika ima za cilj potporu ekonomskog i socijalnog razvoja

s visokom zaposlenošću te uključivim i održivim rastom. Cilj je smanjiti regionalne razlike u razvijenosti Europske unije. Zbog toga je proračun kohezijske politike drugi po veličini, odmah iza proračuna zajedničke poljoprivredne politike. Rezultati istraživanja utjecaja kohezijske politike na smanjenje razlika među zemljama su podijeljeni. Sredstva kohezijskog fonda zaista smanjuju razlike među zemljama članicama, ali kohezijska politika nije uspješna u smanjivanju razlika među regijama unutar pojedinih zemalja (Jovančević et al., 2015).

Upravo zbog toga što ekonomska politika temelji svoje mjere na pokazateljima ekonomskog razvoja, vrlo je važno što preciznije i sveobuhvatnije izmjeriti ekonomski razvoj.

Indeks ljudskog razvoja (engl. human development index – HDI) je široko prihvaćen pokazatelj za međunarodne usporedbe stupnja razvoja zemalja. HDI indeks počiva na principu višedimenzionalnog razvoja te se sastoji od tri dimenzije: dug i zdrav život (indikator zdravlja), znanje (indikator obrazovanja) te primjereni životni standard (indikator dohotka). Različite dimenzije indeksa koriste se kako bi se razlučilo između zdravog i lošeg ekonomskog rasta (Ravallion, 1997). Zdravlje je mjereno očekivanim trajanjem života, obrazovanje se mjeri pomoću dva indikatora; očekivano trajanje obrazovanja i prosječne godine školovanja. Očekivano trajanje obrazovanja govori koliko dugo će trajati školovanje za dijete koje je tek krenulo u školu ako se nastave postojeći obrasci školovanja. Dohodak se mjeri pomoću GNI-ja mjenenog PPP-om. Podaci o HDI indeksu objavljuju se u Human Development Reportu organizacije United Nations Development Programme (UNDP).

HDI indeks konstantno se usavršavao i metodologija izračuna se mijenjala nekoliko puta. Rezultati su replicirani i analizirani u brojnim studijama na nacionalnoj i regionalnoj razini, a sam koncept multidimenzionalnog HDI indeksa inspirirao je stvaranje brojnih drugih pokazatelja razvoja.

Kritike HDI indeksa svode se na mogućnosti usporedbe zemalja i ograničenu uporabnu vrijednost indeksa na regionalnoj razini. Prvo, McGillivray i White (1993) pokazuju da indeks uspješno uspoređuje zemlje sličnih karakteristika, ali da pri usporedbi vrlo različitih zemalja ima slična svojstva kao i ostali indikatori ekonomskog razvoja, primjerice BND.¹

¹ Za detaljan pregled glavnih kritika HDI indeksa na nacionalnoj razini te mogućih poboljšanja vidjeti Kovačević (2010).

Drugo, HDI indeks na regionalnoj razini ima ograničenu uporabnu vrijednost te se pokazalo da nije dovoljno čvrsto povezan s ekonomskom snagom pojedinih regija (Michálek, 2002; Kovačević, 2010). Dodatno, mjere dohotka, zdravlja i obrazovanja na regionalnoj razini gradova i općina mogu biti pogrešne zbog dnevnih migracija stanovništva te djelovanja obrazovnih i zdravstvenih centara koji imaju snažan utjecaj ne samo na stanovništvo iz te regije već i šire.

Unatoč nedostacima, koncept HDI indeksa kao kompozitnog indeksa postao je zlatno pravilo u mjerenju regionalnog razvoja upravo zbog toga što omogućava kombiniranje više dimenzija razvoja u jedinstveni pokazatelj koji je intuitivan i jednostavan za pratiti. Također, takvi indikatori su razumljivi nositeljima ekonomske politike i stanovništvu te se lagano prihvaćaju kao indikatori na temelju kojih se donose odluke ekonomske politike. Osim HDI indeksa, koncept kompozitnih indikatora koristi se i za druge pokazatelje. Primjerice, Indeks održivosti okoliša (the Environmental Sustainability Index – ESI), Indeks okolišnih performansi (the Environmental Performance Index – EPI) kojega objavljuje Svjetski ekonomski forum te Indeks stvarnog napretka (the Genuine Progress Index – GPI) koji se izračunava na nacionalnoj i regionalnoj razini.

Iz perspektive hrvatskog regionalnog razvoja, jedan od većih izazova je prikupiti konzistentan skup podataka potrebnih za konstruiranje indikatora regionalnog razvoja. U praksi se javlja problem dostupnosti podataka na razinama jedinica lokalne samouprave koje broji 555 gradova i općina plus Grad Zagreb. Osim dostupnosti, javlja se i problem usklađenosti statistike, jer osim podataka koje prikuplja i objavljuje Državni zavod za statistiku, neki podaci nisu međusobno usklađeni. Dobar primjer su pokazatelji očuvanja okoliša, kvalitete zraka ili zbrinjavanja otpada koji se prikupljaju na županijskoj razini i niže, na razini gradova i općina, ali njihovo prikupljanje i obrada nisu standardizirani. Ti problemi se detaljnije obrađuju u nastavku, posebice vezano uz dostupnost podataka o zaštiti okoliša.

Hrvatska je kroz svoju povijest od 1990. godine prošla kroz razdoblje Domovinskog rata, zatim ubrzanoga gospodarskog rasta temeljenoga na potrošnji i zaduživanju koji je završio s globalnom financijskom krizom 2009. nakon čega je uslijedilo šest godina recesije. Nakon toga je ponovno uspostavljen rast koji je ovaj put bio praćen intenzivnim valovima iseljavanja radno sposobnog stanovništva. Zbog geografskih osobitosti, gospodarski rast i razvoj Hrvatske konstantno je pod utjecajem turizma koji je jedan od

najrazvijenijih izvoznih sektora. Zaključno, hrvatsko gospodarstvo je specifično i odudara od ustaljenih obrazaca. Zbog toga kvalitetan indikator regionalnog ekonomskog razvoja treba uključiti najvažnije specifičnosti domaćega gospodarstva te nadograditi postojeća saznanja iz literature i prakse. Tim se pitanjem također bavimo u nastavku. Predlaže se nadogradnja postojećeg indeksa razvijenosti za indikatore očuvanja održivosti, nejednakosti, hrvatskih specifičnosti i očuvanja okoliša. Svi ti indikatori su široko prisutni u literaturi te se standardno koriste u sličnim primjenama.

U nastavku su prikazani najvažniji zaključci iz literature i prakse vezano uz indikatore regionalne razvijenosti. Obrađuje se proces konstrukcije kompozitnih indikatora regionalnog razvoja kao i skupine pokazatelja koje se koriste za konstruiranje takvih indikatora. Nadalje, navode se različiti praktični primjeri izrade i korištenja kompozitnih indikatora regionalnog razvoja. Nakon toga, prikazuju se i obrađuju osnovne specifičnosti hrvatske regionalne politike s naglaskom na turizam i cijene nekretnina. U zadnjem dijelu su na jednome mjestu sažete mogućnosti unapređenja hrvatskog indeksa regionalne razvijenosti.

2. INDIKATORI REGIONALNE RAZVIJENOSTI U LITERaturi I PRAKSI

2.1. Konstruiranje kompozitnih indikatora regionalnog razvoja

Nedostaci BDP-a i BND-a po glavi stanovnika te HDI indeksa na regionalnoj razini stvorili su potrebu za kreiranjem alternativnih pokazatelja regionalnog razvoja. Tu ulogu u literaturi i praksi dominantno su preuzeli kompozitni indikatori² koji objedinjuju informacije iz više područja u jedan pokazatelj kojega je jednostavno pratiti. Najveća prednost kompozitnih indikatora je da uključuju informacije iz više područja i opisuju više dimenzija složenih pojmova poput ekonomskog razvoja, blagostanja, očuvanja okoliša ili tehnološkog razvoja. Pojam razvoja je vrlo teško kvantificirati jednim pokazateljem, upravo zbog njegove višedimenzionalnosti. Stoga se kompozitni indikator razvoja formira tako da objedini više pokazatelja (dimenzija) razvoja u jedan indeks koji daje širu sliku nositeljima ekonomske politike.

² Za ulogu kompozitnih indikatora u praksi, vidjeti Joint Research Centre-European Commission, 2008 i European Commission, 2018. Za ulogu kompozitnih indikatora u literaturi vidjeti Silva i Ferreira-Lopes, 2014; Wang, 2007; Perišić i Wagner, 2015; Pinter et al., 2005; Marčelić, 2015.

Kompozitni indikatori mogu se koristiti za rangiranje zemalja i/ili regija po uspješnosti te za formiranje ekonomskih politika na temelju provedenog rangiranja. Također, pomoću kompozitnih indikatora se mogu postaviti prioriteta i ciljevi ekonomske politike koji se teže ostvariti ili koje je potrebno konstantno promatrati i održavati. Primjerice, indeks regionalnog razvoja u Hrvatskoj rangira gradove i općine prema razvijenosti te na taj način identificira nerazvijene gradove i općine kojima se dodjeljuje pomoć s razine središnje države. S druge strane, indeks očuvanja okoliša može biti primjer pokazatelja čiju vrijednost je potrebno održavati unutar određenih raspona.

Saisana i Tarantola (2002) pokazuju osnovne prednosti i nedostatke takvih kompozitnih indikatora za nositelje ekonomske politike koje su prikazane u Tablici 1.

Tablica 1. Prednosti i nedostaci kompozitnih indikatora za nositelje ekonomske politike

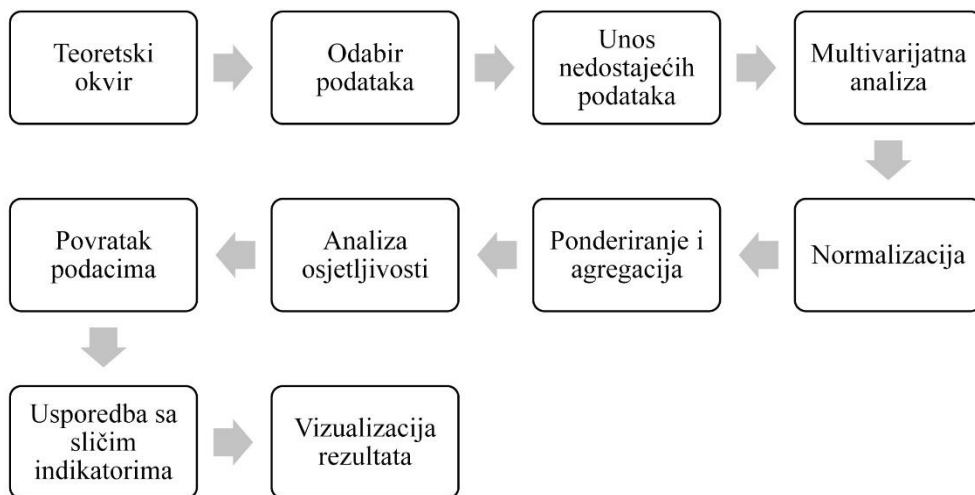
PREDNOSTI	NEDOSTACI
<ul style="list-style-type: none"> • Mogu sažeti kompleksne višedimenzionalne koncepte i olakšati donošenje odluka • Daju širu sliku i jednostavniji su za interpretirati od velikog broja pojedinačnih indikatora • Mogu se koristiti za rangiranje regija i/ili praćenje napretka tijekom vremena • Omogućavaju korisnicima jednostavnu usporedbu često vrlo kompleksnih pojmova • Smanjuju broj indikatora potrebnih za praćenje bez ispuštanja važnih informacija • Mogu se prilagođavati dodavanjem novih dimenzija unutar postojećeg indeksa • Fokus je uvijek na performansama regije ili zemlje 	<ul style="list-style-type: none"> • Mogu poslati pogrešne poruke ako su loše konstruirani ili ako su pogrešno interpretirani • Šira slika koju pružaju može navesti na previše pojednostavljene zaključke, pa je potrebno analizirati i pomoćne indekse kako bi nositelji ekonomske politike imali potpune informacije • Mogu biti korišteni u pogrešne svrhe, primjerice za implementaciju željene politike. Stoga konstrukcija kompozitnih indikatora mora biti transparentna, počivati na principima struke i moraju se moći replicirati • Odabir indikatora i pondera može biti proizvoljan • Može skrivati neuspjeha jedne dimenzije uspjesima drugih dimenzija. Da bi se to spriječilo, potrebno je koristiti pomoćne indekse

PREDNOSTI	NEDOSTACI
<ul style="list-style-type: none"> • Građani, mediji i nositelji ekonomske politike ih mogu jednostavno pratiti i interpretirati • Pomoć su pri javnim raspravama 	<ul style="list-style-type: none"> • Može ignorirati dimenzije koje je teško mjeriti li za koje nema dostupnih podataka

Izvor: Saisana i Tarantola (2002) i Joint Research Centre-European Commission (2008).

Prilikom kreiranja kompozitnog indikatora, potrebno je slijediti obrazac koji je prikazan hodogramom na Slici 1., a koji je detaljnije objašnjen u nastavku. Obrazac predstavlja tipičan primjer konstruiranja kompozitnog indeksa, ali se po potrebi može i treba prilagoditi. Svaki korak je iznimno važan, ali ključan je konačni rezultat. Hodogram aktivnosti prilagođen je prema Joint Research Centre-European Commission (2008).

Slika 1. Hodogram prilikom sastavljanja kompozitnog indikatora

Izvor: Joint Research Centre-European Commission (2008).

Teoretski okvir je prvi korak u izradi kompozitnog indeksa i predstavlja osnovicu za odabir i kombinaciju varijabli kako bi se pogodila srž pojma koji se želi mjeriti kompozitnim indeksom. U ovome koraku primarnu ulogu imaju članovi ekspertne skupine, ali mogu sudjelovati i ostali dionici.

Primjerice, pri mjerenju regionalnog razvoja to mogu biti nositelji ekonomske politike na regionalnoj razini ili čak zainteresirana šira zajednica.

Kvalitetan teoretski okvir je potreban kako bi se dobilo šire razumijevanje pojma koji se mjeri kompozitnim indikatorom te kako bi se definirale različite dimenzije tog pojma. U ovome koraku određuju se skupine indikatora koje pomažu u mjerenju te kriteriji za odabir tih indikatora.

Odabir podataka mora biti utemeljen na principima analitičnosti, mjerljivosti, dostupnosti na regionalnoj razini, relevantnosti za mjerenje željenog pojma (primjerice regionalnog razvoja) te na povezanosti s drugim podacima. Moguće je korištenje zamjenskih (proxy) varijabli kada nisu dostupni kvalitetni ili dovoljno precizni podaci. U ovome koraku također ulogu imaju članovi ekspertne skupine, ali mogu sudjelovati i ostali dionici.

Faza odabira podataka važna je kako bi se ustanovila dostupnost i kvaliteta podataka za konstruiranje kompozitnog indeksa. Na temelju toga se odabiru oni podaci koji najbolje odgovaraju pojmu koji se želi mjeriti kompozitnim indikatorom te se analizira deskriptivna statistika i dostupnost u vremenu i prostoru.

Unos nedostajućih podataka potreban je kako bi se popunile praznine u bazi podataka koje onemogućavaju daljnju analizu. Naime, zbog ograničene dostupnosti podataka, posebice na razini gradova i općina, potrebne su određene intervencije u bazi podataka. Međutim, podatke nije dopušteno proizvoljno nadopunjavati, već se trebaju koristiti razvijene metode jednostavnog ili višestrukog imputiranja ovisno o strukturi podataka.

Ako unos nedostajućih podataka nije moguć, zbog primjerice prevelikog broja praznina, potrebno je definirati nedostajuće vrijednosti, prisutnost atipičnih vrijednosti (engl. outlier) te sučeliti koristi i nedostatke pri korištenju takvih podataka.

Multivarijatna analiza je za cilj ima analizirati podatke u bazi te se na temelju multivarijatne analize određuje način ponderiranja i agregacije podataka u kompozitni indeks. Primjeri multivarijatne analize koja se provodi su analiza glavnim komponenti, klaster analiza, korelacijska analiza i slično. Na temelju multivarijatne analize identificiraju se varijable sličnih svojstava te se uspoređuje teoretski okvir s empirijskim rezultatima.

Normalizacija se koristi kako bi različiti podaci s različitim mjernim jedinicama koji sačinjavaju indeks bili usporedivi. Primjerice, udio starog

stanovništva mora biti usporediv s prosječnim dohotkom po stanovniku. Odabir metode normalizacije ovisi o podacima i prisutnosti atipičnih vrijednosti. Različite metode normalizacije mogu utjecati na interpretaciju indeksa. Primjerice, min-max metoda korištena za izradu HDI indeksa normalizira sve varijable na interval između 0 i 1. S druge strane, normalizacija podataka pomoću aritmetičke sredine i standardne devijacije normalizira varijable na način da je prosjek svih varijabli jednak 0, a standardna devijacija 1. Varijable u ovome slučaju nisu ograničene da se pojavljuju u određenom intervalu, pa interpretacija može biti manje intuitivna.

Ponderiranje i agregacija treba biti izvršeno u skladu s postavljenim teorijskim okvirom. Ovaj korak je vrlo važan jer se na temelju ponderiranja i agregacije konstruira kompozitni indikator. Ponderiranje i agregacija treba uskladiti teorijski okvir sa svojstvima podataka. U ovome koraku se analizira mogu li određeni pokazatelji kompenzirati jedni druge te postoji li snažna korelacija među podacima koja bi mogla potencijalno narušiti svojstva indikatora.

Analiza osjetljivosti koristi se kako bi se provjerila robusnost dobivenog kompozitnog indikatora. Robusnost se može testirati vezano uz uključivanje ili isključivanje pojedine komponente kompozitnog indikatora, metode normalizacije podataka, unosa nepostojećih podataka, odabira pondera i /ili metode agregiranja podataka. Ovaj korak je potreban kako bi se utvrdili izvori neizvjesnosti modela te kako bi se eventualno konstruirali intervali pouzdanosti. Analiza osjetljivosti treba se orijentirati na one aspekte koji su ključni u korištenju kompozitnog indikatora. Primjerice, ako se kompozitni indikator primarno koristi za rangiranja regionalnih jedinica, tada je posebnu pozornost potrebno posvetiti razlozima koji značajnije utječu na rangiranje.

Povratak podacima je korak koji vraća izradu kompozitnog indikatora na sam početak. Nakon što su varijable agregirane u kompozitni indikator, potrebno je ustanoviti koje varijable su glavne odgovorne za ukupne performanse kompozitnog indikatora. Drugim riječima, kompozitni indikator se rastavlja na svoje sastavne dijelove te se provjeravaju njihova svojstva. Potrebno je ustanoviti korelaciju između kompozitnog indikatora i svih njegovih sastavnica, kauzalnost među njima ako je moguće te potvrditi da kompozitni indikator nije dominantno rezultat kretanja samo jedne (ili manjeg broja) svoje sastavnice.

Usporedba sa sličnim indikatorima radi se ako je moguće kako bi se ustanovilo može li se dobiveni indikator usporediti s postojećim te na taj način dodatno provjeriti robusnost i praktičnu upotrebu dobivenog indikatora. Primjerice, revidirani indeks regionalnog razvoja može se usporediti sa svojim prethodnim verzijama kako bi se utvrdile razlike u rezultatima.

Vizualizacija rezultata je završni korak ključan za interpretaciju rezultata i prezentiranje nositeljima ekonomske politike. Važno je da rezultati budu vizualizirani na način da prenesu glavne zaključke.

Konstruiranje kompozitnih indeksa razvoja i održivog razvoja su poseban izazov, jer je pojam *održivi* slabo definiran i teško mjerljiv. Ne postoji standardizirani način mjerenja, pogotovo ne na regionalnoj razini gradova i općina. Indikatori održivog regionalnog razvoja najčešće se identificiraju u komunikaciji specifičnih potreba nositelja ekonomske politike na regionalnoj razini, stručnjaka i zajednice (Hardi i Pinter, 1995).

Hardi i Pinter (1995) obrađuju praktične primjere konstruiranja indeksa održivog regionalnog razvoja u Kanadi te na temelju praktičnog iskustva daju opće smjernice. Kompozitni indikatori održivog regionalnog razvoja koje oni obrađuju koriste se za donosiocje ekonomske politike i to za razvoj i kontrolu. Indeksi identificiraju više i manje razvijene regije i kanale kojima bi se mogao potaknuti regionalni razvoj. Također, indeksi služe za praćenje pojedinih kategorija koje su od posebne važnosti nositeljima ekonomske politike na regionalnoj razini. Ističu da takvi indikatori imaju primarno četiri funkcije: (1) funkcija mjerenja (2) funkcija komunikacije među dionicima održivog regionalnog razvoja (3) funkcija upozorenja koja je vezana uz sustave praćenja te (4) funkcija koordinacije i izvještavanja.

Pri odabiru indikatora za mjerenje održivog regionalnog razvoja, Hardi i Pinter (1995) predlažu uključivanje većeg broja dionika. Pripremna faza uključuje primarno odabrani tim stručnjaka te pomoćno osoblje koje se fokusira na izradu izvještaja o izradi kompozitnog indikatora održivog regionalnog razvoja. U ovoj fazi tim stručnjaka ima ključnu ulogu u odabiru indikatora za kompozitni indeks.

U sljedećoj fazi se uključuje veći broj dionika održivog regionalnog razvoja koji rade evaluaciju predloženih indikatora, a svoje preporuke daju na temelju lokalnih specifičnosti ili ciljeva lokalne ekonomske politike. U tom se koraku odabiru kritične i ciljane vrijednosti indikatora.

U trećem koraku se proces institucionalizira na način da se zakonodavno uspostave mehanizmi za kontinuirano praćenje i revidiranje indikatora održivog regionalnog razvoja kao i kritičnih i ciljanih vrijednosti tih indikatora, u ovisnosti o ispunjenju ciljeva.

2.2. ŠIRE SKUPINE POKAZATELJA REGIONALNOG RAZVOJA

Klasični pristup mjerenju regionalnog razvoja uključuje korištenje BDP-a ili BND-a po glavi stanovnika kao mjere ekonomskog razvoja. Međutim, uporabna vrijednost tih pokazatelja je ograničena, zato što niti jedan od indikatora ne obuhvaća višedimenzionalnost ekonomskog razvoja. BDP ne obuhvaća sve komponente ekonomskog i socijalnog napretka, postoje problemi pri mjerenju te su potrebne dodatne mjere kako bi se pokrile sve potrebne dimenzije ekonomskog razvoja. Potaknuta tim problemom, francuska vlada je u veljači 2008. angažirala nobelovca Josepha Stiglitz da oformi Povjerenstvo za mjerenje ekonomskog i socijalnog napretka (engl. The Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress), a glavni rezultati Povjerenstva su sažeti u izvještaju poznatom i kao Stiglitzov izvještaj (Stiglitz report), vidi Stiglitz et al. (2009).

Upravo Stiglitzov izvještaj može poslužiti kao temelj za definiranje šire skupine pokazatelja regionalnog razvoja, jer je cilj povjerenstva upravo bio identificirati ograničenja BDP-a kao pokazatelja ekonomskog i socijalnog razvoja te utvrditi koje dodatne informacije bi trebale biti uključene u sveobuhvatniji i relevantniji indikator ekonomskog i socijalnog razvoja (Stiglitz et al., 2009, str. 1).

U izvještaju se navodi dvanaest ključnih preporuka koje mogu biti od koristi pri konstruiranju kompozitnog indeksa regionalnog razvoja. Svaku preporuku prati komentar u odnosu na hrvatski indeks razvijenosti s mogućnostima unapređenja. Preporuke su također kritički sagledane na temelju pregleda ostale relevantne literature.

Preporuka #1. Pri mjerenju materijalnog blagostanja, potrebno je obratiti pažnju na dohodak i potrošnju umjesto na proizvodnju mjerenu BDP-om. Tu leži jedna od zamki korištenja BDP-a za analizu ekonomskog razvoja, jer BDP mjeri vrijednost finalne proizvodnje što se ne može poistovjetiti s materijalnim blagostanjem. Materijalno blagostanje je mnogo bliže mjerama

dohotka i potrošnje. Razlog tome leži u višedimenzionalnosti blagostanja. Prema Stiglitz et al. (2009) blagostanje se sastoji od životnog standarda mjerjenog dohotkom, bogatstvom i potrošnjom, zdravljem i obrazovanošću, zaposlenjem, političkom aktivnosti u vidu demokratskih izbora, socijalnim statusom, stanjem okoliša te ekonomskom i ukupnom neizvjesnošću.

Dao et al. (2013) u INTERCO izvještaju ne mjere samo materijalno bogatstvo niti se orijentiraju na kućanstva, već zauzimaju pragmatičan pristup mjerenju teritorijalne kohezije. Dimenzija snažne lokalne ekonomije i globalne konkurentnosti uključuje sljedeće pokazatelje: produktivnost radne snage, BDP per capita prema paritetu kupovne moći, stopu nezaposlenosti, koeficijent dobne ovisnosti staračkog kontingenta.

Uključenost i kvaliteta života su također uključeni u INTERCO izvještaj (Dao et al., 2013), a mjere se raspoloživim dohotkom kućanstva, očekivanim trajanjem života pri rođenju, udio mladih koji rano napuštaju školovanje, spolne nejednakosti, razlika u stopi nezaposlenosti muškaraca i žena te indeks starenja.

U indeksu regionalne razvijenosti u Hrvatskoj, materijalno bogatstvo spada u ekonomske pokazatelje te se mjeri prosječnim dohotkom po glavi stanovnika. Također, prosječni izvorni prihodi po stanovniku mjere snagu lokalne ekonomije. Demografski pokazatelji i pokazatelji tržišta rada su također uključeni u hrvatski indeks razvijenosti, jer se mjere općim kretanjem stanovništva, indeksom starenja, te prosječnom stopom nezaposlenosti.

Preporuka #2. Temeljna mjerna jedinica treba biti kućanstvo, jer se materijalno blagostanje najčešće određuje na razini kućanstva. Podaci iz nacionalnih računa za zemlje OECD-a pokazuju da je realni dohodak kućanstava rastao manje od BDP-a per capita, što ukazuje na nejednakosti koje prate ekonomski rast. Dohodak i potrošnja kućanstava trebali bi biti stvarni odraz materijalnog blagostanja te bi trebali uključivati i državne transfere poput subvencioniranog obrazovanja i zdravstvene zaštite.

U praksi je vrlo složeno promatrati kućanstva, jer je zbog demografskih razloga to dinamična kategorija. U hrvatskom indeksu regionalne razvijenosti fokus je na pokazateljima po stanovniku.

Preporuka #3. Dohodak, potrošnja i bogatstvo trebaju se promatrati zajedno. Dohodak i potrošnja zaista jesu ključni za definiranje životnog standarda, ali za potpunu sliku je potrebno uključivati i mjeru bogatstva. Održivost životnog standarda može se promatrati kroz promjenu bogatstva; ako se bogatstvo

povećava ili stagnira, životni standard je održiv. Naprotiv, ako kućanstvo troši i smanjuje svoje bogatstvo kako bi zadržalo potrošnju na istoj razini, tada životni standard nije održiv. Bogatstvo je složeno za mjeriti, jer se može odnositi na različite vrste imovine, a za potpunu informaciju bi bilo potrebno konstruirati bilancu kućanstva.

Bilance poduzeća i država postoje i izrađuju se prema propisanim metodologijama, dok bilanca kućanstava ne postoji i upitno je može li takav koncept zaživjeti u praksi. Zbog hrvatskih specifičnosti, bogatstvo je moguće mjeriti indirektno preko kretanja indeksa cijena nekretnina. Naime, u Hrvatskoj je ulaganje u nekretnine čest oblik štednje, a čak i u situaciji gdje se nekretnine kupuju radi stanovanja, rast cijena nekretnina povećava kreditnu sposobnost vlasnika. Prema tome, zbog specifičnosti Hrvatske, cijene nekretnina u ovome kontekstu mogu poslužiti kao aproksimacija za bogatstvo. Ovome aspektu će se posvetiti posebna pozornost u sljedećem poglavlju.

Preporuka #4. Staviti više važnosti na nejednakost dohotka, potrošnje i bogatstva. Prosječni dohodak, potrošnja i bogatstvo su korisni pokazatelji, ali ne daju kompletnu sliku o životnom standardu zbog postojanja nejednakosti. Stoga, prosječni pokazatelji bi trebali biti upotpunjeni pokazateljima nejednakosti.

U hrvatskom indeksu razvijenosti, nejednakost nije uključena u set pokazatelja regionalnog razvoja. Preporuka je uključiti nejednakost korištenjem jednostavnog pokazatelja poput standardne devijacije ili koeficijenta varijacije prosječnog dohotka. Korištenje takvog indikatora uvelike bi unaprijedilo indeks razvijenosti prema preporukama svjetski relevantnih stručnjaka, ali to prije svega ovisi o dostupnosti podataka na regionalnoj razini.

Preporuka #5. Proširiti mjere dohotka na izvantržišne aktivnosti, poput stvaranja vrijednosti u kućanstvu. Osnovna ideja iza ove preporuke je da su kućanstva u razvijenim zemljama prije sama stvarala vrijednosti u kućanstvu, dok danas takve vrijednosti značajno kupuju na tržištu. Radi se o kućanskim poslovima poput čišćenja, kuhanja i održavanja.

Podaci takve vrste nisu dostupni za hrvatske općine i gradove. Dohodovne mogućnosti velikog broja hrvatskih kućanstava ne dopuštaju izdvojiti značajna sredstva za takve usluge, nego ih sami stvaraju. Osim toga, uvriježene obiteljske vrijednosti pružaju otpor prepuštanju takvih poslova

nekom drugom. Zbog toga se ovakav indikator ne nalazi u postojećem indeksu razvijenosti niti se vidi potreba uključivanja takvog indikatora u revidiranu verziju indeksa.

Preporuka #6. Kvaliteta života ovisi o uvjetima u kojima pojedinac živi i njegovim mogućnostima. Zbog toga bi trebalo djelovati na unapređenje zdravlja, obrazovanja, društvenih aktivnosti starijih osoba te okoliša.

Dao et al. (2013) mjere inovativnost lokalnih jedinica i mogućnosti koje pružaju pomoću udjela stanovništva s visokim obrazovanjem te izdacima na istraživanje i razvoj.

U postojećem regionalnom indeksu razvijenosti nalaze se indikatori indeks starenja i stupanj obrazovanosti stanovništva (tercijarno obrazovanje) koji u širem smislu pokrivaju preporuke o mjerenju kvalitete života. Stoga, indeks razvijenosti ne bi trebalo nadograđivati po ovom kriteriju.

Preporuke #7 – 10. Potrebno je uključiti indikatore kvalitete života koji opisuju subjektivno zadovoljstvo stanovnika. Takvi se indikatori dobivaju anketama i redovito se provode, a statistički uredi trebaju agregirati i objavljivati takve podatke. Kvaliteta života je sama po sebi višedimenzionalni pokazatelj te bi bilo potrebno konstruirati zaseban kompozitni indikator koji bi mjerio različite dimenzije zadovoljstva životom. Pritom je moguće raditi usporedbe između objektivnih pokazatelja blagostanja i subjektivnih pokazatelja zadovoljstva životom.

U hrvatskom regionalnom indeksu razvijenosti trenutno ne postoji takav pokazatelj, a izrada takvog pokazatelja na razini gradova i općina bi bila vrlo kompleksna, skupa i od upitne vrijednosti. Stoga se ne preporuča uključivanje ovakvog subjektivnog indikatora kvalitete života u indeks razvijenosti.

Preporuka #11. Najosnovniji način mjerenja održivosti su pokazatelji koji govore o promjeni faktora koji su važni za buduće blagostanje. Održivost zahtijeva *održavanje* ili povećanje zalihe resursa poput prirodnih resursa, ljudskog, socijalnog i fizičkog kapitala. Održivost i blagostanje mogu biti sukobljeni ciljevi (*trade-off*) u kratkom roku, ali su dugoročno komplementarni.

Održivost u širem smislu kao važan čimbenik razvoja prepoznaju i Pinter et al. (2005) te predlažu uključivanje mjera održivosti u kompozitne indikatore održivog razvoja. Za mjerenje održivosti mogu se koristiti različite kategorija

kapitala i investicija u kapital, pri čemu je potrebno razlikovati i posebno mjeriti ljudski kapital, stanje ekologije i okoliša, kao i socijalni kapital.

Za mjerenje održivosti mogu se koristiti neto investicije u fizički kapital (Neumayer, 2001, 2012), što je prilično jednostavan, ali široko dostupan pokazatelj.

Trenutni indeks razvijenosti za Hrvatsku ne uključuje pokazatelje kojima bi se mjerila održivost (Denona Bogović et al., 2017), premda je to iznimno važan koncept koji je potrebno uključiti. Najosnovniji način mjerenja bio bi preko investicija u fizički ili ljudski kapital koje bi govorile o tome održavaju li se ili se smanjuju zalihe resursa na regionalnoj razini.

Na regionalnoj razini može se razmišljati i o kapitalnim transferima između pojedinih lokalnih jedinica koji bi se koristili za infrastrukturne i kapitalne projekte umjesto za podmirivanje tekućih obveza, što je usko vezano uz koncept održivosti. Infrastrukturni i kapitalni projekti mogu se poticati u određenim manje razvijenim regijama s ciljem regionalnog razvoja ili mogu biti ujednačeni za sve lokalne jedinice kako bi se mogle isporučiti određene javne usluge.

Preporuka #12. Okolišni aspekti održivosti zahtijevaju zaseban pristup temeljen na pomno odabranim indikatorima. Konkretnije, Stiglitz et al. (2009) navode kako je na nacionalnoj i internacionalnoj razini potrebno uključiti indikator koji bi pokazivao koliko smo udaljeni od opasnih razina onečišćenja i ugroženosti okoliša. Ti pokazatelji bi se fokusirali na klimatske promjene, onečišćenje voda ili iskorištavanje zaliha ribe.

Mjerenje kvalitete okoliša često je izazovno i uključuje sukobljene ciljeve (*trade-off*) u kratkom roku. Silva i Ferreira-Lopes (2014) navode sljedeće moguće indikatore za mjerenje kvalitete okoliša koji se potencijalno mogu uključiti u kompozitni indeks regionalnog razvoja: kvaliteta zraka koja je najčešće korištena u literaturi, uporaba otpada ili bilo koji drugi indikator koji mjeri upravljanje otpadom u urbanim sredinama, zatim upravljanje otpadnim vodama i udio populacije koji koristi stanice za pročišćavanje otpadnih voda.

Dao et al. (2013) mjere očuvanje okoliša direktno preko pokazatelja potencijalne ranjivosti na klimatske promjene, onečišćenja zraka, bioraznolikošću, te udjelom obnovljivih izvora energije. Indirektno, stanje okoliša može imati utjecaj i na smrtnost.

Zadnik et al. (2018) konstruiraju indeks koji mjeri ekološki jaz u Sloveniji na razini gradova i općina koristeći podatke iz Ankete o dohotku i životnim uvjetima stanovništva Europske unije (European Union Statistics on Income and Living Conditions Survey – EU-SILC). Korištenjem tih anketnih podataka može se konstruirati identičan indeks za sve zemlje Europske unije. Rezultati za Sloveniju pokazuju kako je 36% odraslih zahvaćeno jazom i nalaze se ispod prosjeka. Također, pronađena je jasna razgraničenosti između istoga i zapada zemlje, pri čemu su jazom tipično zahvaćeni gradovi i općine u istočnom dijelu zemlje.

U Hrvatskoj je okolišni aspekt zapostavljen u indeksu razvijenosti. Postoje najmanje dva razloga za to. Prvi je tehničke prirode, jer ne postoje dostupni i usporedivi podaci o stanju okoliša na razini gradova i općina. Stoga, najprije je potrebno djelovati na organizirano i usporedivo prikupljanje i objavljivanje statističkih pokazatelja kako bi se takvi indikatori mogli uključiti u indeks razvijenosti. Drugi problem je što okoliš i razvoj u kratkom roku mogu biti sukobljeni ciljevi (*trade-off*) te jedinice lokalne samouprave (JLS) mogu ciljano smanjiti izdvajanja za zaštitu okoliša kako bi dobile financijska sredstva iz državnog proračuna. Osim toga, problem se javlja pri penalizaciji JLS koje ne izdvajaju za zaštitu okoliša, jer najmanje razvijene regije jednostavno nemaju dostatne financijske kapacitete za takve aktivnosti. Očuvanje okoliša može se mjeriti korištenjem stope oporabe otpada i/ili stope recikliranja otpada.

3. SPECIFIČNOSTI HRVATSKE REGIONALNE POLITIKE

Od svog osamostaljenja 1990. godine do danas, Republika Hrvatska prošla je kroz različite faze regionalnog razvoja i regionalne politike. Regionalna politika ima važnu zadaću u smanjenju razlika među regijama, a nacionalnoj regionalnoj politici pomaže i kohezijska politika Europske unije koja ima za cilj smanjenje razlika među regijama cijele Europske unije. Za taj zahtjevan zadatak su izdvojena izdašna sredstva te kohezijska politika čini najveću stavku proračuna Europske unije nakon Zajedničke poljoprivredne politike.

Regionalne razlike u Hrvatskoj postoje zbog određenih trendova koji su uobičajeni i u drugim zemljama. Puljiz (2009) navodi razlike između urbanih i ruralnih sredina, odnosno između gradova i sela, razlike između centra i periferije, što je posebno naglašeno u zemljama s monocentričnom urbanom strukturom, što je u Hrvatskoj Grad Zagreb. Te razlike su vidljive u

zaposlenosti i nezaposlenosti te drugim relevantnim indikatorima (Botrić, 2004; Puljiz i Maleković, 2007).

Analiza regionalne razvijenosti u Hrvatskoj bila je predmet većeg broja istraživanja. Perišić i Wagner (2015) daju kritički osvrt na tadašnju verziju indeksa regionalne razvijenosti s naglaskom na metodologiju izračuna indeksa. Njihovi prijedlozi odnose se na tretiranje atipičnih vrijednosti, rješavanje problema multikolinearnosti pokazatelja te odabir pondera prilikom agregiranja. Također, prijedlog ide u smjeru da se granične općine i gradovi uključe u razmatranja o pomoći središnje države na način da se kreiraju intervali pouzdanosti umjesto jediničnih procjena.

Od 1990. godine do danas, hrvatsko gospodarstvo je obilježio Domovinski rat i tranzicija s planskog na tržišni način upravljanja, zatim pretvorba i privatizacija. Nakon 2000. godine hrvatsko je gospodarstvo ubrzano raslo uglavnom na krilima javnih investicija i potrošnje s jedne strane i snažnog zaduživanja privatnog i javnog sektora s druge strane. Globalna financijska kriza 2009. godine koja je trajala gotovo punih šest godina značajno je unazadila hrvatsko gospodarstvo te se kompletno promijenio model rasta gospodarstva baziran na uvozu i zaduživanju. Nakon vrlo dobrog oporavka gospodarstva i ponovnoga gospodarskog rasta, pojava pandemije bolesti COVID-19 kratkoročno je izazvala vrlo duboku recesiju od koje se gospodarstvo brzo oporavilo.

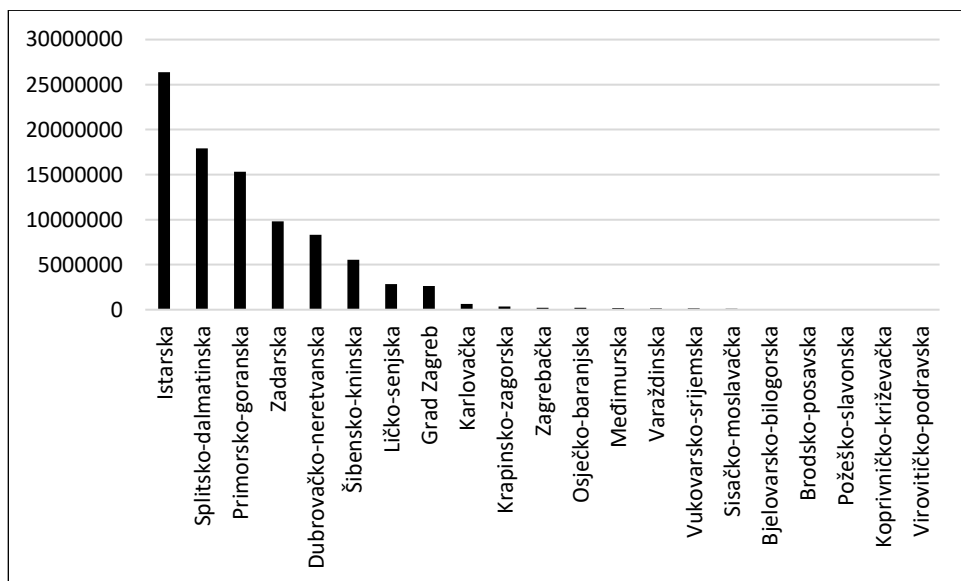
Sve te povijesne epizode i specifičnosti značajno su djelovale na regionalni razvoj. Regionalna politika vrlo je rano prepoznala osnovne specifičnosti hrvatskoga gospodarstva vezane uz Domovinski rat te su se izdvojila Područja posebne državne skrbi.

Međutim, struktura hrvatskoga gospodarstva također predstavlja svojevrsnu specifičnost. Odnosi se na visok udio turizma u hrvatskom gospodarstvu, koji se procjenjuje na vrlo visokih od 15% do gotovo 20% udjela u BDP-u (Družić i Andabaka, 2016). Razvoj turizma dovodi do nejednakog razvoja Hrvatske, gdje s jedne strane turistički atraktivne regije, općine i županije bilježe viši rast i razvoj u odnosu na ostatak zemlje. Priljev turista i izvoz usluga potiče privatne i javne investicije, ali s druge strane javljaju se problemi vezani uz utjecaj turizma na dugoročni rast i razvoj. Primjerice, istraživanje za Hrvatsku je pokazalo kako je razvijeni turizam ujedno povezan i s niskom razinom ulaganja u ljudski kapital, što dugoročno negativno utječe na gospodarski rast (Kožić, 2019). Osim toga, istraživanja za Hrvatsku pokazala su da turizam i njegova sezonalnost imaju negativan efekt na priuštivost nekretnina,

stabilnost dohotka i prihoda te udio brzo rastućih poduzeća. Također, sezonalnost turizma uzrokuje fluktuacije zaposlenosti te povećava osjetljivost na vanjske šokove (Mikulić et al. 2021; Stojčić, Mikulić i Vizek, 2022). U konačnici, negativni efekti turizma u Hrvatskoj su vidljivi u formi tzv. nizozemske bolesti, kao što je pokazano u Broz i Dubravčić (2011).

Na donjem Grafikonu 1. prikazana su noćenja turista po županijama u 2019. godini. Zbog utjecaja pandemije COVID-19 na turističku potražnju, odabrana je pretpandemijska 2019. godina. Radi se o zbroju noćenja turista po gradovima i općinama (DZS, 2020a). Iz grafikona je vidljiva izrazito nejednaka distribucija noćenja, pri čemu prednjači Istarska županija, dok Virovitičko-podravska županija bilježi najmanje noćenja. Međutim, važno je naglasiti da tek osam od ukupno 21 županije bilježi značajniji broj noćenja turista. Upravo te razlike predstavljaju važnu specifičnost hrvatskoga gospodarstva koju bi trebalo uključiti u indeks razvijenosti na razini općina i gradova. Prednost je svakako što su podaci dostupni i ujednačeni od strane DZS-a.

Grafikon 1. Noćenja turista po županijama u 2019. godini

Izvor: DZS (2020a), Gradovi u statistici – Turizam. Statistika u nizu.

Uključivanje broja noćenja turista po stanovniku u indeks razvijenosti značilo bi uključivanje strukturnih specifičnosti hrvatskoga gospodarstva. Premda se turistička aktivnost može indirektno vidjeti kroz prosječni dohodak i izvorne prihode po stanovniku, broj noćenja turista može biti dodatni indikator koji zaobilazi sivu ekonomiju i nestabilnost poreznog sustava. Međutim, zbog negativnog utjecaja turizma na dugoročni rast kroz smanjenje kvalitete ljudskog kapitala (Kožić, 2019), pokazatelj turizma svakako bi morao biti nadopunjen indikatorom koji mjeri dugoročnu održivost. Održivost označava održavanje ili povećanje zalihe resursa poput prirodnih resursa, ljudskog, socijalnog i fizičkog kapitala, pa se stoga može mjeriti investicijama u fizički i/ili ljudski kapital. Investicije u ljudski kapital teže je mjeriti na regionalnoj razini općina i gradova, jer se primarno odnosi na ulaganje u obrazovanje. Visoko obrazovanje je koncentrirano u nekoliko većih centara te je zbog toga teško razdvojiti regionalne efekte. Ipak, DZS (2022) objavljuje podatke o broju đaka u osnovnim i srednjim školama te studenata na stručnim i sveučilišnim studijima prema prebivalištu (gradovi i općine), što može poslužiti kao indikator ljudskog kapitala.

Zbog potencijalno sukobljenih ciljeva razvoja turizma i dugoročno održivog ekonomskog rasta, mogući prijedlog nositeljima ekonomske politike je rastaviti indeks razvijenosti na potkategorije. Te potkategorije trebale bi promatrati razvijenost turizma i razvoja ljudskog kapitala. Na temelju toga bi se nekim, općenito gledano, razvijenim općinama i gradovima koji bilježe ispodprosječne vrijednosti po pitanju održivosti i ljudskog kapitala moglo omogućiti ili subvencionirati namjensko ulaganje u razvoj ljudskog kapitala kako bi se osigurala dugoročna održivost.

Osim broja noćenja turista, postoje i drugi indikatori koji mogu obuhvatiti razvojne specifičnosti Hrvatske. To mogu biti prihodi na inozemnom tržištu kao pokazatelj izvoza poduzeća. Taj je indikator uključen u indeks gospodarske snage županija koji je konstruirala Hrvatska gospodarska komora (HGK, 2019). Međutim, osnovni problem tog pokazatelja je što se obrađuje prema središtu tvrtke, pa stoga ne daje točnu sliku teritorijalne rasprostranjenosti (HGK, 2019).

Sektorski pokazatelj može imati i određene nedostatke, upravo zbog sukobljenih ciljeva između razvoja turizma i negativnih efekata na ljudski kapital, što dugoročno negativno djeluje na razvoj. Naime, visok udio turizma kratkoročno ukazuje na visoku ekonomsku aktivnost, dok skriva dugoročne probleme. Kao alternativa bi mogao poslužiti pokazatelj djelatnosti koje

generiraju visoku dodanu vrijednost. Trenutno Eurostat objavljuje takve podatke o *high tech* industriji i uslužnim djelatnostima, ali samo na razini NUTS 2 regija. Pomoću poslovnih baza i godišnjih financijskih izvještaja bi se takvi podaci mogli konstruirati na lokalnoj i regionalnoj razini. Međutim, ponovno se javlja problem što se podaci obrađuju prema središtu tvrtke, pa stoga ne daju točnu sliku teritorijalne rasprostranjenosti kao ni u slučaju pokazatelja prihoda na inozemnom tržištu.

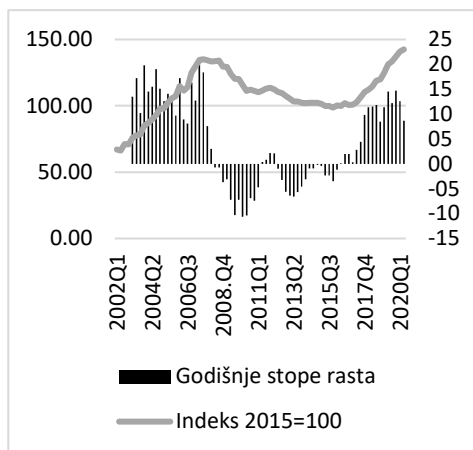
Još je jedan važan indikator specifičan za hrvatsko gospodarstvo, a odnosi se na nekretnine i kretanje njihovih cijena. Prema Eurostatovoj (2020) statistici, gotovo 90% stanovništva od 20 do 64 godine živi u vlastitoj nekretnini, što nas stavlja na sam europski vrh. Osim visokog udjela vlasništva, cijene nekretnina predstavljaju važan faktor koji indirektno govori o razvijenosti regija. Rast cijena nekretnina može biti odraz visoke potražnje i atraktivnosti regije, a može biti i odraz razvijenog turističkog sektora gdje se nekretnine potražuju ne radi stanovanja, već sezonskog iznajmljivanja.

Nekretnine u Hrvatskoj ne služe samo za stambeno zbrinjavanje već su i odraz investicijskih aktivnosti te predstavljaju svojevrsnu dugoročnu štednju odnosno bogatstvo. Kanal bogatstva je važna odrednica osobne potrošnje u Hrvatskoj, premda dominira utjecaj raspoloživog dohotka (Tica i Rosan, 2014). Rast cijena nekretnina ima pozitivne efekte za vlasnike u vidu rasta njihova materijalnog bogatstva, što indirektno djeluje na veću osobnu potrošnju i blagostanje. Rast cijena nekretnina povećava kreditnu sposobnost vlasnika nekretnina te također može indirektno djelovati na osobnu potrošnju. Međutim, taj indikator također ima određene probleme. Jedan od problema je što je tržište nekretnina otvoreno strancima koji slobodno kupuju nekretnine te na taj način mogu dovesti do rasta cijena, posebice u mjestima na obali. Takav rast cijena ne mora biti precizan pokazatelj rasta životnog standarda domaćeg stanovništva, već može negativno utjecati i na priuštivost nekretnina, ako što je pokazano u Mikulić et al. (2021).

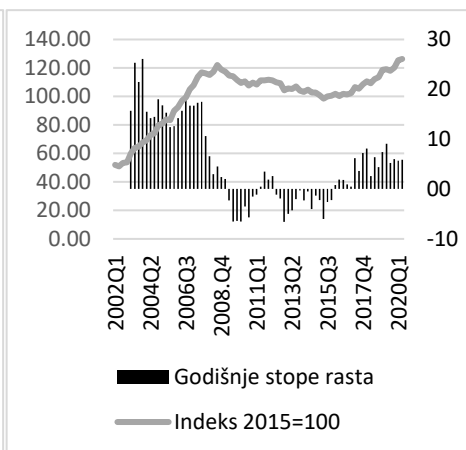
Na Grafikonu 2. prikazani su indeksi cijena nekretnina za tri geografske skupine u Republici Hrvatskoj: Grad Zagreb, Jadran i ostatak Hrvatske. Indeksi su dobiveni agregiranjem cijena nekretnina s regionalne razine gradova i općina. Državni zavod za statistiku navodi 556 propadajućih gradova i općina Republike Hrvatske za potrebe izračuna indeksa cijena stambenih objekata (DZS, 2020b).

Grafikon 2. Indeks cijena nekretnina i stope rasta za Grad Zagreb, Jadran i ostatak Hrvatske

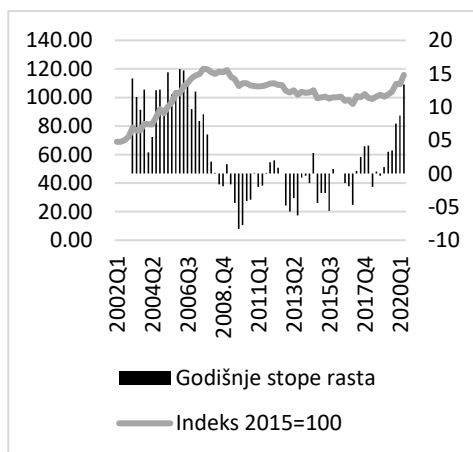
(a) Grad Zagreb

(b) Jadran

(c) Ostalo

Izvor: DZS (2020b).

Kao što prikazuje Grafikon 2. vidljiv je rast cijena nekretnina tijekom razdoblja gospodarskog rasta te pad cijena tijekom trajanja Globalne financijske krize od 2009. do 2014. godine. Prema rastu cijena nekretnina prednjači Grad Zagreb i Jadran, premda i ostatak Hrvatske bilježi usporedive trendove. Ovi agregirani podaci skrivaju mnogo heterogenosti među

gradovima i općinama, ali dezagregirani podaci mogu poslužiti kao mjera bogatstva i razvijenosti u regionalnom indeksu razvijenosti.

Analize dosadašnjih indeksa razvijenosti pokazuju da su indeksi preferirali razvoj tipičan za turistički razvijena mjesta s visokim prihodima i kretanjem stanovništva. S druge strane, indeks je pridavao nedovoljnu pažnju razvoju ljudskog kapitala i tržištu rada. Marcelić (2015) predlaže modifikacije indeksa kako bi se naglasila ta komponenta. U svojoj analizi, Marcelić (2015) pronalazi tri tipa razvijenosti. Prvi tip je nerazvijenost svih dimenzija razvoja, posebice prihoda, zaposlenosti i obrazovanja. Gradovi i općine koji pripadaju ovome tipu većinom se nalaze u Istočnoj Hrvatskoj, a indeks razvijenosti ih dobro detektira. Drugi tip je razvijenost općinskog tipa koje karakteriziraju vrlo visoki prihodi i iznadprosječno kretanje stanovništva. Međutim, ljudski kapital je slabije izražen kod ovog tipa razvijenosti. Gradovi i općine koje pripadaju ovome tipu razvijenosti većinom se nalaze u primorskim županijama, a indeks razvijenosti im uglavnom daje vrlo visoke, čak i previsoke rezultate. Treći tip je razvijenost ljudskog kapitala gdje spadaju općine i gradovi sjeverne Hrvatske i veliki gradovi. Karakteristike ovog tipa razvoja su visok dohodak, zaposlenost i obrazovanje. Premda ove karakteristike označavaju gradove i općine na visokoj razini razvoja, indeks razvijenosti ih ponekad svrstava ispod općinskog tipa razvijenosti, što je prema Marceliću (2015) osnovni problem indeksa.

4. ZAKLJUČAK I MOGUĆNOSTI UNAPREĐENJA HRVATSKOG INDEKSA REGIONALNE RAZVIJENOSTI

Pojedinačni indikatori regionalnog razvoja najčešće se grupiraju u skupine koje zajednički opisuju važne dimenzije ekonomskog razvoja. Primjerice, ekonomske, socijalne ili demografske dimenzije. Zbog toga se hrvatski indeks razvijenosti može podijeliti u osam skupina, od čega su četiri skupine bazirane na indikatorima iz prethodne verzije indeksa, dok se sljedeće četiri skupine sastoje od novih indikatora kojima je cilj nadopuniti sliku regionalne razvijenosti u skladu s prikazanim pregledom literature. Drugim riječima, iz pregleda literature uočeni su indikatori koji su (ne)opravdano izostavljeni iz indeksa razvijenosti. Osim toga, dodani su određeni indikatori koji su specifični za regionalni razvoj Hrvatske. Svi indikatori su prikazani u Tablici 2. u nastavku.

Postojeći indikatori mogu se svrstati u sljedeće četiri skupine: (1) ekonomski pokazatelji, (2) pokazatelji tržišta rada, (3) demografski pokazatelji te (4) pokazatelji kvalitete ljudskog kapitala.

Ekonomske pokazatelje čine prosječni dohodak po stanovniku i prosječni izvorni dohodak po stanovniku. Ekonomski pokazatelji su najčešće glavni pokazatelji regionalnog ekonomskog razvoja i povezani su s klasičnim mjerama razvoja poput BDP-a/BND-a per capita. Na temelju pregleda literature, svi indeksi regionalnog razvoja uključuju neke vrste ekonomskih pokazatelje te im najčešće daju veliku važnost, primjerice visoke pondere u slučaju konstruiranja ponderiranih indeksa. Na temelju navedenog, ove indikatore je potrebno zadržati u indeksu razvijenosti.

Tablica 2. Usporedni prikaz postojećih komponenti indeksa regionalne razvijenosti mogućnostima unapređenja

Skupina pokazatelja	Indikatori	Objašnjenje
Postojeći indikatori regionalnog ekonomskog razvoja		
Ekonomski pokazatelji	<ul style="list-style-type: none"> • Prosječni dohodak po stanovniku • Prosječni izvorni prihodi po stanovniku 	Ekonomski pokazatelji su najčešće glavni pokazatelji regionalnog ekonomskog razvoja i povezani su s klasičnim mjerama razvoja poput BDP-a/BND-a per capita.
Pokazatelji tržišta rada	<ul style="list-style-type: none"> • Prosječna stopa nezaposlenosti 	Snaga tržišta rada nadopunjuje ekonomske pokazatelje, ali se često smatra zasebnom skupinom.
Demografski pokazatelji	<ul style="list-style-type: none"> • Opće kretanje stanovništva • Indeks starenja 	Demografski pokazatelji kontroliraju za nepovoljne demografske trendove starenja stanovništva koji su naglašeni u Hrvatskoj.
Pokazatelji kvalitete ljudskog kapitala	<ul style="list-style-type: none"> • Stupanj obrazovanosti stanovništva (tercijarno obrazovanje) 	Ljudski kapital je jedan od temeljnih faktora rasta i razvoja.

V. ARČABIĆ: Indeks regionalne razvijenosti: svjetske prakse i hrvatske mogućnosti

Prijedlog dodatnih indikatora regionalnog ekonomskog razvoja		
Pokazatelji održivosti	<ul style="list-style-type: none"> • Investicije (u prirodni, ljudski, fizički i/ili socijalni kapital) • Izdaci za istraživanje i razvoj 	Bez uzimanja u obzir održivosti, potrošnja i/ili proizvodnja mogu dugoročno iskoristiti resurse te na taj način staviti buduće generacije u nepovoljan položaj. Investicije u fizički i/ili ljudski kapital pokazatelj su dugoročne održivosti koja osigurava zdrav regionalni razvoj.
Pokazatelji dohodovne nejednakosti	<ul style="list-style-type: none"> • Nejednakost dohotka mjerena standardnom devijacijom dohotka na lokalnoj razini 	Prosječni dohodak i prosječni izvorni prihodi po stanovniku skrivaju informaciju o nejednakosti distribucije. Visoka nejednakost je u pravilu povezana s nižom razvijenošću te na taj način nadopunjuje postojeće ekonomske pokazatelje regionalnog razvoja.
Specifični pokazatelji hrvatskog regionalnog razvoja	<ul style="list-style-type: none"> • Noćenja turista • Indeks cijena nekretnina 	Turistički atraktivne destinacije bilježe povećanu potrošnju i snažniju lokalnu ekonomiju. Više cijene nekretnina preko kanala bogatstva utječu na potrošnju i posredno na regionalnu razvijenost.
Pokazatelji očuvanja okoliša	<ul style="list-style-type: none"> • Stopa uporabe otpada • Stopa recikliranja otpada 	Briga o okolišu je u središtu pažnje pri analizi regionalnog razvoja. Okoliš i razvoj mogu biti sukobljeni ciljevi, gdje snažan razvoj može dovesti do degradacije okoliša. Zbog toga je okoliš važan pokazatelj balansirani razvoja.

Izvor: Autor.

Pokazatelj tržišta rada je prosječna stopa nezaposlenosti koja predstavlja omjer broja nezaposlenih i zbroja zaposlenih i nezaposlenih na regionalnoj razini. Pokazatelji tržišta rada nadopunjuju ekonomske pokazatelje, ali se često smatraju zasebnom skupinom indikatora. Upravo je snaga tržišta rada važan motor ekonomskog razvoja. Zbog djelovanja migracija, sezonskih utjecaja turizma na tržište rada te starenja stanovništva, bilo bi korisno razmotriti dodavanje prosječne stope zaposlenosti za potpuniji pogled na tržište rada na regionalnoj razini.

Demografski pokazatelji uzimaju u obzir nepovoljne demografske trendove starenja stanovništva koji su naglašeni u Hrvatskoj. Sastoje se od općeg kretanja stanovništva i indeksa starenja stanovništva. Starenje stanovništva predstavlja značajno ograničenje ekonomskom razvoju. Ove je indikatore potrebno zadržati u indeksu razvijenosti.

Pokazatelj kvalitete ljudskog kapitala je stupanj obrazovanosti stanovništva (tercijarno obrazovanje). Ljudski kapital je jedan od temeljnih faktora rasta i razvoja, a u razvijenim zemljama upravo je tercijarno obrazovanje ključno. Istraživanja za Hrvatsku pokazuju da je fizički kapital bio najznačajniji faktor rasta prije tranzicije, dok su se ljudski kapital i ukupna proizvodnost faktora proizvodnje pokazali ključnim čimbenicima za objašnjavanje prirode ekonomskog rasta nakon 1990. godine (Raguž, Družić i Tica, 2012). Zbog toga je ovaj indikator potrebno zadržati u indeksu razvijenosti.

Prijedlog novih indikatora kojima je cilj nadopuniti sliku regionalne razvijenosti može se svrstati u sljedeće četiri skupine: (1) pokazatelji održivosti (2) pokazatelji dohodovne nejednakosti (3) specifični pokazatelji hrvatskog regionalnog razvoja te (4) pokazatelji očuvanja okoliša.

Pokazatelji održivosti mogu se mjeriti ukupnim investicijama, investicijama u prirodni, ljudski, fizički i/ili socijalni kapital te izdacima za istraživanje i razvoj. Bez uzimanja u obzir održivosti, potrošnja i/ili proizvodnja mogu dugoročno iskoristiti resurse te na taj način staviti buduće generacije u nepovoljan položaj, bez obzira na to što su tekući pokazatelji zadovoljavajući. Investicije u fizički i/ili ljudski kapital pokazatelj su dugoročne održivosti koja osigurava zdrav regionalni razvoj. Ovisno o dostupnosti podataka, mogu se uzeti u obzir ukupne privatne ili javne investicije kao aproksimacija održivosti razvoja.

Pokazatelji dohodovne nejednakosti su važna nadopuna skupini ekonomskih pokazatelja gdje se promatraju prosječan dohodak i izvorni prihodi po stanovniku. Prosječni dohodak i prosječni izvorni prihodi po stanovniku skrivaju informaciju o nejednakosti distribucije. U takvim situacijama, rast dohotka i prihoda premda ukazuje na poboljšanje ekonomske situacije u cjelini, skriva činjenicu o stagnaciji ili pogoršanju ekonomske situacije za veliki broj pojedinaca. Visoka nejednakost je u pravilu povezana s nižom razvijenošću te na taj način nadopunjuje postojeće ekonomske pokazatelje regionalnog razvoja. Dohodovna nejednakost može se mjeriti standardnom devijacijom dohotka na lokalnoj razini ili nekom sličnom mjerom disperzije poput koeficijenta varijacije.

Specifični pokazatelji hrvatskog regionalnog razvoja uzimaju u obzir pokazatelje koji su karakteristični za hrvatsko gospodarstvo, ali nisu prepoznati u literaturi kao standardni pokazatelji. Hrvatska već ima iskustvo uključivanja takvih specifičnih pokazatelja pri mjerenju ekonomskog razvoja, jer su prethodne kategorizacije JLS razlikovale područja koja su stradala u ratu od ostalih područja (područja posebne državne skrbi). Danas se na specifičnosti hrvatskoga gospodarstva prije svega misli na turizam i cijene nekretnina. Ti se pokazatelji mogu mjeriti pomoću broja noćenja turista i indeksa cijena nekretnina na regionalnim razinama. Opravdanost za takve pokazatelje je višestruka. Turistički atraktivne destinacije bilježe povećanu potrošnju i snažniju lokalnu ekonomiju. Zbog toga imaju mogućnost viših ulaganja i bržeg razvoja. Premda se turistička aktivnost može indirektno vidjeti kroz prosječni dohodak i izvorne prihode po stanovniku, broj noćenja turista može biti dodatni indikator koji zaobilazi sivu ekonomiju i nestabilnost poreznog sustava. S druge strane, cijene nekretnina preko kanala bogatstva utječu na osobnu potrošnju i posredno na regionalnu razvijenost. Regije s višim cijenama nekretnina imaju veću kreditnu sposobnost zbog više vrijednosti kolaterala. U nekim regijama visoke cijene nekretnina mogu biti i otegotna okolnost zbog koje lokalno stanovništvo ima poteškoća sa stambenim zbrinjavanjem.

Pokazatelji očuvanja okoliša široko su prepoznati u literaturi kao važni pokazatelji pri mjerenju razvoja. Briga o okolišu je u središtu pažnje pri analizi regionalnog razvoja. Okoliš i razvoj mogu biti sukobljeni ciljevi, gdje snažan razvoj može dovesti do degradacije okoliša. Zbog toga je okoliš važan pokazatelj balansiranosti razvoja. Problem pri uključivanju ovih pokazatelja ogleda se upravo zbog sukobljenih ciljeva. Jedinice lokalne samouprave mogu ciljano smanjiti izdvajanja za zaštitu okoliša kako bi dobili financijska sredstva iz državnog proračuna. Osim toga, problem se javlja pri penalizaciji JLS koje ne izdvajaju za zaštitu okoliša, jer najmanje razvijene regije jednostavno nemaju dostatne financijske kapacitete za takve aktivnosti. Očuvanje okoliša može se mjeriti korištenjem stope oporabe otpada i/ili stope recikliranja otpada. Međutim, tu se javlja problem dostupnosti i usklađenosti podataka na razini JLS.

LITERATURA

- Botrić, V. (2004). Regional Aspects of Unemployment in Croatia. *Croatian Economic Survey*, (6), 77-95.
- Broz, T., & Dubravčić, D. (2011). The Dutch Disease in Unwonted Places: Why Has Croatia Been Infected While Slovenia Remains in Good Health? *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 9(1).
- Dao, H., Cantoreggi, P. P., Rousseaux, V., Angelidis, M., Batzikou, S., Bazoula, V., ... & Böhme, K. (2013). INTERCO: Indicators of Territorial Cohesion. *Final Report of ESPON Project*, 3(2).
- Denona Bogović, N., Drezgić, S., Čegar, S., Karaman Aksentijević, N., Šimović, H., Ježić, Z., Puljiz, J. (2017). *Evaluacija postojećeg i prijedlog novog modela za izračun indeksa te izračun novog indeksa razvijenosti jedinica lokalne i područne samouprave u Republici Hrvatskoj*. Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet i CLER. Zagreb i Rijeka, 2017.
- Destatis (2020). Dostupno na: https://www.destatis.de/EN/Home/_node.html. [11. 12. 2020.]
- Družić, I. i Andabaka, A. (2016). Gospodarsko značenje turizma. U *Gospodarstvo Hrvatske*, Obadić, A. i Tica, J. (ur.). Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet, str. 401-432.
- DZS (2020a). Gradovi u statistici – Turizam. Statistika u nizu.
- DZS (2020b). Indeksi cijena stambenih objekata. Statistika u nizu.
- DZS (2022). Gradovi u statistici – Tablice 9 do 16. Statistika u nizu.
- European Commission (2018). Development of a System of Common Indicators for European Regional Development Fund and Cohesion Fund Interventions after 2020. Part I – Thematic Objective 1, 3, 4, 5, 6. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018. Dostupno na: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/studies/2018/development-of-a-system-of-common-indicators-for-european-regional-development-fund-and-cohesion-fund-interventions-after-2020-part-i-thematic-objective-1-3-4-5-6. [9. 12. 2020.]
- Eurostat (2020). Database. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database> [11. 12. 2020.]

Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (2020). Publications of the Federal Ministry for Economic Cooperation and Development. Dostupno na: <https://www.bmz.de/en/publications/index.html>. [11. 12. 2020.]

Hardi, P., & Pinter, L. (1995). *Models And Methods of Measuring Sustainable Development Performance*. International Institute for Sustainable Development.

HGK (2019). HGK indeks gospodarske snage županija. Hrvatska gospodarska komora. Zagreb.

Joint Research Centre-European Commission (2008). *Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide*. OECD Publishing.

Jovančević, R., Globan, T., & Recher, V. (2015). Does the Cohesion Policy Decrease Economic Inequalities in the European Union? *Zagreb International Review of Economics and Business*, 18(2), 1-20.

Kovacevic, M. (2010). Review of HDI Critiques and Potential Improvements. *Human Development Research Paper*, 33, 1-44.

Kozić, I. (2019). Can Tourism Development Induce Deterioration of Human Capital? *Annals of Tourism Research*, 77, 168-170.

Marcelić, S. (2015). Kriitička analiza hrvatskog indeksa razvijenosti: tri tipa razvoja i njihov regionalni položaj. *Revija za socijalnu politiku*, 22(3), 309-333.

McGillivray, M., & White, H. (1993). Measuring Development? The UNDP's Human Development Index. *Journal of International Development*, 5(2), 183-192.

Michálek, A. (2002). Regional Aspects of Human Development in Slovakia. *GEOGRAFICKY CASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED*, 54, 303-318.

Mikulić, J., Vizek, M., Stojčić, N., Payne, J. E., Časni, A. Č., & Barbić, T. (2021). The Effect of Tourism Activity on Housing Affordability. *Annals of Tourism Research*, 90, 103264.

Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije (2022). Indeks razvijenosti. Dostupno na: <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/112>. Pristupljeno: 27. 9. 2022.

- Neumayer, E. (2001). The Human Development Index and Sustainability – A Constructive Proposal. *Ecological Economics*, 39(1), 101-114.
- Neumayer, E. (2012). Human Development and Sustainability. *Journal of Human Development and Capabilities*, 13(4), 561-579.
- Perišić, A., & Wagner, V. (2015). Development Index: Analysis of the Basic Instrument of Croatian Regional Policy. *Financial Theory & Practice*, 39(2).
- Pinter, L., Hardi, P., & Bartelmus, P. (2005). PROPOSALS FOR AWAY FORWARD. *Sustainable Development Indicators. IISD, Prepared for UNSD*.
- Puljiz, J. (2009). Čimbenici regionalnog razvoja i regionalnih nejednakosti u Republici Hrvatskoj. Doktorska disertacija. Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet.
- Puljiz, J., & Maleković, S. (2007). Regional Income and Unemployment Disparities in Croatia. In *7th International Conference "Enterprise in Transition"*.
- Raguž, I., Družić, I., & Tica, J. (2012). Impact of the Transition on the TFP in Croatia. *EFZG Working Paper Series*, (05), 1-26.
- Ravallion, M. (1997). Good and Bad Growth: The Human Development Reports. *World Development*, 25(5), 631-638.
- Saisana, M., & Tarantola, S. (2002). State-of-the-Art Report on Current Methodologies and Practices for Composite Indicator Development, EUR Report 20408 EN. *European Commission, JRC-IPSC, Italy*.
- Sen, A. (2001). *Development as Freedom*. Oxford Paperbacks.
- Silva, R., & Ferreira-Lopes, A. (2014). A Regional Development Index for Portugal. *Social Indicators Research*, 118(3), 1055-1085.
- Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J. P. (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.
- Stojčić, N., Mikulić, J., & Vizek, M. (2022). High Season, Low Growth: The Impact of Tourism Seasonality and Vulnerability to Tourism on the Emergence of High-Growth Firms. *Tourism Management*, 89, 104455.
- Tica, J., & Rosan, M. (2014). Čimbenici kretanja funkcije realne potrošnje kućanstava. *EFZG Working Paper Series*, (08), 1-18.

Todaro, M. R. i Smith, S. C. (2006). *Economic Development*, 9. izdanje; Harlow.

Wang, X. (2007). *Who's in First? A Regional Development Index for the People's Republic of China's Provinces* (No. 66). ADB Institute Discussion Papers.

Zadnik, V., Guillaume, E., Lokar, K., Žagar, T., Žakelj, M. P., Launoy, G., & Launay, L. (2018). Slovenian Version of the European Deprivation Index at Municipal Level. *Slovenian Journal of Public Health*, 57(2), 47-54.

THE REGIONAL DEVELOPMENT INDEX: GLOBAL PRACTICES AND CROATIAN POSSIBILITIES

Abstract

The paper analyzes different approaches to measuring economic development at a regional level. Due to the multidimensionality of economic development, it is typically measured using various indices of regional economic development. The paper presents the most important conclusions from literature and various practices related to constructing regional development indicators. The paper discusses the process of constructing composite indicators of regional development and different groups of indicators used for such purposes. Furthermore, the paper offers various practical examples of creating and using composite regional development indicators. Finally, the possibilities for improving the Croatian index of regional development are summarized. Individual indicators of regional development are often organized into groups that jointly describe important dimensions of economic development. For this reason, the Croatian development index can be divided into eight groups. The indicators that are present in the existing index of regional development are (1) economic indicators, (2) labor market indicators, (3) demographic indicators, and (4) indicators of the quality of human capital. Based on the review of global practices, a proposal for new indicators was formed to supplement other dimensions of regional development: (1) indicators of sustainability, (2) indicators of income inequality, (3) specific indicators of Croatian regional development, and (4) indicators of environmental protection. Specific indicators of Croatian regional development take into account indicators that are specific to the Croatian economy, primarily tourism and real estate prices.

Keywords: *regional development, composite index, regional development index, tourism, real estate prices.*

JEL klasifikacija: H51
Pregledni rad

IZAZOVI FINANCIRANJA ZDRAVSTVENE ZAŠTITE U HRVATSKOJ

Hrvoje Šimović*

SAŽETAK

Glavni cilj ovog rada je istaknuti određene izazove i osnovne sustavne probleme financiranja zdravstvene zaštite u Hrvatskoj. *De facto* od svoje samostalnosti Hrvatska ima kontinuirane probleme u financiranju zdravstvene zaštite. Način na koji se rješava problem financiranja ogleda se kroz učestale financijske sanacije zdravstvenih ustanova (bolnica) te dodatnim transferima iz državnog proračuna prema Hrvatskom zavodu za zdravstveno osiguranje (HZZO). Radi se o vatrogasnim mjerama koje ne utječu na promjenu načina financiranja zdravstvene zaštite, nego se njima guraju problemi pod tepih i odgađaju nužne reforme. Strukturni problemi financiranja zdravstva prisutni su desetljećima, a pandemija COVID-19 samo ih je dodatno istaknula, što je rezultiralo ogromnim sanacijskim iznosima u 2021. i 2022. godini. U tom kontekstu u radu će se analizirati osnovni elementi financiranja zdravstvene zaštite u kojima leže uzroci financijske neodrživosti hrvatskoga zdravstvenog sustava. Tako se u radu analizira visina i struktura izdvajanja za zdravstvo koje nije samo zdravstveni problem već i dugoročni problem vezan uz tržište radne snage. Također, u radu se analiziraju uzroci nastajanja dugova, visina i struktura dugova zdravstva te iznosi sanacija u posljednja tri desetljeća. Analiza pokazuje kako sanacijska sredstva ne služe samo za sanaciju dospjelih dugova već i za pokrivanje tekućeg poslovanja. Time se jasno ukazuje na nužnost reformi u zdravstvu. Neosporno je da će se morati pronaći dodatni izvori financiranja zdravstva,

* Prof. dr. sc. Hrvoje Šimović, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: hsimovic@efzg.hr).

ali i da će se morati provesti reforme na rashodnoj strani u cilju povećanja učinkovitosti zdravstvenog sustava i boljih ishoda liječenja.

Ključne riječi: financiranje zdravstvene zaštite, sanacije zdravstva, dugovi zdravstva, doprinosi, Hrvatska.

1. UVOD

Hrvatski sustav zdravstvene zaštite nalazi se u ozbiljnim financijskim problemima unatoč brojnim reformama i sanacijama. Reforme provedene posljednjih 25 godina uglavnom su bile fokusirane na ograničavanje zdravstvenih troškova (engl. *cost containment*), a manje na neefikasnostima koje uzrokuju financijske probleme (npr. vidjeti Vončina et al. 2007; Švaljek, 2014). Uz brojne reforme, u razdoblju od 1994. do lipnja 2022. godine Hrvatska je provela 30 sanacija zdravstva na što je utrošeno oko 29 milijardi kuna. Samo tijekom 2021. i 2022. godine u zdravstvo je rebalansima državnim proračuna ubačeno dodatnih 9,5 milijardi kuna izvanrednih prihoda zdravstvenog sustava. Ovakav sanacijski trend ukazuje na nužnost strukturnih reformi u pogledu financiranja zdravstva, ali i učinkovitosti zdravstvene potrošnje. S obzirom na to da nije započeta ni jedna reforma u sustavu financiranja zdravstvene zaštite, za očekivati je kako će se u budućnosti opet generirati novi dugovi zdravstvenih ustanova koji će u određenom trenutku zahtijevati novu sanaciju.

Cilj rada je istaknuti i analizirati određene izazove i osnovne sustavne probleme financiranja zdravstvene zaštite u Hrvatskoj. U tu svrhu rad se sastoji od pet poglavlja. Nakon uvodnog poglavlja, u drugom dijelu slijedi analiza izdataka za zdravstvo u Hrvatskoj i drugim zemljama Europske unije (EU). U trećem dijelu analiziraju se glavni elementi financiranja zdravstvene zaštite u Hrvatskoj. Prije svega preispituje se tzv. Bismarckov model osiguranja koji se temelji na doprinosima za zdravstveno osiguranje. U četvrtom dijelu detaljnije se analiziraju problemi u financiranju zdravstvene zaštite. Objašnjavaju se uzroci nastajanja dugova u zdravstvu, analizira se visina i struktura dugova zdravstva kao i iznosi financijskih sanacija u posljednja tri desetljeća. Peti dio je zaključak.

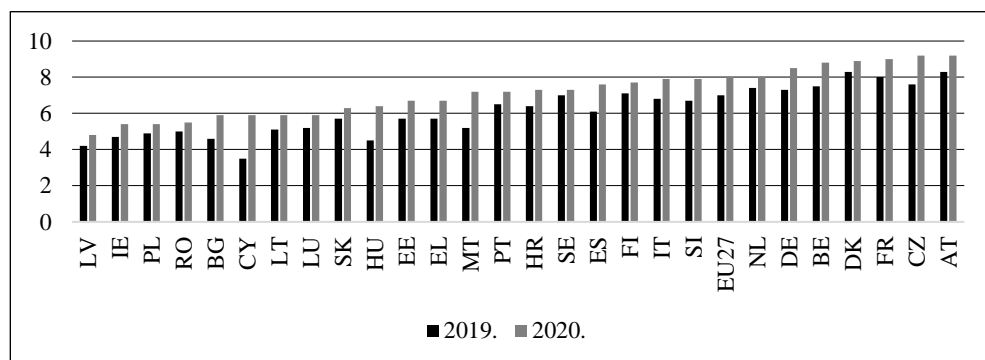
2. IZDACI ZA ZDRAVSTVO U EUROPSKOJ UNIJI I HRVATSKOJ

2.1. Visina izdvajanja za zdravstvo u Europskoj uniji i Hrvatskoj

Izdaci pojedinih država za zdravstvenu zaštitu pokazuju stupanj ekonomskog razvoja, ali i razvijenosti zdravstvenog sustava. Na Grafikonima 1. i 2. prikazani su izdaci za zdravstvenu zaštitu u EU u postotku BDP-a, odnosno izdaci za zdravstvo po stanovniku. To su dvije najčešće korištene mjere koje se koriste za prikaz zdravstvene potrošnje u nekoj zemlji. Općenito zemlje s višim stupnjem razvoja veći dio svojih rashoda usmjeravaju na zdravstvenu zaštitu.

Na Grafikonu 1. prikazani su izdaci za zdravstvo u postotku od BDP-a za 2019. i 2020. godinu. Iz grafikona je vidljivo kako su se izdvajanja za zdravstvo značajno povećala u pandemijskoj 2020. godini u odnosu na 2019. godinu. U 2019. godini prosječno se na razini EU za zdravstvo izdvajalo 7% BDP-a, a u 2020. godini 8% BDP-a. Povećanje od 1 postotnog boda ukazuje na značajan porast izdvajanja za zdravstvo tijekom pandemije COVID-19. Također, sve su zemlje EU povećale izdvajanja, ali ipak među njima postoji značajna razlika u povećanju. Češka je najviše povećala izdatke za zdravstvo (2,4pp), a najmanje Švedska (0,3pp). Razlike u porastu izdataka za zdravstvo jasno ukazuju i na različite strategije borbe protiv pandemije COVID-19. Švedsku pamtimo kao zemlju s najliberalnijim pristupom, dok je Češka bila među zemljama s najvišim porastom oboljelih te učestalim „lock-down“ pristupom.

Grafikon 1. Rashodi za zdravstvo (u % BDP-a, 2019. i 2020.).

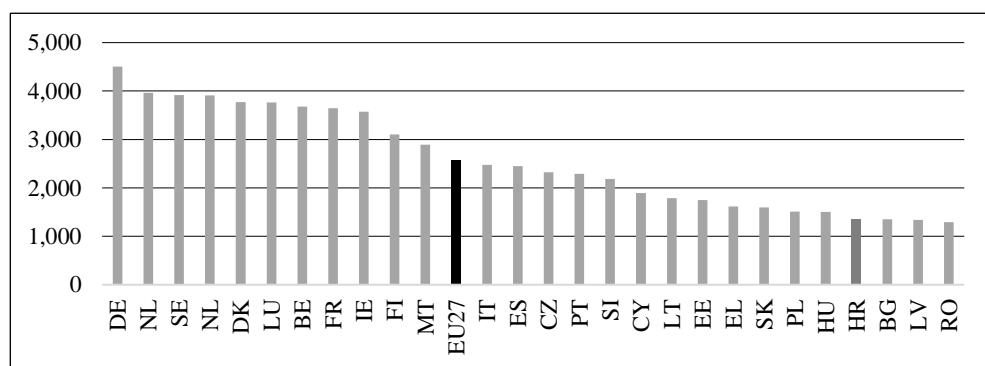

Izvor: Eurostat (2022).

Hrvatska je na zdravstvo u 2020. godini potrošila ukupno 7,3% BDP-a, što je značajan porast u odnosu na 2019. godinu kada izdaci za zdravstvo iznosili 6,4% BDP-a. Spomenuta izdvajanja su i dalje ispod prosjeka zemalja EU.

Nadalje, prema izdacima po stanovniku Hrvatska je još niže od prosjeka EU. Hrvatska prosječno izdvaja 1 361 euro po stanovniku, dok je prosjek EU 2 572 eura (vidjeti Grafikon 2.).

Grafikon 2. Izdaci za zdravstvo po stanovniku (EUR, PPP) u 2019. godini

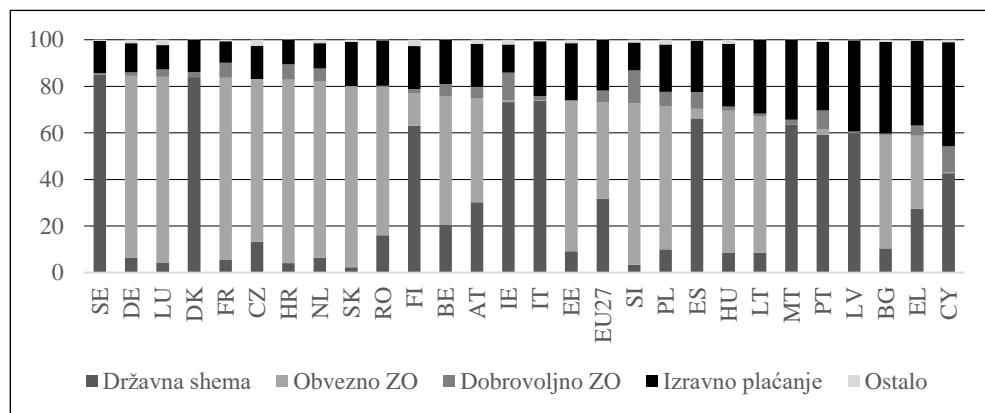

Izvor: Obrada autora na temelju OECD/EU (2020).

2.2. Struktura financiranja zdravstvene zaštite u Europskoj uniji i Hrvatskoj

Sustavi zdravstva u EU financiraju se putem različitih shema. Na Grafikonu 3. prikazana je struktura ukupnih izdataka za zdravstvo prema načinu financiranja u zemljama EU. Prosječno gledajući, u EU dominiraju sustavi javnog financiranja zdravstva. Uglavnom se radi o modelima javnoga obveznog zdravstvenog osiguranja ili izravnih proračunskih transfera institucijama u zdravstvu. Najčešće se radi o modelima obveznoga zdravstvenog osiguranja, što podrazumijeva plaćanje doprinosa. Drugi javni model odnosi se na izravne proračunske transfere institucijama za zdravstvu. Kada govorimo o privatnim izdacima, dominiraju izravna plaćanja (engl. *out of pocket*), a zatim dobrovoljna zdravstvena osiguranja.

Grafikon 3. Struktura rashoda za zdravstvo prema načinu financiranja u 2018. godini

Izvor: Obrada autora na temelju OECD/EU (2020).

Na Grafikonu 3. zemlje su poredane tako da se prvo prikazuju one koje imaju najveći udio javnog financiranja u odnosu na privatne izvore. U Hrvatskoj su ukupni izdaci za zdravstvo financirani sa 82,8% iz javnih izvora, i to dominantno iz sustava obveznoga zdravstvenog osiguranja (OECD/EU, 2020). Jedan manji dio financira se iz izravnih proračunskih transfera. Radi se o svojevrsnoj kombinaciji dominantnoga Bismarckova modela osiguranja temeljenog na doprinosima koje građani izdvajaju iz plaće, te Beveridgeova modela koji se temelji na proračunskim transferima.

Prosjek javnog financiranja zdravstva u EU iznosi 73,1% (OECD/EU, 2020). Kada se uspoređi struktura financiranja, udio javnog financiranja u ukupnim izdacima za zdravstvo u Hrvatskoj veći je od prosjeka zemalja EU. To znači da je udio privatnih izdvajanja za zdravstvo na nižoj razini od prosjeka zemalja EU. S obzirom na to da Hrvatska ispodprosječno izdvaja za zdravstvo (Grafikoni 1. i 2.), ta činjenica sugerira da se povećanje izdvajanja za zdravstvo u budućnosti treba u većoj mjeri tražiti kroz instrumente dobrovoljnoga zdravstvenog osiguranja ili izravnih privatnih plaćanja, a manje kroz javna sredstva.

Ipak, prethodni dio analize treba uzeti s dozom opreza. Hrvatska već desetljećima financira rashode zdravstva putem financijskih sanacija, koje u sanacijskim godinama mogu iznositi i preko 1% BDP-a, a što Hrvatsku svrstava bliže prosjeku EU po razini izdvajanja. Prema rezultatima dubinske

analize javnih rashoda u Hrvatskoj iz 2015. godine, upozorava se kako funkcijska klasifikacija proračunskih rashoda podcjenjuje potrošnju na zdravstvo, odnosno dovodi se u pitanje pravilno iskazivanje troška sanacija (Središnje povjerenstvo, 2015.). Drugim riječima, izdaci za zdravstvo vjerojatno iznose više nego što službena statistika prikazuje. S obzirom na to da se iz zdravstvenih krugova često mogu čuti primjedbe kako se za zdravstvo izdvaja premalo u odnosu na EU, prethodno iznesena sumnja u pravilno iskazivanje rashoda za zdravstvo može jednim dijelom dovesti spomenutu tezu u pitanje. Razina izdvajanja za zdravstvo, koja je sukladna razvijenosti društva, definira i razine standarda zdravstvene zaštite. Uzevši u obzir prethodno iznesene činjenice, postavlja se pitanje adekvatnosti kvalitete zdravstvene usluge u Hrvatskoj u odnosu na stvarnu razinu izdvajanja.

3. FINANCIRANJE ZDRAVSTVENE ZAŠTITE U HRVATSKOJ

3.1. Struktura prihoda HZZO-a

Ključna institucija za provedbu obveznoga zdravstvenog osiguranja je Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje (HZZO). HZZO je javna ustanova čiji je osnovni cilj osigurati sredstva za zdravstvenu zaštitu kako bi osigurane osobe imale odgovarajući pristup zdravstvenoj usluzi. HZZO kroz ugovorni odnos sa zdravstvenim ustanovama (bolnicama) i ljekarnama plaća troškove liječenja za svoje osiguranike. Prethodno je spomenuto kako su ukupni izdaci za zdravstvo dominantno financirani iz javnih izvora te je upravo HZZO zadužen za javno financiranje zdravstvene zaštite u Hrvatskoj.

Također, spomenuto je kako kod nas dominira sustav obveznoga zdravstvenog osiguranja, a da se jedan manji dio financira iz izravnih proračunskih transfera. U Tablici 1. prikazani su prihodi HZZO-a u 2020. i 2021. godini. Iz tablice se jasno vidi kako se preko 70% zdravstvenog proračuna puni preko doprinosa za zdravstvo osiguranje. Ostatak čine transferi iz proračuna te prihodi po posebnim propisima (premije dopunskog zdravstvenog osiguranja). Transferi iz proračuna značajno su narasli u 2021. godini zahvaljujući izvanrednim sanacijama dugova zdravstva u spomenutoj godini.

Tablica 1. Prihodi HZZO-a u 2020. i 2021. godini

Prihodi – Primici	2020.	2021.	Indeks	Struktura	
				2020.	2021.
Prihodi od doprinosa	21.042.813.887	23.362.833.003	111,03	74,21	71,26
Prihodi od proračuna	3.769.214.996	6.818.005.710	180,89	13,29	20,79
Prihodi po posebnim propisima	2.451.009.246	2.587.182.144	105,56	8,65	7,89
Prihodi od imovine	7.756.756	9.314.401	120,08	0,03	0,03
Pomoći iz inozemstva – projekti EU	797.177	4.348.502	545,49	0,00	0,01
Prihodi od pruženih usluga	1.978.297	1.860.355	94,04	13,29	0,01
Ostali prihodi	253.178	1.212.293	478,83	0,00	0,00
Prihodi od prodaje nefinancijske imovine	3.109.964	1.485.703	47,77	0,01	0,01
Ukupni prihodi	27.276.933.501	32.786.242.111	120,20	96,20	100,00
Primici od zaduživanja	1.077.577.956			3,80	
Ukupni prihodi i primici	28.354.511.457	32.786.242.111	115,63	100,00	100,00

Izvor: HZZO (2022).

3.2. Pitanje dostatnosti Bismarckova modela osiguranja

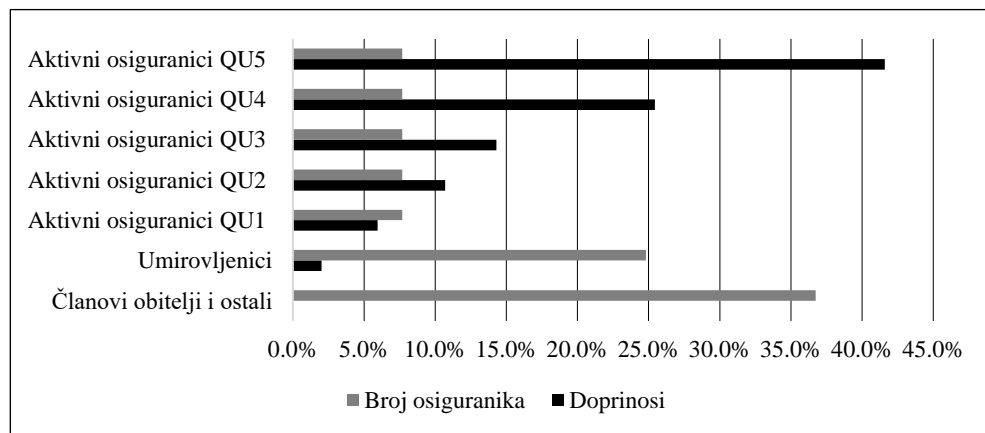
Prethodna tablica jasno pokazuje kako u Hrvatskoj dominira Bismarckov modela osiguranja kao temelj financiranja zdravstvene zaštite. Bismarckov model temelji se na doprinosima za zdravstveno osiguranje koji iznose 16,5% u Hrvatskoj. Nažalost, zbog nedostatnosti doprinosa država je primorana

preostali dio sredstava za zdravstvo namaknuti kroz izravne transfere iz državnog proračuna prema HZZO-u.

Financiranje zdravstva putem doprinosa nije samo financijski problem već i problem vezan uz tržište radne snage. Doprinosi plaćaju samo zaposlene osobe odnosno aktivni osiguranici.¹ Demografski problemi koji se ogledaju kroz starenje stanovništva i depopulaciju dodatno negativno doprinose problemu financijske održivosti ovakvog modela financiranja zdravstva.

Prema podacima HZZO-a, u 2021. godini evidentirano je 4,14 milijuna osiguranika, od čega je svega 38% aktivnih osiguranika ili oko 1,61 milijun ljudi koji su zaposleni i koji plaćaju 98% doprinosa. Tu činjenicu treba imati na umu kada se raspravlja o financijskoj održivosti postojećeg modela i razmjeru prava na zdravstvenu zaštitu. Na Grafikonu 4. prikazana je struktura osiguranika prema broju osiguranika i fiskalnom doprinosu osiguranika, s time da su aktivni osiguranici podijeljeni prema kvintilima na temelju prosječne neto plaće.

Grafikon 4. Struktura prema broju osiguranika i fiskalnom doprinosu osiguranika

Napomena: QU1-QU5 označava podjelu osiguranika prema kvintilima na temelju prosječne neto plaće. QU1 je u prosjeku do 3.000 kn neto, QU2 u prosjeku oko 3.000 – 4.000 kn neto, QU3 u prosjeku oko 4.000 – 5.000 kn neto, QU4 u prosjeku oko 5.000 – 7.000 kn neto, a QU5 prosječno iznad 7.000 kn neto.

Izvor: izračun autora prema podacima HZZO-a i Porezne uprave (2018).

¹ Tehnički gledano, poslodavci plaćaju doprinose za svoje zaposlenike. Također, umirovljenici plaćaju dodatni doprinos za zdravstveno osiguranje u iznosu od 1% ili 3%, ovisno o tome je li im mirovina niža ili viša od prosječne neto plaće.

Prema načelu solidarnosti, većinu doprinosa plate aktivni osiguranici, i to oni s najvećim primanjima. Iz slike je vidljivo kako petina aktivnih osiguranika (QU5 s najvišim dohocima), što je 7,7% svih osiguranika, plati više od 40% doprinosa. Iznos plaćenih doprinosa smanjuje se prema kvartilnim skupinama s manjim dohotkom. Ostali osiguranici su umirovljenici koji isto plaćaju doprinose. Oni plate 2% doprinosa, a čine 25% osiguranika. Ostali osiguranici su članovi obitelji nositelja osiguranja te čitav niz kategorija osiguranika kao nezaposleni prijavljeni Hrvatskom zavodu za zapošljavanje, djeca do 18 godina, učenici i redovni studenti. Oni ne plaćaju doprinose. Potrebno je napomenuti kako broj osiguranika HZZO-a (4,14 mil.) nadmašuje broj stanovnika (3,88 mil.) u Hrvatskoj prema posljednjem popisu iz 2021. godine. Razliku dominantno čini emigracija i dijaspora koja je dobrim dijelom zdravstveno osigurana u Hrvatskoj.

3.3. Struktura rashoda za zdravstvenu zaštitu

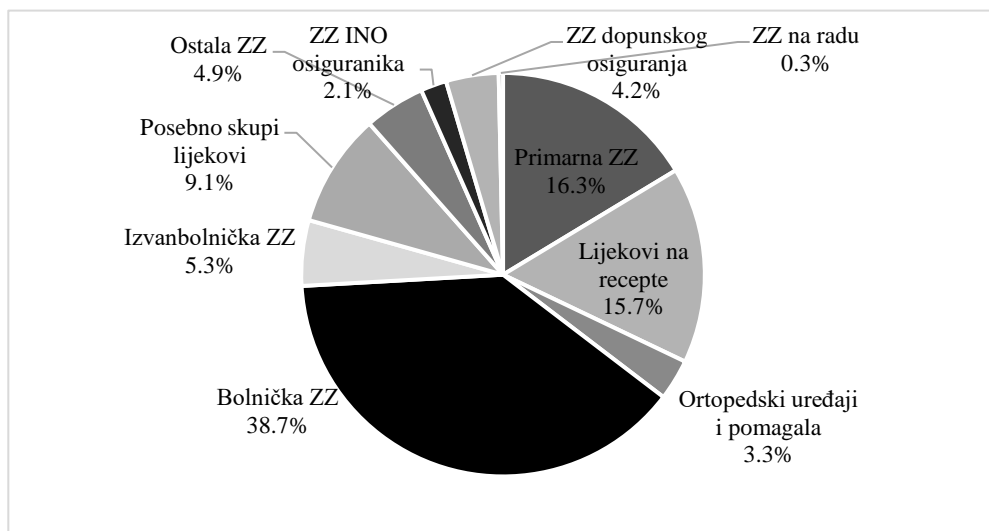
Prethodno analizirane i prikupljene javne prihode HZZO koristi za financiranje troškova zdravstvene zaštite za prethodno spomenute osiguranike.² Opseg prava na zdravstvenu zaštitu, kao i drugih prava, reguliran je Zakonom o obveznom zdravstvenom osiguranju (NN 80/13, 137/13, 98/19). HZZO pokriva troškove zdravstvenih rizika u razini od 80% u okviru „košarice usluga“ obuhvaćene obveznim zdravstvenim osiguranjem.³ Ostatak troška usluga obavezan je platiti osiguranik, uglavnom izravno kroz participaciju ili preko dopunskog zdravstvenog osiguranja

Na Grafikonu 5. prikazana je struktura rashoda za zdravstvenu zaštitu iz obveznog zdravstvenog osiguranja. Kada se analiziraju samo izdaci za zdravstvenu zaštitu po osnovi obveznog osiguranja, vidi se kako najveći dio odlazi na troškove bolničkog liječenja, primarnu zdravstvenu zaštitu te na lijekove (lijekovi na recepte i posebno skupi lijekovi). Upravo u segmentu bolničkih troškova te lijekova nastaju najveća kašnjenja i drugovi u zdravstvu, što će se detaljnije analizirati u nastavku.

² Osim brige za ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu, HZZO se brine i za ostvarivanje prava na novčane naknade, na primjer za vrijeme bolovanja i porodiljnog dopusta. Taj segment troškova zanemarit će se u nastavku analize.

³ To je pravo na primarnu zdravstvenu zaštitu, specijalističko-konzilijarnu zdravstvenu zaštitu, bolničku zdravstvenu zaštitu, uporabu lijekova koji su na listi HZZO-a, korištenje zdravstvene zaštite u inozemstvu, stomatološko-protetske usluge, nadomjeske, te ortopedska i druga pomagala.

Grafikon 5. Struktura rashoda HZZO-a

Napomena: ZZ – zdravstvena zaštita.

Izvor: HZZO (2022).

4. PROBLEMI U FINANCIRANJU ZDRAVSTVENE ZAŠTITE

4.1. Zašto nastaju dugovi?

Zdravstvene ustanove (dominantno bolnice), kao samostalni poslovni subjekti obavljaju usluge zdravstvene zaštite na temelju ugovornog odnosa s HZZO-om. Za izvršene usluge zdravstvene zaštite HZZO plaća bolnicama i drugim zdravstvenim ustanovama izvršenje usluge. Na taj način bolnice ostvaruju svoje prihode.

Osnovni problem je što bolnice u većoj mjeri ne mogu utjecati na razinu tekućih prihoda, ali i rashoda poslovanja. Kada se govori o prohodima, bolnice nemaju utjecaj na formiranje cijena usluga i programa (limita) koje jednostrano utvrđuje Upravno vijeće HZZO-a. HZZO cijene dominantno formira s obzirom na raspoloživa financijska sredstava, a ne na temelju cijene koštanja odnosno ekonomske cijene određene zdravstvene usluge. Kada se u obzir uzmu i troškovi medicinskih pomagala, implantata i saniteta, često je bolnica prisiljena raditi s manjkom jer dobar dio usluga košta više od limita utvrđenih od strane HZZO-a.

Nadalje, postoje elementi rashodne strane bolnica i drugih zdravstvenih ustanova koji se egzogeno povećavaju, a s druge strane ne prati ih adekvatan rast bolničkih limita niti korekcija cijena zdravstvenih usluga. Prije svega se to odnosi na troškove osoblja (plaće) i druga materijalna prava koja čine najveći udio u ukupnim rashodima zdravstvenih ustanova, a koja su predmet pregovora Vlade i sindikata kroz kolektivne ugovore.

Ugovorom između HZZO-a i bolnice utvrđuje se jedinstvena cijena programa (limita) za svaku pojedinu bolnicu.⁴ Limit obuhvaća sve djelatnosti bolnice, odnosno ne postoje pod-limiti za pojedine djelatnosti. U takvoj situaciji nije moguće učinkovito upravljanje jer je nemoguće ocijeniti uspješnost poslovanja po djelatnostima (troškovnim centrima). U konačnici dolazimo do paradoksalne situacije da iako HZZO u svojim izvještajima iskazuje uravnoteženo financijsko poslovanje, gotovo svake godine Vlada je prisiljena sanirati dio dugovanja bolnica.

4.2. Financijska (ne)održivost i sanacije dugova u zdravstvu

Kontinuirane financijske sanacije u Hrvatskoj ukazuju na problem financijske održivosti zdravstva. Financijska održivost može se definirati kao sposobnost dužnika da uz prihvatljiv saldo prihoda i rashoda dugoročno ispunjava svoje financijske obveze prema vjerovnicima. Ipak, zbog specifičnosti javnog zdravstvenog sustava problem fiskalne održivosti treba promatrati na malo drugačiji način. Za zdravstveni sustav, fiskalnu održivost ne treba promatrati kao cilj, već kao ograničenje o kojem treba permanentno voditi računa. Jednostavna rješenja za smanjivanje duga zdravstva kao što su povećanje doprinosa ili horizontalno rezanje troškova ne bi trebala biti u primarnom fokusu kako se ne bi narušila razina zdravstvene usluge, a pogotovo zdravlje društva. Potrebno je provesti reforme koje imaju dugoročni karakter. Prije svega, na prihodnoj strani dugoročno osigurati dodatne izvore financiranja koji se ne baziraju na doprinosima, čime bi se samo opteretilo tržište radne snage i cijena rada (vidjeti prijedloge Šimović i Primorac, 2021; Bušić et al., 2021). Na rashodnoj strani, sustav je potrebno unaprijediti, prije svega, smanjenjem troškovno neučinkovitih zdravstvenih intervencija (OECD, 2015; Thompson i sur., 2009).

⁴ Nepoznata je metodologija izračuna maksimalnog iznosa sredstava, što ne doprinosi transparentnosti ovog sustava (Lukovnjak i Klepo, 2012).

Uzimajući u obzir prethodne definicije fiskalne održivosti te činjenicu kako se u Hrvatskoj kontinuirano saniraju dugovi u zdravstvu, može se zaključiti kako je hrvatski zdravstveni sustav fiskalno neodrživ. Ukupne dugove zdravstva teško je procijeniti, ali je zato lakše utvrditi troškove brojnih sanacija. Hrvatska je u razdoblju od 1994. do lipnja 2022. godine provela ukupno 30 sanacija i/ili dodatnih izdvajanja za zdravstvo. To je prosječno više od jedne sanacije godišnje. Trošak sanacija u promatranom razdoblju iznosio je 28,9 mlrd. kuna (vidjeti Tablicu 2.).

Tablica 2. Financijske sanacije zdravstvenog sustava u Hrvatskoj od 1994. do 2022. godine

Godina	Sanacije	Iznos (mil. kn)
1994.	Sporazum o sanaciji sa zdravstvenim ustanovama	214,84
1994.	Sporazum s veletrgojama – plaćene obveze za lijekove	62,13
1998.	Podmirenje dospjelih obveza prema zdravstvenim ustanovama – iz proračuna	593,00
1999.	Preuzete obveze dobavljača bolnica	845,37
1999.	Prihod od proračuna za dobavljače	792,02
1999.	Kratkoročna pozajmica od banke	120,00
1999.	Izdane mjenice za dug ljekarnama (dug stariji od 90 dana)	244,98
1999.	Pliva preuzima dug HZZO-a prema ljekarnama	375,21
2000.	Obveznice	1.668,67
2000.	Kratkoročni kredit	115,00
2001.	Naplata potraživanja od HZMO-a	750,37
2001.	Kratkoročni kredit	108,00
2002.	Kredit	820,00
2003.	Kredit	410,00
2004.	Tranša prema bolnicama od Ministarstva financija za dobavljače	533,01
2005.	Ugovor sa Zagrebačkom bankom o preuzimanju dospjelih potraživanja za lijekove	808,70

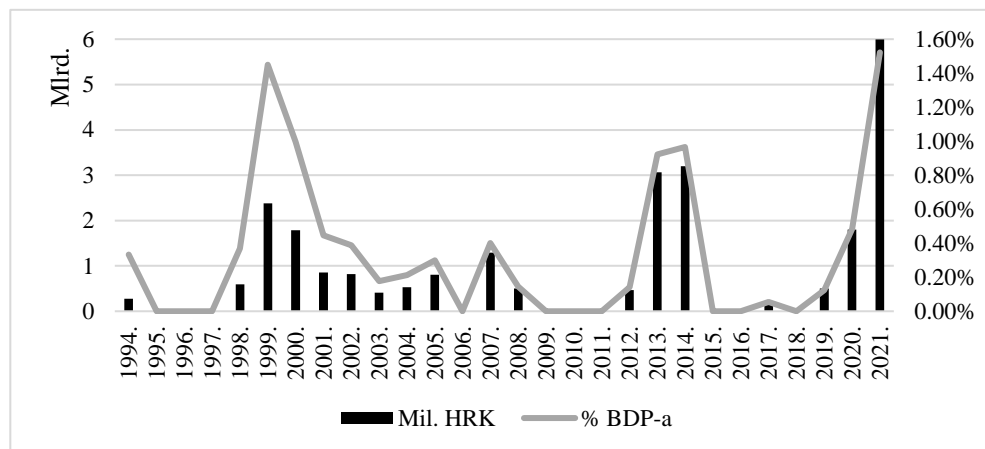
Godina	Sanacije	Iznos (mil. kn)
2007.	Prodaja dionica HZZO-a preko Fonda za privatizaciju – plaćeni ortopedski uređaji i pomagala	90,00
2007.	Obveze prema dobavljačima – HZZO	1.200,00
2008.	Obveze bolnica prema dobavljačima za lijekove i potrošni medicinski materijal	500,00
2012.	Ugovor o asignaciji	465,03
2013.	Ugovor o asignaciji	3.062,06
2014.	Ugovor o asignaciji	3.200,00
2017.	Proračunska tranša bolnicama za podmirenje duga veledrogerijama	200,00
2019.	Uplata HZZO-a veledrogerijama za dospjeli dug	500,00
2020.	Proračunska tranša prema HZZO-u za dug veledrogerijama	500,00
2020.	Rebalans proračuna (dodatni prihodi za HZZO)	1.300,00
2021.	Proračunska tranša prema HZZO-u za dug ljekarnama (300 mil.) i dug bolnica (600 mil.)	900,00
2021.	Proračunska tranša prema HZZO-u za dug ljekarnama (3*300 mil.) i dug bolnica (3*600 mil.), plus rebalans proračuna u lipnju 135 mil. za lijekove i 760 za bolnice	3.595,00
2021.	Rebalans studeni – HZZO 700 mil., sanacija ustanova u zdravstvu (bolnice) 735,9 mil. i trošak prekovremenog rada 64,1 mil.	1.500,00
2022.	Dodatna sredstva za sanaciju dugova bolnica (2 mlrd.) i povećani transfer HZZO-u (1,5 mlrd.)	3.500,00
	Ukupno	28.973,39

Izvor: izrada autora na temelju Jurković (2018) i Šimović et al. (2021).

Na Grafikonu 6. prikazani su troškovi sanacija i dodatnih izdvajanja za zdravstvo u razdoblju od 1994. do 2021. godine. Iz grafikona je vidljivo kako se dinamika sanacija po učestalosti i iznosima razlikuje u promatranom razdoblju. Postojala su određena razdoblja kada nije bilo sanacija ili su bile fiskalno manje značajne (npr. 2009.-11. ili 2015.-18.). Ipak, u sanacijskim godinama iznosi su išli preko 1% BDP-a. Posljednjih nekoliko godina

učestalost sanacija i sanacijski iznosi značajno su porasli, što ukazuje na nužnost reformi u zdravstvu jer je bez njih teško promijeniti trend.

Grafikon 6. Troškovi sanacija i dodatnih izdvajanja za zdravstvo u razdoblju 1994. – 2021. (u mlrd. kn i % BDP-a)

Izvor: izračun autora.

Tijekom 2021. godine sanacije su se provodile u tri navrata u ukupnom iznosu od 6 mlrd. kuna ili 1,52% BDP-a.⁵ Budući da dugovi bolnica čine najveći udio duga zdravstva, najveći dio sanacijskih sredstava odlazi za saniranje tih dugova. Od spomenutog iznosa tijekom 2021. godine bolnicama je uplaćeno ukupno 4,19 milijardi kuna sanacijskih sredstava, a ukupni dug bolnica na 31. 12. 2021. u odnosu na početak godine smanjen je za svega 1,2 milijarde kuna. Rebalansom proračuna u lipnju 2022. godine nastavlja se ista priča, odnosno osigurana su dodatna sredstva za sanaciju dugova bolnica (2 mlrd.) i povećani transfer HZZO-u (1,5 mlrd.).

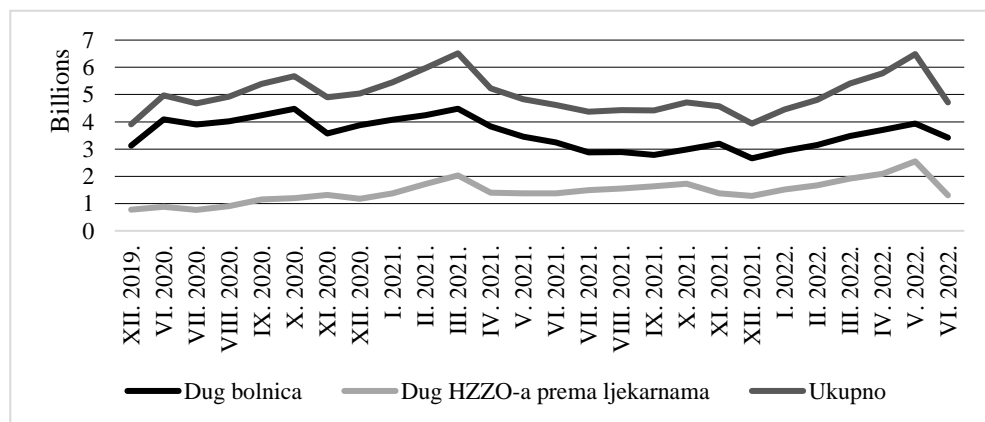
⁵ Prvo je početkom travnja 2021. odobren transfer prema HZZO-u u iznosu od 900 mil. kn, i to 600 milijuna ljekarnama, a preostali novac ide prema bolnicama. Drugi sanacijski moment događa se potkraj travnja 2021. i obuhvaća proračunske tranše iduća tri mjeseca od 900 mil. kn od čega 300 mil. mjesečno ide prema HZZO-u za dugove ljekarnama, 600 mil. kn izravno bolnicama za njihove dugove. Ta sanacija uključivala je i rebalans proračuna u lipnju koji je sadržavao dodatnih 135 mil. za lijekove i 760 mil. za bolnice. Treća sanacija u 2021. godini bila je studenom, a sadržana je u rebalansu proračuna kojim je osigurano dodatnih 1,5 mlrd. kuna za zdravstvo (HZZO 700 mil., sanacija ustanova u zdravstvu (bolnice) 735,9 mil. i trošak prekovremenog rada 64,1 mil.).

4.3. Visina i struktura dugova u zdravstvu

Ukupne dugove zdravstva teško je procijeniti. Oni se prije svega odnose na dugove bolnica prema svojim dobavljačima, prije svega veledrogerijama. Također, tu spadaju i dugovi HZZO-a prema ljekarnama. Kao veliki potencijalni dug često se spominju tužbe zdravstvenih djelatnika za neadekvatan obračun prekovremenog rada te tužbe za razliku plaće zbog krivo obračunate osnove.

Na Grafikonu 7. prikazano je kretanje dugova bolnica i duga HZZO-a prema ljekarnama u posljednje dvije godine. U lipnju 2022. godine ukupni dug zdravstva iznosio je 4,71 mlrd. kuna. Od spomenutog iznosa 3,41 mlrd. kuna odnosi se na dugove bolnica prema veledrogerijama, a 1,3 mlrd. kuna odnosi se na dug HZZO-a ljekarnama. U svibnju je iznosio ukupno 6,48 mlrd. kuna. Smanjenje u lipnju u odnosu na svibanj 2022. godine je posljedica sanacije i rebalansa proračuna iz lipnja 2022. godine.

Grafikon 7. Dug zdravstva (bolnice i ljekarne) i dani plaćanja HZZO-a ljekarnama

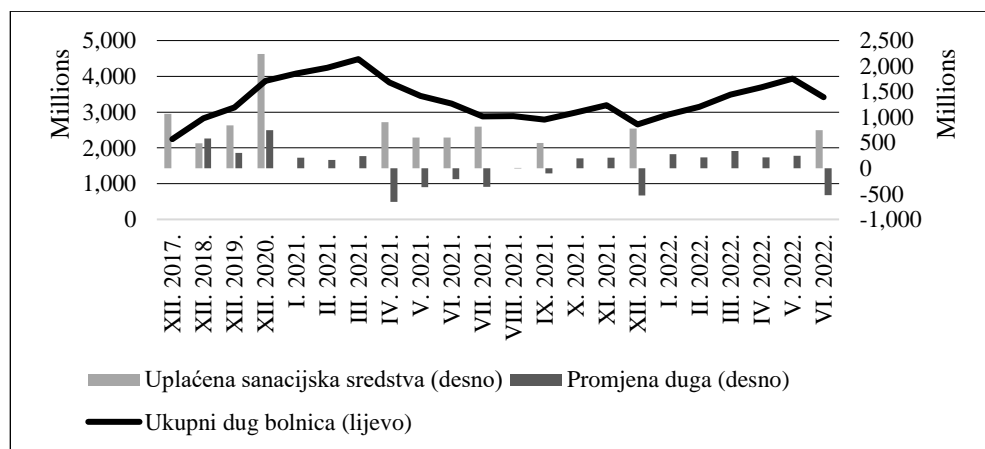
Izvor: Obrada autora na temelju HGK (2022).

Dugove bolnica i HZZO-a treba promatrati odvojeno. Dugovi bolnica su veći i geneza nastajanja dugova bolnica je prethodno objašnjena. Kada govorimo o sanacijama zdravstva, u užem smislu su prave sanacije upravo proračunski transferi prema bolnicama koje bolnice onda koriste za saniranje dospjelih dugova.

Dinamika smanjenja duga često je manja od sanacijskih uplata. To je razlog zato što postojeći sustav stalno generira nova zaduženja, odnosno iz tekućih prihoda (na osnovi cijena poslovanja koje propisuje HHZO) ne može servisirati sve nove troškove. Na Grafikonu 8. prikazana je dinamika kretanja duga bolnica posljednjih pet godina, s detaljnijom dinamikom za cijelu 2021. i prvih 6 mjeseci 2022. godine. Grafikon jasno pokazuje kako izvanredne uplate sanacijskih sredstava smanjuju ukupni dug bolnica. No, čim sanacijske uplate prestanu stizati, dug bolnica ponovno raste. Dinamika kreiranja novih dugova veća je od uplate sanacijskih sredstava i očito je da će u budućnosti dug bolnica nastaviti rasti.

Veliki problem u kontekstu dugova bolnica čini nepoštivanje zakonskih rokova plaćanja od 60 dana.⁶ Čak 73% bolničkih dugova zdravstvenih ustanova premašuje zakonske rokove. Prema Šimović et al. (2021) klinički bolnički centri (KBC) i opće županijske bolnice (OŽB) glavni su generatori dugova jer su ujedno i najveće zdravstvene ustanove. Prosječni rokovi plaćanja KBC-ova i kliničkih bolnica (KB) su između 180 i 210 dana, dok su ti isti rokovi za OBŽ između 200 i 230 dana (HGK, 2022).

Grafikon 8. Dinamika kretanja duga bolnica

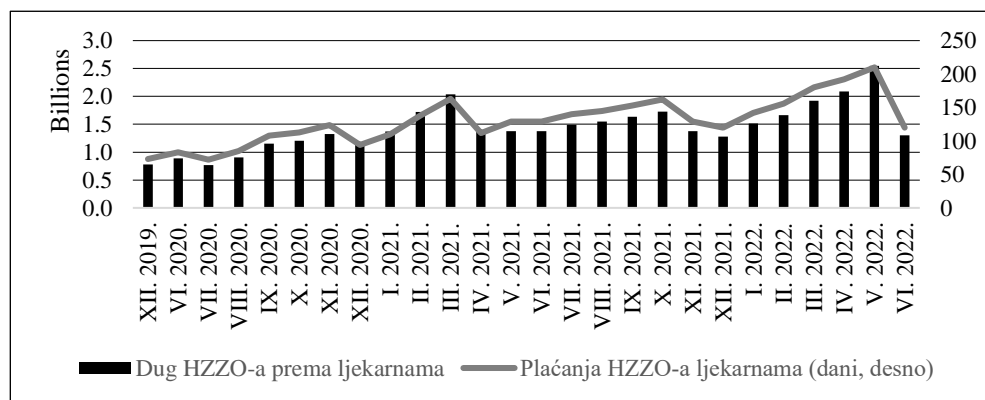

Izvor: Obrada autora na temelju HGK (2022).

⁶ Prema Zakonu o financijskom poslovanju i predstečajnoj nagodbi (NN 108/12, 144/12, 81/13, 112/13, 71/15, 78/15).

Na Grafikonu 9. prikazano je kretanje duga HZZO-a prema ljekarnama i dani plaćanja istog duga. Postoji trend povećanja duga kao i trend povećanja dana plaćanja, osim u situacijama sanacija odnosno dodatnih prihoda koji se rebalansom proračuna osiguravaju za HZZO. Tada se namirenjem dijela duga smanjuju i dani plaćanja. Do posljednje sanacije, u svibnju 2022. godine, dani plaćanja iznosili su čak 210 dana.

Grafikon 9. Dug HZZO-a ljekarnama i dani plaćanja

Izvor: Obrada autora na temelju HGK (2022).

Prethodna analiza ukazuje na povećane troškove poslovanja bolnica kojima je posebno doprinijela COVID-19 kriza. Sanacijska sredstva ne mogu služiti samo za sanaciju dospjelih dugova već i za pokrivanje tekućeg poslovanje. Ta činjenica ukazuje na nužnost reformi u zdravstvu. Neosporno je da će se morati pronaći dodatni izvori financiranja zdravstva, ali da će se morati provesti reforme na rashodnoj strani u cilju povećanja učinkovitosti zdravstvenog sustava i boljih ishoda liječenja.⁷

⁷ U literaturi postoji nekoliko radova (u formi „white paper“) koji nude određene reformske mjere kako na prihodnoj tako i na rashodnoj strani. Vidjeti Šimović i Primorac (2021) i Bušić, M. et al. (2021).

5. ZAKLJUČAK

Provedena analiza u ovom radu jasno je ukazala kako je hrvatski zdravstveni sustav financijski neodrživ. Unatoč brojnim sanacijama, dinamika kreiranja novih dugova veća je od uplate sanacijskih sredstava i za očekivati je da će u budućnosti dug bolnica nastaviti rasti. Neosporno je da će se morati pronaći dodatni izvori financiranja zdravstva. S obzirom na dinamiku iznosa sanacijskih sredstva posljednje tri godine, zdravstvu godišnje nedostaje između 4 i 5 milijardi kuna prihoda samo kako se ne bi stvarali novi dugovi. Iako nisu bili predmet ovog rada, nove izvore prihoda moguće je namaknuti kroz povećana izdvajanja iz državnog proračuna prema HZZO-u⁸ i/ili određenim reformama na prihodnoj strani zdravstvenog sustava u domeni Zakona o obveznom zdravstvenom osiguranju (npr. jačanje uloge dopunskog zdravstvenog osiguranja, uvođenje novih poreza na grijeh i sl.). Povećanje prihoda ne bi se smjelo bazirati na postojećem doprinosima za zdravstveno osiguranje. Oni su ionako već visoki i plaćaju ih samo aktivni osiguranici (zaposlene osobe).

Nakon što se osiguraju dodatna sredstva za zdravstvo, potrebno je jednokratno pokriti preostale dugove zdravstva i osigurati tzv. *clean start*. Nažalost, to je jedino moguće kroz povećanje javnog duga. Bez obzira na rastuće trendove u pogledu troška financiranja, država se još uvijek zadužuje niskim kamatnim stopama, što ide u prilog ovakvome rješenju. Nastavno na prethodno, ako bi se osigurala dodatna sredstva i anuliralo postojeće dugove u zdravstvu, HZZO mora izvršiti reviziju cijena zdravstvenih usluga (DTP, DTS, DBL)⁹ prema kojim zdravstvene ustanove (bolnice) posluju i ostvaruju prihode, pritom uvažavajući realne ulazne troškove izražene kroz cijene lijekova i medicinskog materijala dobivene kroz postupak javne nabave.

U konačnici potrebno je reformirati i bolje kontrolirati sustav zdravstvene potrošnje odnosno rashodne strane zdravstvenog sustava. Za taj segment potreban je dulji vremenski horizont. Cilj ovog segmenta reforme je povećanje učinkovitosti zdravstvenog sustava i boljih ishoda liječenja. Nažalost, već za postojeću razinu izdvajanja za zdravstvo, naš sustav ima za značajan broj pokazatelja kvalitete zdravstvene zaštite ispod prosjeka EU (npr. očekivani životni vijek, stopa smrtnosti itd.). Ako se osiguraju veća izdvajanja za zdravstvo, više ne bi postojali prostori za alibije u pogledu narušavanja kvalitete zdravstvene zaštite s aspekta financiranja.

⁸ Ionako preko sanacija taj trošak u konačnici padne na teret državnog proračuna.

⁹ DTP – dijagnostičko-terapijski postupci, DTS – dijagnostičko-terapijske skupine, DBL – dani bolničkog liječenja.

LITERATURA

Bušić, M., Jurković, D., Paun, T., Baričević I.-K., Talač, D. (2021). Prijedlog programa mjera za financijsku stabilizaciju i strukturnu reformu zdravstvenog sustava. Zagreb: Udruga poslodavaca u zdravstvu Hrvatske. Dostupno na: https://www.upuz.hr/images/2_12_Prijedlog_programa_mjera_za_financijsku_stabilizaciju_i_strukturnu_reformu_zdravstvenog_sustava_UPUZ-HR_2021.pdf

HZZO (2022). Izvješće o poslovanju Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje. Veljača 2022.

Jurković, D. (2018). Kvalitetan i održiv zdravstveni sustav u Hrvatskoj, prezentacija, 120. Kongres poslodavaca u zdravstvu Hrvatske.

Lukovnjak, I. i Klepo, M. (2012). Modeli financiranja i kvaliteta u bolničkim zdravstvenim ustanovama, prezentacija sa simpozija Udruga poslodavaca u zdravstvu, Rovinj, travanj 2012.

OECD/EU (2020). *Health at a Glance: Europe 2020: State of Health in the EU Cycle*. Paris: OECD Publishing.

Porezna uprava (2018). Pregled zaposlenika u 32 kategorije neto dohotka.

Središnje povjerenstvo za provođenje dubinske analize rashoda državnog proračuna RH (2015). Završni izvještaj o rezultatima dubinske analize rashoda državnog proračuna. Dostupno na: [https://mfin.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/proracun/dubinska-analiza/Završni%20izvjestaj%20o%20rezultatima%20dubinske%20analize%20rashoda.pdf](https://mfin.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/proracun/dubinska-analiza/Zavrсни%20izvjestaj%20o%20rezultatima%20dubinske%20analize%20rashoda.pdf)

Šimović, H. i Primorac, M (2021). Fiskalna održivost hrvatskog zdravstvenog sustava. *Fiscus*, br. 10. travanj 2021. Dostupno na: <http://zde.hr/wp-content/uploads/2021/12/10.-FISKALNA-ODRZIVOST-HRVATSKOG-ZDRAVSTVENOG-SUSTAVA-2.pdf>

Šimović, H.; Mihelja Žaja, M. i Primorac, M. (2021). Fiscal (Un)Sustainability of the Croatian Healthcare System: Additional Impact of the COVID-19 Crisis. *Public Sector Economics*, 45(4), 495-515. <https://doi.org/10.3326/pse.45.4.5>

Švaljek, S. (2014). The Recent Health Reform in Croatia: True Reforms or Just a Fundraising Exercise? *Health Policy*, 115(1), 36-43.

Vončina, L., Džakula, A., Mastilica, M. (2007). Health Care Funding Reforms in Croatia: A Case of Mistaken Priorities. *Health Policy*, 80 (1), 144-157.

Zakon o financijskom poslovanju i predstečajnoj nagodbi, Narodne novine, br. 108/12, 144/12, 81/13, 112/13, 71/15, 78/15.

Zakon o obveznom zdravstvenom osiguranju, Narodne novine, br. 80/13, 137/13, 98/19.

THE CHALLENGES OF HEALTHCARE FINANCING IN CROATIA

Abstract

The main goal of this paper is to highlight certain challenges and basic systemic problems of healthcare financing in Croatia. Since its independence, Croatia has, de facto, had continuous problems in healthcare financing. The way in which the financing problem is solved is reflected through frequent financial bailouts of healthcare institutions (hospitals) and additional transfers from the state budget to the Croatian Health Insurance Fund. These ad hoc measures do not bring about change in the healthcare financing system, but instead keep the pressing issues swept under the rug and postpone the necessary reforms. The structural problems of healthcare financing have been present for decades, and the COVID-19 pandemic only highlighted them further, resulting in huge bailout amounts in 2021 and 2022. In this context, the paper will analyze the basic elements of healthcare financing, which are key to understanding the financial unsustainability of the Croatian healthcare system. Thus, the paper analyzes the level and structure of allocations for healthcare, which is not only a health problem, but a long-term problem related to the labor market. Also, the paper analyzes the causes of debts, the amount and structure of healthcare debts, and the amounts of financial bailouts in the last three decades. The analysis shows that bailout funds can be used not only for the recoveries of overdue debts, but also for covering current operations. This clearly indicates the necessity of reforms in healthcare. One cannot argue that additional sources of healthcare financing will have to be found, but reforms on the expenditure side will also have to be implemented in order to increase the efficiency of the healthcare system and get better treatment outcomes.

Keywords: *healthcare financing, healthcare system bailouts, healthcare debts, contributions, Croatia.*

JEL klasifikacija: H83, L86
Pregledni rad

UTJECAJ PANDEMIJE BOLESTI COVID-19 NA RAZVOJ E-UPRAVE U HRVATSKOJ

Ana Andabaka*

Marta Majsec**

SAŽETAK

Pandemija bolesti COVID-19 imala je snažan utjecaj na digitalizaciju i primjenu novih tehnologija diljem svijeta. U radu se istražuje na koji način su okolnosti uzrokovane pandemijom utjecale na razvoj e-uprave u Hrvatskoj. Cilj rada je utvrditi je li uslijed pandemije došlo do konvergencije u području digitalnih javnih usluga koje se pružaju u Hrvatskoj. Napredak u razvoju digitalnih javnih usluga prikazuje se korištenjem podataka Eurostata i indeksa gospodarske i društvene digitalizacije (DESI) koji ujedno predstavlja i mehanizam za praćenje ostvarenja ciljeva digitalne Europe predstavljenih digitalnim kompasom. Iako rezultati komparativne analize pokazuju da Hrvatska još uvijek zaostaje za prosjekom EU-a u području digitalnih javnih usluga, ostvaren je napredak u razvoju e-uprave. Digitalizacija javnih usluga ubrzala je administrativne procese i ukazala na sposobnost javne uprave da odgovori na potrebe svojih korisnika na brz i fleksibilan način. Izmijenjene okolnosti utjecale su na promjenu radnoga okruženja na način da se primjenjivao rad na daljinu, uvedena je online nastava u sustavu obrazovanja te se povećao broj digitalnih javnih usluga i njihovih korisnika. U okviru sustava e-Građani uvedene su nove usluge i prvi put su građani dobili mogućnost samostalnog popisivanja članova njihovih kućanstava. U

* Izv. prof. dr. sc. Ana Andabaka, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: aandabaka@efzg.hr).

** Marta Majsec, ForgeBIT d.o.o. (e-mail: mmajsec@net.efzg.hr).

području zdravstva, upravo zbog pandemije privremeno je djelovao virtualni asistent kojega je pokretala umjetna inteligencija, a kasnije je uveden i u Poreznoj upravi gdje se 90% komunikacije s poreznim obveznicima odvija putem sustava ePorezna. Potreba digitalne transformacije javnoga sektora posebno je došla do izražaja tijekom pandemije, uslijed čega su prikupljena vrijedna iskustva koja mogu pomoći pri izgradnji inovativnog, djelotvornog i prilagodljivog sustava javne uprave. Međutim, sama digitalizacija javnih usluga nije dovoljna za digitalnu transformaciju javnog sektora, već su potrebna dodatna ulaganja u razvoj digitalne infrastrukture i digitalnih vještina djelatnika javnog sektora, organizacijske promjene i prilagodbe procesa za digitalno poslovanje, odnosno novi poslovni modeli kojima će tijela javne uprave moći odgovoriti na aktualne izazove i zahtjeve društva u cjelini tj. njenih građana i poslovnih korisnika.

Ključne riječi: digitalna transformacija, digitalne javne usluge, e-uprava, Hrvatska, pandemija bolesti COVID-19.

1. UVOD

Pandemija bolesti COVID-19 imala je izuzetan utjecaj na percepciju i ulogu digitalizacije u društvima i gospodarstvima diljem svijeta. Digitalne tehnologije postale su ključan alat koji je našao svoju primjenu u brojnim sferama života koje uključuju druženje, zabavu, rad, učenje, istraživanje, kupnju, kao i pristup uslugama poput obrazovnih, kulturnih i zdravstvenih. Postalo je očito da se digitalna transformacija treba provoditi na način koji će pridonijeti kvaliteti života svih građana te da digitalne politike Europske unije (EU-a) trebaju poduprijeti stvaranje društava s većim stupnjem demokracije i uključivosti (European Commission [EC], 2022a). Europska komisija pritom naglašava potrebu suradnje država članica koje putem zajedničkih (višedržavnih) projekata mogu objediniti nacionalna, privatna i sredstava EU-a kako bi se olakšala i ubrzala digitalna transformacija EU-a, potaknuo industrijski oporavak te ostvario napredak u ključnim područjima koji nijedna država članica ne bi mogla ostvariti sama. Takvi projekti prije svega su usmjereni u područja kao što su paneuropsko uvođenje 5G koridora, računalstvo visokih performansi, lanac blokova, procesori niske potrošnje, zajednička podatkovna infrastruktura i usluge, sigurna kvantna infrastruktura i mreža centara za kibersigurnost, visokotehnološka partnerstva za digitalne vještine, digitalnoinovacijski centri i digitalna javna uprava (Europska komisija [EK], 2021a).

Zelena i digitalna tranzicija predstavljaju razvojni smjer definiran Nacionalnom razvojnom strategijom Republike Hrvatske do 2030. godine (Narodne novine, 2021). U Strategiji se navodi da će se ulaganjem u digitalnu infrastrukturu i poticanjem uvođenja digitalnih rješenja u interesu građana i hrvatskoga gospodarstva dati doprinos izgradnji digitalne budućnosti Europe. Europska komisija (2022) u svome Izvješčaju za Hrvatsku za 2022. ocjenjuje hrvatski plan za oporavak i otpornost ambicioznim (ukupno 202 mjere, 146 ključnih ulaganja i 76 reformskih mjera, koji se planiraju provesti do kraja 2026.) te, osim jačanja gospodarske i socijalne otpornosti, ističe njegovu usmjerenost upravo na ubrzavanje zelene i digitalne tranzicije Hrvatske. U okviru nacionalnih planova za oporavak i otpornost najmanje 37% sredstava namijenjeno je zelenoj tranziciji, a barem 20% sredstava digitalnim ciljevima, tj. podupiranju digitalne transformacije (Vlada Republike Hrvatske [Vlada RH], 2021a). Digitalna tranzicija podupire zelenu tranziciju i održivost jer uspješna digitalna transformacija pruža potporu postizanju ciljeva održivosti iz zelenog plana EU-a, povećava konkurentnost te potiče gospodarski oporavak i rast, što je ključno za povećanje dohotka i poboljšanje životnog standarda građana. Hrvatskoj je gospodarski i socijalni oporavak potreban ne samo zbog posljedica pandemije bolesti COVID-19 već i posljedica dvaju velikih potresa koji su se dogodili u 2020. godini (EK, 2022).

Pandemija bolesti COVID-19 naglasila je problem postojanja digitalnog jaza koji je prisutan, ne samo među građanima već i među poduzećima s različitim stupnjem digitaliziranosti. Pandemija je ukazala i na slabe točke digitalnog prostora EU-a poput sve veće ovisnosti o neeuropskim tehnologijama, kao i ovisnosti o nekoliko velikih tehnoloških poduzeća, zabilježen je porast priljeva krivotvorenih proizvoda i kiberkrađa te je pojačan utjecaj dezinformacija na demokratska društva zemalja članica (EK, 2021b). Pandemija je pokrenula novi val digitalizacije te je uslijed povećane upotrebe digitalnih tehnologija ukazala na potrebu zaštite digitalnog prostora i omogućavanje da svi građani ostvaruju korist od digitalnog prostora koji je bogat raznim sadržajima, a istodobno im treba pružiti privatnost i sigurnost prilikom njegovog korištenja (EC, 2022a).

2. JAVNE USLUGE U DIGITALNOM DESETLJEĆU EUROPE

Europska komisija (2021a) je 9. ožujka 2021. predstavila viziju, ciljeve i pristupe za uspješnu digitalnu transformaciju Europe do 2030. te je predložila Digitalni kompas digitalnog desetljeća Europske unije kojeg čine četiri glavne točke. Prve dvije točke usmjerene su na digitalne vještine i digitalnu infrastrukturu, a druge dvije na digitalnu transformaciju poduzeća i digitalizaciju javnih usluga (EK, 2021b). Ciljevi povezani s digitalizacijom javnih usluga odnose se na osiguravanje internetskog pristupa najvažnijim javnim uslugama koje se odnose na redovito poslovanje, selidbu, posjedovanje i vožnju automobila, pokretanje postupka za sporove male vrijednosti, pokretanje posla, obiteljski život, gubitak i pronalaženje radnog mjesta te obrazovanje (EK, 2021c). Ambicije koje se nastoje ostvariti obuhvaćaju sljedeće (EK, 2021a; 2021b):

- ključne javne usluge pružaju se u cijelosti putem interneta i dostupne su svim europskim građanima (2020. pristup imalo 75% građana) i poduzećima (2020. pristup imalo 84% poduzeća),
- svi europski građani mogu pristupiti digitalnoj medicinskoj dokumentaciji (e-zapisima),
- 80% građana koristi digitalnu identifikaciju.

Europska komisija je od 22. lipnja do 3. kolovoza 2021. provela ciljano savjetovanje o Digitalnom kompasu 2030. u kojemu su sudjelovali dionici iz javnog i privatnog sektora uključujući središnju i lokalnu državu, komercijalne i nekomercijalne organizacije, civilno društvo, nevladine organizacije, stručnjake, akademsku zajednicu i građane. Sudionici smatraju da su veća javna ulaganja najpotrebnija za ubrzanje digitalizacije javnih usluga. Od šest predloženih intervencija, 94% od 54 sudionika to je rangiralo kao prioritet za osiguravanje dostupnosti svih ključnih javnih usluga putem interneta (EC, 2021a).

Djelotvorne javne usluge ili e-uprava može pružiti brojne pogodnosti poput veće transparentnosti, veće učinkovitosti i smanjenja troškova za javnu upravu i poduzeća primjenom primjerice elektroničkog fakturiranja i korištenjem sustava e-nabave te većeg sudjelovanja građana u političkom životu (EC, 2022b). EU pomaže javnim upravama diljem Europe da izvrše promjenu na digitalno, odnosno nastoji smanjiti prepreke korištenju digitalnih javnih usluga i osigurati njihovu prekograničnu dostupnost kako bi svi

građani mogli uživati u prednostima pametnih javnih usluga tijekom Digitalnog desetljeća. Pametne javne usluge, poznate i kao digitalne javne usluge ili e-uprava, odnose se na korištenje tehnologije za pružanje usluga građanima na svim razinama državne vlasti. One donose razne mogućnosti građanima i poduzećima od prijave za studiranje u inozemstvu, preko otvaranja bankovnih računa i pokretanja poslovanja putem interneta do elektroničkog podnošenja poreznih prijava (EC, 2022c). Informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) već su našle široku primjenu u okviru institucija javne uprave, ali e-uprava podrazumijeva više od toga jer uključuje i preispitivanje organizacija i procesa te promjenu ponašanja kako bi se javne usluge učinkovitije pružale korisnicima. U tom kontekstu, dobro implementirana e-uprava omogućava građanima, poduzećima i organizacijama da lakše, brže i uz niže troškove koriste usluge javne uprave. Radnje koje Europska komisija poduzima za razvoj prekograničnih digitalnih javnih usluga uključuju, među ostalim, stvaranje europskih interoperabilnih platformi kao što je zajednički okvir za upravljanje elektroničkim identitetom građana i poticanje inovacija kroz financiranje velikih pilot projekata (EC, 2022b). Aktivnosti koje je Europska komisija već poduzela uključuju osiguravanje da europske platforme mogu raditi zajedno i međusobno komunicirati; financiranje velikih projekata e-sudjelovanja; poticanje javnih službi, poduzeća i građana da dijele rješenja putem JoinUp platforme; te standardiziranje elektroničkih zdravstvenih kartona (EC, 2022c).

Pandemija bolesti COVID-19 uzrokovala je da se fizička interakcija u javnoj upravi i privatnim poduzećima svede na minimalnu razinu, što je posebno naglasilo važnost elektroničke identifikacije kao alata za osiguravanje sigurnog pristupa online uslugama i sigurnije provođenje elektroničkih transakcija. Elektronička identifikacija bitan je aspekt digitalnog društva jer jamči nedvosmislenu identifikaciju osobe i osigurava isporuku usluge osobi koja zaista ima pravo na tu uslugu. Uredba o elektroničkoj identifikaciji, autentifikaciji i uslugama povjerenja za elektroničke transakcije postavila je temelj za prekograničnu elektroničku identifikaciju, autentifikaciju i certifikaciju web stranica unutar EU-a. Iako države članice mogu priznati nacionalne sheme elektroničke identifikacije drugih članica, nije postojao zahtjev da članice razviju interoperabilnu nacionalnu elektroničku identifikaciju, što je dovelo do razlika među zemljama koje se nastoje ukloniti Uredbom o digitalnom identitetu (EC, 2022e). Do 2030. očekuje se da će europski digitalni identitet biti u općoj upotrebi te omogućiti svakom građaninu da diljem Europske unije koristi internetske usluge te pritom

kontrolira interakcije i podatke koje dijeli na internetu te sačuva svoju privatnost (EC, 2022b). Države članice će privatnim i poslovnim korisnicima ponuditi digitalne novčanike koji će moći povezati različite aspekte njihovih nacionalnih digitalnih identiteta te služiti za identifikaciju korisnika prilikom pristupa javnim i privatnim digitalnim uslugama u okviru EU-a (EC, 2022e).

Programom politike: Put u digitalno desetljeće uspostavlja se mehanizam praćenja i suradnje za postizanje zajedničkih ciljeva digitalne transformacije Europe utvrđenih u Digitalnom kompasu 2030. (EC, 2022d). Za uspješnu digitalnu transformaciju Europe do 2030. EU i države članice moraju blisko i strukturirano surađivati na jačanju europskih digitalnih kapaciteta (EK, 2021a), a suradnja se ogleda i u zajedničkom razvoju alata na razini EU-a za praćenje napretka u ostvarivanju ciljeva postavljenih Digitalnim kompasom. Države članice će predložiti nacionalne strateške putokaze, ocrtavajući svoje nacionalne putanje i radnje za postizanje ciljeva, uključujući planirane regulatorne mjere i ulaganja (EC, 2022d).

3. INDEKS GOSPODARSKE I DRUŠTVENE DIGITALIZACIJE

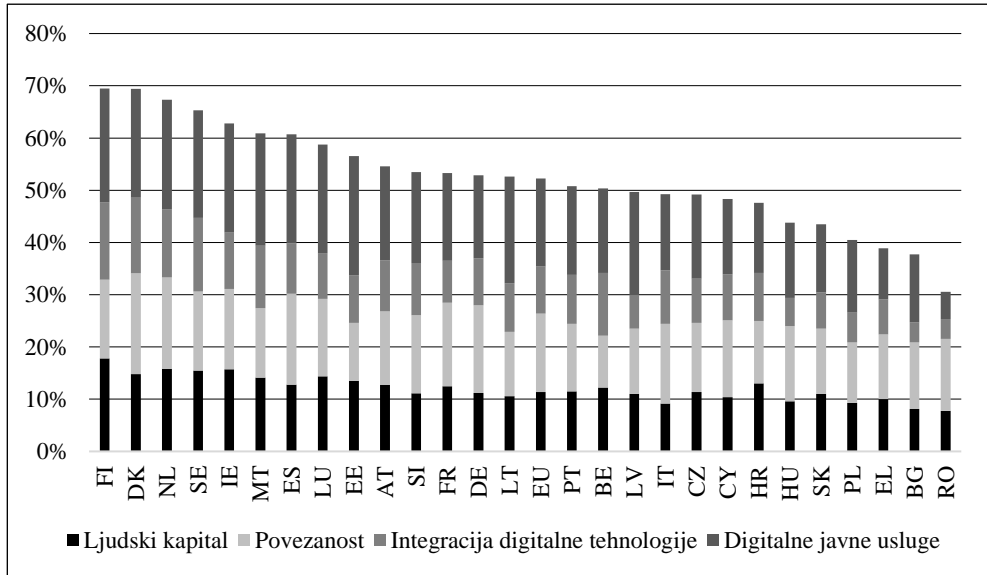
Od 2014. godine Europska komisija objavljuje godišnja izvješća o indeksu gospodarske i društvene digitalizacije (engl. *Digital Economy and Society Index – DESI*) kojim se mjeri digitalni napredak zemalja članica Europske unije. Izvješća o DESI-ju daju dvije vrste strukturiranih podataka i informacija: prikazuju profil digitalizacije pojedinačnih država članica Europske unije te glavne segmente digitalne politike promatrane na razini Unije kao cjeline. Indeks se sastoji od četiri dimenzije koje su strukturirane oko glavnih, međusobno povezanih, područja Digitalnog kompasa: ljudski kapital, povezivost, integracija digitalne tehnologije i digitalne javne usluge. Svaka od potonje spomenutih dimenzija DESI-ja dijeli se dalje na pripadajuće poddimenzije (ukupno njih deset) koje se dodatno granaju na konkretne pokazatelje (ukupno njih trideset i dva). U Izvješću za 2022. godinu jedanaest pokazatelja služilo je za mjerenje ciljeva digitalnog desetljeća, a u budućnosti se navedeni broj planira dodatno povećati kako bi se osigurala što veća usklađenost indeksa s Prijedlogom odluke o uspostavi programa *Put u digitalno desetljeće* za kojeg su u srpnju 2022. Vijeće i Europski parlament postigli privremeni dogovor (EC, 2022f).

Osim što indeks gospodarske i društvene digitalizacije služi kao jedan od alata za praćenje napretka prema ciljevima Digitalnog desetljeća za 2030. godinu, indeks omogućuje rangiranje država članica prema razini njihove digitalizacije. Izvještaji DESI-ja za 2022. godinu (DESI 2022) primarno su temeljeni na podacima iz 2021. godine. Promatrajući 27 država članica EU-a, najveću vrijednost indeksa, a time i najveću razinu digitalizacije, imale su Finska (69,6), Danska (69,3) i Nizozemska (67,4). S druge strane, države s najlošijim DESI rangom bile su Rumunjska (30,6), Bugarska (37,7) i Grčka (38,9). Prema Izvješću za 2022., Hrvatska je ostvarila vrijednost DESI-ja (47,5) manju od prosjeka EU-a (52,3) te se smjestila na 21. mjesto od ukupno njih 27. Usprkos tome što se na začelju digitalizacije i dalje pojavljuju iste države članice Europske unije, u razdoblju od 2017. do 2022. godine vidljivi su znakovi smanjenja neujednačenosti te konvergencije među zemljama članica na području digitalizacije. Navedeno potvrđuje činjenica da većina zemalja koje su prije pet godina imale nizak DESI rang danas ostvaruju veće stope rasta digitalizacije od preostalih zemalja (EC, 2022f). Jedno od razdoblja u kojem je primijećen veći stupanj unaprijeđenja digitalizacije je razdoblje pandemije bolesti COVID-19. Međutim, značajnija razlika u digitalnim vještinama, digitalnim transformacijama malih i srednjih poduzeća te uspostavi 5G mreža među zemljama članicama je i dalje vidljiva. Kako bi se navedena razlika smanjila te kako bi zemlje članice ostvarile veću konvergenciju, Europska unija predvidjela je značajan fond sredstava koji pruža priliku za ubrzanje digitalne transformacije te je kroz Mehanizam za oporavak i otpornost oko 127 milijardi eura namijenila reformama i ulaganjima u području digitalizacije (EC, 2022g).

Dimenzije indeksa gospodarske i društvene digitalizacije

Sveobuhvatnija slika gospodarske i društvene digitalizacije na razinama pojedinačnih članica Europske unije, ali i na razini Unije kao cjeline može se dobiti promatrajući DESI kroz njegove četiri glavne dimenzije i pripadajuće poddimenzije. DESI prema glavnim dimenzijama po zemljama članicama za 2021. godinu prikazan je na grafikonu 1.

Grafikon 1. Indeks gospodarske i društvene digitalizacije (DESI) prema glavnim dimenzijama, poredak prema Izvješću iz 2022. godine

Izvor: European Commission (2022g).

Prva dimenzija indeksa odnosi se na *ljudski kapital*, a njome se procjenjuju osnovne vještine korištenja interneta koje posjeduju građani, ali i napredne vještine korištenja interneta kojima barataju stručnjaci informacijsko-komunikacijskih tehnologija. Prema pokazateljima ove dimenzije za 2021. godinu, samo 54% ljudi posjeduje osnovne digitalne vještine, dok njih 87% internet koristi barem jednom tjednom. Finska (67,1), Nizozemska (63,1), Irska (62,6) i Švedska (62,0) ostvarile su najveće ocjene u ovoj dimenziji, dok su Bugarska (32,6) i Rumunjska (30,9) ostvarile najlošije rezultate. Navedeno implicira kako doba pandemije bolesti COVID-19 nije imalo očekivani učinak na digitalnu pismenost stanovništva Europske unije, što je vidljivo i prema velikom jazu između najboljih i najlošijih zemalja u ovoj kategoriji. Smanjivanje jaza u kategoriji digitalne pismenosti integrirano je u Put u digitalno desetljeće koje za cilj ima da barem 80% građana do 2030. godine posjeduje osnovne digitalne vještine (EC, 2022h). Za spomenutim ciljem Hrvatska kaska za samo 17 postotnih bodova, odnosno 63% građana u dobi od 16 do 74 godine je u Hrvatskoj imalo barem osnovne digitalne vještine. Također, Hrvatska u svim indikatorima ljudskog kapitala, osim broja specijalista informacijsko-komunikacije tehnologije, ostvaruje bolje rezultate

od prosjeka EU-a, a gledajući cjelokupnu dimenziju ljudskog kapitala Hrvatska se s ocjenom od 51,8 smjestila na deveto mjesto i time ostvarila najbolji rang u odnosu na sve preostale dimenzije. Iako je udio stručnjaka za IKT u radnoj snazi u Hrvatskoj manji od prosjeka EU-a, investicije poduzeća u osposobljavanje djelatnika za rad u ovom području veće su od prosjeka EU-a. Kako bi se povećao broj IKT stručnjaka, Hrvatska akademska i istraživačka mreža (CARNET) kontinuirano će nastaviti s unaprjeđenjem i provođenjem programa e-Škole s posebnim naglaskom na područja umjetne inteligencije i kvantne komunikacijske infrastrukture (EC, 2022i).

Dimenzijom *povezivost* analiziraju se fiksni i mobilni širokopojasni pristupi te indikatori koji mjere ponudu, potražnju i maloprodajne cijene ovog sektora. Usprkos tome što sve članice imaju pokrivenost osnovnom širokopojasnom infrastrukturom, 70% kućanstava ima pristup fiksnim mrežama visokog kapaciteta, dok je tek 50% njih pokriveno optičkim mrežama. Kao i u prethodnoj dimenziji, kod povezivosti je vidljiv visok stupanj nejednakosti kada se ona promatra po zemljama članicama: u Malti, Luksemburgu, Danskoj, Španjolskoj, Latviji, Nizozemskoj i Portugalu više od 90% domova pokriveno je fiksnim mrežama visokog kapaciteta, dok je u Grčkoj udio takvih domova izrazito nizak (25%). S druge strane, u 2021. godini 5G pokrivenost naseljenih područja porasla je za 52 postotna boda u odnosu na prethodnu godinu, što predstavlja dobar put prema ostvarivanju ciljeva Digitalnog desetljeća koji podrazumijevaju da do 2030. godine sva kućanstva i tvrtke imaju pokrivenost gigabitnom mrežom, a naseljena područja pokrivenost bežičnim mrežama velike brzine s performansama ekvivalentima barem 5G mreži (EC, 2022h). U dimenziji povezivost Hrvatska je s ocjenom 48,1 i 24. rangom ostvarila najlošiji plasman promatrajući četiri ključne dimenzije, a najslabije rezultate u usporedbi s EU-om ostvaruje u području penetracije usluga brzine 100 Mbps, mrežama velikog kapaciteta te pokrivenosti 5G mrežom (EC, 2022i). U okviru hrvatskog Plana oporavka i otpornosti naglašava se potreba povećanja digitalne povezivosti i razvoja infrastrukture u udaljenim ruralnim područjima kako bi se smanjio digitalni jaz između ruralnih regija i urbanih sredina (EK, 2022).

Integracija digitalne tehnologije treća je dimenzija koja se sastoji od 3 poddimenzije: digitalnog intenziteta, preuzimanja i primjene odabranih tehnologija od strane poduzeća te e-trgovine. Uzimajući u obzir pokazatelje ove dimenzije za 2021. godinu, samo 55% malih i srednjih poduzeća integriralo je barem osnovne digitalne tehnologije u svoje poslovanje, što je za 35% manje u odnosu na cilj postavljen Digitalnim desetljećem za 2030.

godinu. Pandemija bolesti COVID-19 dovela je do većih stopa rasta usvajanja digitalnih tehnologija u usporedbi s prethodnim razdobljima, međutim u ovoj je dimenziji i dalje primjetan značajniji jaz među zemljama članicama Europske unije – s jedne strane Švedska (86%) i Finska (82%) mogu se pohvaliti visokim stupnjem usvojenosti, dok članice Unije poput Bugarske (25%) i Rumunjske (22%) ostvaruju relativno niske rezultate u ovoj dimenziji. Usprkos tome što sve više poduzeća na području EU-a intenzivnije uključuje digitalizaciju u svoje poslovanje, problematika proizlazi iz činjenice da upotreba naprednih digitalnih tehnologija još uvijek nije toliko učestala. Navedeno potvrđuje činjenica da iako 34% poduzeća u Europskoj uniji koristi računalstvo u oblaku, tek 14% koristi tzv. tehnologije velikih podataka, a samo 8% njih u svojem poslovanju koristi umjetnu inteligenciju. Kada se u obzir uzme cilj Puta u digitalno desetljeće, koji podrazumijeva da barem 75% poduzeća u svojem poslovanju koristi umjetnu inteligenciju, računarstvo u oblaku ili tehnologije velike podataka, može se zaključiti kako je pred poduzećima još dug put prema postizanju željene razine napredne digitalizacije njihova poslovanja (EC, 2022h). S druge strane, u hrvatskim su poduzećima digitalne tehnologije više popularne pa tako 35% poduzeća koristi računalstvo u oblaku, 43% se služi e-računima, dok 9% koristi tehnologije bazirane na umjetnoj inteligenciji. S ocjenom od 36,7 za ovu dimenziju, Hrvatska se smjestila na 14. mjesto čime ostvaruje značajan doprinos ciljevima digitalnog desetljeća za dimenziju integracije digitalne tehnologije. Kao jedan od ključnih primjera doprinosa hrvatskih poduzeća ciljevima jest korištenje umjetne inteligencije u zdravstvu uz potporu Hrvatske zaklade za znanost (EC, 2022i).

Dimenzija digitalnih javnih usluga

Posljednja glavna dimenzija DESI-ja jest dimenzija *digitalnih javnih usluga* koja predočava ponudu i potražnju e-uprave te politike otvorenih podataka. Učinkovita e-uprava sa sobom nosi velik broj pogodnosti poput veće učinkovitosti i uštede za građane, poduzeća i vladu, ali i veće transparentnosti i otvorenosti prema njenim dionicima. U ovoj dimenziji države članice se ocjenjuju i rangiraju ovisno o tome je li moguće potpuno i cjelovito online korištenje ključnih usluga javnog sektora koje, među ostalim, obuhvaćaju registriranje i odgađanje termina pregleda u bolnicama, mogućnost podnošenja žalbe protiv sudske odluke, predaju zahtjeva za osnivanje poduzeća itd. Cilj Digitalnog desetljeća jest da sve ključne usluge javnog sektora do kraja 2030. godine budu u potpunosti online, a za razliku od preostalih dimenzija, digitalne javne usluge sastoje se od samo jedne

poddimenzije, e-uprave (EC, 2022j). Ključni indikatori četvrte dimenzije DESI indeksa, kao i njihove vrijednosti za 2021. godinu na razini Europske unije, prikazane su u tablici 1.

Tablica 1. Pokazatelji DESI-ja za dimenziju digitalne javne usluge za 2021. godinu

Indikator	DESI za 2021. na razini EU-a
Broj korisnika e-uprave % internetskih korisnika	65%
Unaprijed ispunjeni obrasci Rang (0 do 100)	64
Digitalne javne usluge za građane Rang (0 do 100)	75
Digitalne javne usluge za poduzeća Rang (0 do 100)	82
Otvoreni podaci % maksimalnog ranga	81%

Izvor: European Commission (2022j).

Online dostupnost usluga javnog sektora u kontinuiranom je porastu u posljednjem desetljeću s posebnim naglaskom na rast koji je ostvaren tijekom pandemije bolesti COVID-19 koja je utkala put digitalizaciji javnog sektora i digitalnoj interakciji među korisnicima. Budući da je 2020. godina imala značajan učinak na digitalizaciju, u toj su godini brojni indikatori e-uprave unaprijeđeni kako bi realnije i sveobuhvatnije prikazivali stanje te kako bi se ostvario veći stupanj usklađenosti s napretkom politika i ciljeva u ovom području. Tako je, među ostalim, unaprijeđen i indikator broja korisnika e-uprave koji pokazuje postotak pojedinaca koji su u posljednjih 12 mjeseci koristili internet kako bi ostvarili interakciju s tijelima javne vlasti. Usprkos tome što su se određene zemlje članice, poput Estonije (91,2), Finske (87,4), Malte (85,8) i Danske (83,1) već približile cilju Digitalnog desetljeća za digitalizaciju usluga javnog sektora, određene zemlje pred sobom imaju još dug put – Grčka (39,4) i Rumunjska (21,0) ostvarile su najnižu ocjenu i najmanji rang ove dimenzije. Osim što je nejednakost digitalizacije javnih usluga vidljiva kada se ona promatra razinama zemalja članica, ona se može primijetiti promatrajući i indikatore unutar same dimenzije pa su tako digitalne javne usluge namijenjene građanima (ocjena 75) slabije zastupljene

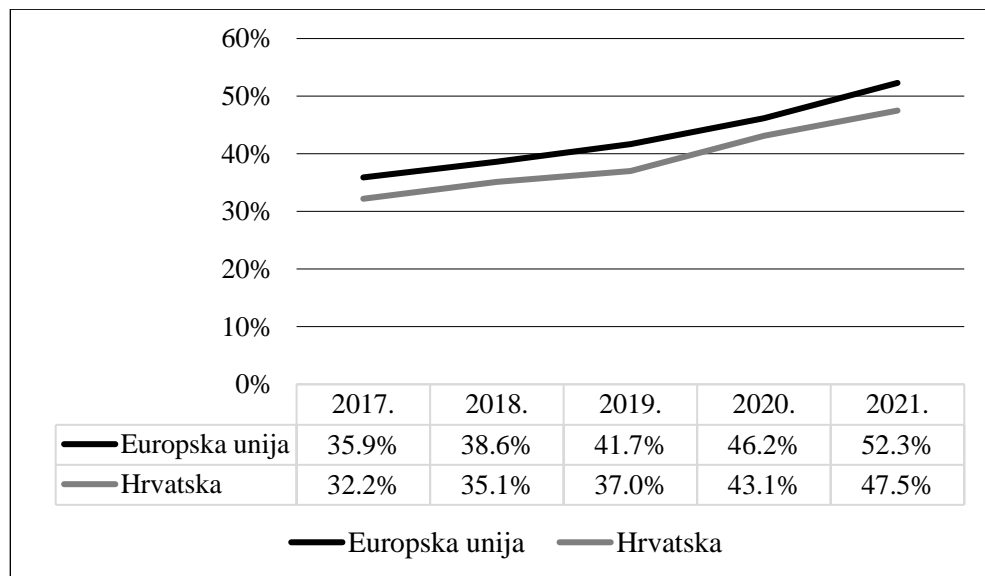
u odnosu na usluge koje su namijenjene poduzećima (ocjena 82). Kako bi se što više pridonijelo digitalizaciji javnog sektora, jedna od ambicija koja se nastoji ostvariti Digitalnim desetljećem jest da do kraja 2030. godine 80% građana koristi digitalnu, odnosno elektroničku identifikaciju. Prema trenutnim podacima, više od 60% građana Europske unije posjeduje i koristi elektroničku identifikaciju, odnosno 25 zemalja članica (osim Cipra i Rumunjske) razvilo je i integriralo barem jedan sustav digitalne identifikacije građana (EC, 2022j).

S ciljem uspješnog ostvarivanja cilja koji podrazumijeva da 80% građana koristi digitalnu identifikaciju, ali i ostvarivanja preostalih ciljeva uvođenja i/ili unaprjeđenja e-uprave, Plan oporavka i otpornosti predviđa ulaganje od 46 milijardi eura u digitalizaciju javnih usluga. Najveći dio sredstava namijenjen je upravo razvoju e-uprave, elektroničke identifikacije i e-pravosuđa (24 milijardi eura) te unaprjeđenju i/ili razvoju e-zdravstva (13 milijardi eura). Određene zemlje članice, među kojima je i Hrvatska, odlučile su više od polovice svojeg digitalnog proračuna namijeniti za digitalizaciju javnih usluga, što ukazuje na to da države članice teže modernizaciji procesa javne uprave čineći ih tako interoperabilnijima te više prilagođenima i usmjerenima na krajnje korisnike tih usluga (EC, 2022j).

DESI prije i tijekom pandemije bolesti COVID-19

Usprkos tome što vrijednost DESI-ja na razini Europske unije i Hrvatske raste iz godine i godinu, na temelju podataka na grafikonu 2., vidljivo je kako su i EU i Hrvatska ostvarile veće stope rasta vrijednosti indeksa u pandemijskom razdoblju u usporedbi s razdobljem prije pandemije. Dok je DESI na razini EU-a pokazao najveći rast u 2021. u odnosu na 2020. godinu, u Hrvatskoj je najveći rast, od 6,1 postotnih bodova, ostvaren u 2020. u odnosu na 2021. godinu (EC, 2021b).

Grafikon 2. Usporedba ukupne ocjene indeksa gospodarske i društvene digitalizacije (DESI-ja) za Europsku uniju i Republiku Hrvatsku od 2017. do 2021. godine (ponderirani rezultat)

Izvor: European Commission (2022k).

Države članice odmah su poduzele mjere za prevenciju širenja zaraze i podršku zdravstvenom sustavu koje su, među ostalim, obuhvaćale razvoj aplikacija i platformi namijenjenih provođenju „medicine na daljinu“ i koordinaciji zdravstvenih resursa. Zbog povećane potražnje i potrebe za digitalnim uslugama u različitim sferama, uvedene su mjere za jačanje i unapređenje digitalne infrastrukture u područjima online obrazovanja, digitalnih javnih usluga te općenito digitalne uključenosti građana. Vratimos (2022) ističe da su takve mjere značajno pridonijele digitalizaciji javnog sektora u Grčkoj, odnosno digitalizacijom temeljnih certifikata i usluga javne uprave građanima je omogućen pristup većem broju digitalnih javnih usluga koje su pridonijele rasterećenju javnih struktura s krajnjim ciljem smanjenja širenja bolesti COVID-19 te pružanja bržih i učinkovitijih usluga. Također, potpora digitalizaciji poduzeća, posebice malih i srednjih poduzeća, pozitivno je pridonijela sferama e-trgovine, rada na daljinu ili online obuke u okviru EU-a. Jedan od prioriteta bili su i kibernetička sigurnost, borba protiv lažnih vijesti ili prijevara u online kupnji te promicanje i financiranje istraživačkih

aktivnosti korištenjem naprednih digitalnih tehnologija i infrastrukture. Digitalne tehnologije imale su ključnu ulogu u odgovoru na pandemiju (poput npr. razvijanja EU digitalne COVID potvrde), a 2021. godine je EU, s ciljem daljnjeg unapređenja digitalizacije i njezina korištenja u svrhu borbe protiv pandemije, predstavila Plan oporavka i otpornosti te Kompas digitalnog desetljeća (EC, 2021b).

Sukladno navedenom, tijekom razdoblja pandemije bolesti COVID-19 došlo je do značajnog napretka digitalizacije EU-a i Hrvatske na što ukazuje rast gotovo svih dimenzija i indikatora DESI-ja. Usprkos tome što je u dimenziji ljudskog kapitala tijekom i prije pandemije ostvaren linearan rast (rast korisnika interneta u 2020. godini u usporedbi s 2019. te u 2021. u usporedbi s 2020. za EU i Hrvatsku od nešto više od 1%), pokrivenost širokopojasnim pristupom iz dimenzije povezivosti rasla je eksponencijalno. Pokrivenost širokopojasnim pristupom je prema Izvješću za 2020. u odnosu na Izvješće za 2019. porasla za 24,8% u Europskoj uniji, a u Hrvatskoj za 34,8%. Dok je u preostalim indikatorima vrijednost indikatora DESI-ja za EU najčešće veća od one za Hrvatsku, kod e-trgovine i digitalnih tehnologija poduzeća, koji predstavljaju indikatore dimenzije integracija digitalne tehnologije, Hrvatska je ostvarila veću stopu rasta, ali i veću vrijednost samih indikatora. U 2020. u odnosu na 2019. u Hrvatskoj je indikator e-trgovine porastao za 29%, dok je na razini EU-a ostvaren rast od samo 4,4%. Indikator digitalne tehnologije poduzeća je u 2020. u odnosu na 2019. u Hrvatskoj porastao za 23,1% čime je Hrvatska ostvarila bolju ocjenu od prosjeka EU-a (Hrvatska 22,4, a EU 21,8). U dimenziji digitalnih javnih usluga vidljiv je također veći porast indikatora u pandemijskom u odnosu na razdoblje prije pandemije, i na razini EU-a i u Hrvatskoj. Hrvatska je u 2020. u odnosu na 2019. ostvarila veći rast indikatora u usporedbi s rastom EU-a (12,8% za Hrvatsku i EU od 8,4%), a taj trend se nastavio i u idućem razdoblju te je vrijednost indikatora za Hrvatsku u 2021. u odnosu na 2020. porasla za 8,5%, a u EU-u za 6,5%.

4. DIGITALIZACIJA JAVNIH USLUGA U HRVATSKOJ

Promatrajući dimenziju DESI-ja 2022 koja se odnosi na digitalne javne usluge i njezine pokazatelje, Hrvatska ostvaruje relativno loše rezultate: s brojem bodova od 53,6 Hrvatska je zauzela tek 23. mjesto među 27 zemalja članica EU. Udio korisnika e-uprave je u 2021. godini iznosio 55%, što je u odnosu na godinu prije povećanje od 3 postotna boda čime se može zaključiti da se Hrvatska polako približava prosjeku Europske unije koji za ovaj

pokazatelj iznosi 65%. Daleko najslabije rezultate u usporedbi s prosjekom EU-a Hrvatska ima za pokazatelj unaprijed popunjeni obrasci (ocjena 38 u usporedbi s prosjekom EU-a čija je ocjena 64). Malo bolji rezultati ostvaruju se u sekcijama pružanja digitalnih javnih usluga za građane s ocjenom 69 i poduzeća s ocjenom 68, iako su i dalje ispod prosjeka EU-a koji u tim sekcijama bilježi ocjene 75 odnosno 82. Najbolji rezultati u usporedbi s drugim zemljama članicama i prosjekom EU-a ostvareni su na otvorenim podacima u kojima Hrvatska ostvaruje 84% od maksimalne ocjene, dok je prosjek EU-a 81% (EC, 2022i).

Pokazatelji digitalne javne uprave obuhvaćaju udio pojedinaca dobi od 16 do 74 godina koji koriste internet za: interakciju s tijelima javne uprave, dobivanje informacija, preuzimanje službenih obrazaca i slanje ispunjenih obrazaca (tablica 2.). U odnosu na pretpandemijsku 2019. godinu, očito je da većina pokazatelja ukazuje na napredak u digitalizaciji javne uprave tijekom pandemije bolesti COVID-19.

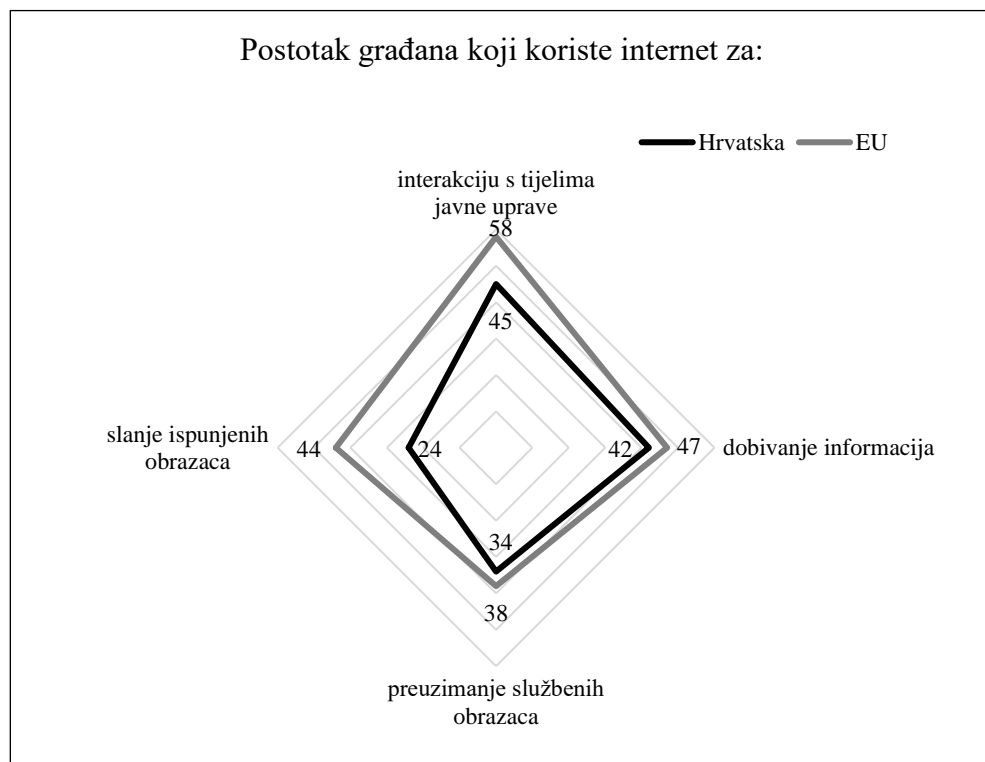
Tablica 2. Pokazatelji digitalne javne uprave za Hrvatsku od 2019. do 2021. godine

Postotak građana koji koriste internet za:	2019.	2020.	2021.
interakciju s tijelima javne uprave	33%	41%	45%
dobivanje informacija	29%	36%	42%
preuzimanje službenih obrazaca	24%	32%	34%
slanje ispunjenih obrazaca	19%	25%	24%

Izvor: Eurostat (2022).

Hrvatska zaostaje za prosjekom EU-a prema svim prikazanim pokazateljima digitalne javne uprave za 2021. godinu, s time da je najmanja razlika u korištenju interneta za dobivanje informacija i preuzimanje službenih obrazaca u čemu Hrvatska zaostaje za pet odnosno četiri postotna boda (grafikon 3.).

Grafikon 3. Pokazatelji digitalne javne uprave za 2021. godinu

Izvor: prikaz autora prema Eurostatu (2022).

U segmentu interakcije s tijelima javne uprave hrvatski rezultat je 13 postotnih bodova niži u odnosu na prosjek EU-a, a pri slanju ispunjenih obrazaca zaostajanje najviše dolazi do izražaja te iznosi 20 postotnih bodova. To je ujedno i jedini pokazatelj koji bilježi smanjenje udjela korištenja (za jedan postotni bod), dok je kod ostalih pokazatelja u razdoblju pandemije primjetno približavanje prosjeku EU-a. Takvo zaostajanje moguće je povezati s navedenim DESI-jevim pokazateljem koji ukazuje da Hrvatska treba unaprijediti obrasce koji se koriste u javnoj upravi na način da sadrže puno više podataka koji su unaprijed popunjeni, što bi olakšalo i ubrzalo njihovo slanje.

Još jedan od bitnih pokazatelja stanja i napretka e-uprave razvili su Ujedinjeni narodi (UN) u obliku indeksa razvoja e-uprave (engl. *E-Government Development Index*), odnosno EGDI-ja. EGDI predstavlja indeks koji se računa kao ponderirani prosjek tri normalizirana indeksa: indeksa

telekomunikacije infrastrukture (engl. *Telecommunications Infrastructure Index – TII*), indeksa ljudskog kapitala (engl. *Human Capital Index HCI*) te indeksa internetskih usluga (engl. *Online Service Index – OSI*). On se koristi kako bi se izmjerila spremnost i kapacitet državnih institucija za korištenje IKT-a za pružanje javnih usluga pri čemu su rezultati kategorizirani u četiri stupnja: vrlo visok EGDI, visok EGDI, srednji EGDI i nizak EGDI. Imajući navedeno na umu, može se zaključiti kako ovaj indeks omogućuje razumijevanje relativnog položaja svake države glede korištenja e-uprave za pružanje javnih usluga. Posljednje dostupni podaci su oni za 2020. godinu u kojoj je Hrvatska prvi put ušla u skupinu zemalja s vrlo visokim EGDI indeksom (0,7745) te je u poretku od 2020. godine zauzela 51. mjesto od ukupno 193 članice UN-a. Usprkos tome što Hrvatska ima vrlo visok indeks ljudskog kapitala (0,8414), internetskih usluga (0,7529) te indeks e-sudjelovanja¹ (0,8929), telekomunikacijska infrastruktura (TII iznosi 0,7293) nije dovoljno razvijena, što može kočiti daljnji razvoj e-uprave. Navedeno potvrđuje i činjenica da Hrvatska u usporedbi s preostalim članicama EU-a ima treći najgori EGDI rang, dok niži rang imaju samo Mađarska (52. rang) i Rumunjska (55. rang) (United Nations [UN], 2020).

Jedan od ciljeva Nacionalnog plana oporavka i otpornosti jest da digitalna tranzicija u Hrvatskoj pridonese daljnjem razvoju i napretku digitalnih procesa i vještina u javnoj upravi. Investicije u digitalni segment javnog sektora primarno su usmjerene na uspostavu i razvoj e-usluga i internetskih postupaka, digitalizaciju i poboljšanje učinkovitosti javnih uprava s posebnim naglaskom na segment zdravstva i pravosuđa (EK, 2022).

Digitalnoj dimenziji u hrvatskom Planu oporavka i otpornosti namijenjeno je 20,4% ukupno dodijeljenih sredstava te uključuje sljedeće mjere (EC, 2022j, str. 4-5):

- „povećanje učinkovitosti i transparentnosti tijela javnog sektora;
- uspostavljanje upravljačkih i koordinacijskih struktura za planiranje i provedbu digitalne transformacije društva i javne uprave; i
- pružanje alata i tehnologija tijelima javne uprave koji su potrebni za razvoj učinkovitijih i kvalitetnijih usluga oblikovanih prema potrebama korisnika“.

¹ Indeks e-sudjelovanja izveden je kao dopunski indeks Ankete o e-upravi UN-a.

U travnju 2021. godine Vlada Republike Hrvatske usvojila je Standard razvoja javnih e-Usluga u Republici Hrvatskoj koji predstavlja skup smjernica za definiranje politike razvoja i upravljanja e-Uslugama. Tijela javnog sektora obvezna su pri razvoju novih i nadogradnjama postojećih e-Usluga osigurati korištenje Standarda, a Središnji državni ured za razvoj digitalnog društva (SDURDD) provodit će savjetovanje, edukaciju, nadzor i kontrolu provedbe Standarda (SDURDD, 2022a; 2022b). Standardi razvoja odnosno načela koje svaka e-usluga treba zadovoljiti su sljedeći: „identificirajte i shvatite korisničke potrebe i ograničenja; riješite životnu/poslovnu situaciju; omogućite usklađeno i objedinjeno korisničko iskustvo; učinite uslugu jednostavnom za korištenje; razvijajte uslugu koju svi mogu koristiti; uspostavite multidisciplinarni tim; definirajte parametre uspješnosti e-usluge i pratite zadovoljstvo korisnika; popularizirajte korištenje e-usluge; razvijte i održavajte pouzdanu uslugu; koristite već uspostavljene komponente; odaberite odgovarajuće alate, tehnologije i otvorene standarde; razvijte sigurnu uslugu koja štiti privatnost i sigurnost korisnika; te podržite javnu upravu u digitalnoj naobrazbi“ (SDURDD, 2021, str. 17).

Janowski (2015) navodi da se digitalna uprava kontinuirano razvija i tako postaje sve kompleksnija i specijaliziranija te predstavlja model evolucije digitalne uprave koji se sastoji od četiri faze. Faza digitalizacije odnosi se na prihvaćanje i primjenu tehnologije u javnoj upravi, faza transformacije uključuje unutarnje institucionalne promjene u okviru javne uprave, faza angažmana obuhvaća nove odnose sa dionicima u smislu njihovog aktivnog sudjelovanja te konačno faza kontekstualizacije naglašava usmjerenost prema javnoj politici. Antoljak (2021) opisuje trendove razvoja digitalne transformacije javne uprave te ističe pet ključnih aspekata: nastavak digitalizacije, isporuku digitalnih usluga, pristupačnost digitalnih usluga, stratešku agilnost javne uprave i digitalne vještine javne uprave.

Pandemija je izazvala visoku potražnju za digitalnim javnim uslugama i njihovo brzo uvođenje te je tako postavila temelje za digitalnu tranziciju javne uprave odnosno za ubrzan nastavak digitalne transformacije javne uprave. Prilagodba javnog sektora u svrhu zadovoljenja potreba korisnika u izmijenjenim okolnostima uzrokovanim pandemijom dovela je do promjena u poslovanju državne uprave, ali i na razini lokalnih vlasti (Antoljak, 2021). U skladu s aktualnim trendovima oslanjanja na digitalne koncepte u svrhu optimizacije i unapređenja budućeg razvoja, Krapinsko-zagorska županija je u suradnji sa Zagorskom razvojnom agencijom uvidjela potrebu izrade Strategije digitalne transformacije Krapinsko-zagorske županije. Strategija se

temelji na analizi poslovanja županijske uprave kroz sljedeće četiri dimenzije: analiza komunikacijske platforme s građanima, analiza digitalnih kompetencija, analiza poslovnih procesa i analiza digitalne infrastrukture. Strategija je izrađena 2020. godine i predstavlja svojevrsan okvir sveobuhvatnog razmišljanja o digitalnoj transformaciji cijele županije te pruža smjernice za unaprjeđenje poslovanja županijske uprave, odnosno poboljšanje pružanja javnih usluga građanima (Zagorska razvojna agencija, 2020). Coe, Paquet i Roy (2001) naglašavaju da tehnologija promiče bolju povezanost u okviru zajednice, ali da je za uspješno upravljanje lokalnom zajednicom potrebna suradnja različitih razina vlasti, poduzeća i građana. U tom kontekstu digitalna tehnologija djeluje kao alat koji pomaže transformirati političke, gospodarske i društvene odnose omogućavajući bolju suradnju ne samo unutar lokalne zajednice, već i na razini države.

Isporuka javnih digitalnih usluga treba biti ugodno korisničko iskustvo koje podrazumijeva jednostavnost pri korištenju usluga (Antoljak, 2021) te uklanjanje vremenskih i prostornih ograničenja. Za razliku od pružanja usluga u uredovno radno vrijeme, korisnici očekuju da su im digitalne usluge dostupne od 0 do 24 sata te da im mogu pristupiti s bilo koje lokacije koja osigurava internetsku povezanost njihovih uređaja. Povezivanje državnih institucija omogućava korištenje digitalne javne usluge kroz jedan elektronički postupak kao što je to prilikom pružanja usluge START. Digitalna usluga START omogućava pokretanje poslovanja iz udobnosti vlastitoga doma, uz smanjenje troškova, i to u roku od svega nekoliko radnih dana. Podaci se prikupljaju po načelu „samo jednom“ te se razmjenjuju između više institucija (državnih institucija i banaka) koje se integriraju u jedan elektronički entitet, a njihove usluge u jedan e-obrazac koji korisnik kreira u skladu sa svojim potrebama. START je prva usluga elektroničkog pokretanja poslovanja koja omogućava upis društva (društva s ograničenom odgovornošću ili jednostavnog društva s ograničenom odgovornošću) u sudski registar; upis obrta u Obrtni registar; upis u Registar poslovnih subjekata (Državni zavod za statistiku); elektroničko plaćanje temeljnog kapitala i pristojbi; upis u registar poreznih obveznika, registar obveznika PDV-a i/ili dodjelu PDV ID broja (Porezna uprava); predaju zahtjeva za otvaranje transakcijskih računa poslovnih subjekata (banke); te registraciju u sustav Hrvatskoga zavoda za mirovinsko osiguranje (Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja, 2022b).

Digitalne javne usluge trebaju biti pristupačne i u smislu da su potpuno funkcionalne prilikom korištenja putem različitih uređaja i operativnih

sustava, a u Hrvatskoj je od 3. svibnja 2021. u javnost pušten redizajnirani Portal e-Građani koji je omogućio dostupnost usluga i putem tableta i mobilnih uređaja. Potaknut je i razvoj mobilnih aplikacija te je od rujna 2021. na Google Play Storeu, a od svibnja 2022. i na App Storeu, dostupna aplikacija mPorezna koja povećava dostupnost elektroničkih usluga Porezne uprave poreznim obveznicima te smanjuje troškove ispunjavanja poreznih obveza (Porezna uprava, 2022). Funkcionalnosti aplikacije mPorezna još uvijek se razvijaju te Porezna uprava kontinuirano prilagođava i unaprjeđuje digitalne aspekte svoga poslovanja. Bitno je naglasiti da se u Poreznoj upravi 90% komunikacije s poreznim obveznicima odvija putem sustava ePorezna te su usluge ePorezne bile među najposjećenijima u sustavu e-Građani. Portal e-Građani je portal kojim državne institucije pružaju sve informacije i e-usluge građanima i poslovnim subjektima putem jedinstvene kontaktne točke uz samo jedan proces identifikacije i autentifikacije. Portal je započeo s radom 10. lipnja 2014., a od 3. svibnja 2021. u javnost je pušten redizajnirani Portal e-Građani. Redizajnirani portal e-Građani omogućio je korištenje digitalnih usluga i ostalim državljanima Europske unije (EU-a) koji elektroničkim uslugama mogu pristupiti digitalnom identifikacijom izdanom u matičnoj zemlji, državljanima zemalja izvan EU-a, digitalnim nomadima te osobama koje imaju privremeno ili trajno boravište u Republici Hrvatskoj (Vlada RH, 2021b). Potkraj 2021. putem Portala bilo je dostupno 99 e-usluga, a one su grupirane u 12 sljedećih područja: obitelj i život; pravna država i sigurnost; odgoj i obrazovanje; promet i vozila; aktivno građanstvo; prava potrošača; financije i porezi; zdravlje; rad; poslovanje; stanovanje i okoliš; i hrvatski branitelji. Hrvatska ostvaruje puno bolje rezultate u pružanju digitalnih javnih usluga građanima u odnosu na pružanje usluga poslovnim korisnicima. Neki od novijih sustava odnosno usluga koje su uvedene tijekom 2020. i 2021. godine uključuju: e-Poslovanje, e-Pristojbe, e/m-Potpis i e/m-Pечат, e-dječja kartica, e-prijava vjenčanja, e-prijava industrijskog vlasništva, e-obnova, e-Prijava životnog partnerstva, e-Upisi u odgojno-obrazovne ustanove, EU digitalna COVID potvrda itd. (EK, 2021d; EC, 2022i). Od kraja 2019. godine do kraja 2021. godine broj korisnika portala e-Građani naglo se povećao s 811.451 na 1,571.947 (Vlada RH, 2022). Misra (2008) navodi da je upravo e-građanin entitet koji je nastao kao posljedica razvoja e-uprave, a podrazumijeva građanina koji koristi internet kako bi pristupio državi i njezinim uslugama te sudjelovao u procesu donošenja odluka.

Strateška agilnost javne uprave podrazumijeva sposobnost brzog prilagođavanja promjenama u okruženju. Turbulentno okruženje izazvano

pandemijom dovelo je do neviđenih promjena koje su zahtijevale prilagodbu poslovanja u vrlo kratkom roku. Takve su okolnosti ukazale na potrebu spremnosti javne uprave da „u hod“ kreira nove poslovne modele kako bi odgovorila na buduće izazove koje nosi vrlo dinamično i neizvjesno okruženje. Jedna takva digitalna inicijativa koja se javila kao odgovor na pandemiju bilo je uvođenje virtualnog asistenta u području zdravstva kako bi se rasteretio sustav i omogućila obrada desetaka tisuća različitih zahtjeva na dnevnoj bazi. Virtualnog liječnika Andriju pokretala je umjetna inteligencija, a razvile su ga bez naknade hrvatska privatna IT poduzeća u suradnji s hrvatskim epidemiolozima (UN, 2020). Virtualnog asistenta od prosinca 2021. godine primjenjuje i Porezna uprava u sklopu usluga portala ePorezna. Korisnicima portala je na početnoj stranici dostupan Chatbot koji odgovara na pitanja iz područja registracije, prijave, ovlaštenja, izdavanja/izmjene Porezne kartice, te o načinu predaje, ispravka i brisanja obrazaca i zahtjeva (Porezna uprava, 2021). Javni sektor je tijekom pandemije koristio digitalne kanale i kako bi građane informirao o bolesti COVID-19 te im omogućio prijavu za cijepljenje, osigurao kontinuitet u obrazovanju nastavom na daljinu, olakšao izdavanje propusnica, omogućio predaju zahtjeva za novčane potpore za očuvanje radnih mjesta te samostalno popisivanje članova njihovih kućanstava u okviru Popisa stanovništva u 2021.

Posljednji aspekt digitalne transformacije odnosi se na razvoj ljudskih resursa u smislu izgradnje digitalnih vještina djelatnika javne uprave kako bi mogli obavljati poslove u novom digitalnom okruženju. Jain (2009) naglašava da su stručno osposobljeni i predani djelatnici ključni za uspješno upravljanje znanjem i podupiranje inicijativa e-uprave. Procjenjuje se da je potreba razvoja digitalnih vještina prisutna kod više od polovice djelatnika javne uprave, što ukazuje na potrebu provođenja edukacija kojima se stječu potrebna nova znanja i vještine za obavljanje poslova u digitaliziranoj javnoj upravi (Antoljak, 2021). Najistaknutija aktivnost koju je Hrvatska pokrenula s ciljem poboljšanja e-pristupačnosti u 2020. godini bio je namjenski tečaj koji su pohađali javni službenici zaduženi za internetske stranice javnih usluga (EK, 2021d). Ako promatramo digitalne vještine u okviru DESI-ja, udio građana s najmanje osnovnom razinom digitalnih vještina u 2019. godini bio je ispod prosjeka EU-a (53% u odnosu na 56%), dok je 2021. sa 63% bio iznad prosjeka EU-a od 54%². Zanimljivo je da je u kategoriji digitalnih

² Potrebno je napomenuti da zbog prekida u seriji podaci za 2019. i 2021. godinu nisu usporedivi (EC, 2022i).

vještina na razini višoj od osnovne (31%) i kategoriji najmanje osnovna razina vještina stvaranja digitalnog sadržaja (81%) Hrvatska također bila iznad prosjeka EU-a u 2021. godini (26% odnosno 66%) (EC, 2022i). Međutim, kada se radi o digitalnim vještinama u javnoj upravi, Europska komisija (2022) upozorava da nedostaju ciljane mjere za njihov razvoj.

5. ZAKLJUČAK

Digitalna transformacija javne uprave sastavni je element tranzicije prema digitalnoj budućnosti. Okosnicu digitalne transformacije gospodarstva i društva čini razvoj digitalne infrastrukture i digitalnih vještina građana koji su nužni za digitalnu transformaciju poduzeća i javne uprave te stvaranje okruženja u kojemu nitko nije zapostavljen. Hrvatska ostvaruje dobre rezultate u digitalnim vještinama građana, ali manjak IKT stručnjaka utječe na dinamiku integracije digitalnih tehnologija u poduzeća. Iako je usvajanje novih tehnologija puno brže u privatnom sektoru, javna uprava je tijekom pandemije bolesti COVID-19 pokazala da je spremna u kratkom roku odgovoriti na potrebe njezinih korisnika i kreirati digitalne usluge u skladu s promjenama u novonastalom okruženju. Rezultati za 2021. godinu i dalje upućuju na značajno zaostajanje za prosjekom EU-a u području digitalne javne uprave, ali su specifične okolnosti imale bitan utjecaj na napredak koji je ostvaren u e-upravi. Tijekom pandemije došlo je do povećanja korištenja i pristupačnosti digitalnih javnih usluga, redizajniranja portala e-Građani i proširenja broja usluga koje se pružaju putem portala, razvoja novih mobilnih aplikacija i uvođenja virtualnih asistenata u rad e-uprave te podizanja razine svijesti o potrebi digitalne transformacije javne uprave. Vrijedna iskustva koja su prikupljena tijekom pandemije mogu pomoći pri izgradnji inovativnog, djelotvornog i prilagodljivog sustava javne uprave. Međutim, sama digitalizacija javnih usluga nije dovoljna za digitalnu transformaciju javne uprave. Digitalna transformacija javne uprave je složen proces koji zahtijeva dodatna ulaganja u razvoj digitalnih vještina djelatnika javnog sektora, organizacijske promjene i prilagodbe procesa za digitalno poslovanje, odnosno nove poslovne modele kojima će tijela javne uprave moći odgovoriti na aktualne izazove i zahtjeve društva u cjelini, tj. njezinih građana i poslovnih korisnika.

LITERATURA

Antoljak, V. (2021). Disrupcija i trendovi [prezentacija s Konferencije]. 2. dani regionalnoga razvoja i fondova EU – Ključni izazovi novog razdoblja 2021. – 2027., Novi Vinodolski, Hrvatska. Dostupno na <https://strukturnifondovi.hr/wp-content/uploads/2021/10/6.-Disrupcija-i-trendovi.pdf>

Coe, A., Paquet, G. i Roy, J. (2001). E-Governance and Smart Communities: A Social Learning Challenge. *Social Science Computer Review*, 19(1), 80–93. <https://doi.org/10.1177/089443930101900107>

European Commission (2021a). *Summary Report on the Targeted Consultation on the 2030 Digital Compass: The European Way for the Digital Decade*. Dostupno na <https://ec.europa.eu/newsroom/dae/redirection/document/79296>

European Commission (2021b). *Digital Economy and Society Index (DESI) 2021: Thematic Chapters*. Dostupno na <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2021>

European Commission (2022a). *Digital Principles*. Dostupno na <https://futurium.ec.europa.eu/en/digital-compass/digital-principles>

European Commission (2022b). *eGovernment and Digital Public Services*. Dostupno na <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/egovernment>

European Commission (2022c). *Digital public services and environments*. Dostupno na <https://digital-strategy.ec.europa.eu/hr/node/85>

European Commission (2022d). *Europe's Digital Decade*. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/europes-digital-decade>

European Commission (2022e). *Electronic Identification*. Dostupno na <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/electronic-identification>

European Commission (2022f). *Digital Economy and Society Index (DESI) 2022: Thematic Chapters*. Dostupno na <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2022>

European Commission (2022g). *The Digital Economy and Society Index (DESI)*. Dostupno na <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>

European Commission (2022h). *Questions and Answers: Digital Economy and Society Index (DESI) 2022*. Dostupno na https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_22_4561

European Commission (2022i). *Digital Economy and Society Index (DESI) 2022: Croatia*. Dostupno na <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi-croatia>

European Commission (2022j). *Digital Economy and Society Index (DESI) 2022: Digital Public Services*. Dostupno na <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2022>

European Commission (2022k). *DESI – Compare Countries Progress*. Dostupno na [https://digital-agenda-data.eu/charts/desi-see-the-evolution-of-two-indicators-and-compare-countries#chart={%22indicator%22:%22desi_total%22,%22breakdown%22:%22desi_total%22,%22unit-measure%22:%22pc_desi%22,%22ref-area%22:\[%22HR%22,%22EU%22\]}](https://digital-agenda-data.eu/charts/desi-see-the-evolution-of-two-indicators-and-compare-countries#chart={%22indicator%22:%22desi_total%22,%22breakdown%22:%22desi_total%22,%22unit-measure%22:%22pc_desi%22,%22ref-area%22:[%22HR%22,%22EU%22]})

Europska komisija (2021a). *Put u digitalno desetljeće: zajedničko upravljanje i koordinirana ulaganja za digitalnu transformaciju Unije do 2030*. Dostupno na <https://ec.europa.eu/newsroom/dae/redirection/document/79274>

Europska komisija (2021b). *Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Europskom gospodarskim i socijalnom odboru i Odboru regija – Digitalni kompas 2030.: europski pristup za digitalno desetljeće*. Dostupno na https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:12e835e2-81af-11eb-9ac9-01aa75ed71a1.0009.02/DOC_1&format=PDF

Europska komisija (2021c). *Prilog. Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Europskom gospodarskim i socijalnom odboru i Odboru regija – Digitalni kompas 2030.: europski pristup za digitalno desetljeće*. Dostupno na https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:12e835e2-81af-11eb-9ac9-012022aaa75ed71a1.0009.01/DOC_2&format=DOC

Europska komisija (2021d). *Indeks gospodarske i društvene digitalizacije (DESI) za 2021.: Hrvatska*. Dostupno na <https://ec.europa.eu/newsroom/dae/redirection/document/80579>

Europska komisija (2022). *Izvešće za Hrvatsku za 2022*. Dostupno na <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9410-2022-ADD-1/hr/pdf>

Eurostat (2022). *Individuals Using the Internet for Interacting with Public Authorities*. Dostupno na https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/isoc_bde15ei/default/table?lang=en

Jain, P. (2009). Knowledge Management In E-Government. *Journal of Knowledge Management Practice*, 10(4). Dostupno na <http://www.tlinc.com/articl203.htm>

Janowski, T. (2015). Digital Government Evolution: From Transformation to Contextualization. *Government Information Quarterly*, 32(3), 221–236. Dostupno na <https://doi.org/10.1016/j.giq.2015.07.001>

Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja (2022a). *START – elektroničko pokretanje poslovanja*. Dostupno na <https://start.gov.hr/st/index.html>

Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja (2022b). *Zašto koristiti?* Dostupno na <https://start.gov.hr/st/zasto-koristiti.html>

Misra, D. C. (2008). Ten Guiding Principles for E-Government. Dostupno na <https://www.eldis.org/document/A42263>

Narodne novine (2021). *Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine*. Dostupno na https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_02_13_230.html

Porezna uprava (2021). *Chatbot Porezne uprave*. Dostupno na <https://www.porezna-uprava.hr/Stranice/Vijest.aspx?NewsID=3276&List=Vijesti>

Porezna uprava (2022). *ePorezna – Jedinstveni portal Porezne uprave*. Dostupno na <https://e-porezna.porezna-uprava.hr/Prijava.aspx?ReturnUrl=%2f>

Središnji državni ured za razvoj digitalnog društva (2021). *Standard razvoja javnih e-Usluga u Republici Hrvatskoj – Smjernice*. Dostupno na https://rdd.gov.hr/UserDocsImages/e-Standardi/Standard%20razvoja%20javnih%20e_usluga%20u%20RH_Smjernice.pdf

Središnji državni ured za razvoj digitalnog društva (2022a). *e-Standardi*. Dostupno na <https://rdd.gov.hr/e-standardi/1823>

Središnji državni ured za razvoj digitalnog društva (2022b). *Edukacija*. Dostupno na <https://rdd.gov.hr/e-standardi/edukacija-1825/1825>

United Nations (2020). *E-Government Survey 2020: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development*. Dostupno na

<https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2020>

Vlada Republike Hrvatske (2021a). *Mehanizam za oporavak i otpornost*. Dostupno na <https://planoporavka.gov.hr/mehanizam-za-oporavak-i-otpornost/16>

Vlada Republike Hrvatske (2021b). *Sve što vam treba, na jednom je mjestu. Dobrodošli na novi portal e-Gradani!* Dostupno na <https://vlada.gov.hr/vijesti/sve-sto-vam-treba-na-jednom-je-mjestu-dobrodosli-na-novi-portal-e-gradjani/32026>

Vlada Republike Hrvatske (2022). *Portal e-Gradani – dostupno više od 100 usluga*. Dostupno na <https://gov.hr/hr/portal-e-gradjani-dostupno-vise-od-100-usluga/2404>

Vratimos A. (2022). Digital Transformation & COVID-19: The Case of Greece. *European Scientific Journal, ESJ*, 8, 103–115. Dostupno na <https://doi.org/10.19044/esipreprint.8.2022.p103>

Zagorska razvojna agencija (2020). *Strategija digitalne transformacije Krapinsko-zagorske županije*. Dostupno na <https://www.kzz.hr/sadrzaj/novosti/digitalna-transformacija-zupanije-20210318/KZ%C5%BD%20-%20SDT%C5%BD.pdf>

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE DEVELOPMENT OF E-GOVERNMENT IN CROATIA

Abstract

The COVID-19 pandemic has had a strong impact on digitalization and the application of new technologies around the world. The paper examines how the circumstances caused by the pandemic influenced the development of e-government in Croatia. The aim of the paper is to determine whether, as a result of the pandemic, there has been convergence in the field of digital public services provided in Croatia. Progress in the development of digital public services is shown using Eurostat data and the Digital Economy and Society Index (DESI), which is also a mechanism for monitoring the achievement of the goals of digital Europe represented by the digital compass. Although the results of the comparative analysis show that Croatia still lags behind the EU average in the field of digital public services, progress has been made in the development of e-government. Digitalization of public services has accelerated administrative processes and demonstrated the ability of public administration to respond to the needs of its users in a fast and flexible manner. Changed circumstances had influenced the change of working environment in such a way that remote work was applied, online teaching was introduced in the education system and the number of digital public services, and their users increased. As part of the e-citizen system, new services were introduced and, for the first time, citizens were granted the possibility to independently list their household members. In healthcare, precisely because of the pandemic, the services of a virtual assistant powered by artificial intelligence were temporarily used, and later introduced in Tax Administration, where 90% of communication with taxpayers takes place through the eTaxation system. The need for digital transformation of the public sector came to the fore especially during the pandemic, which resulted in valuable experiences that can help build an innovative, effective, and adaptable public administration system. However, the digitalization of public services alone is not enough for a digital transformation of the public sector to take place, yet additional investments are needed in the development of digital infrastructure and digital skills of public sector employees, as well as organizational changes and adaptations of processes for digital operations, i.e. new business models which will help public administration bodies respond to the current challenges and demands of society as a whole, i.e. its citizens and business users.

Keywords: COVID-19 pandemic, Croatia, digital public services, digital transformation, e-government.

JEL klasifikacija: D14, D19, C83, C01, G23
Izvorni znanstveni rad

STAVOVI MLADIH O PLANIRANJU MIROVINE: KOJA JE ULOGA RODITELJA?

Dajana Barbić*

Irena Palić**

SAŽETAK

Mnogi čimbenici koji potiču pojedince na određenu vrstu ponašanja javljaju se u kontekstu obitelji i na njih se može utjecati kroz procese obiteljske socijalizacije. Ovaj rad istražuje stavove mladih o planiranju mirovine s posebnim naglaskom na važnost obitelji kao jednog od agenata financijske socijalizacije. S ciljem boljeg razumijevanja utjecaja koji procesi obiteljske socijalizacije mogu imati na stavove o planiranju mirovine mladih, istraživanje je provedeno na uzorku srednjoškolaca završnih razreda školovanja i studenata (n=746) u Hrvatskoj, starosti od 16 do 25 godina. Riječ je o važnoj skupini koja će uskoro postati dijelom tržišta rada i donositi financijske odluke koje će odrediti njihovu financijsku budućnost. Podaci su prikupljeni korištenjem visoko strukturiranog anketnog upitnika u razdoblju tijekom 2020. i 2021. godine. Korištenjem analize glavnih komponenata izlučeni su faktori koji odražavaju stavove o planiranju mladih i obiteljske norme. Primjenom regresijske analize ispitan je učinak obiteljskih normi na stavove mladih o planiranju mirovine. Nalazi provedenog istraživanja ukazuju na statistički značajan pozitivan učinak roditeljskih normi na stavove mladih o privatnoj štednji za mirovinu. Prema saznanjima autorica, trenutno ne postoji studija koja na slučajnom uzorku istražuje stavove mladih u Hrvatskoj o planiranju štednje za mirovinu te povezanost iste s roditeljskim

* Izv. prof. dr. sc. Dajana Barbić, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: dbarbic@efzg.hr).

** Izv. prof. dr. sc. Irena Palić, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: ipalic@efzg.hr).

normama. Rezultati ovog istraživanja bit će korisni regulatorima, financijskim edukatorima, javnim institucijama kao i široj javnosti u nastojanju da se mlade usmjeri prema usvajanju stavova koji će povećati njihovu sklonost ka planiranju financijske budućnosti i povećati njihovu štednju za mirovinu.

Ključne riječi: planiranje mirovine, financijsko ponašanje, financijska socijalizacija, obitelj, mladi.

Zahvala: Ovaj rad temelji se na istraživanju provedenom u okviru projekta Hrvatske zaklade za znanost „UIP-2019-04-3580“ Efficacy – Empowering financial capability of young consumers through education and behavioral intervention (Osnaživanje financijske sposobnosti mladih potrošača kroz programe edukacije i bihevioralne intervencije).

1. UVOD

Odrastanje je zahtjevan proces u kojem djeca razvijaju i usvajaju različite vrijednosti i stavove o sebi i društvu. U procesu odrastanja, djeca također razvijaju i stavove i uvjerenja o novcu (Lučić, Barbić i Erceg, 2020). Istraživanja sugeriraju da se veliki dio financijskih stavova i ponašanja potrošača uči od raznih agenata socijalizacije, kao što su roditelji, vršnjaci, nastavnici i mediji (Gutter i sur., 2010). Nalazi istraživanja ističu važnost obitelji kao primarnog agenta financije socijalizacije, posebice među mladima (Gudmunson i Danes, 2011) te ukazuju na važnost roditelja u kontekstu razvoja i poboljšanja razine financijske pismenosti djece, njihova odgovornog financijskog ponašanja i donošenja informiranih financijskih odluka (Jorgensen i Savla, 2010). Gudmunson i Danes (2011) navode kako obitelj služi kao početna točka za filtriranje informacija iz vanjskog svijeta i predstavlja temelj za kontinuiranu financijsku socijalizaciju tijekom cijeloga života.

Među različitim agentima financijske socijalizacije, roditelji su privukli posebnu pozornost upravo zbog uloge koju imaju tijekom rane mladosti djece, kada ona razvijaju vlastitu financijsku neovisnost (Shim i sur., 2010). Naime, utjecaj roditelja nije ograničen na svrhovito i izravno poučavanje, već također uključuje implicitnu ulogu koju oni imaju u oblikovanju stavova, znanja i ponašanja svoje djece u procesu financijske socijalizacije (Gudmunson i Danes, 2011). Na putu do financijske neovisnosti, mladi koji još uvijek uglavnom ovise o financijskoj potpori svojih roditelja, uče od

svojih roditelja promatrajući ih i oponašajući njihove stavove i ponašanja (Shim i sur., 2010; Gutter i sur., 2010). Rezultati empirijskih istraživanja također su potvrdili da se pozitivni financijski stavovi mladih i odgovorno financijsko ponašanje u pogledu potrošnje, štednje i korištenja kreditnih kartica mogu objasniti zdravim financijskim stavovima i ponašanjem njihovih roditelja (Shim i sur., 2010; Gutter i sur., 2010; Angulo-Ruiz i Pergelova, 2015). Štoviše, prethodne studije su potvrdile da financijsko poučavanje i ponašanje roditelja imaju istaknutiju ulogu od drugih agenata u procesu financijske socijalizacije djece i mladih (Shim i sur., 2010).

Dok su istraživanja o ulozi obitelji u procesu socijalizacije brojna, istraživanja uloge obiteljskih agenata u procesu učenja o novcu, usvajanja odgovornih financijskih stavova i financijskog ponašanja i dalje su u vrlo ranoj fazi. Naime, većina prethodnih istraživanja financijske pismenosti analizirala je učinke sociodemografskih karakteristika pojedinaca i financijske edukacije na financijsku pismenost i ponašanje (Lusardi i Mitchell, 2008, 2014; Van Rooij i sur., 2011; Alessie i sur., 2011; Bucher-Koenen i Lusardi, 2011; Beckmann, 2013; Barbić, 2016) ili pak povezanost financijske pismenosti i financijskih stavova, odnosno, financijske pismenosti i određenog oblika odgovornog financijskog ponašanja (npr. planiranja mirovine) (Lusardi i Mitchell, 2011, Bahovec i sur., 2015, Barbić i sur., 2016). Prema tome, i dalje se vrlo malo zna o društvenim i psihološkim mehanizmima koji utječu na stvaranje odgovornih financijskih stavova kod mladih, kao što su stavovi o planiranju mirovine te razvoju financijske sposobnosti (Lučić i sur., 2022).

Kako je odgovornost za financiranje mirovina prebačena s javnih institucija na stranu pojedinaca (Federal Interagency Forum on Aging-Related Statistics, 2008), od sve veće važnosti je razumjeti što motivira pojedince da se adekvatno pripreme za odlazak u mirovinu.

U vremenima velikih ekonomskih promjena, potreba za dobrovoljnom štednjom za mirovinu određena je rastom budućih troškova života, kao i starenjem stanovništva i mnogim drugim društvenim trendovima (Annoni i Weziak-Białowolska, 2016; Budowski et al., 2016; Barbić i Lučić, 2018). Produljenje očekivanog životnog vijeka i problemi s održivosti javnog mirovinskog sustava naglašavaju važnost individualne štednje za mirovinu s ciljem sigurnog umirovljenja. Očekivani životni vijek se u Hrvatskoj u 21. stoljeću povećao za četiri godine. U isto vrijeme, sve je češće prisutan trend „okašnjelog gnijezda“, koji karakterizira da žene rađaju sve kasnije i u prosjeku imaju sve manji broj djece, i trend emigriranja mladih iz Hrvatske u

potrazi za zaposlenjem i boljim životnim standardom. Navedeno je rezultiralo promjenom starosne strukture stanovništva, odnosno, starenjem stanovništva u Hrvatskoj (Šonje, 2022). Također, važno je spomenuti i implikacije trenda okašnjelog gnijezda; pojavu tzv. „sendvič generacije“. U sendvič generaciju spadaju osobe koje imaju između 35 i 54 godina i koje su kasnije postale roditelji pa su sada s jedne strane primorane odgajati djecu, a s druge, istovremeno brinuti o svojim već starijim roditeljima. Takva situacija iznimno je nepovoljna u kontekstu štednje za mirovinu. Naime, pojedinac je tada u godinama kada bi trebao najaktivnije štedjeti za mirovinu, a to često ne može upravo zbog financijskih izdataka za brigu oko dvije generacije (Barbić i Lučić, 2018). Prema tome, evidentno je kako su veće oslanjanje na individualnu dobrovoljnu štednju za mirovinu i rani početak dobrovoljne štednje za mirovinu važne i korisne dopune u sustavu mirovinskog osiguranja, jer mogu donijeti etičku i političku međugeneracijsku ravnotežu koja će potom rezultirati i financijskom ravnotežom (Šonje, 2022). Drugim riječima, odluka o kreiranju privatnog mirovinskog plana i adekvatna individualna štednja predstavljaju ključ uspješnog starenja u suvremenom društvu (Teerawichitchainan i Knodel, 2015).

Odluka o kreiranju mirovinskog plana i početku štednje uvelike ovisi o društveno prihvaćenim normama pa se pojedinci često počinju pripremati za mirovinu kada primijete da su njihovi prijatelji ili kolege počeli s pripremanjima (Palaci i sur., 2017). Provedena su različita istraživanja kako bi se otkrili čimbenici koji utječu na odluku o kreiranju plana štednje za mirovinu. Prvo, primijećeno je da na odluku utječe vizija budućnosti osobe i njezina orijentacija na kratki, srednji ili dugi rok (Jacobs-Lawson i Hershey, 2005). Osim toga, posjedovanje adekvatnih ekonomskih resursa za stvaranje fonda štednje također je povezano s odlukom da se osoba financijski pripremi za mirovinu (Hira i sur., 2009). Nadalje, ova odluka također ovisi o mirovinskim ciljevima pojedinaca, na primjer, ako namjeravaju puno putovati u ovoj fazi, vjerojatnije je da će odlučiti planirati i štedjeti za mirovinu (Schulz, 2002). Jedan od značajnijih čimbenika svakako su i stavovi koje pojedinac ima prema štednji za mirovinu. Naime, osobe koje imaju pozitivan stav prema planiranju mirovine, sklonije su planirati i štedjeti za mirovinu (Moorthy i sur., 2012; Hassan i sur., 2016).

Kako bi se u Hrvatskoj zaustavilo povećanje deficita prvog mirovinskog stupa, osigurale adekvatnije mirovine i bolji životni standard budućih umirovljenika te postigao osjećaj materijalne sigurnosti u trećoj dobi (što bi smanjilo poticaje za izglasavanje većih mirovinskih doprinosa ili javnog

duga), od iznimne je važnosti da svaki pojedinac preuzme osobnu odgovornost oko štednje za mirovinu, odnosno, pravovremeno kreira plan dobrovoljne mirovinske štednje (Šonje, 2022). U tom kontekstu, ispitivanje načina i kanala kroz koje mladi stvaraju pozitivan stav prema dobrovoljnoj mirovinskoj štednji od iznimne je važnosti za mnoge dionike; svakog pojedinca, nositelje ekonomske politike, dobrovoljna mirovinska društva, sustav mirovinskog osiguranja i društvo u cjelini.

Glavni cilj ovog rada je analizirati stavove mladih u Hrvatskoj o kreiranju privatnog mirovinskog plana te istražiti povezanost stavova s roditeljskim normama. Pritom se pojam privatne štednje za mirovinu odnosi na sve oblike dobrovoljne štednje za mirovinu, što uz III. stup mirovinskog osiguranja uključuje i ostale oblike štednje. Utjecaj roditeljskih normi na stavove mladih o planiranju štednje za mirovinu ispitan je korištenjem teorije socijalizacije. Testiranje ovog modela od iznimne je važnosti u kontekstu: (1) detektiranja uloge obitelji u procesu stvaranja zdravog financijskog stava mladih prema štednji za mirovinu, (2) identificiranja učinkovitog kanala za kreiranje odgovornih financijskih stavova i poticanje mladih na kreiranje vlastitog fonda dobrovoljne štednje za mirovinu u trenutku kada se osamostale. Prema saznanjima autorica, trenutno ne postoji istraživanje koje na slučajnom uzorku studenata i srednjoškolaca u Hrvatskoj analizira utjecaj roditeljskih normi na stavove mladih o planiranju štednje za mirovinu.

Rad je organiziran na sljedeći način: poglavlje 2 daje pregled dosadašnjih istraživanja o učinku financijske socijalizacije na stavove mladih o štednji. U poglavlju 3 opisani su korišteni podaci, te su provedene analiza pouzdanosti mjernih skala i faktorska analiza. U poglavlju 4 prikazani su rezultati regresijske analize. Naposljetku, u poglavlju 5 izneseni su i diskutirani najvažniji zaključci i ograničenja provedenog istraživanja.

2. FINANCIJSKA SOCIJALIZACIJA I STAVOVI MLADIH PREMA PLANIRANJU PRIVATNE MIROVINSKE ŠTEDNJE

Financijska socijalizacija nije samo kompetencija nego i orijentacija prema potrošačkom društvu; ona je „...mnogo inkluzivnija od učenja o tome kako učinkovito funkcionirati na tržištu. To je proces stjecanja i razvoja vrijednosti, stavova, standarda, normi, znanja i ponašanja koji pridonose financijskoj održivosti i dobrobiti pojedinca“ (Danes, 1994). U kontekstu mladih,

financijska socijalizacija se promatra kao "proces kojim mladi ljudi stječu vještine, znanja i stavove relevantne za njihovo funkcioniranje kao potrošača na tržištu" (Ward, 1974).

Djeca su pod utjecajem složenog skupa agenata (roditelji, mediji, vršnjaci, nastavnici) koji utječu na proces njihove financijske socijalizacije (Sohn i sur., 2012). Obitelj i roditelji pritom imaju najistaknutiju ulogu te su ključni za razvoj financijske pismenosti i odgovornog financijskog ponašanja djece (Jorgensen i Savla, 2010; Sohn i sur., 2012; Van Camenhout, 2015). Socijalizacija se događa u uobičajenim svakodnevnim obiteljskim situacijama i interakcijama (Jorgensen i Savla, 2010), a upravo je obitelj ta kroz koju dijete razvija svoje implicitne stavove koji određuju kako će razumjeti sebe i okolinu (Alhabeeb, 1996., Lučić i sur., 2020). Ward, Wackman i Wartelli (1977) zaključuju kako se financijska socijalizacija događa dok djeca promatraju ponašanje svojih roditelja, kao i tijekom interakcija i angažmana u različitim oblicima financijskog ponašanja. Naime, roditeljske osobine i postupci usađeni su u djetetovo cjelokupno ponašanje. Budući da su roditelji ti koji imaju najveći utjecaj na živote djece, kako djeca sazrijevaju, financijsko znanje roditelja i njihovi stavovi utječu na financijsko znanje i stavove djece i mladih prema novcu. Djeca imaju tendenciju reproducirati ono što su naučila promatrajući svoju okolinu, što onda postaje društveni obrazac ponašanja.

Tijekom adolescencije i kasnije tijekom mladosti, pojedinci isprobavaju poznata ponašanja i nova ponašanja kako bi naučili biti odrasli (Montoya-Castilla i sur., 2016). U ekonomskom kontekstu to se pretvara u progresivan pokušaj individualnog rješavanja ekonomskih problema koji se javljaju u svakodnevnom životu. Adolescencija je važna životna faza u kojoj dolazi do aktivne financijske socijalizacije i tada se razvijaju specifični stavovi pojedinca prema štednji (Palaci i sur., 2017).

Znanstvena istraživanja potvrđuju snažan utjecaj roditelja na financijske stavove i ponašanje djece (Feather, 1991, Beutler i Dickson, 2008). Davis i Taylor (1979) zagovaraju da djecu već od 6 ili 7 godina treba stimulirati da se uključe u štednju s ciljem kupnje nekog relativno jeftinog predmeta (npr. igračke). Smatraju da je djecu posebno važno educirati o vrstama štednje, kako bi se znali zaštititi od neočekivanih događaja, prepoznati potencijalno unosne prilike i razumjeti koncept ukamaćivanja. Zaključuju da će rano uključivanje u štednju djecu potaknuti da više saznaju o raznim proizvodima ulaganja i štednje, kao i o uvjetima i rizicima zaduživanja. Ward (2013)

zaključuje da su iskustva stečena u mladosti snažno povezana sa stavovima pojedinca, čak i u kasnijoj životnoj dobi, te da ih iskustva koja pojedinac stječe kao odrasla osoba vjerojatno neće u potpunosti nadjačati.

Otto (2009) je proučavao ulogu roditelja u razvoju vještina štednje djece tijekom adolescencije, te zaključio kako je primjer štednje roditelja utjecao na vještine štednje njihove djece. U istom smjeru, druga istraživanja su dokazala da je financijska socijalizacija roditelja povezana s većom razinom financijske pismenosti (Gutierrez i Hershey, 2014) te s povećanom sklonosti štednje djece u adolescenciji (Hira i sur., 2009). Chowa i Despard (2014) pokazali su da je financijska socijalizacija roditelja služi kao snažan i dosljedan prediktor financijskog ponašanja mladih. Thung i sur. (2012) došli su do sličnog zaključka te pokazali da je financijska socijalizacija roditelja utjecala na ponašanje studenata prema štednji i njihovu sklonost ka kreiranju financijskih planova. Payne i sur. (2013) su u svom istraživanju dokazali pozitivan utjecaj socijalizacije u braku na pripreme za umirovljenje. Na temelju pregleda literature, u radu je empirijski ispitana pretpostavka da roditeljske norme imaju statistički značajan pozitivan učinak na stavove mladih o privatnom planiranju mirovine.

3. PODACI I MJERNE SKALE

Za prikupljanje podataka u istraživanju korišten je visoko-strukturirani anketni upitnik. Podaci su prikupljeni na slučajnom uzorku učenika srednjih škola i studenata sveučilišta u Republici Hrvatskoj tijekom 2020. i 2021. godine u okviru projekta Hrvatske zaklade za znanost „Osnaživanje financijske sposobnosti mladih potrošača kroz programe edukacije i bihevioralne intervencije“. Na temelju mišljenja stručnjaka i studenata te relevantne literature, izrađen je i pretestiran anketni upitnik. Stručnjaci su dali prijedloge o stavkama koje bi trebale biti uključene u anketu, dok su studenti ponudili korisne ideje vezane za jasnoću anketnog upitnika, jezik i redoslijed pitanja. Popunjavanje anketnog upitnika bio je nužan uvjet za sudjelovanje u besplatnoj radionici financijskog opismenjavanja koja je oglašena u nacionalnim novinama, televiziji, radiju i putem društvenih mreža. Anketni upitnik objavljen je online na internetskoj stranici obrazovnog programa (www.efficacy.com). Ukupno je u anketi sudjelovalo 895 ispitanika. Od 895 ispitanika koji su ispunili upitnik, njih 746 je u potpunosti odgovorilo na pitanja koja su korištena u ovome istraživanju. Od toga je bilo

72,7% ispitanika ženskog spola, a 27,3% ispitanika muškog spola. U uzorku je 65,01% učenika srednjih škola te 35,99% studenata.

Skala roditeljskih normi prilagođena je prema Lučić i sur. (2020) te se u ovom radu sastoji od pet čestica: „*Moji roditelji prate svoje mjesečne troškove*“; „*Moji roditelji štede novac*“; „*Moji roditelji razgovaraju o ulaganjima*“; „*Moji roditelji misle da bih trebao trošiti unutar vlastitog proračuna*“; „*Moji roditelji misle da bih trebao pratiti svoje mjesečne troškove*“; „*Moji roditelji misle da bih trebao redovito štedjeti novac*“. Ispitanici su označili odgovore na Likertovoj skali od 1 („U potpunosti se ne slažem“) do 7 („U potpunosti se slažem“). Koeficijent pouzdanosti Cronbachova α za skalu roditeljskih normi iznosi 0,779, što ukazuje na vrlo dobru pouzdanost mjernog instrumenta. Za navedenih pet čestica provedena je faktorska analiza glavnih komponentata, te je izlučena jedna glavna komponenta koja se odnosi na roditeljske norme.

Tablica 1. prikazuje faktorsku strukturu ljestvice roditeljskih normi, pri čemu navedena faktorska opterećenja ukazuju na važnost svake čestice za izlučenu komponentu. Sve čestice imaju opterećenja veća od 0,6, što ukazuje na adekvatnost izlučene komponente (vidjeti Hair i sur., 2018). Nadalje, izlučenom glavnom komponentom objašnjeno je 48,544% ukupne varijance.

Tablica 1. Faktorska analiza ljestvice roditeljskih normi

Pitanje (čestica)	Faktorska struktura (engl. <i>component matrix</i>)
„Moji roditelji prate svoje mjesečne troškove.“	0,743
„Moji roditelji štede novac.“	0,724
„Moji roditelji razgovaraju o ulaganjima.“	0,635
„Moji roditelji misle da bih trebao trošiti unutar vlastitog proračuna.“	0,615
„Moji roditelji misle da bih trebao pratiti svoje mjesečne troškove.“	0,721
„Moji roditelji misle da bih trebao redovito štedjeti novac.“	0,732

Izvor: Izračun autora, SPSS 19.

Skala stavova o planiranju mirovine sastoji se od dvije čestice: „*Mislim da je dobrovoljna (dodatna) štednja za mirovinu važna za mene*“ i „*Mislim da je potrebno već od prve plaće početi samostalno štedjeti za mirovinu*“. Ispitanici su označili odgovore na Likertovoj skali od 1 („U potpunosti se ne slažem“) do 7 („U potpunosti se slažem“). Koeficijent pouzdanosti Cronbachova α iznosi 0,757, što također upućuje na vrlo dobru pouzdanost mjernog instrumenta. Provedena je faktorska analiza glavnih komponenata, te je izlučena jedna glavna komponenta koja se odnosi na stavove o planiranju privatne mirovinske štednje mladih.

Tablica 2. prikazuje faktorsku strukturu ljestvice stavova o planiranju privatne mirovinske štednje mladih. Budući da obje čestice imaju opterećenja veća od 0,9; izlučena glavna komponenta je adekvatna (vidjeti Hair i sur., 2018). Tom glavnom komponentom objašnjeno je 81,19% ukupne varijance.

Tablica 2. Faktorska analiza ljestvice stavova o planiranju privatne mirovinske štednje mladih

Pitanje (čestica)	Faktorska struktura (<i>component matrix</i>)
„Mislim da je dobrovoljna (dodatna) štednja za mirovinu važna za mene.“	0,901
„Mislim da je potrebno već od prve plaće početi samostalno štedjeti za mirovinu.“	0,901

Izvor: Izračun autora, SPSS 19.

Tablica 3. prikazuje odabrane pokazatelje deskriptivne statistike za prethodno spomenuta pitanja.

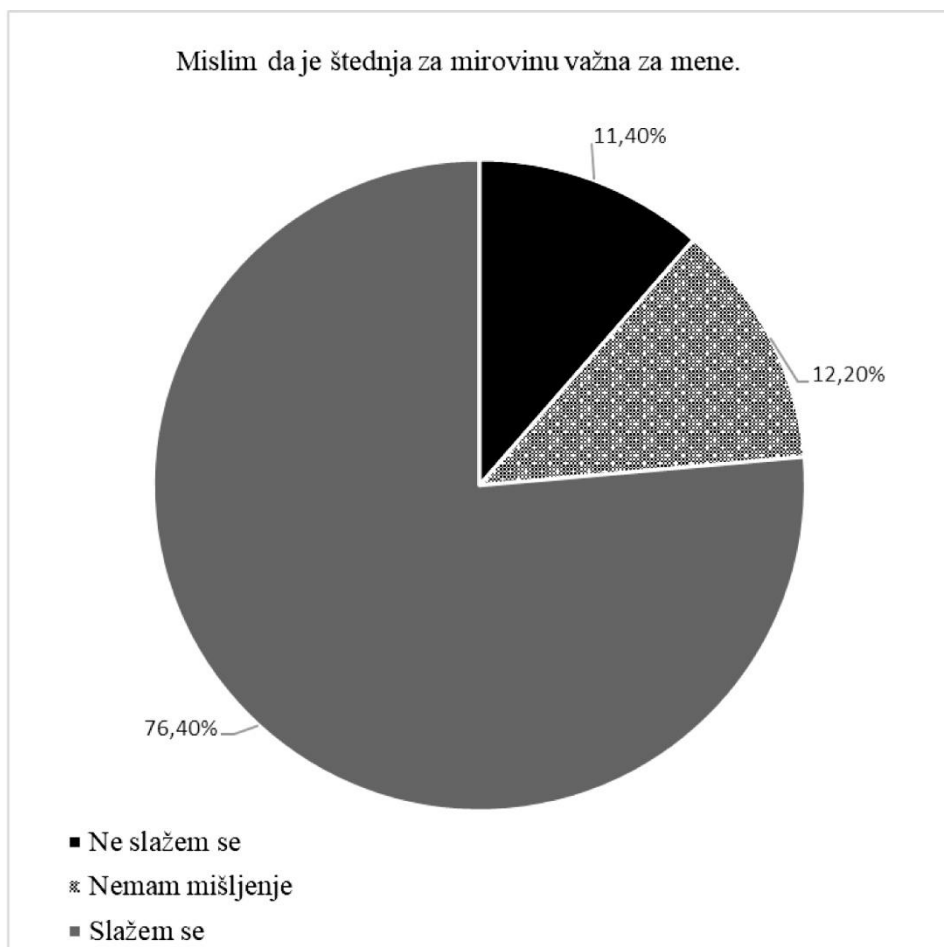
Tablica 3. Odabrani pokazatelji deskriptivne statistike

Pitanje (čestica)	N	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Medijan
„Moji roditelji prate svoje mjesečne troškove.“	746	6,02	1,52	7
„Moji roditelji štede novac.“	746	5,56	1,79	6
„Moji roditelji razgovaraju o ulaganjima.“	746	4,79	2,15	5
„Moji roditelji misle da bih trebao trošiti unutar vlastitog proračuna.“	746	5,95	1,55	7
„Moji roditelji misle da bih trebao pratiti svoje mjesečne troškove.“	746	5,66	1,75	7
„Moji roditelji misle da bih trebao redovito štedjeti novac.“	746	5,82	1,54	7
„Mislim da je dobrovoljna (dodatna) štednja za mirovinu važna za mene.“	746	5,53	1,61	6
„Mislim da je potrebno već od prve plaće početi samostalno štedjeti za mirovinu.“	746	4,66	2,00	5

Kod pitanja koja se odnose na roditeljske norme, najviši prosječan odgovor zabilježen je za pitanja „Moji roditelji prate svoje mjesečne troškove“ (6,02) i „Moji roditelji misle da bih trebao trošiti unutar vlastitog proračuna.“ (5,95). Vezano za pitanja koja se odnose na stavove o planiranju privatne mirovinske štednje, za pitanje „Mislim da je dobrovoljna (dodatna) štednja za mirovinu važna za mene“ zabilježena je veća prosječna ocjena (5,53) u odnosu na pitanje: „Mislim da je potrebno već od prve plaće početi samostalno štedjeti za mirovinu“ (4,66). U Tablici 3. su također prikazane medijalne vrijednosti odgovora.

Grafikonu 1. i 2. prikazuju stavove ispitanika o važnosti privatne štednje za mirovinu te o važnosti i potrebi početka štednje za mirovinu odmah po zaposlenju.

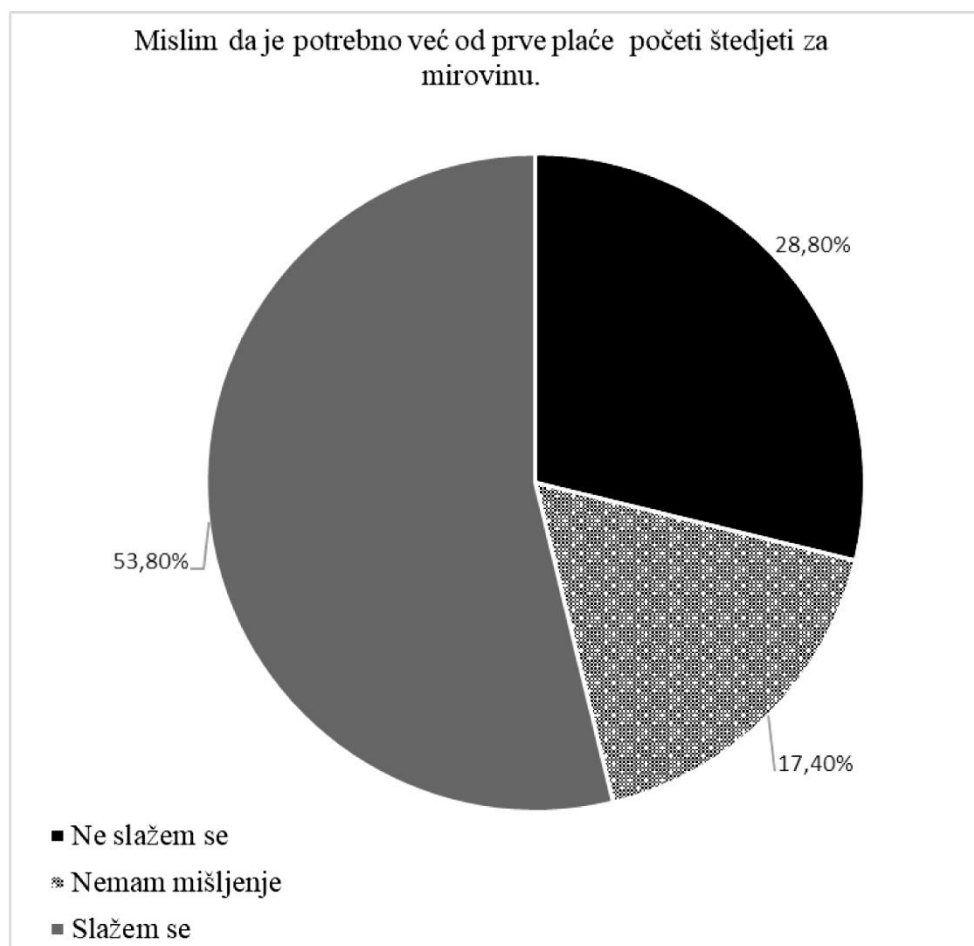
Grafikon 1. Stavovi mladih o važnosti privatne štednje za mirovinu

Izvor: Autori.

Iz Grafikona 1. vidljivo je kako najveći udio ispitanika (76,4%) smatra kako je privatna štednja za mirovinu važna za njih kao pojedince (na Likertovoj skali odabrali su odgovor 5 – „Donekle se slažem“, 6 – „Slažem se“ ili 7 – „U potpunosti se slažem“), dok se 11,4% ispitanika ne slaže s navedenom tvrdnjom (na Likertovoj skali odabrali su odgovor 1 – „U potpunosti se ne slažem“, 2 – „Ne slažem se“ ili 3 – „Donekle se ne slažem“) i 12,2% nema mišljenje (na Likertovoj skali odabrali su odgovor 4 – „Niti se slažem niti se ne slažem“).

Grafikon 2. Stavovi mladih o potrebi i početku štednje za mirovinu

Izvor: Autori.

Grafikon 2. prikazuje stavove ispitanika o važnosti ranog početka štednje za mirovinu. Najveći udio ispitanika (53,8%) slaže se s tvrdnjom kako je za mirovinu potrebno početi štedjeti već od prve plaće (na Likertovoj skali odabrali su 5, 6 ili 7). Njih 28,8% ne slaže se s ovom tvrdnjom (na Likertovoj skali odabrali su 1, 2 ili 3), dok 17,4% ispitanika nema mišljenje (na Likertovoj skali odabrali su 4). S obzirom na iskazane stavove, moguće je zaključiti da za 46,2% ispitanika postoji velika vjerojatnost da s početkom radnog odnosa neće ugovoriti dobrovoljnu mirovinsku štednju.

4. REGRESIJSKA ANALIZA UČINKA RODITELJSKIH NORMI NA STAVOVE O PLANIRANJU PRIVATNE MIROVINSKE ŠTEDNJE MLADIH

Nakon provedene faktorske analize glavnih komponenata, procijenjen je model jednostavne linearne regresije u kojem nezavisna varijabla *NORME* označava izlučenu komponentu roditeljskih normi, a zavisna varijabla *STAVOVI* odnosi se na izlučenu komponentu stavova o planiranju privatne mirovinske štednje mladih. Rezultati regresijske analize prikazani su u Tablici 3.

Tablica 3. Rezultat procjene regresijskog modela

Model	Nestandardizirani koeficijenti	Standardizirani koeficijenti	t-omjer	p-vrijednost
Konstanta	-0,003		-0,073	0,942
<i>NORME</i>	0,107	0,106	2,897	0,004
n=746, zavisna varijabla: <i>STAVOVI</i>				

Izvor: Izračun autora, SPSS 19.

Nakon procjene regresijskog modela, provedena je dijagnostika rezidualnih odstupanja. Proveden je Breusch-Godfrey LM test autokorelacije grešaka relacije. F-vrijednost testa iznosi 1,073 s pripadajućom p-vrijednošću jednakom 0.3426, što ukazuje na nepostojanje autokorelacije rezidualnih odstupanja. Usto, proveden je ARCH test heteroskedastičnosti rezidualnih odstupanja, pri čemu je F-vrijednost jednaka 0,410 uz pripadajuću p-vrijednost jednaku 0,5223, što upućuje na nepostojanje problema heteroskedastičnosti.

Prema procijenjenom modelu, roditeljske norme imaju statistički značajan pozitivan utjecaj na stavove o planiranju privatne mirovinske štednje mladih. Regresijski koeficijent iznosi 0,107, što ukazuje na to da će jedinično povećanje na skali roditeljskih normi u prosjeku utjecati na povećanje u iznosu 0,107 na skali stavova o planiranju privatne mirovinske štednje mladih. Iako je učinak pozitivan i statistički signifikantan, regresijski koeficijent je relativno nizak. Također, ograničenje provedene analize je nizak koeficijent determinacije koji iznosi 0,011, što ukazuje da je modelom

objašnjeno 1,1% odstupanja zavisne varijable od prosjeka. Iako je koeficijent determinacije nizak, potrebno je napomenuti da cilj ovoga rada, kao i većine društvenih istraživanja, nije predvidjeti ponašanje ispitanika, nego procijeniti postoji li statistički značajan učinak nezavisne na zavisnu varijablu. U ovome radu pokazano je da postoji statistički značajan učinak roditeljskih normi na stavove o planiranju privatne mirovinske štednje mladih. Međutim, taj učinak, iako statistički signifikantan, je slab. Jasno je kako su stavovi o planiranju mirovine, osim pod utjecajem roditeljskih normi, također pod utjecajem drugih čimbenika koji nisu predmet ovog istraživanja, primjerice drugih agenata financijske socijalizacije, kao što su mediji, vršnjaci, nastavnici, ali i razine financijske pismenosti, razine obrazovanja, zaposlenja te brojnih socio-psiholoških čimbenika (Barbić et al, 2016, Barbić i sur., 2018, Barbić i sur., 2022).

5. ZAKLJUČAK

U ovom radu je na slučajnom uzorku od 746 ispitanika provedeno istraživanje s ciljem analiziranja stavova mladi o privatnoj štednji za mirovinu te utvrđivanja povezanosti roditeljskih normi i stavova mladih o privatnoj štednji za mirovinu.

Doprinos ovoga rada je višestruk. Naime, ovim je radom dokazano kako mladi uglavnom imaju pozitivan stav prema privatnoj štednji za mirovinu. Najveći broj ispitanih vjeruje kako je privatna mirovinska štednja bitna za njih (76,4%) i kako sa štednjom treba započeti odmah po zaposlenju (53,8%). Ipak, bez obzira na većinski pozitivan stav mladih prema planiranju mirovine, znatan broj mladih nema jasan stav o štednji za mirovinu, ne razmišlja o važnosti niti potrebi kreiranja vlastitog plana štednje za mirovinu ili je pak smatraju nepotrebnom. Isto tako, s obzirom na iskazane stavove vezane za važnost ranog početka štednje za mirovinu, za gotovo polovicu ispitanika (46,2%) postoji velika vjerojatnost da s početkom radnog odnosa neće ugovoriti dobrovoljnu mirovinsku štednju (3. stup) niti na neki drugi način štedjeti za starost. Navedeno potvrđuje kako je potrebno raditi na osvješćivanju mladih o stanju i problemima mirovinskog sustava i promociji mirovinske pismenosti kako bi ih se adekvatno informiralo o problemima mirovinskog sustava u Hrvatskoj i objasnila važnost ranog početka štednje za mirovinu (u kontekstu okašnjelog gnijezda, sendvič generacije, iznosa uštedevine, ali i održivosti mirovinskog sustava), te, u konačnici, kako bi se povećao broj onih koji dodatno štede za mirovinu i ulažu u treći stup

mirovinskog osiguranja. Nadalje, relevantna literatura upućuje na činjenicu da roditelji predstavljaju važan izvor obrazovanja za svoju djecu i da djeca uobičajeno preuzimaju njihove stavove i ponašanja. Situacija nije znatno drugačija ni kada su u pitanju financijski stavovi. Nalazi provedenog istraživanja u skladu su s nalazima Otto (2009), Thunga i sur. (2012) i Chowa i Despard (2014) te ukazuju kako roditelji, kao agenti financijske socijalizacije, imaju pozitivan utjecaj na stavove mladih o štednji za mirovinu, što bi trebalo doprinijeti financijskoj pismenosti i sposobnosti mladih. Time je potvrđena pretpostavka da roditeljske norme imaju statistički značajan pozitivan učinak na stavove mladih o privatnom planiranju mirovine.

Zaključak o tome da se stavovi mladih o privatnoj štednji za mirovinu mogu objasniti financijskom socijalizacijom roditelja i da roditelji predstavljaju efikasan kanal u navedenom kontekstu bit će osobito važan onima koji rade na promociji i širenju mirovinske pismenosti u Hrvatskoj, kao i mirovinskim društvima koja upravljaju dobrovoljnim mirovinskim fondovima, a koja nastoje povećati broj mladih osiguranika. Mnogi roditelji, nažalost, svojim primjerom neće pozitivno utjecati na financijske stavove svoje djece jer ni sami ne posjeduju potrebno financijsko znanje i vještine te nemaju zdrave financijske stavove i ponašanje (Moschis, 1985; Hrvatska narodna banka, 2015). Zbog toga je od iznimne važnosti kontinuirano raditi na unapređenju financijskog znanja, vještina, stavova i ponašanja odraslih, a posebice roditelja s maloljetnom djecom koji bi na temelju nalaza ovoga rada i preporuka autorica trebali postati jednom od ciljnih skupina za provođenje edukacija mirovinske pismenosti.

Jedno od ograničenja provedene analize je nizak koeficijent determinacije u regresijskom modelu. Ipak, takav rezultat nije neuobičajen u području društvenih istraživanja obzirom na to da su stavovi o planiranju mirovine, osim pod utjecajem roditeljskih normi, također pod utjecajem raznovrsnih čimbenika koji nisu predmet ovog istraživanja (drugi agenti financijske socijalizacije, razina financijske pismenosti, sociodemografski i psihološki čimbenici).

Buduće studije doprinijele bi trenutnim nalazima uključivanjem podataka o ulozi drugih agenata financijske socijalizacije, kao i psiholoških čimbenika koji pridonose stvaranju pozitivnih stavova prema planiranju mirovine. Također, predlaže se provođenje longitudinalne studije koja bi uključila i varijablu financijskog ponašanja, odnosno ostvarenu štednju za mirovinu, u model financijske socijalizacije roditelja, kao i pojedinosti vezane uz pripremu i kreiranje plana za mirovinu.

LITERATURA

Alessie, R., Van Rooij, M. i Lusardi, A. (2011). Financial Literacy and Retirement Preparation in The Netherlands. *Journal of Pension Economics and Finance*, 10 (4), 527-545. <https://doi.org/10.1017/S1474747211000461>

Alhabeeb, M. J. (1996). Teenagers' Money, Discretionary Spending and Saving. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 7, pp. 123-132. Dostupno na: <https://takecharge.today.arizona.edu/system/files/Alhabeeb.pdf>

Angulo-Ruiz, F. i Pergelova, A. (2015). An Empowerment Model of Youth Financial Behavior. *Journal of Consumer Affairs*, 49(3), 550-575. <https://doi.org/10.1111/joca.12086>

Annoni, P., i Weziak-Bialowolska, D. (2016). A Measure to Target Antipoverty Policies in the European Union Regions. *Applied Research in Quality of Life*, 11(1), 181-207. <https://doi.org/10.1007/s11482-014-9361-z>

Bahovec, V., Barbić, D. i Palić, I. (2015). Testing the Effects of Financial Literacy on Debt Behavior of Financial Consumers Using Multivariate Analysis Methods. *Croatian Operational Research Review*, 6(2), 361-371. <https://doi.org/10.17535/corr.2015.0028>

Barbić, D. (2016). Investigating Financial Literacy in Croatia. *2016 International Academic Business Conference Venice*, 2016 Clute International Academic Conference Venice, Clute Institute.

Barbić, D. i Lučić, A. (2018). *Financijska pismenost i odgovorna potrošnja u svakodnevnom životu*. Narodne novine, d.d., Zagreb.

Barbić, D., Palić, I. i Bahovec, V. (2016). Logistic Regression Analysis of Financial Literacy Implications for Retirement Planning in Croatia. *Croatian Operational Research Review*, 7(2), 319-331. <https://doi.10.17535/corr.2016.0022>

Barbić, D., Lučić, A. i Grgečić, M. (2022). Pension Literacy and Saving for Retirement Among Generation X: Evidence from Croatia. U: Khalid S. Soliman (Ur.) *Proceedings of the 39th International Business Information Management Association Conference*, Granada, Španjolska.

Barbić, D., Palić, I. i Lučić, A. (2018). Investigating Retirement Planning Behavior of Financially (II) Literate Citizens in Croatia. U: Khalid S. Soliman (Ur.) *Proceedings of the 32nd International Business Information Management Association Conference*, Sevilla, Španjolska.

Beckmann, E. (2013). Financial Literacy and Household Savings in Romania, *Numeracy*, 6 (2), <http://dx.doi.org/10.5038/1936-4660.6.2.9>

Beutler, I. i Dickson, L. (2008). Consumer Economic Socialization. U: Xiao, J.J. (Ur.) *Handbook of Consumer Finance Research* (str. 83-102.). New York: Springer.

Bucher-Koenen, T. i Lusardi, A. (2011). Financial Literacy and Retirement Planning in Germany. *Journal of Pension Economics and Finance*, 10 (4), 565-584. <https://doi.org/10.1017/S1474747211000485>

Budowski, M., Schief, S. i Sieber, R. (2016). Precariousness and Quality of Life – A Qualitative Perspective on Quality of Life of Households in Precarious Prosperity in Switzerland Spain. *Applied Research in Quality of Life*, 11(4), 1035-1058. doi: 10.1007/s11482-015-9418-7

Chowa, G. A. N. i Despard, M. R. (2014). The Influence of Parental Financial Socialization on Youth's Financial Behavior: Evidence from Ghana. *Journal of Family and Economic Issues*, 35(3), 376-389.

Danes, S. M. (1994). Parental Perceptions of Children's Financial Socialization. *Financial Counseling and Planning*, 5, 127-149.

Davis, K. i Taylor, T. (1979). *Kids and Cash: Solving a Parents Dilemma*. San Diego: Oak Tree Publications.

Feather, N. T. (1991). Variables Relating to the Allocation of Pocket Money to Children: Parental Reasons and Values. *British Journal of Social Psychology*, 30(3), 221-234. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1991.tb00940.x>

Federal Interagency Forum on Aging-Related Statistics (2008). *Older Americans 2008: Key Indicators of Well-Being*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Gudmunson, C. G. i Danes, S. M. (2011). Family Financial Socialization: Theory and Critical Review, *Journal of Family and Economic Issues*, 32(4), 644-667. <https://doi.org/10.1007/s10834-018-9602-7>

Gutierrez, H. C. i Hershey, D. A. (2014). Age Differences in Expected Satisfaction with Life in Retirement. *International Journal of Aging and Human Development*, 78 (2), 93-114. <https://doi.org/10.2190/AG.78.2.a>

Gutter, M. S., Garrison, S. i Copur, Z. (2010). Social Learning Opportunities and the Financial Behaviors of College Students. *Family and Consumer*

Sciences Research Journal, 38 (4), 387-404. <https://doi.org/10.1111/j.1552-3934.2010.00034.x>

Hair, J. F., Babin B. J., Anderson, R.E. i Black, W. C. (2018). *Multivariate Data Analysis*, 8. izdanje. Ujedinjeno Kraljevstvo: Cengage Learning.

Hassan, K. H., Rahim, R. A., Ahmad, F., Zainuddin, T. N. A. T., Merican, R. R. i Bahari, S. K. (2016). Retirement Planning Behaviour of Working Individuals and Legal Proposition for New Pension System in Malaysia. *Journal of Politics and Law*, 9(4), 43-52. <http://dx.doi.org/10.5539/jpl.v9n4p43>

Hira, T. K., Rock, W. L. i Loibl, C. (2009). Determinants of Retirement Planning Behaviour and Differences by Age. *International Journal of Consumer Studies*. 33(3), 293-301. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2009.00742.x>

Hrvatska narodna banka (2015). *Mjerenje financijske pismenosti i financijske uključenosti u Hrvatskoj*. Dostupno na: https://www.hnb.hr/documents/20182/499482/hp04022016_prezentacija.pdf/120e9a61-eb20-4410-8efe-372a6e27afde?t=1455521700330

Jacobs-Lawson, J. M. i Hershey, D. A. (2005). Influence of Future Time Perspective, Financial Knowledge and Financial Risk Tolerance on Retirement Saving Behaviors. *Financial Service Review*, 14, 331-344.

Jorgensen, B. L. i Savla, J. (2010). Financial Literacy of Young Adults: The Importance of Parental Socialization. *Family Relations*, 59(4), 465-478. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2010.00616.x>

Lučić, A., Barbić, D. i Uzelac, M. (2022). Theoretical Underpinnings of Consumers' Financial Capability Research. *International Journal of Consumer Studies*. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12778>

Lučić, A., Barbić, D. i Erceg, N. (2020). *Financial Socialization of Children: Using Education to Encourage Lifetime Saving*. Zagreb: Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/349397318_Financial_socialization_of_Children_using_education_to_encourage_lifetime_saving

Lusardi, A. i Mitchell, O. S. (2008). Planning And Financial Literacy: How Do Women Fare? *The American Economic Review*, 98(2), 413-417.

Lusardi, A. i Mitchell, O. S. (2011). „Financial Literacy and Planning: Implications for Retirement Wellbeing“. U: Lusardi, A. I Mitchell, O. S. (Ur.), *Financial Literacy: Implications for Retirement Security and the Financial Marketplace*. Oxford: Oxford University Press.

Lusardi, A. i Mitchell, O. S. (2014). The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5-44.

Montoya-Castilla, I., Prado-Gascó, V., Villanueva-Badenes, L. i Gonzalez-Barron, R. (2016). Childhood Adjustment: The Effects of Parenting Styles on Mood States. *Acción Psicológica*, 13(2), 15-30. <https://doi.org/10.5944/ap.13.2.17807>

Moorthy, M. K., Durai, T., Chelliah, L., Sien, C. S., Leong, L. C., Kai, N. Z. i Teng, W. Y. (2012). A Study on the Retirement Planning Behavior of Working Individuals in Malaysia. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 1(2), 54-72.

Moschis, G. P. (1985). The Role of Family Communication in Consumer Socialization of Children and Adolescents. *Journal of Consumer Research*, 11(4), 898-913.

Otto, A. M. C. (2009). *The Economic Psychology of Adolescent Saving*. Exeter: University of Exeter.

Palaci F., Jiménez, I. i Topa, G. (2017). Economic Cognitions Among Older Adults: Parental Socialization Predicts Financial Planning for Retirement. *Frontiers in Aging Neuroscience*. 9, 376. <https://doi.org/10.3389/fnagi.2017.00376>

Payne, S., Yorgason, J. i Dew, J. (2014). Spending Today or Saving for Tomorrow: The Influence of Family Financial Socialization on Financial Preparation for Retirement. *Journal of Family and Economic Issues*. 35, 106-118. <https://doi.org/10.1007/s10834-013-9363-2>

Schulz, J. H. (2002). The Evolving Concept of “Retirement”: Looking Forward to the Year 2050. *International Social Security Review*. 55, 85-115. <https://doi.org/10.1111/1468-246X.00116>

Shim, S., Barber, B. L., Card, N. A., Xiao, J. J. i Serido, J. (2010). Financial Socialization of First-Year College Students: The Roles of Parents, Work, And Education. *Journal of Youth and Adolescence*, 39(2), 1457-1470. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9432-x>

Sohn, S. H., Joo, S. H., Grable, J. E., Lee, S. i Kim, M. (2012). Adolescents' Financial Literacy: The Role of Financial Socialization Agents, Financial Experiences, and Money Attitudes in Shaping Financial Literacy among South Korean Youth. *Journal of Adolescence*, 35(4), 969-980. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2012.02.002>

Šonje, V. (2022). *Mirovine za 21. stoljeće*. Zagreb: Arhivanalitika, Biblioteka Ekonomski lab. Dostupno na: <https://arhivanalitika.hr/downloads/mirovine-xxi-web-II.pdf>

Teerawichitchainan, B. i Knodel, J. (2015). Economic Status and Old-Age Health in Poverty-Stricken Myanmar. *Journal of Aging and Health*, 27(8), 1462-1484. <https://doi.org/10.1177/0898264315584577>

Thung, C. M., Kai, C. Y., Nie, F. S., Chiun, L. W., i Tsen, T. C. (2012). Determinants of Saving Behaviour among the University Students in Malaysia. *Final Year Project, UTAR*. Dostupno na: <http://eprints.utar.edu.my/607/1/AC-2011-0907445.pdf>

Van Camenhout, G. (2015). Revaluing the Role of Parents as Financial Socialization Agents in Youth Financial Literacy Programs. *Journal of Consumer Affairs*, 49(1), 186-222. <https://doi.org/10.1111/joca.12064>

Van Rooij, M., Lusardi, A. i Alessie, R. (2011). Financial Literacy and Stock Market Participation. *Journal of Financial Economics*, 101 (2), 449-472. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2011.03.006>

Ward, M. M. (2013). Parental Educational Attainment and Sense of Control in Mid- and Late-Adulthood. *Developmental Psychology*, 49(7), 1407-1412. <https://doi.org/10.1037/a0029557>

Ward, S. (1974). Consumer Socialization, *Journal of Consumer Research*, 1(9), 1-14.

Ward, S., Wackman, D.B. i Wartella, E. (1977). *How Children Learn to Buy: The Development of Consumer Information-Processing Skills*. Sage.

YOUTH RETIREMENT PLANNING ATTITUDES: WHAT IS THE PARENTAL ROLE?

Abstract

Many factors that encourage individuals to a certain type of behavior occur in the context of the family and can be influenced through family socialization processes. This paper investigates the retirement planning attitudes of young people with special emphasis on the importance of the family as one of the agents of financial socialization. With the aim of better understanding the impact that family socialization processes can have on the attitudes of young people about retirement planning, the research was conducted on a sample of high school and university students (n=746) in Croatia, aged 16 to 25 years. This is an important group that will soon become part of the labor market and make financial decisions that will determine their financial future. The data was collected using a highly structured survey questionnaire in the period from 2020 to 2021. By using principal components analysis, factors reflecting youth attitudes about retirement planning and family norms were extracted. Using regression analysis, the effect of the family norms on youth retirement planning attitudes was examined. The findings of the conducted research point to a statistically significant positive impact of parental norms on youth attitudes towards individual retirement planning. To the authors' knowledge, there are no ongoing studies investigating youth retirement planning attitudes in Croatia and their relation to parental norms on a random sample. The results of this research will be useful to regulators, financial educators, public institutions as well as to the general public in an effort to guide young people towards adopting attitudes that will increase their propensity to plan their financial future and increase their retirement savings.

Keywords: *retirement planning, financial behavior, financial socialization, family, youth.*

Acknowledgement: *This paper is based on research undertaken within the framework of the Croatian Science Foundation's Project – "UIP-2019-04-3580" Efficacy – Empowering financial capability of young consumers through education and behavioral intervention.*

JEL klasifikacija: G11, H54, G23, O13, O16, Q42
Pregledni rad

PERSPEKTIVA I POTENCIJALI FINANCIRANJA ENERGIJE IZ OBNOVLJIVIH IZVORA

Branka Tuškan Sjauš*

SAŽETAK

Kategorija održivih i odgovornih financijskih ulaganja, među ostalim, obuhvaća ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora. Ulaganja u financijske instrumente, poduzeća i projekte s komponentom okolišne/ekološke održivosti i odgovornosti postala su popularna u proteklom desetljeću uslijed intenziviranja brige za okoliš i klimu, a sada je zelena tranzicija u dijelu prelaska na obnovljive izvore energije u fokusu više nego ikad s obzirom na energetske krize uzrokovane aktualnom geopolitičkom situacijom. Cilj ovoga rada je utvrditi mogućnosti i perspektivu financiranja obnovljivih izvora energije te izazove financiranja u suvremenom okruženju. Za tu svrhu, u radu se analiziraju struktura ulaganja i trendovi u financiranju obnovljivih izvora energije te učinkovitost financijskih tehnika i instrumenata korištenih za tu namjenu. Za očekivati je da će ulazak u razdoblje nepovoljnih makroekonomskih i financijskih uvjeta unatoč očitom potrebi za ubrzanjem prelaska na obnovljive izvore energije uslijed aktualne energetske krize otežati proces energetske tranzicije jer povećanje kapaciteta proizvodnje energije iz obnovljivih izvora osim vremena zahtijeva i značajnija financijska ulaganja. S druge strane, održiva i odgovorna ulaganja često ovise o interesu ulagača koji nisu nužno primarno i isključivo motivirani zaradom, već krajnjim rezultatima ulaganja, ali nepovoljni tržišni uvjeti povećavaju izloženost rizicima, što dodatno otežava ionako otežan pristup financiranju

* Izv. prof. dr. sc. Branka Tuškan Sjauš, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: btuskan@net.efzg.hr).

namjena od javnog interesa u cjelini, a koje, među ostalim, uključuju i zaštitu okoliša te nove izvore energije. Doprinos rada ogleda se u sustavnoj analizi strukture i učinkovitosti ulaganja te načina privlačenja sredstava u energiju iz obnovljivih izvora, uz osvrt na njihovu perspektivu i ograničenja u aktualnom okruženju.

Ključne riječi: energetska kriza, obnovljivi izvori energije, energetska tranzicija, financiranje, zelene obveznice.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Intenzivna borba s pandemijom bolesti COVID-19 u protekle dvije godine rezultirala je brojnim negativnim socio-ekonomskim i financijskim učincima na globalnoj razini. Na taj način već oslabljene ekonomije, suočile su se početkom 2022. godine i s energetsom krizom uzrokovanom aktualnom geopolitičkom situacijom, a koja je uvod u dugoročnije razdoblje brojnih izazova u turbulentnom makroekonomskom i financijskom okruženju. Napori vodećih svjetskih ekonomija o postupnom prelasku na korištenje čistih, obnovljivih izvora energije kao istaknutijeg dijela ukupne zelene tranzicije, značajnije su se intenzivirali u posljednjih desetak godina kao rezultat globalno iskazane volje za brže i konkretnije djelovanje u sferi ublažavanja posljedica klimatskih promjena i zagađenja okoliša, no sada ih je energetska kriza značajnije aktualizirala i dodatno stavila u fokus, te prokazala nedostatke još uvijek visoke razine ovisnosti o fosilnim gorivima. Unatoč očitj nužnosti i poželjnosti ubrzanja zelene tranzicije, zbog specifičnoga aktualnog makroekonomskog i financijskog okruženja, naziru se poteškoće u ostvarenju prethodno dogovorene dinamike iste. U kratkom roku i u nedostatku drugih rješenja, odgovor na energetska krizu zbog ograničavanja pristupa nafti i plinu očekivano je korištenje izvora energije koji su dostupni, posebice u zemljama visoko ovisnima o uvoznj nafti i plinu, pa makar to značilo i vraćanje na zagađivače poput ugljena ili pak povećanje kapaciteta ne baš popularne nuklearne energije.

Povećanje kapaciteta proizvodnje energije iz obnovljivih izvora, kao temelja energetske tranzicije, zahtijeva i vrijeme i značajnija financijska ulaganja. Zaštita okoliša (smanjenje emisije stakleničkih plinova, očuvanje bio raznolikosti i sl.) i općenito učinkovitije suzbijanje klimatskih promjena i njihovih posljedica krajnji su pak ciljevi ukupne zelene tranzicije. S obzirom na to da je u tom dijelu riječ o financijski zahtjevnijim projektima i činjenici

da je riječ o namjenama od javnog interesa, a ulaganja u takve projekte ubrajaju se u kategoriju (okolišno) održivih i odgovornih, ona vrlo često ovise o interesu velikih ulagača na financijskom tržištu. Odgovorni ulagači s druge strane traže upravo takve projekte jer nisu nužno primarno i isključivo motivirani povratom od ulaganja kao financijskim interesom, već (i) krajnjim nefinancijskim, pozitivnim učincima i rezultatima ulaganja. Razlike između tradicionalnih i odgovornih financijskih ulagača proizlaze iz njihovih stavova i ponašanja gdje odgovorni ulagači daju ipak određeni prioritet ciljevima s komponentom društvene, ekološke ili etičke upravljačke odgovornosti i/ili održivosti u odnosu na financijske ciljeve i ciljeve dioničara (Williams, 2005).

Odgovorni ulagači traže, prepoznaju i uvažavaju ekološku, te socioekonomsku održivost i odgovornost poslovanja i projekata prilikom donošenja svojih ulagačkih odluka. Takva ulaganja se nazivaju „održivim i odgovornim ulaganjima“ (engl. *Sustainable and Responsible Investments*), a temeljno obuhvaćaju (dijelom prema Caplan, Griswold i Jarvis, 2013):

- ulaganja koja izbjegavaju projekte, poduzeća i proizvode koji ne ispunjavaju etičke standarde, odnosno imaju negativan okolišni i/ili društveni utjecaj (npr. duhanska industrija, industrija oružja, proizvodnja alkohola, kockanje) pa se stoga zovu društveno odgovornima (engl. *Socially Responsible Investing* [SRI]), jer tako zapravo indirektno podržavaju odgovorno poslovanje (engl. *Corporate Social Responsibility* [CSR]), a pozitivan nefinancijski učinak im je kolateralan;
- ulaganja u projekte, proizvode i poduzeća koji aktivno pridonose ili se bore za društvenu pravednost i jednakost, pridonose održivosti i zaštiti okoliša, i/ili koji pridonose korištenju alternativnih/obnovljivih izvora energije i čiste tehnologije (engl. *Environmental, Social and Governance* [ESG] *Investing*), a takav nefinancijski učinak/utjecaj pritom nije strogo planiran, već je kolateralan;
- ulaganja u projekte, poduzeća i proizvode s dokazanim (mjerljivim) pozitivnim kako financijskim tako i društvenim i/ili ekološkim učincima/utjecajem (engl. *Impact Investing*), a nefinancijski učinak/utjecaj je namjeran i planiran. (Tuškan Sjauš, 2022)

No, nepovoljni tržišni uvjeti stvaraju nepovoljnu ulagačku klimu i povećavaju izloženost rizicima, što dodatno otežava ionako otežan pristup financiranju namjena od javnog interesa u cjelini, a koje, među ostalim, uključuju i zaštitu okoliša te obnovljive izvore energije. Uspjeh financijskih tehnika i

instrumenata razvijenih za potrebe učinkovitijeg privlačenja sredstava u takve, često kapitalno intenzivnije, ali i rizičnije i/ili manje profitabilne namjene, ovisi stoga i o interesu ulagača koji osim financijskih, vrednuju i nefinancijske rezultate takvih ulaganja.

S obzirom na navedeno, u radu se analiziraju trendovi primjene financijskih tehnika i instrumenata u financiranju projekata obnovljivih izvora energije, te visina i struktura takvih ulaganja, a s ciljem utvrđivanja njihovih učinaka, perspektive i ograničenja u suvremenom izazovnom poslovnom, financijskom i makroekonomskom okruženju. Za tu svrhu korištene su metode deskriptivne statistike, metoda rangiranja i komparativna analiza na dostupnim podacima za razdoblje od 2013. do 2021. godine. Rad se sastoji od šest dijelova. Nakon prvog, uvodnog dijela, u drugom dijelu slijedi pregled izazova s kojima se suočava energetska tranzicija, a koji za cilj imaju preispitati mogućnosti brzog prelaska na obnovljive izvore energije. Nadalje, treći dio prikazuje rezultate analize strukture financijskih ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora i učinke pojedine strukture financiranja u smislu uspješnosti privlačenja sredstava u financiranje projekata proizvodnje energije iz obnovljivih izvora. U četvrtom dijelu slijedi analiza trendova u primjeni financijskih izvora, tehnika i instrumenata te njihove uspješnosti u financiranju projekata obnovljivih izvora energije s ciljem ubrzanja energetske tranzicije. U petom dijelu slijedi osvrt na perspektivu energetske tranzicije u idućem razdoblju s obzirom na suvremeno okruženje. Šesti dio predstavlja zaključna razmatranja i mogućnosti daljnjih analiza.

2. OBNOVLJIVI IZVORI ENERGIJE – TRENDOWI I IZAZOWI U ENERGETSKOJ TRANZICIJI

Izvori energije općenito dijele se na neobnovljive i obnovljive, a koriste se najčešće u proizvodnji električne, toplinske odnosno svjetlosne energije ili pak pogonskih goriva. Neobnovljivi izvori energije su fosilna goriva, koja se smatraju nečistim izvorima jer su veliki zagađivači okoliša (ugljen, nafta i prirodni ili ukapljeni plin), te nuklearna goriva (uran, plutonij) koja se pak mogu smatrati čistim izvorima ako je postupanje njima odgovarajuće i strogo nadzirano, ali istovremeno i najvećim zagađivačima s katastrofalnim posljedicama ako dođe do propusta u postupanju pri proizvodnji energije, a njihova nalazišta i zalihe su ograničene te podložne konačnom iscrpljivanju. S druge strane, obnovljivi izvori energije poput: sunčeve energije, energije

vjetra, energije vodotoka, energije mora, valova, plime i oseke, geotermalne energije i energije biomase, neiscrpn su jer se dobivaju iz prirode i mogu se obnavljati, a sve više se uvažavaju zbog svoje neškodljivosti prema okolišu. Svaki od njih ima posebnosti (Tablica 1.), koje značajno utječu na to kako, koliko i gdje se mogu koristiti.

Tablica 1. Struktura najzastupljenijih obnovljivih izvora energije njihove posebnosti

Izvor energije	Prednosti	Nedostaci
Energija sunca	<ul style="list-style-type: none"> - Količina sunčeva zračenja u područjima s puno sunčanih sati. - Efikasna primjena za grijanje/zagrijavanje (solarni kolektori). 	<ul style="list-style-type: none"> - Mala efikasnost i visoka cijena za proizvodnju el. energije (foto napon. ćelije). - Jakost struje je proporcionalna intenzitetu sunčeva zračenja.
Energija vjetra	<ul style="list-style-type: none"> - Količina i snaga vjetra u područjima jače izloženim vjetru. - Kod manjih sustava viškovi energije se mogu spremati u akumulatore ili koristiti za grijanje prostora ukoliko ne postoji ugovor s distributerom električnu energije za otkup viškova kroz mrežu. 	<ul style="list-style-type: none"> - Velike varijacije u snazi vjetroturbina (vjetroelektrana) tijekom rada: potrošači moraju imati dodatni izvor el. energije, a vjetroturbine mogućnost predaje viškova energije u električnu mrežu. - Vizualno zagađenje okoliša i buka u neposrednoj okolini.
Energija vodotoka	<ul style="list-style-type: none"> - Ekonomska konkurentnost u odnosu na ostale obnovljive izvore energije (najznačajniji obnovljivi izvor energije; iskorišteno oko 25% svjetskog hidroenergetskog potencijala). 	<ul style="list-style-type: none"> - Ne može se koristiti posvuda jer pretpostavlja raspolaganje velikim količinama brze tekuće vode cijelu godinu. - Radi osiguravanja rada hidroelektrana kroz cijelu godinu, na rijekama se grade brane i akumulac. jezera, što značajno povećava cijenu postrojenja. - Hidroelektrane remete režim podzemnih voda u okolici akumulacije, što ima veliki utjecaj na biljni i životinjski svijet.
Geotermalna energija	<ul style="list-style-type: none"> - Ogroman potencijal primjene (električna energija, grijanje, industrijska proizvodnja, toplice). 	<ul style="list-style-type: none"> - Mali broj mjesta na svijetu koja su izuzetno pogodna za eksploataciju (vulkani, gejziri, izvori vruće vode); iziskuje znatna sredstva za istraživanja.

B. TUŠKAN SJAUŠ: Perspektiva i potencijali financiranja energije iz obnovljivih izvora

Izvor energije	Prednosti	Nedostaci
Energija biomase	<ul style="list-style-type: none"> - Prikladno za dobivanje toplinske energije ili goriva (drvo, drvni ostaci, različito bilje i trave te ostali materijal pogodan za kompostiranje). - Dobro osmišljeni šumski kompleksi su održivi izvor energije jer se mogu obnovljati i CO₂ su neutralni. - Nema tehničkih prepreka koje bi sputavale rast upotrebe drveta za ovu namjenu. 	<ul style="list-style-type: none"> - Količina drvene mase koja se troši kao gorivo, mora biti kontinuirano nadomješćena istom količinom rastuće biomase kako bi se sav izgaranjem nastao ugljični dioksid utrošio na rast nove biomase.
Energija mora, plime, oseke i morskih valova	<ul style="list-style-type: none"> - Ogroman potencijal primjene. 	<ul style="list-style-type: none"> - Značajan negativan utjecaj gradnje potrebnih brana na okoliš: morski i biljni životinjski svijet.

* Proizvodnja vodika kao čistog pogonskog goriva elektrolizom vode ima značajan potencijal pri prelasku na čistu energiju, no razmjernom zahtjevna oprema za elektrolizu, značajno utječe na troškovnu učinkovitost.

Izvor: izrada autorice prema Natural Resources Defense Council (2022). Renewable Energy Clean Facts; USAID/Office of Energy, Environment and Technology (2002). Best Practices Guide: Economic & Financial Evaluation of Renewable Energy Projects. Washington DC: Global Bureau Environment Center.

Općenito promatrano, obnovljivi izvori energije smatraju se čistima jer pri proizvodnji energije ne stvaraju stakleničke plinove, zbog čega bi trebali imati glavnu ulogu u postizanju ciljeva Pariškog sporazuma (0% emisije CO₂ do 2050. godine). Procjene BloombergNEF (2021b) ukazuju na značajniji rast relativnog značenja obnovljivih izvora u ukupnoj svjetskoj proizvodnji električne energije u idućem razdoblju: sa 38% u 2020. (preko 2 600 gigavata dobivenih iz hidroenergije, energije vjetrova, solarne energije, energije biomase i geotermalne energije) pa do više od 55% do 2030., te do čak 74% do 2050. godine. U Tablici 2. dan je prikaz udjela izvora energije u različitim projekcijama energetske tranzicije.

Tablica 2. Potencijalni scenariji globalne energetske tranzicije do 2050. godine

	Nuklearna energija	Energija iz obnovljivih izvora	Fosilna goriva
Zeleni scenarij	5%	85%	10%
Sivi scenarij	5%	42%	52%
Crveni scenarij	66%	27%	7%

Izvor: BloombergNEF (2021a). New Energy Outlook.

I u Republici Hrvatskoj učinjen je iskorak u korištenju obnovljivih izvora energije, prije svega energije sunca i vjetra pored hidroenergije, no taj je potencijal još uvijek značajno neiskorišten ukoliko se u obzir uzme geografski položaj zemlje i njezina topološka te klimatološka obilježja. Strategija energetske razvoja Republike Hrvatske do 2030. s pogledom na 2050. godinu (Republika Hrvatska, Ministarstvo zaštite okoliša i energetike, 2020b) predviđa znatno veći udjel proizvodnje energije iz obnovljivih izvora, veću energetske učinkovitost i smanjenje emisije stakleničkih plinova, te je u razdoblju do 2030. planirano povećanje udjela obnovljivih izvora u odnosu na potrošnju na barem 32,5% (s oko 20% do 2020. godine) s potencijalnim povećanjem do oko 36%, dok je do 2050. godine planirano da taj udjel dosegne 65%. Navedeno je u skladu i s obvezom koja proizlazi iz prihvaćanja Direktive (EU) 2018/2001 o promicanju uporabe energije iz obnovljivih izvora. Slično se navodi i u Integriranom nacionalnom energetske i klimatskom planu za razdoblje od 2021. do 2030. godine (Republika Hrvatska, Ministarstvo zaštite okoliša i energetike, 2020a), u kojem je planirano ostvarenje cilja od 13,2% udjela obnovljivih izvora energije u neposrednoj potrošnji energije u prometu. Uredba (EU) 2020/1294 o mehanizmu Unije za financiranje energije iz obnovljivih izvora donesena je s ciljem poticanja novih projekata energije iz obnovljivih izvora u Europskoj uniji, kao i plan REPowerEU iz 2022. godine radi brže zamjene fosilnih goriva u industriji i prometu s ciljem bržeg postizanja energetske neovisnosti.

Ipak, još uvijek nedostatan razmatranje i projekcija posljedica izraženije proizvodnje energije iz obnovljivih izvora dovodi do potrebe preispitivanja njihova bezrezervnog svrstavanja u okvir okolišne i društvene odgovornosti i održivosti u punom smislu. Pritom se ponajprije misli na količine otpada i

odgovarajuće zbrinjavanje dijelova postrojenja (solarnih panela, fotonaponskih ćelija, baterija i sl.) za proizvodnju energije iz značajnije zastupljenih obnovljivih izvora, ali i na ograničenost resursa (npr. metala poput litija), te uvjete rada za zaposlene u rudnicima gdje se crpe kemijski elementi potrebni za proizvodnju opreme za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora, odnosno na šire društvene i ekonomske posljedice nedovoljno kontroliranog i natjecateljskog iscrpljivanja takvih rudnih bogatstava.

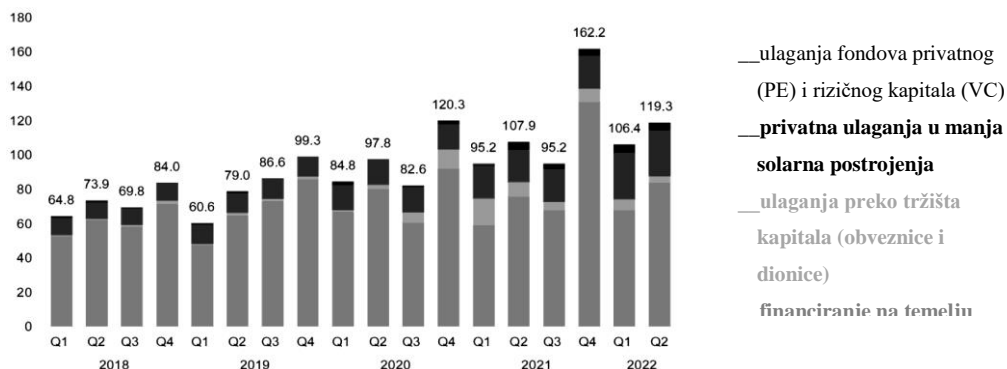
3. ANALIZA TRENDOVA U FINANCIRANJU PROIZVODNJE ENERGIJE IZ OBNOVLJIVIH IZVORA I NJIHOVIH UČINAKA

Projekti koji obuhvaćaju proizvodnju energije iz obnovljivih izvora često se i značajnije podupiru ili financiraju od strane države s obzirom na sve izraženije potrebe ubrzanja energetske tranzicije i energetske efikasnosti odnosno prelaska s fosilnih goriva na obnovljive izvore energije. Kvalitetna strategija i financijska podrška države pokazali su se ključnim čimbenicima u učinkovitijoj mobilizaciji i usmjeravanju privatnog kapitala u projekte obnovljivih izvora energije (Cardenas Rodrigues, Haščić, Johnstone, Silva i Ferey, 2014; Haščić, I., Cardenas Rodrigues, M., Jachnik, R., Silva, J. i Johnstone, N., 2015). U razdoblju od 2013. do 2018. godine privatni ulagači bili su vodeći financijeri projekata energije iz obnovljivih izvora s preko 85% ukupnih ulaganja u tom području, dok je proračunsko financiranje, najčešće preko ulaganja razvojnih financijskih institucija, sudjelovalo s oko 15% u ukupnoj strukturi financiranja prema vlasništvu (IRENA i CPI, 2020). Tvrtke koje razvijaju projekte iz područja energije iz obnovljivih izvora, u razdoblju od 2013. do 2018. godine privukle su 46% financijskih sredstava privatnog sektora, te 22% sredstava financijskih institucija, dok je vlasnički kapital osiguran na razini projekta bio najčešće korišten instrument financiranja od 2013. do 2016. godine s udjelom od 35% ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora, a od 2017. do 2018. godine to je bilo zaduživanje za potrebe projekta s udjelom od 32% (IRENA i CPI, 2020).

Osim najzainteresiranijih pojedinačnih i korporativnih privatnih ulagača, te vlasnika projekata koji takve projekte često financiraju iz vlastitog kapitala (Tablica 3.), kod financiranja projekata iz područja proizvodnje energije iz obnovljivih izvora preko najširega financijskog tržišta, u financiranje se često

uključuje širok spektar institucionalnih ulagača odnosno financijskih i drugih institucija. Općenito, ulaganja individualnih ili institucionalnih ulagača u energiju iz obnovljivih izvora najčešće obuhvaćaju kupnju dionica (sudjelovanje u vlasništvu) ili kreditiranje te kupnju obveznica (dužničko financiranje) tvrtki koje proizvode električnu energiju ili druge oblike energije iz obnovljivih izvora odnosno tvrtki koje proizvode dijelove za opremu i postrojenja koja stvaraju energiju iz obnovljivih izvora (Kalamova, Kaminker i Johnstone, 2011). Analiza trendova u načinima privlačenja financijskih sredstava namjena od javnog interesa (financijske tehnike i financijski instrumenti), a koje obuhvaćaju i zaštitu okoliša te ostale namjene s komponentom održivosti te društvene i ekološke odgovornosti, i u tom smislu s osvrtom na njihovu primjenu u financiranju energije iz obnovljivih izvora kao javnog interesa, slijedi u idućem dijelu rada. Valja napomenuti kako je državna uloga (državne potpore, subvencije i poticaji), premda ograničenih mogućnosti zbog ograničenosti proračuna, ključna i u smanjenju izloženosti rizicima koje proizlazi iz takvog financiranja, te na taj način pomaže u premošćivanju temeljnog ograničenja kod financiranja projekata proizvodnje energije iz obnovljivih izvora – intenzivnijeg privlačenja interesa i financijskih sredstava privatnih ulagača te širenja tržišta za tu namjenu s obzirom na kapitalnu intenzivnost i često dulje razdoblje povrata ulaganja.

Grafikon 1. Nova ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora, struktura prema vrsti financiranja, Q1/2018. – Q2/2022., u mlrd. USD

Izvor: BloombergNEF (2021). Renewable Energy Investment Tracker, 1H 2021.

U prvoj polovici 2022. godine došlo je do porasta ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora od strane privatnog (engl. *private equity*) i rizičnog kapitala (engl. *venture capital*) na globalnoj razini od čak 63% (iznosila su gotovo 10 mlrd USD; Grafikon 1.) (BloombergNEF, 2022). Fondovi privatnog i rizičnog kapitala na taj način pridonose ubrzanju energetske tranzicije koja je značajnije kapitalno intenzivna i ovisna upravo o većim ulagačima na tržištu kapitala, ali i ovisna o interesu odgovornih ulagača čiji udjel kontinuirano raste.

U Tablici 3. prikazani su nalazi analize strukture financiranja energije iz obnovljivih izvora. Analiza je rađena na godišnjim podacima (International Renewable Energy Agency [IRENA] i Climate Policy Initiative [CPI], 2020), a rezultirala je rangiranjem sastavnica prema njihovu relativnom značenju u okviru izabranih kriterija i usporedbom rezultata za 2013. i 2018. godinu, kao podlogom za bolje razumijevanje i donošenje zaključaka o učincima pojedine strukture financiranja, u smislu uspješnosti financiranja energije iz obnovljivih izvora, s ciljem ubrzanja energetske i ukupne zelene tranzicije.

Tablica 3. Struktura financiranja energije iz obnovljivih izvora (godišnje financijske obveze) prema izabranim kriterijima: komparativna analiza trendova (rangiranje od najznačajnijih do najmanje značajnih; 1, ..., n i udjeli u %), 2013. vs 2018. godina

Tehnologija proizvodnje i vrsta energije	Rang 2013; udjel	Rang 2018; udjel	Izvori financ. – privatni ulagači	Rang 2013; udjel	Rang 2018; udjel	Regional. distrib. – odredište financ.	Rang 2013; udjel	Rang 2018; udjel	Regional. distrib. – ishodište financ.	Rang 2013; udjel	Rang 2018; udjel
Solarni fotonapon. ćelije (el. energija)	1 (44%)	1 (46%)	Vlasnici projekata	1 (34%)	1 (55%)	Istočna Azija i Pacifik	1 (27%)	1 (26%)	Istočna Azija i Pacifik	1 (27%)	1 (31%)
Vjetroelektr. na kopnu (el. energija)	2 (27%)	2 (31%)	Privatne financ. institucije	4 (14%)	2 (24%)	OECD - Amerika	3 (16%)	2 (25%)	Zapadna Europa	2 (25%)	2, 3 (23%)
Vjetroelektr. na moru (el. energija)	7 (<5%)	3 (~7%)	Individ. ulagači	2 (23%)	3 (9%)	Ostali**	5 (12%)	3 (19%)	OECD - Amerika	3 (15%)	2, 3 (23%)
Hidroelektr. (el. energ.)	4 (~7%)	4 (<5%)	Korpor. ulagači	3 (27%)	4 (6%)	Zapadna Europa	2 (22%)	4 (18%)	Ostali**	5 (11%)	4 (11%)

B. TUŠKAN SJAUŠ: Perspektiva i potencijali financiranja energije iz obnovljivih izvora

Tehnologija proizvodnje i vrsta energije	Rang 2013; udjel	Rang 2018; udjel	Izvori financ. – privatni ulagači	Rang 2013; udjel	Rang 2018; udjel	Regional. distrib. – odredište financ.	Rang 2013; udjel	Rang 2018; udjel	Regional. distrib. – ishodište financ.	Rang 2013; udjel	Rang 2018; udjel
Solarni kolektori (topl. energ.)	3 (~7%)	6 (<5%)	Instituc. ulagači	6 (<2%)	5 (<2%)	Južna Azija	7 (<5%)	5 (<5%)	OECD – Azija	4 (14%)	5 (<5%)
Nepoznati	5 (~7%)	5 (<5%)	Fondovi	5 (<2%)	6 (<2%)	Latinska Amerika i Karibi	6 (<5%)	6 (<5%)	Južna Azija	7 (<5%)	6 (<5%)
Korištenje biomase (el. energ.)	6 (<5%)	7 (<3%)				OECD - Azija	4 (13%)	7 (<5%)	Latinska Amerika i Karibi	6 (<5%)	7 (<5%)
Korištenje biomase (gorivo)	9 (<2%)	8 (<2%)				Južna Azija	7 (<5%)	5 (<5%)			
Korištenje geotermal. energ. (topl. energ.)	10 (<2%)	9 (<2%)									
Korištenje energ. mora – plime i valova (el. energ.)	8 (<2%)	10 (<2%)									

** Ostali (prema relativnom značenju, od najznačajnijih do najmanje značajnih): nepoznato, Bliski istok i Sjeverna Afrika, transregionalno, Subsaharska Afrika, OECD Oceanija, Središnja Azija i Istočna Europa.

Izvor: izrada autorice.

Nalazi analize strukture financiranja energije iz obnovljivih izvora prema izabranim kriterijima (Tablica 3.) ukazuju na sljedeće promjene i učinke:

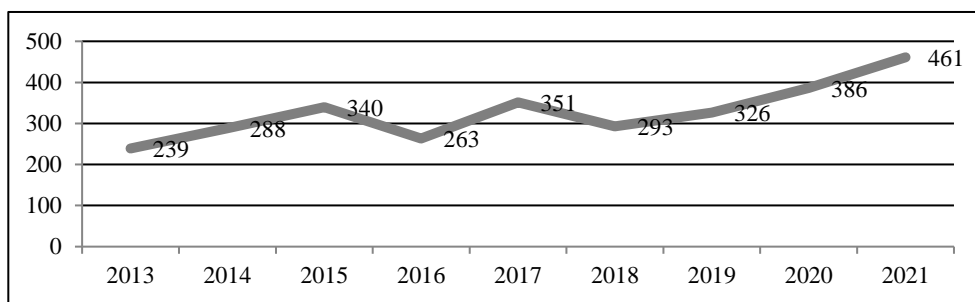
1. prema tehnologiji proizvodnje energije: ulaganja u solarne fotonaponske ćelije za proizvodnju električne energije zadržala su rang 1 (44% u 2013. i 46% u 2018. godini), a rang 2 drže ulaganja u vjetroelektrane na kopnu (27% u 2013. i 31% u 2018. godini), dok ostale tehnologije proizvodnje energije i dalje imaju zamjetno manje relativno značenje promatrano prema postotnim udjelima ulaganja, pri čemu se jedino vjetroelektrane na moru (skok s ranga 7 u 2013. na rang 3 u 2018. godini) i hidroelektrane (rang 4) ipak značajnije više ističu u odnosu na ostala ulaganja;

2. prema privatnim ulagačima (85% ulaganja čine ulaganja privatnih ulagača u odnosu na ulaganja javnog sektora čiji je udjel oko 15%): značajnije raste interes za ulaganjem vlastitog kapitala vlasnika projekata, s prosječnih 30% do 2017. godine na preko 55% u 2018., čime im je dodatno ojačan rang 1, te privatnih financijskih institucija (najviše poslovnih banaka), s oko 15% udjela u 2013. godini (rang 4) na oko 25% sve do 2018. godine (rang 2), koji su istovremeno smanjili značajniju ulogu individualnih privatnih ulagača (rang 3) u 2013. s udjelom oko 23% na tek 9% (rang 3) u 2018. godini, te korporativnih ulagača (27%; rang 2 u 2013. godini) na udjel od 6% (rang 4) u 2018. godini, dok ostali (institucionalni ulagači i fondovi) nisu imali veće relativno značenje;
3. prema regionalnoj distribuciji – odredištu financiranja: smanjena dominacija Istočne Azije i Pacifika iako je zadržan rang 1, s prosječnih 30% - 40% udjela u razdoblju do 2017., na oko 25% u 2018., u korist zemalja OECD Amerika gdje se taj udjel povećao s oko 16% do 2017. (rang 3), na oko 25% (rang 2) u 2018. godini, dok Zapadna Europa privlači kontinuirano oko 20% ulaganja, ali je zbog većih promjena udjela prethodno navedenih regija, s ranga 2 do 2016. godine pala na rang 4 u idućim godinama;
4. prema regionalnoj distribuciji – ishodištu financiranja: struktura ne odstupa značajnije u odnosu na regionalnu distribuciju prema odredištu financiranja ako se promatraju i uspoređuju rangovi, no analiza relativnog značenja (udjela) upućuje na stabilan trend ulaganja bez većih oscilacija iz regija Istočne Azije i Pacifika (oko 30% u svim promatranim godinama, uz iznimku 2017. godine kad je taj udjel bio oko 46%; kontinuirano rang 1), dok je iz Zapadne Europe kontinuirano usmjereno od 20% do 25% sredstava (rang 2) uz iznimku 2017. godine kad je taj udjel iznosio 16% (rang 3), s obzirom na izraženiju dominaciju prethodno navedene regije u toj godini, a iste je godine OECD Amerika preuzela vodstvo (rang 2, s udjelom od 18%) u odnosu na ulaganja iz Zapadne Europe, da bi u 2018. godini došlo do izjednačavanja njihova relativnog značenja (svaka s udjelom od 23%) i posljedičnog dijeljenja ranga 2 odnosno 3. Općenito promatrano, iz Kine i SAD-a dolazi 50% ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora, što je i opravdano s obzirom na njihov status vodećih zagađivača.

Dodatno, učinci prikazanih struktura ulaganja mogu se vidjeti i kroz trendove u kretanju apsolutnih iznosa ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora u

posljednjih desetak godina (Grafikon 2.), a koji ukazuju na eksponencijalni rast ulaganja od 2018. do 2021. godine.

Grafikon 2. Financijska ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora na godišnjoj razini, od 2013. do 2021. godine, u mlrd. USD

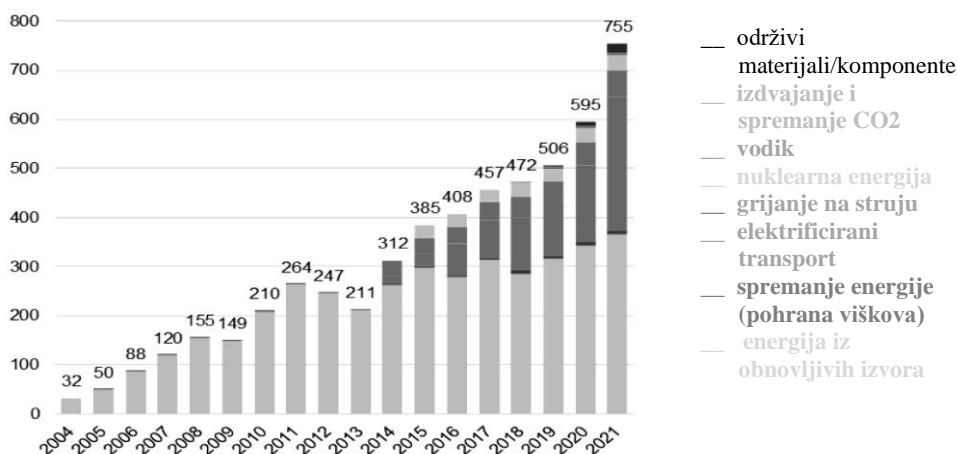
Izvor: izrada autorice prema podacima BloombergNEF (2022) Renewable Energy Investment Tracker, 2H 2022; International Renewable Energy Agency [IRENA] i Climate Policy Initiative [CPI] (2020) Global Landscape of Renewable Energy Finance, 2020, International Renewable Energy Agency and Climate Policy Initiative, Abu Dhabi.

Ukupna ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora u desetogodišnjem razdoblju od 2010. do 2019. godine premašila su 2 600 milijardi USD (BloombergNEF, 2021b), dok se ta vrijednost s ulaganjima iz 2020. i 2021. godine prema Grafikonu 2. penje na 3 500 milijardi USD. U ukupnom iznosu ulaganja u posljednjih nekoliko godina, ulaganja usmjerena na proizvodnju električne energije iz snage vjetra i korištenjem energije sunca imala su najveće udjele (na primjer, svaka u prosjeku oko 40% u 2019. godini). U petogodišnjem razdoblju od 2013. do 2018. godine, prosječno 46% svih ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora bilo je usmjereno u tehnologiju proizvodnje energije iz energije sunca (fotonaponske ćelije i solarni kolektori), a dodatnih 29% ulaganja u izgradnju postrojenja za proizvodnju energije iz snage vjetra (IRENA i CPI, 2020). Globalna ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora u prvoj polovici 2022. godine dosegla su pak povijesni maksimum za polugodišnje razdoblje u iznosu od 226 mlrd. USD (BloombergNEF, 2022), što je zasigurno velikim dijelom i rezultat postojeće geopolitičke situacije koja je rezultirala rastom cijena i ograničenjima u dostupnosti nafte i plina, te je stoga posljedično došlo do ubrzavanja traženja i korištenja alternative postojećim neobnovljivim izvorima energije. U tom iznosu, Kina je prosječno prednjačila s ulaganjima (98 mlrd. USD ili 43%), slijedio ju je SAD s 12 mlrd. USD (5%) te Japan s 5 mlrd. USD (2%)

(BloombergNEF, 2022), čineći tako 50% ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora.

Ulaganja u ukupnu energetska tranziciju 2021. godine premašila su 755 mlrd. USD, a ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora u njima pojedinačno imaju najznačajniji udjel, gotovo 50% (Grafikon 3.), te je u odnosu na 2020. godinu ostvaren porast ulaganja u tom dijelu od preko 20% (International Energy Agency [IEA], 2022).

Grafikon 3. Globalna ulaganja u ukupnu energetska tranziciju, prema sektorima, u mlrd. USD

Izvor: BloombergNEF (2021) Renewable Energy Investment Tracker, 1H 2021.

Istovremeno, u proteklom desetljeću došlo je do značajnijeg rasta troškovne učinkovitosti izgradnje postrojenja za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora. Gradnja novih postrojenja za proizvodnju energije iz snage vjetra ili korištenjem energije sunca troškovno je tako postala manje zahtjevna od, primjerice, ulaganja u postrojenja za proizvodnju energije koja koriste ugljen ili plin u dvije trećine svijeta. Ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora posljedično su značajno povećala relativno značenje solarne energije (na udjel od preko 8% svjetske proizvodnje električne energije), te energije vjetra (na udjel od gotovo 9% svjetske proizvodnje električne energije) do kraja 2021. godine.

4. TRENDVI U PRIMJENI TEHNIKA I INSTRUMENATA FINANCIRANJA ENERGETSKE TRANZICIJE

Projekti proizvodnje energije iz obnovljivih izvora često iziskuju značajnija financijska sredstva, stoga tamo gdje vlastiti kapital nije dostatan, kod tržišnog financiranja, s financijskom podrškom države ili bez financijske podrške, sredstva se pribavljaju preko najširega financijskog tržišta, uključivanjem individualnih i institucionalnih ulagača odnosno financijskih i drugih institucija na tržište kapitala, kroz kupnju dionica (sudjelovanje u vlasništvu) ili kreditiranje te kupnju obveznica (dužničko financiranje) tvrtki koje proizvode električnu energiju ili druge oblike energije korištenjem obnovljivih izvora odnosno tvrtki koje proizvode dijelove za opremu i postrojenja koja stvaraju energiju iz obnovljivih izvora. Izdanje različitih vrsta obveznica za tu namjenu u sferi dužničkog financiranja posebice je postalo značajniji izvor financiranja projekata energetske tranzicije u posljednjih desetak godina.

Kapitalna intenzivnost, rizičnost, te često dulje razdoblje povrata neka su od temeljnih ograničenja projekata proizvodnje energije iz obnovljivih izvora, stoga intenzivnije privlačenje interesa i financijskih sredstava ulagača s najširega financijskog tržišta u ovom slučaju predstavlja poseban izazov. Ipak, ulaganja u energetske tranzicije i u zelenu tranziciju u cjelini, te općenito ulaganja u poduzeća i projekte s komponentom društvene i/ili ekološke održivosti i odgovornosti postala su popularna u proteklom desetljeću zahvaljujući osvještavanju važnosti brige za okoliš i klimu, te ciljanju zelene tranzicije, ali i značajnijem iskoraku u regulaciji odgovornog i održivog financiranja. Od 2014. godine, ponajprije u EU, značajnije su se intenzivirali naponi oko regulacije odgovornog i održivog financiranja s ciljem stvaranja zakonskog okvira u tom području radi ohrabivanja financijskog sektora kao nosioca takvih ulaganja, ali i zaštite odgovornih ulagača od štetnih ulaganja u tom dijelu. Glavni cilj nove regulacije jest standardizacija i ujednačavanje izvještavanja o ESG čimbenicima (okolišnih – engl. *Environmental* [E], društvenih – engl. *Social* [S] i upravljačkih – engl. *Governance* [G]) radi lakšeg utvrđivanja poduzeća i projekata koji uvažavaju navedene čimbenike.

Za poduzeća koja proizvode, odnosno projekte koji se odnose na proizvodnju električne energije ili drugih oblika energije korištenjem obnovljivih izvora te dijelova za opremu i postrojenja koja stvaraju energiju iz obnovljivih izvora, kao uostalom i za ostale namjene u kojima je sadržan javni interes i/ili

sadrže odlike ekološke i/ili društvene odgovornosti i održivosti, a s ciljem učinkovitijeg privlačenja sredstava i interesa ulagača koji traže takva ulaganja ili bi za njih mogli biti zainteresirani, kontinuirano se osmišljavaju prilagođeni i namjenski dizajnirani financijski proizvodi (financijski instrumenti) i tehnike financiranja od strane financijskih institucija. Dodatno, valja napomenuti kako odgovorni ulagači, po definiciji, nisu nužno primarno i isključivo motivirani povratom od ulaganja, već krajnjim rezultatima odnosno ekološkim i/ili društvenim učincima ulaganja, a kod energije iz obnovljivih izvora jedno ne isključuje drugo, stoga su ciljano i razvijeni financijski instrumenti upravo poput održivih obveznica (engl. *Sustainable Bonds*), zelenih obveznica (engl. *Green Bonds*) te, najuže, pokrivenih obveznica za financiranje energije iz obnovljivih izvora (engl. *Renewable Energy Covered Bonds*), a koji su već polučili vidljive pozitivne rezultate u smislu učinkovitosti privlačenja sredstava za ovu namjenu.

Održive obveznice izdaju se sa svrhom ostvarivanja okolišnih i društvenih učinaka, dok se zelene obveznice, kao uža kategorija održivih obveznica, ali relativno promatrano uvjerljivo najznačajnija, izdaju isključivo za ostvarenje okolišnih učinaka te, konačno, kao podvrsta zelenih obveznica, izdaju se pokrivene obveznice za financiranje energije iz obnovljivih izvora. Kao što im i naziv sugerira, pokrivene obveznice za financiranje energije iz obnovljivih izvora najuže su vezane uz ostvarivanje konkretnih učinaka energetske tranzicije, no s obzirom na ograničenost primjene na europsko područje, jer se izdaju prema izvorno europskom modelu strukturnog financiranja izdavanjem pokrivenih obveznica koje se dominantno i izdaju na europskom području, nemaju veće relativno značenje.

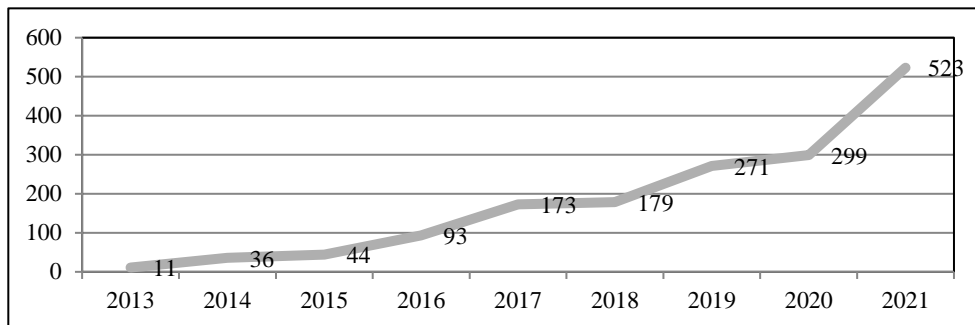
Zelene obveznice (korporativne, državne, municipalne) mogu se izdavati kao obične, neosigurane obveznice (engl. *plain vanilla Green Bonds*), kao projektne obveznice (engl. *Green Project Bonds*), te kao sekuritizacijske (engl. *Green Asset Backed Securities*) ili pokrivene obveznice (engl. *Green Covered Bonds*). Primjenom izvanbilančne sekuritizacije potraživanja ili bilančnog izdavanja pokrivenih obveznica kao tehnikama strukturnog financiranja dobivaju se tako posebno dizajnirani dužnički instrumenti tržišta kapitala koji učinkovitije mogu privući sredstva šireg spektra ulagača s najšireg financijskog tržišta (Tuškan Sjauš, 2020), zbog čega su izvorno i oblikovane za namjene koje sadrže javni interes, a kad se tako izdaju zelene obveznice, onda se sredstva usmjeravaju u zelene projekte iz područja: sprečavanja zagađenja okoliša (vode, zemlje, zraka), ublažavanja klimatskih

promjena i njezinih posljedica, proizvodnje energije iz obnovljivih izvora odnosno proizvodnje čiste energije, čistog transporta, energetske učinkovite izgradnje i okolišno održivog stanovanja, očuvanja bioraznolikosti i sl. (Tuškan Sjauš i Mihelja Žaja, 2020a; International Capital Markets Association [ICMA], 2022). Zelene obveznice u pravilu su do sada najviše izdavale financijske institucije (najznačajnije su bile poslovne banke i razvojne financijske institucije), ali su u posljednjih nekoliko godina dominaciju preuzela nefinancijska poduzeća te državni fondovi i agencije (sveukupno preko 80% izdanja; Climate Bonds Initiative [CBI], 2022, IRENA, 2020, AAM i IFC, 2019).

Na razini EU oblikovan je prijedlog regulacije odnosno standard (preporuka) za izdavanje zelenih obveznica (*EU Green Bond Standard* – EU GBS; Commission's Technical Expert Group on Sustainable Finance – TEG, 2019) koji je Europska komisija 2021. godine uvrstila u daljnju proceduru (2021/0191 COD), a koji uvažava načela izdavanja zelenih obveznica (*Green Bonds Principles* – GBP, izvorno iz 2014. godine, uz kasnije izmjene i dopune – zadnja iz 2021. godine, s dodatkom iz lipnja 2022. godine) Međunarodnog udruženja tržišta kapitala (*International Capital Markets Association* – ICMA) s ciljem regulacije izdavanja zelenih obveznica najviše kvalitete. Pridržavanje standarda zasad nije obvezno, ali ako se želi postići visoki rejting obveznica, ono je imperativ (npr. potpuna usklađenost zelenih projekata s EU taksonomijom – Regulation (EU) 2020/852, a koja u tom dijelu jamči ulagačima stvarnu kvalitetu ulaganja). Financiranje zelenim obveznicama ima brojne prednosti: lakši pristup sredstvima u odnosu na kredite, šira baza ulagača, stabilnost i predvidivost izvora financiranja, rast ugleda izdavača i lakše buduće financiranje, i sl. (Sartzetakis, 2019; Flammer, 2019; Amundi Asset Management [AAM] i International Finance Corporation [IFC], 2019; GIZ i SEB, 2018), no s druge strane ima i određene nedostatke: ograničeno tržište, potencijalno manju likvidnost, pojedinačno mala izdanja, nedostatak informacija o učincima ulaganja, neujednačeni standardi izdavanja, visoki transakcijski troškovi usklađivanja izdanja sa standardima za certificiranje zelenih obveznica i osiguranje visokog kreditnog rejtinga izdanja da bi bile dovoljno atraktivne nepovjerljivim ulagačima, troškovi nadzora te izvještavanja radi transparentnosti s ciljem dokazivanja namjenskog korištenja sredstava, i sl. (GIZ i SEB, 2018; AAM i IFC, 2019). U zemljama u razvoju i tranzicijskim zemljama problem predstavlja i institucionalni okvir izdavanja zelenih obveznica, pa u njima ključnu ulogu imaju razvojne banke pri izdanju (Banga, 2019).

Procijenjena potrebna ulaganja u globalnu zelenu tranziciju od 2020. do 2030. godine iznose sveukupno 30 000 mlrd. USD (AAM i IFC, 2019), te upućuju na značajan potencijal zelenih obveznica u privlačenju potrebnih sredstava, od čega tri najznačajnija sektora zelene tranzicije koji imaju i najveći udjel u izdanim zelenim obveznicama do sada (preko 60% duga po izdanim zelenim obveznicama globalno; IRENA, 2020), prema procjeni trebaju ukupno preko 28 000 mlrd. USD (AAM i IFC, 2019; CBI, 2022): a) energija iz obnovljivih izvora (oko 850 mlrd. USD), b) energetska učinkovitost (zgrada) i održivo stanovanje (24 700 mlrd. USD), c) čisti (nisko ugljični) javni prijevoz i električna vozila (2 600 mlrd. USD); od čega bi preko 50% sredstava trebalo biti usmjereno na četiri tržišta s najvećim potrebama, koja prednjače i u novim izdanjima zelenih obveznica: Kinu, SAD, Europu (Njemačku, Francusku i V. Britaniju) te Japan. Pogled na Grafikon 4. ukazuje na izraženiji rast novih izdanja zelenih obveznica od 2015. godine nadalje. Pandemija uzrokovana bolešću COVID-19 je u 2020. godini usporila taj rast, no u 2021. godine dolazi do značajnijeg skoka koji je nadoknadio zastoj iz prethodne godine. Navedeno je slično trendu koji je prikazan i na Grafikonu 2. koji prikazuje financijska ulaganja u proizvodnju energije iz obnovljivih izvora, kao jednog od značajnijih sektora ukupne zelene tranzicije. Istovremeno, i koeficijent korelacije godišnjih ulaganja u proizvodnju energije iz obnovljivih izvora te novih izdanja zelenih obveznica izračunat na temelju podataka za razdoblje od 2013. do 2021. godine (0,87; vrlo jaka povezanost), potvrđuje tezu o značajnoj ulozi zelenih obveznica u financiranju zelenih projekata u cjelini. Navedeno je važna pretpostavka ubrzanja zelene tranzicije kako bi se u prethodno dogovorenim rokovima ostvarili zadani ciljevi. Za očekivati je da će aktualna energetska kriza uzrokovana složenom geopolitičkom situacijom, prije svega u Europi, prisilno potaknuti značajniji skok iznad planiranoga godišnjeg rasta ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora, te ubrzati planove ulaganja u idućim godinama upravo i naglašeno u energetske tranziciju.

Grafikon 4. Nova izdanja zelenih obveznica, od 2013. do 2021. godine, u mlrd. USD

Izvor: izrada autorice prema podacima International Renewable Energy Agency [IRENA] i Climate Policy Initiative [CPI] (2020) Global Landscape of Renewable Energy Finance, 2020, International Renewable Energy Agency and Climate Policy Initiative, Abu Dhabi i Climate Bonds Initiative [CBI] (2022) Sustainable Debt: Global State of the Market 2021.

Regionalno promatrano, od 2013. do 2021. godine najveći udjel u izdanjima zelenih obveznica uglavnom ima Europa (do 50%), a slijede je Azijsko-pacifička regija i Sjeverna Amerika (svaka s udjelom od oko 20 – 30%), dok se preostali, značajnije manji dio odnosi na Latinsku Ameriku, Afriku i nadnacionalna izdanja (izračun prema dostupnim podacima IRENA i CPI, 2020; Tuškan Sjauš, Mihelja Žaja, 2020b, CBI, 2022). Ako se ove brojke usporede s procjenama od preko 200 mlrd. USD godišnje potrebnih novih ulaganja kako bi Europa do 2030. godine smanjila emisiju stakleničkih plinova na razinu dogovorenu Pariškim sporazumom iz 2015. godine, na temelju Grafikona 4. i uzimajući u obzir prethodnu analizu regionalne strukture izdanja zelenih obveznica, može se zaključiti kako se 2021. godine taj cilj počeo postizati, pod pretpostavkom da je oko 40% od 523 mlrd. USD novoizdanih zelenih obveznica usmjereno na europsko područje.

Analiza podataka (European Banking Authority [EBA], 2022) o održivom dugu u cjelini (čiji je najznačajniji dio dug po izdanim zelenim obveznicama), nastalom primjenom tehnika sekuritizacije (engl. *Sustainable Asset Backed Securities*) ili izdavanjem pokrivenih obveznica (engl. *Sustainable Covered Bonds*), potvrđuje tezu o nedovoljnoj razvijenosti i vrlo malom relativnom značenju pokrivenih obveznica i strukturnog financiranja u financiranju energetske tranzicije odnosno projekata iz područja energije iz obnovljivih izvora. Naime, iznos izdanih održivih sekuritizacijskih obveznica 2020.

iznosio je tek 1 mlrd. EUR, a održivih pokrivenih obveznica 10 mlrd. USD (EBA, 2022), a kao glavni razlog takvih rezultata navode se: nedostatnost odgovarajućeg kolateralna za sekuritizaciju ili njegovo teško pravdanje za uvrštenje u kreditni skup, nedovoljna zakonska uređenost i definiranje, te usklađenost standarda izdavanja i transparentnost održivog strukturnog financiranja. EU GBS bi se trebao primijeniti i na sekuritizacijska izdanja zelenih obveznica kao i na pokriveno zelene obveznice da bi se takav trend promijenio, a osnovni preduvjet za njihovo izdavanje je obveza usmjeravanja ulaganja isključivo u projekte usklađene s EU taksonomijom, što bi trebao utvrditi vanjski revizor ovlašten i nadziran od strane nadležnog europskog nadzornog tijela (*European Securities and Market Authority – ESMA*). Prema analizi FitchRatings (2022), zelene i ostale održive pokriveno obveznice (engl. *Green, Social and Sustainable – GSS Covered Bonds*) koje izdaju tijela javnog sektora najvećim dijelom za potrebe ulaganja u energetske učinkovitost zgrada i infrastrukturu zelene tranzicije, sudjelovale su s udjelom od tek 3% (45 mlrd. EUR) u ukupnom nedospjelom GSS dugu od 1 500 mlrd. EUR koji je zabilježen u trećem kvartalu 2021. godine.

5. PERSPEKTIVA FINANCIRANJA ENERGETSKE TRANZICIJE U SUVREMENOM OKRUŽENJU

Ako se promatra globalna namjenska struktura izdanja zelenih obveznica, zelene obveznice izdane za potrebe energetske tranzicije čine uvjerljivo najznačajniji segment, s obzirom na to da njihov udjel u dugu po globalno ukupno izdanim zelenim obveznicama u razdoblju od 2007. do 2019. godine premašuje 70% odnosno oko 600 mlrd. USD od ukupno 820 mlrd. USD ukupnih izdanja (IRENA i CPI, 2020; dok je do 2021. godine kumulativ izdanih zelenih obveznica dosegnuo 1 600 mlrd. USD, Grafikon 4.). Ako se taj udjel uspoređi s kumulativnim ulaganjima u obnovljive izvore energije u razdoblju od 2013. do 2019. godine (Grafikon 2.) i uzimajući u obzir da su značajnija izdanja zelenih obveznica zabilježena tek od 2013. godine, prema Grafikonu 4., te kada se navedeni kumulativ ukupno izdanih zelenih obveznica od 2007. do 2019. godine u iznosu od 820 mlrd. USD umanjuje za pretpostavljenih 13 mlrd. USD u razdoblju od 2007. do 2012. godine koliko iznosi razlika u odnosu na kumulativ od 2013. do 2019. godine ili 807 mlrd. USD prema Grafikonu 4., prema utvrđenom udjelu od oko 70% zelenih obveznica vezanih uz obnovljive izvore energije, dolazi se do kumulativnog iznosa od oko 565 mlrd. USD za tu namjenu, dok su u istom razdoblju

kumulativna ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora iznosila oko 2 100 milijardi USD (prema Grafikonu 2.), što upućuje na sudjelovanje zelenih obveznica s 27% udjela u ukupnim izvorima financiranja energije iz obnovljivih izvora.

Dobiveni pokazatelj potvrđuje pretpostavku o značajnom neiskorištenom potencijalu zelenih obveznica koji bi u idućem razdoblju mogao doći do izražaja s obzirom na iskazane potrebe te planove vezane uz zelenu tranziciju i njezino ubrzanje u cjelini, ali i zamjetniji rast novih izdanja zelenih obveznica u posljednjih nekoliko godina uz očekivanje da će se eksponencijalni rast u idućim godinama nastaviti po još i višoj stopi kao i ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora. Navedeno se ističe uzimajući u obzir energetske krize i s njom povezani neplanirani, izraženiji rast potreba za novim ulaganjima u tom segmentu u odnosu na planove prema prethodno dogovorenoj dinamici zelene tranzicije, dok su istovremeno ostali dugoročni izvori financiranja (kreditni, vlastiti kapital) ograničeniji u potencijalu rasta, a dodatno i uzimajući u obzir postojeću makroekonomsku situaciju (inflatorni pritisci, pad BDP-a, rast javnog duga, i dr.), smanjenje likvidnosti te rast izloženosti rizicima.

Uloga strukturnog financiranja pri izdavanju zelenih obveznica, primjenom tehnike izvanbilančne sekuritizacije potraživanja te bilančnog izdavanja pokrivenih obveznica, osim izdavanja običnih, nepokrivenih obveznica, mogla bi imati značajniji potencijal pri financiranju projekata energetske tranzicije u budućnosti s obzirom na njihovu već dokazanu veću učinkovitost u privlačenju financijskih sredstava za namjene od javnog interesa, no samo ako se uklone regulatorne neusklađenosti i ostale utvrđene prepreke u dijelu pravdanja prikladnosti kolateralna za uvrštenje u kreditni skup za izdavanje takvih obveznica, a koje su utvrđene kao glavni razlozi dosadašnje slabije zastupljenosti takvih naprednijih tehnika u financiranju zelenih projekata u cjelini.

Za očekivati je da će državna i agencijska izdanja, poslovne i razvojne banke, odnosno financijske institucije u cjelini, te korporativni sektor koji posluje u tom segmentu i dalje imati najznačajniju ulogu u novim izdanjima obveznica za potrebe financiranja projekata energetske tranzicije. S druge strane, u ulaganjima u energetske tranzicije u budućnosti bi značajnije do izražaja mogao doći još uvijek uvelike neiskorišten financijski potencijal institucionalnih ulagača za tu namjenu (prema Tablici 3.). Naime, financijska imovina mirovinskih fondova, osiguratelja i fondova kao najznačajnijih

institucionalnih ulagača procjenjuje se na 87 000 mlrd. USD, a upravo su oni kupci značajnog dijela vrijednosnih papira na financijskom tržištu, no do sada su sudjelovali s tek 2% u ukupnim izravnim ulaganjima u energiju iz obnovljivih izvora, odnosno s oko 20% neizravnih ulaganja preko fondova koji ciljano ulažu u energiju iz obnovljivih izvora (IRENA i CPI, 2020), stoga se u budućnosti može očekivati intenziviranje napora u privlačenju sredstava za potrebe energetske tranzicije upravo iz tog segmenta financijskog tržišta. Zelene obveznice su financijski instrumenti koji bi u tome mogli imati važnu ulogu, s obzirom na njihove prethodno izložene posebnosti u financiranju energije iz obnovljivih izvora, a kada se uklone uočene zakonske prepreke i ograničenja koji su institucionalne ulagače do sada sprječavali u većem sudjelovanju u takvim ulaganjima. Napori oko unaprjeđenja regulacije izdavanja zelenih obveznica izloženi u 4. dijelu rada značajan su iskorak u postizanju tog cilja.

6. ZAKLJUČAK

Nalazi analize strukture financiranja energije iz obnovljivih izvora upućuju na zaključak o najvećem potencijalu daljnjeg rasta ulaganja u proizvodnju energije iz energije sunca i energije vjetra, pri čemu bi interes za ulaganjem vlastitog kapitala vlasnika takvih projekata u budućnosti mogao dodatno rasti, no zbog njegove ograničenosti, učinkovito privlačenje sredstava s najširega financijskog tržišta odigrat će ključnu ulogu u stvaranju financijskog potencijala za tu namjenu. U tom dijelu, osim banaka, nefinancijskih poduzeća i individualnih ulagača, a koji su do sada prednjačili u ulaganjima u energiju iz obnovljivih izvora, velika su očekivanja postavljena pred institucionalne ulagače koji su do sada u to bili manje uključeni, ali koji raspolažu značajnim financijskim potencijalom koji bi mogao biti usmjeren u ulaganja u energetske tranzicije, kad se uklone i zakonske prepreke koje ih u tome ograničavaju. Prema globalno promatranoj regionalnoj distribuciji, i prema odredištu i prema ishodištu financiranja, a s obzirom na aktualnu geopolitičku situaciju, izvjesno je očekivati značajniji rast udjela Europe u dijelu ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora.

Dinamiku, intenzitet i smjer energetske tranzicije u dijelu prelaska na obnovljive izvore energije, osim posljedica aktualnih zbivanja koje su ukazale na potrebu i značajno povećale interes svih dionika za ubrzanje tog procesa, u budućem razdoblju značajno će odrediti i dostupnosti financijskih

sredstava za tu namjenu. Nepovoljno makroekonomsko i financijsko okruženje značajno je djelovalo i na kretanja na tržištu kapitala odnosno na raspoloženje ulagača. No, za uspjeh dužničkog financiranja emisijom obveznica u kontekstu značajnijeg povećanja ulaganja u energiju iz obnovljivih izvora, u idućem razdoblju ključni bi mogli biti odgovorni institucionalni i individualni ulagači, te fondovi privatnog i rizičnog kapitala, pored ostalih tradicionalno najistaknutijih ulagača, privatnih financijskih i nefinancijskih poduzeća. Na to utječe i značajnije osvještavanje potrebe za odgovornim i održivim ulaganjima koje se intenziviralo u posljednjih nekoliko godina, sada dodatno i zbog geopolitičke situacije koja je energetske tranziciju prisilno i ubrzano stavila u fokus odgovornih i održivih ulaganja. Zelene obveznice istaknule su se među dužničkim financijskim instrumentima prema učinkovitosti namjenskog privlačenja i usmjeravanja sredstava u energetske tranzicije, a trend kretanja novih izdanja ohrabruje u razmatranju značajnog potencijala njihove intenzivnije primjene u financiranju bržeg prelaska Europe na obnovljive izvore energije, posebice ako se u obzir uzme da je u dosadašnjim novim izdanjima Europa prednjačila, s oko 50% udjela u ukupnim izdanjima globalno. Buduća istraživanja u tom smislu moći će konkretnije utvrditi učinkovitost ovdje analiziranih instrumenata u postizanju cilja ubrzanja energetske tranzicije.

LITERATURA

Amundi Asset Management [AAM] i International Finance Corporation [IFC] (2019). Emerging Market Green Bonds Report 2018: A Consolidation Year Paving the Way for Growth. Official Report. Dostupno na: <https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/9e8a7c68-5bec-40d1-8bb4-a0212fa4bfab/Amundi-IFC-Research-Paper-2018.pdf?MOD=AJPERES>

Banga, J. (2019). The Green Bond Market: A Potential Source of Climate Finance for Developing Countries. *Journal of Sustainable Finance and Investment*, 9(1), 17-32. <https://doi.org/10.1080/20430795.2018.1498617>

BloombergNEF (2021a). New Energy Outlook. Dostupno na: <https://about.bnef.com/new-energy-outlook/>

BloombergNEF (2021b). Renewable Energy Investment Tracker, 1H 2021. Dostupno na: https://assets.bbhub.io/professional/sites/24/BNEF-Renewable-Energy-Investment-Tracker-1H-2021_FINAL_abridged.pdf

BloombergNEF (2022). Renewable Energy Investment Tracker, 2H 2022. Dostupno na: https://assets.bbhub.io/professional/sites/24/BNEF-2H-2022-Renewable-Energy-Investment-Tracker_Final-ABRIDGED.pdf

Caplan, L., Griswold, J. S. Jarvis, W. F. (2013). From SRI to ESG: The Changing World of Responsible Investing, Commonfund Institute.

Cardenas Rodrigues, M., Hašič, I., Johnstone, N., Silva, J. i Ferey, A. (2014). Inducing Private Finance for Renewable Energy Projects: Evidence from Micro-Data. OECD Environment Working Papers No. 67, OECD Publishing. <https://dx.doi.org/10.1787/5jxvvg0k6thr1-en>

Climate Bonds Initiative [CBI] (2022). Sustainable Debt: Global State of the Market 2021. Dostupno na: https://www.climatebonds.net/files/reports/cbi_global_sotm_2021_02h_0.pdf

European Banking Authority [EBA] (2022). EBA Report: Developing a Framework for Sustainable Securitisation, EBA/REP/2022/06. Dostupno na: https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/document_library/Publications/Reports/2022/1027593/EBA%20report%20on%20sustainable%20securitisation.pdf

Fitchratings (2022). Eligible GSS Assets Key for Green, Social Covered Bond Growth, 06 January 2022. Dostupno na: <https://www.fitchratings.com/research/structured-finance/covered-bonds/eligible-gss-assets-key-for-green-social-covered-bond-growth-06-01-2022>

Flammer, C. (2019). Green Bonds: Effectiveness and Implications for Public Policy. U National Bureau of Economic Research (Edt.) Environmental and Energy Policy and the Economy (str. 1-47). Massachusetts: Cambridge.

GIZ, SEB (2018). Green Bonds – Ecosystem, Issuance Process and Case Studies, Consultant Draft. Dostupno na: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/financial_exclusion_en.htm

Haščič, I., Cardenas Rodrigues, M., Jachnik, R., Silva, J. I Johnstone, N. (2015). Public Interventions and Private Climate Finance Flows: Empirical Evidence from Renewable Energy Financing. OECD Environment Working Papers, No. 80, OECD Publishing. <https://dx.doi.org/10.1787/5js6b1r9lfd4-en>

International Renewable Energy Agency [IRENA] i Climate Policy Initiative [CPI] (2020). Global Landscape of Renewable Energy Finance, 2020, International Renewable Energy Agency and Climate Policy Initiative, Abu Dhabi. Dostupno na: <https://resources.solarbusinesshub.com/solar-industry-reports/item/global-landscape-of-renewable-energy-finance-2020>

International Renewable Energy Agency [IRENA] (2020). Renewable Energy Finance: Green Bonds, Renewable Energy Finance Brief 03, January 2020, International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi. Dostupno na: https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2020/Jan/IRENA_RE_finance_Green_bonds_2020.pdf

International Energy Agency [IEA] (2022). World Energy Investment Dostupno na: <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2022>

International Capital Markets Association [ICMA] (2022). Green Bond Principles: Voluntary Process Guidelines for Issuing Green Bonds. Paris: OECD Publishing. Dostupno na: https://www.icmagroup.org/assets/documents/Sustainable-finance/2022-updates/Green-Bond-Principles_June-2022-280622.pdf

Kalamova, M., Kaminker, C. i Johnstone, N. (2011). Sources Of Finance, Investment Policies and Plant Entry in the Renewable Energy Sector. OECD Environment Working Papers No. 37, OECD Publishing. <https://dx.doi.org/10.1787/5kg7068011hb-en>

Natural Resources Defense Council (2022). Renewable Energy Clean Facts. Dostupno na: <https://www.nrdc.org/stories/renewable-energy-clean-facts>

Republika Hrvatska, Ministarstvo zaštite okoliša i energetike (2020a). Integrirani nacionalni energetska i klimatski plan za Republiku Hrvatsku za razdoblje od 2021. do 2030. godine. Dostupno na: <https://mingor.gov.hr/o-ministarstvu-1065/djelokrug-4925/energetika/energetska-politika-i-planiranje/strategije-planovi-i-programi-2009/2009>

Republika Hrvatska, Ministarstvo zaštite okoliša i energetike (2020b). Strategija energetskeog razvoja Republike Hrvatske do 2030. s pogledom na 2050. godinu. Dostupno na: <https://mingor.gov.hr/o-ministarstvu-1065/djelokrug-4925/energetika/energetska-politika-i-planiranje/strategije-planovi-i-programi-2009/2009>

Sartzetakis, E. (2019). Green Bonds as an Instrument to Finance Low Carbon Transition, WP 258, Athens, Greece: Bank of Greece Printing Works.

Technical Expert Group on Sustainable Finance [TEG] (2019). Report on EU Green Bond Standard: Proposal for an EU Green Bond Standard. Official Report. Dostupno na: https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/tools-and-standards/european-green-bond-standard_en

Tuškan Sjauš, B. (2022). Održiva i odgovorna financijska ulaganja. U Stojanović, A. (ur.) *Suvremene financijske usluge: razvojni pravci i strateška pitanja*, (str. 408-462). Ekonomski fakultet – Zagreb: Zagreb.

Tuškan Sjauš, B. (2020). Učinkovitost financiranja specifičnih namjena od javnog interesa novim strukturama obveznica. *Ekonomski misao i praksa: časopis Sveučilišta u Dubrovniku*, 29 (2020), 1, 289-306. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/239602>

Tuškan Sjauš, B. i Mihelja Žaja, M. (2020a) Green Bonds: Market Challenges for Innovative And Specialised Financing Instruments. U Družić, G., Gelo, T. (Ur.), *Conference Proceedings of the International Conference on the Economics of Decoupling (ICED)* (str. 367-383). 14 (1). Sveučilište u Zagrebu, Zagreb: Ekonomski fakultet. Dostupno na: <https://iced.net.efzg.hr/iced/conference-proceedings>

Tuškan Sjauš, B. i Mihelja Žaja, M. (2020b). Izdavanje i ulagački potencijali zelenih obveznica. *Svijet osiguranja*, 1 (2020), 50-53. Dostupno na: <https://www.svijetosiguranja.eu/u-hrvatskoj-interes-za-izdavanje-zelenih-obveznica-pokazuje-energetski-sektor/>

USAID/Office of Energy, Environment and Technology (2002). Best Practices Guide: Economic & Financial Evaluation of Renewable Energy Projects. Washington DC: Global Bureau Environment Center.

Williams, G. (2005). Are Socially Responsible Investors Different from Conventional Investors? A Comparison Across Six Countries. Dostupno na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=905187.

THE PERSPECTIVE AND POTENTIALS OF RENEWABLE ENERGY FINANCING

Abstract

Sustainable and responsible investments, among others, include renewable energy investments in the field of green investing. Green investing consists of investment activities that focus on companies or projects, which are environmentally responsible and sustainable. They became popular in the last decade due to the intensification of climate and environmental concerns. Energy transition is in focus now more than ever due to the energy crisis caused by the current geopolitical situation. The main goal of the paper is to determine the potential and perspective of the renewable energy finance and financing challenges within the contemporary environment. For that purpose, the investment structure and financing trends in the field of renewable energy are analysed. Additionally, the paper analyses the efficiency of financing techniques and instruments used for that purpose. It can be expected that entering a period of unfavourable macroeconomic and financial conditions will make energy transition more difficult despite the obvious need for its acceleration. The main reason for that can be found in the fact that an increase in the renewable energy production capacity requires significant financial investments and time. On the other hand, sustainable and responsible investments often depend on the interest of (responsible) investors, which is not primarily and exclusively motivated by profit but by the final results and effects of the investment. However, unfavourable market conditions increase risk exposure, which makes access to financing for public interest purposes, including environmental protection and new (renewable) energy sources, as a whole even more difficult. The main contribution of the paper can be seen in the systematic analysis of the renewable energy investment structure and efficiency, in addition to the analysis of models of renewable energy financing, with a take on their perspective and limitations in the current macroeconomic and financial environment.

Keywords: *energy crisis, renewable energy, energy transition, finance, green bonds.*

